

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

TÜRK DİLİNDE CEVHERİ EK FİİL

DOKTORA TEZİ

Uluhan ÖZALAN

**Enstitü Anabilim Dalı : Türk Dili ve Edebiyatı
Enstitü Bilim Dalı : Yeni Türk Dili**

**Tez Danışmanı : Prof. Dr. Zikri TURAN
Ortak Danışman : Prof. Dr. Vahit TÜRK**

OCAK-2014

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİNDE CEVHERİ EK FİİL

DOKTORA TEZİ

Ulhan ÖZALAN

Enstitü Anabilim Dalı : Türk Dili ve Edebiyatı
Enstitü Bilim Dalı : Yeni Türk Dili

Bu tez ~~28.01.2014~~ tarihinde aşağıdaki jüri tarafından ~~oy çokluğu~~ oy birliği ile kabul edilmiştir.

Jüri Üyesi	Kanaati	İmza
Prof. Dr. Zikri TURAN	Başarılı	
Prof. Dr. Münevver TEKCAN	Başarılı	
Yrd. Doç. Dr. Muharrem ÖCALAN	Başarılı	
Yrd. Doç. Dr. Ciğdem TOPGU	Başarılı	
Yrd. Doç. Dr. Ayşe AYDIN	Başarılı	

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitede başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Ulhan ÖZALAN

28.01.2014

ÖN SÖZ

Cevheri ek fiil, Türk dilinin ekleşme dizisinde karşıtlanan işlevlerle sıkça kullanılmasından ötürü yapılan dilbilgisi çalışmalarında ele alınmış bir konudur. Ancak, yapılan açıklamaların Türk dilinin ekleşme sistemi içinde cevheri ek fiilin mahiyetini tam olarak yansıtabildiğini söylemek güçtür. Cevheri ek fiil kategorisi ile ilgili izahlarda görülen değerlendirmeler başka gramer konularına da yansımış, bunun neticesinde “basit fiil çekimi /birleşik fiil çekimi” veya “isim cümlesi/fiil cümlesi” gibi, Türk dilinin yapısı bakımından üzerinde tartışılması gereken ayrımlar yapılmaya çalışılmıştır. Bu durumun başlıca sebebi, Türk dilinin yapısının Hint-Avrupa dilciliğinin kalıpları başta olmak üzere, diğer dillere dayanılarak tasvir edilmeye çalışılmasıdır. Türk dili, bu dillerden farklı olarak, isim ve fiil kategorileri arasında görevli morfemler aracılığıyla düzenli geçişlerle işleyen bir söz dizisi yapısına sahiptir. Bu yapı, Türk dilinin bütün yer ve zamanlarında, art zamanlı ve eşzamanlı olarak aynı niteliktedir. Diyalektler arasında görülen farklılıklar aslında morfolojik yapı ile ilgili değildir, sadece şekil farkını yansıtmaktadır. Cevheri ek fiil kategorisinin, Türk dilinin bu niteliğini en bariz biçimde bize gösteren dilbilgisi konularından biri olduğunu söyleyebiliriz.

Cevheri ek fiil ile ilgili değerlendirmelerin problemleri bir noktası olarak konunun daha çok şekilden hareket edilerek ele alınmasını ve işlevin göz ardı edilmesini zikredebiliriz. Bu yüzden, dilbilgisi çalışmalarında, aslında cevheri ek fiil kategorisine dâhil olan morfemlerin, ekleşme dizisi içinde aynı işlevi yerine getirmelerine rağmen, sadece şekil fark(lar)ından dolayı, ayrı başlıklar altında, farklı gramer konusuymuş gibi değerlendirildiğini veya aslında cevheri ek fiil kategorisine dâhil olmayan unsurların cevheri ek fiil başlığı altında ele alındığını görüyoruz.

Çalışmamızda, cevheri ek fiil konusunu Türk dilinin kendine has morfolojik yapısı dâhilinde ele alarak, ekleşme düzeninde üstlendiği işlevi yeniden tespit etmeyi amaçladık. Şekle bağlı kalan bir bakış açısı Türk dilinin ekleşme bilgisiyle ilgili tespitlerin istikametini de belirlemiştir. Bu bakımdan, çalışmamızda işlevi öne çıkaran bir bakış açısını benimsemeyi tercih ettik.

Çalışma başlıca *Cevheri Ek Fiili Kategorisi*, *Cevheri Ek Fiilde Şekil*, *Cevheri Ek Fiilde İşlev* bölümlerinden oluşmaktadır.

Cevheri Ek Fiil Kategorisi başlıklı birinci bölümde, araştırmacıların konuyla ilgili yaptıkları izahlar tartışılarak sunulmuştur. *Cevheri Ek Fiil İçin Kullanılan Terimler, Tarifler, Cevheri Ek Fiilin Tartışmalı Taraşları, Cevheri Ek Fiil Özne İle Yükleme Arasında Bir Bağ mıdır?, Cevheri Ek Fiil İsmi Yüklemeleştirir mi?, şahıs Ekleri/Zamirleri Cevheri Ek Fiil midir?, Cevheri Ek Fiil Anlam Unsuru mudur?, Cevheri Ek Fiil İsim Cümlesi Kurar mı?, Cevheri Ek Fiil Birleşik Fiil Çekimi Oluşturur mu?, Cevheri Ek Fiilin Cümle Kuruluşundaki Rolü Nedir?, Cevheri Ek Fiilden Önce Gelen Unsur Zaman Eki midir?, Cevheri Ek Fiilin Bir Durum Fiili Olması, Türkçede Cevheri Ek Fiil Olarak Kullanılan Morfemler* alt başlıklarından oluşmaktadır. Bu bölümde cevheri ek fiilin Türkçenin ekleşme dizisinde yerinin ne olduğu tespit edilerek işlevinin hangi morfemler tarafından icra edildiği gösterilmiştir.

Cevheri Ek Fiilde şekil bölümünde cevheri ek fiil şekillerinin geçirdiği ses olayları ve değişmeler göz önünde bulundurularak, art zamanlı ve eş zamanlı süreçlerde hangi biçimlerde karşımıza çıkabileceği, metinlerden derlediğimiz örneklerin tanıklığı eşliğinde gösterilmiştir. Ayrıca, Türk dilinin tarihî ve çağdaş bütün şubelerinde cevheri ek fiil ile oluşturulan teşkiller metinlerden derlediğimiz tanıklarla sunulmuştur.

Cevheri Ek Fiilde İşlev bölümünde ise cevheri ek fiili şekillerinin ekleşme dizisinde üstlendiği işlevin ne olduğu, şekil farklarının alt fonksiyonlar üretip üretmediği gibi hususlar, araştırmacıların konuyla ilgili izahları tartışılarak sonuca bağlanmıştır.

Çalışmam boyunca desteklerini benden esirgemeyen, fikirleri ve yönlendirmeleri ile ufkumu açan danışman hocalarım Prof. Dr. Vahit TÜRK ve Prof. Dr. Zikri TURAN'a teşekkür ederim.

Ulhan ÖZALAN

28.01.2014

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	v
İŞARETLER	xi
ÖZET	xii
SUMMARY	xiii
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: CEVHERİ EK FİİL KATEGORİSİ	7
1.1. Cevheri Ek Fiil İçin Kullanılan Terimler.....	8
1.2. Tarifler.....	10
1.2.1. Cevheri Ek Fiilin Tartışmalı Tarafları.....	10
1.2.1.1. Cevheri Ek Fiil Özne ile Yüklem Arasında Bir Bağ mıdır?.....	10
1.2.1.2. Cevheri Ek Fiil İsmi Yüklemleştirir mi?.....	13
1.2.1.3. Şahıs Ekleri/Zamirleri Cevheri Ek Fiil midir?.....	16
1.2.1.4. Cevheri Ek Fiil Anlam Unsuru mudur?.....	20
1.2.1.5. Cevheri Ek Fiil İsim Cümlesi Kurar mı?.....	22
1.2.1.6. Cevheri Ek Fiil Birleşik Fiil Çekimi Oluşturur mu?.....	24
1.2.1.7. Cevheri Ek Fiilin Cümle Kuruluşundaki Rolü Nedir?.....	26
1.2.1.8. Cevheri Ek Fiilden Önce Gelen Unsur Zaman Eki midir?.....	31
1.2.1.9. Cevheri Ek Fiilin Bir Durum Fiili Olması.....	35
1.3. Cevheri Ek Fiil Olarak Kullanılan Morfemler.....	36
1.3.1. +E(r)-.....	41
1.3.2. +D(I)(r)-.....	44

1.3.3. +(B)O(l)-.....	55
1.3.4. +Ø-	68
1.3.5. +te-tir/+ti-tir ve +şi-.....	69
2. BÖLÜM: CEVHERİ EK FİİLDE ŞEKİL.....	72
2.1. Cevheri Ek Fiil Şekillerinin Geçirdiği Ses Olayları Ve Değişmeler.....	72
2.1.1. +E(r)-.....	72
2.1.2. +D(I)(r)-.....	79
2.1.3. +(B)O(l)-.....	84
2.1.4.+Ø-.....	88
2.1.5. +te-tir/+ti-tir ve +şi-.....	90
2.2. Cevheri Ek Fiil Şekillerinde Tabakalaşmalar.....	90
2.3. Cevheri Ek Fiil ve Olumsuzluk.....	93
2.4.Cevheri Ek Fiil ile Oluşturulan Teşkiller.....	100
2.4.1.+E(r)- ile Oluşturulan Teşkiller	100
2.4.1.1. +e- ile Oluşturulan Teşkiller	100
2.4.1.2.+er- ile Oluşturulan Teşkiller	106
2.4.1.3.+ër- ile Oluşturulan Teşkiller	120
2.4.1.4.+ir- ile Oluşturulan Teşkiller	124
2.4.1.5.+i- ile Oluşturulan Teşkiller	129
2.4.1.6.+y- ile Oluşturulan Teşkiller	137
2.4.2. +D(I)(r)- ile Oluşturulan Teşkiller	139
2.4.2.1.+tİr- ile Oluşturulan Teşkiller	139

2.4.2.2. +dIr- ile Oluşturulan Teşkiller	146
2.4.2.3. +dı- ile Oluşturulan Teşkiller	151
2.4.2.4. +tı- ile Oluşturulan Teşkiller	151
2.4.2.5. +d- ile Oluşturulan Teşkiller	152
2.4.2.6. +t- ile Oluşturulan Teşkiller	152
2.4.3. +(B)O(l)- ile Oluşturulan Teşkiller	152
2.4.3.1. +bol- ile Oluşturulan Teşkiller	152
2.4.3.2. +bul- ile Oluşturulan Teşkiller	163
2.4.3.3. +buol- ile Oluşturulan Teşkiller	164
2.4.3.4. +bu- ile Oluşturulan Teşkiller	165
2.4.3.5. +ol- ile Oluşturulan Teşkiller	165
2.4.3.6. +pol- ile Oluşturulan Teşkiller	169
2.4.3.7. +pul- ile Oluşturulan Teşkiller	170
2.4.4. +Ø- ile Oluşturulan Teşkiller.....	171
2.4.4.1. Anlam Kategorisine Ekli +Ø- Cevheri Ek Fiil Ekleşmeleri.....	171
2.4.4.1.1. Tarihi Diyalекtler.....	171
2.4.4.1.2. Çağdaş Diyalекtler.....	178
2.4.4.2. Yalnız Görev Kategorisine Ekli +Ø- Cevheri Ek Fiil Ekleşmeleri	183
2.4.4.2.1. Tarihi Diyalекtler.....	183
2.4.4.2.2. Çağdaş Diyalекtler.....	193
2.5. +te-tir/+ti-tir ile Oluşturulan Teşkiller	208
2.6. +şi- ile Oluşturulan Teşkiller	209
2.7. Yer Ödünçlemeli Örnekler.....	209

3. BÖLÜM: CEVHERİ EK FİLDE İŞLEV.....	211
3.1. Cevheri Ek Fiilin Alt Fonksiyonları Var mı?.....	211
3.2. Cevheri Ek Fiil ile İlişkilendirilen Bildirme, Kuvvetlendirme/İhtimal Kavramları.....	211
SONUÇ	220
EKLER İNDEKSİ.....	225
KAYNAKLAR.....	229
ÖZGEÇMİŞ.....	242

KISALTMALAR

AD : Özmen, Mehmet (2001), **Ahmed-i Dâ-î Divanı**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

AH : Arat, Reşid Rahmeti (1992), **Atabetü'l-Hakayık/Edib Ahmed B. Mahmud Yüknekî**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Alt. : Altay Türkçesi

AY : Kaya, Ceval (1994), **Uygurca Altun Yaruk** Giriş, Metin ve Dizin, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Az. : Azerbaycan Türkçesi

BK : User, Hatice Şirin (2010), **Bilge Kağan Yazıtı**, *Köktürk Ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi* içinde, s.453-462, Kömen Yayınları, Konya.

Bşk. :Başkurt Türkçesi

CC : Codex Cumanicus

ÇB : Müller, F.W.K. ve A. Von GABAIN (1945), **Çaştani Bey Hikayesi** (Uigurica IV-A), Çev., S. Himran, Bürhaneddin Erenler Basımevi, İstanbul

Çuv. : Çuvaş Türkçesi

DK : Ergin, Muharrem (2008), **Dede Korkut Kitabı I**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

DLT : Atalay, Besim (2006), **Divanü Lügati't-Türk Tercümesi**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

- DP** : Müller, F.W.K. ve A. Von GABAIN (1946), **Dantipali Bey Hikayesi**, Uygurca Üç Hikaye (Uigurica IV-B, C, D), Çev., S. Himran, İbrahim Horoz Basımevi, İstanbul.
- Gag.** :Gagavuz Türkçesi
- GT** :Karamanlıoğlu, Ali Fehmi (1978), **Seyf-i Sarayî Gülistan Tercümesi**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Hak.** :Hakas Türkçesi
- HŞ** :Hacıeminoğlu, Necmettin (2000), **Kutb'un Hüsrev ü Şirin'i Ve Dil Hususiyetleri**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- HT** : Tezcan, Semih (1975), **Eski Uygurca Hsüan Tsang Biyografisi X. Bölüm**, Ankara.
- Huas.** :LE COĞ, A. Von (1941), **Huastuanift**, Çev. S. Himran, Türk Dil Kurumu Yayınları Ankara.
- IB** : Tekin, Talat (2013), **İrk Bitig**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- İKP** :Hamilton, James Rusell (1998), **Buddhacılığa İlişkin Uygurca El Yazması / İyi ve Kötü Prens Öyküsü**, TDK Yay., Ankara.
- Kar.** : Karay Türkçesi
- KB** : Arat, Reşit Rahmeti (2007), **Kutadgu Bilig I** Metin, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- KÇ** : User, Hatice Şirin (2010), **Kül İç Çor Yazıtı**, *Köktürk Ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi* içinde, s.470-472, Kömen Yayınları, Konya.
- KE** : Ata, Aysu (1997), **Nāsırü'd-din Bin Burhānū'd-din Rabgūz i Kısasü'l-Enbiyā** (Peygamber Kıssaları) I Giriş-Metin-Tıpkıbasım, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

- Kip** :Tekin, Şinasi (1960), **Kuanşi İm Pular** (Ses İşiten İlah), Atatürk Üniversitesi Yayınları, Araştırmalar Serisi – Edebiyat ve Filoloji, No. 2, Erzurum.
- Kkp.** : Karakalpak Türkçesi
- Kmk.** : Kumuk Türkçesi
- Krç. Mlk.** : Karaçay Malkar Türkçesi
- Krg. T** : Kırgız Türkçesi
- Krm. Tat.** : Kırım Tatar Türkçesi
- KT** : User, Hatice Şirin (2010), **Kültigin Yazıtı**, *Köktürk Ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi* içinde, s.445-453, Kömen Yayınları, Konya.
- Kur. Ter.** : Ata, Aysu (2004), **Karahanlı Türkçesi: Türkçe İlk Kur'an Tercümesi** (Ryland Nüshası): Giriş-Metin-Notlar-Dizin, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara
- Kzk.** :Kazak Türkçesi
- LD** :Karaağaç, Günay (1997), **Lutfi Divanı**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- MB** :Müller, F.W.K. ve A. Von GABAIN (1946), **Maymunlar Beyi Hikayesi**, Uygurca Üç Hikaye (Uigurica IV-B, C, D), Çev., S. Himran, İbrahim Horoz Basımevi, İstanbul.
- MG** : Uğurlu, Mustafa (1987), **Münyetü'l-Guzât**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- MM** :Toparlı, Recep ve Hanifi Vural (2008), **Mu'înü'l-Mürîd**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

MN : Eraslan, Kemal (2001), **Alî-Şîr Nevâyî Mecâlisü'n-Nefâyis I** (Giriş ve Metin), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

MYT :Tekin, Şinasi (1976), “Uygurca Metinler II, **Maytrisimit**, Burkancıların Mehdîsi, Maitreya ile Buluşma Uygurca İptidaî Bir Dram (Burkancılığın vaiphasika tarikatine ait bir esrin Uygurcası), Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara

NC :Türk, Vahit (2006), **Ali Şir Nevâyî Nazmü'l-Cevâhir** (Hz. Ali'nin Hikmetleri), Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul.

NF :Eckmann, Janos (1995), **Nehcü'l-Ferâdis- Uşmağların Açık Yolu, I** Metin II Tıpkıbasım, (yay. Semih Tezcan, Hamza Zülfikar), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Nog. : Nogay Türkçesi

O :User, Hatice Şirin (2010), Köktürk Ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi, **OnginYazıtı** s.468-469, Kömen Yayınları, Konya.

OK :Arat, Reşit Rahmeti ve W. Bang (1936), **Oğuz Kağan Destanı**, Burhaneddin Basımevi, İstanbul.

Öz. :Özbek Türkçesi

S :User, Hatice Şirin (2010), **Suci Yazıtı**, *Köktürk Ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi* içinde, s.474-475, Kömen Yayınları, Konya.

Sal. : Salar Türkçesi

Sİ : Tören, Hatice (2001), **Alî Şîr Nevâyî Sedd-i İskenderî (İnceleme-Metin)**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

SN : Dilçin, Cem (1991), **Mesud Bin Ahmed Süheyl ü Nevbahar**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

ŞT :Ölmez, Zuhâl Kargı (1996), **Ebulgazi Bahadır Han Şecere-i Terākime**, SimurgYayınları, Ankara.

ŞU :User, Hatice Şirin (2010), **Şine Usu Yazıtı**, *Köktürk Ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi* içinde, s.475-479, Kömen Yayınları, Konya.

T. :User, Hatice Şirin (2010), Köktürk Ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi, s.462-466 **Tonyukuk Yazıtı**, Kömen Yayınları, Konya.

T.T. : Türkiye Türkçesi

Ta :User, Hatice Şirin (2010), **Taryat Yazıtı**, *Köktürk Ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi* içinde, s.479-481, Kömen Yayınları, Konya.

Tat. :Tatar Türkçesi

Tes : User, Hatice Şirin (2010), **Tes Yazıtı**, *Köktürk Ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi* içinde, s.472-474, Kömen Yayınları, Konya.

Tshl. : Turan, Zikri (1992), **Teshil- Dil Özellikleri, Metin, Söz Dizini**, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Malatya.

Tkm. :Türkmen Türkçesi

TLG :Ercilasun, Ahmet Bican (ed.) (2007), **Türk Lehçeleri Grameri**, Akçağ Yayınları, Ankara.

TT I : Bang, W. ve A. von Gabain (1929), **Türkische Turfan-Texte (I)**, SBAW, Phil.-hist. Kl., Berlin, s. 241-268.

TT III : Bang, W. ve A. von Gabain (1930), **Türkische Turfan-Texte, III**, SBAW, Phil.-hist. Kl., Berlin, s. 182-211.

TT VI :Bang W, A. von Gabain, Racmati R. (1934), **“Türkische Turfantexte, VI, Das buddhistische Sutra Sekiz Yükmek”**, SBAW, Phil.-hist. Kl 1934, 10, s.93-192.

Tuv. : Tuva Türkçesi

U I : Müller, W. K. (1908), **Uigurica I**, ABAW, Phil.-hist. Kl. 1908, 2, Berlin, s. 3-60.

U II : Müller, W. K. (1911), **Uigurica II**, ABAW, Phil.-hist. Kl. 1910, 3, Berlin, s. 3-110.

U III :Müller, W. K. (1922), **Uigurica III**, ABAW, Phil.-hist. Kl. 1920, 2, Berlin, s. 3-93.

Y. Uyg. : Yeni Uygur Türkçesi

Yak. : Yakut Türkçesi

YB :Özyetkin, Melek (1996), **Altın Ordu, Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitiklerin Dil ve Üslûp İncelemesi**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara

YE : Tatçı, Mustafa (1990), **Yunus Emre Divanı, -Tenkidli Metin- Kültür Bakanlığı Yayınları**, Ankara.

İŞARETLER

- () : Bir sesin ya da şeklin varlığının şartlara bağlı, ihtiyarî olduğunu gösterir.
- [O] : Varlığı ihtiyarî olan sesin ya da şeklin birden fazla olduğunu gösterir.
- # : Bir sesin başında kelime başını, sonunda ise kelime sonunu gösterir.
- <, > : Bir sese ya da şekle ait gelişmenin istikâmetini gösterir veya okun ucu istikâmetinde kalan yeni, okun arkasında kalan eski sesi ya da şekli gösterir.
- + : İsme bağlanmayı, isim kategorisini gösterir.
- : Fiile bağlanmayı, fiil kategorisini gösterir.
- ± : Telaffuz edilmeyen ve isimden fiile kategori değişikliğini gösteren bir şeklin varlığını temsil eder.
- Ø : Bir gramer unsurunun telaffuz edilmeyen ancak işlevi korunan şeklini gösterir.
- :
- B : b, p'yi karşılar
- D : d, t'yi karşılar
- E : e, ê, i, î'yi karşılar
- I : ı, i, u, ü'yü karşılar

Tezin Başlığı : Türk Dilinde Cevheri Ek Fiil

Tezin Yazarı : Uluhan ÖZALAN

Danışman : Prof. Dr. Zikri TURAN
Ortak Danışman: Prof. Dr. Vahit TÜRK

Kabul Tarihi : 28.01.2014

Sayfa Sayısı : xiii (ön kısım) + 242 (tez)

Anabilim Dalı: Türk Dili ve Edebiyatı

Bilim dalı : Yeni Türk Dili

“Türk Dilinde Cevheri Ek Fiil” adlı bu çalışmada cevheri ek fiilin Türk dilinin ekleşme dizisindeki mahiyeti ve cevheri ek fiil olarak kullanılan unsurların tarihî ve çağdaş diyalektlerde hangi şekillerde ve hangi teşkiller içinde kullanılabileceği ele alınmıştır.

Cevheri ek fiil konusu birçok dilbilgisi çalışmasında ele alınmış olmasına rağmen bu unsurun Türk dilinin ekleşme dizisindeki işlevi yapı bakımından sorgulanmamıştır. Ayrıca, ekleşme bilgisi bakımından doğru bir analize tabi tutulmaması, cevheri ek fiil ile alakalı diğer dilbilgisi konularına da yansımış ve Türk dilinin yapısı bakımından tartışmalı bazı başlıkların tespit edilmesine sebep olmuştur.

Cevheri ek fiilin Türk dilinin ekleşme dizisinde yerine getirdiği işlev, ismi anlamına bir müdahalede bulunmadan fiil kategorisine aktarmaktır. Cevheri ek fiil kategorisi bu işlevi yerine getiren +E(r)-, +D(I)(r)-, +B(O)(I)- ve +Ø- şekillerine sahiptir. Yapılan çalışmalarda, daha çok şekle bağlı bir bakış açısı benimsendiği için, cevheri ek fiil olarak kullanılan morfemlerin hangileri olduğu sağlıklı bir biçimde tespit edilememiştir. Gerekli sorgulamaları yaparak cevheri ek fiilin Türk dilindeki mahiyetini ortaya koymak için hazırladığımız bu çalışma 1. Cevheri Ek Fiil Kategorisi, 2. Cevheri Ek Fiilde Şekil, 3. Cevheri Ek Fiilde İşlev bölümlerinden oluşmaktadır.

Cevheri Ek Fiil Kategorisi adlı bölümde, yapılan çalışmalarda konuyla ilgili verilen izahlar ve cevheri ek fiilin diğer dilbilgisi kategorileri ile olan ilişkisi tartışılmıştır. Bu tartışmalar neticesinde cevheri ek fiilin Türk dilinin ekleşme bilgisindeki yeri tespit edilmiştir.

Cevheri Ek Fiilde Şekil bölümünde tarihî ve çağdaş bütün diyalektlerde cevheri ek fiil olarak kullanılan morfemlerin hangi biçimlerde görülebileceği ve bu şekillerin hangi eklerle beraber kullanılabileceği tanıklarıyla ortaya koyulmuştur.

Cevheri Ek Fiilde İşlev bölümünde ise cevheri ek fiilde görülen şekil farklarının alt işlevler üretilip üretilmediği tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Cevheri Ek Fiil, Ekleşme Bilgisi, İşlev

Title of the Thesis: The Copula In Turkish Language	
Author : Uluhan ÖZALAN	Supervisor : Prof. Dr. Zikri TURAN Co-supervisor: Prof. Dr. Vahit TÜRK
Date : 28.01.2014	Nu. of pages :xiii (pre text) + 242 (main body)
Department : Turkish Language and Literature Subfield : Modern Turkish Language	
<p>In this study named "The Copula In Turkish Language", the property of copula in the paradigms of Turkish and the copulative forms with their affixations, in both historical and modern dialects, have been examined.</p> <p>Although the Turkish copula has been examined in many studies, it cannot be claimed that its function has been questioned in terms of structure. Besides, that the copula has not been analyzed thoroughly reflected to the other grammar issues which are related to the copula. Consequently, some researchers have attempted to build some oppositions which are not correct in terms of morphological structure of Turkish language.</p> <p>The function of copula in Turkish is to convert nouns into verbs without changing its meaning. The category of copula has the forms of +E(r)-, +D(I)(r)-, +B(O)(l)- and +Ø-. That the forms which are used with the function of copula have not been determined correctly results from a formalist point of view. The present study which was prepared to determine the property of copula in Turkish consists of three chapters; 1. The category of Copula, 2. The Copulative Forms, 3.The Function of Copula.</p> <p>In the first chapter, the explanations about the topic found in grammar studies and the relations of copula with the other grammatical categories have been examined. As a result of these examinations the place of copula in the morphological structure of Turkish language has been determined.</p> <p>In the second chapter, the copulative forms which can be seen in historical and modern dialects and their usages with the other suffixes have been put forward with the examples collected from historical and modern texts.</p> <p>In the chapter of “the function of copula”, some debates have been made as to whether the allophones of copulas result in different functions.</p>	
Key words: Copula, Morphology, Function	

GİRİŞ

Cevheri ek fiil kategorisi, yerine getirdiği görev itibariyle Türk dilinin ekleşme dizisinde sıklıkla kullanılan bir dilbilgisi unsurudur. Yapılan çalışmalarda *cevher fiili*, *cevherî fiil*, *salt fiil*, *boş fiil*, *ana yardımcı fiil*, *varlık fiili*, *ek eylem*, *ek fiil*, *bildirme ek(ler)i*, *bükün fiili*, *edat-ı haberiyye*, *fi'l-i cevherî*, *fi'l-i haber özden fiil*, *kopula*, *koşaç*, *rabıta* gibi terimlerle temsil edilen bu kategori için, hem yaygınlığından hem de bu çalışmayla ortaya koyduğumuz mahiyetini daha iyi aksettirmesinden hareketle *cevheri ek fiil* terimini kullanmayı tercih ettik.

Cevheri ek fiil konusu yalnız dilcilerin değil, aynı zamanda varlık felsefesi ile uğraşan düşünce adamlarının dikkatini de çeken bir konu olmuştur. Bir dildeki cevheri ek fiil yapısının o milletin varlığı ve varoluşu algılama biçimiyle alakalı olduğu dile getirilmiştir. Ayrıca, varlık felsefesinin önemli tartışmalarından biri olan varlık ve mahiyet ayrımının Yunan felsefinde yapılamamış olması Yunan dilinin yapısıyla izah edilmiştir. Bu yapıya göre varlık ve mahiyet anlamlarının ikisi birden *einai* fiili ile ifade edilir. Varlık ve mahiyet ayrımının ilk defa İslam felsefesinde yapılmış olması ise Arapçanın bu iki kavramı farklı kelimelerle ifade etmesine bağlanmıştır. Konunun buna benzer yönleri üzerinde yoğunlaşan çalışmaların batıda önemli bir yekun oluşturduğunu söylemek mümkündür. Bizde de yapılan bazı çalışmalarda konunun bu yönüne temas edilmiştir¹.

Konuyla alakalı felsefe tartışmalarının dilciliğe en çok akseden tarafının, dillerde bu morfeimler için kullanılan terimler hususunda olduğunu söyleyebiliriz. Batıda yapılan felsefe çalışmalarında bir varlığın sahip olduğu hâl/mahiyet için Almancada “subztanz”,

¹ Mesela Hilmi Ziya Ülken “Varlık kelimesini Yunanca *on*, Latince *esse*, Fransızca *etre*, İngilizce *being*, Almanca *sein* fiillerinin karşılığı olarak kullanıyoruz. Fakat bu kelimeler aynı zamanda hem fiil hem de isim olarak kullanıldığı hâlde Türkçede *varlık* yalnızca isimdir ve bu kelimenin asıl ifade edeceği fiil Arapça, Türkçe, Rusça gibi bir kısım dillerde yoktur. Arapça isim cümlesinde var olmayı veya “dir” i ayrı bir kelime ile gösteremeyiz... Türkçede de böyle bir fiil yoksa da onun tasrif şekilleri vardır; “ben hazırım”, “o hazırdır” gibi. Buradaki “dır” tam olarak varlık hâlini gösteriyor...Bir adamın serveti var deyince bu ikinci anlamı kastediyoruz. Fakat iş bununla bitmiyor. Bir kimsenin bir şey veya hâle sahip olması anlamındaki *avoir* karşılığı da yine “var” kelimesini kullanıyoruz: başımda ağrı var veya kalemim var gibi. Bu son iki fiili felsefe dilinde az kullandığımız için bunlardan doğan fikir bulanıklığına belki pek aldırılmayabiliriz, fakat kağıt beyazdır önermesindeki varlık hâli ile insanlar vardılar cümlesindeki existe karşılığı olan “var”ı tamamen ayırmak zorundayız” (1968: 104-105) gibi ifadeleriyle konunun dil ile felsefe arasındaki bağlantısına temas etmiştir

Fransızca ve İngilizce “substance” Latince “substantia” terimleri kullanılmıştır (Akarsu, 1998: 179). Arapçada ise bu kavramın karşılığı olarak, Pehleviceden bir alıntı olduğu belirtilen “cevher” kelimesi kullanılmaktadır (Graham, 2010: 228). Bu bakımdan çalışmamıza konu olan dil unsurunun batı dillerinde “substantive verb”, “verbe substantif”, Arapçada “fi’l-i cevheri” gibi terimlerle karşılanması dikkatimizi çeken bir husustur. Yani bu terimde hakim olan düşünceye göre, cevheri ek fiil bir şeyin halini, sahip olduğu mahiyeti bildiren fiildir.

Çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde göstereceğimiz gibi, dilbilgisi çalışmalarında konuya dair yapılan izahlar, Türk dilinin ekleşme sistemini açısından cevheri ek fiilin işlevini yansıtmada konusunda problemleri bir tablo çizmektedir. Bu durum, cevheri ek fiil ile irtibatlı olarak ele alınan dilbilgisi konularına da yansımıştır. Cevheri ek fiilin “özneyle yüklem arasında bir bağ olması, ismi yüklemleştirmesi” gibi izahlar birçok araştırmada vurgulanmış ancak bu iddialarla ilgili bir yapı analizi ortaya koyulmamıştır. Konuyla ilgili geçerli bir yapı analizi ortaya koyulmaması fiil çekimiyle ilgili olarak “birleşik fiil çekimi”, cümle sınıflaması bakımından “isim cümlesi/fiil cümlesi” ayrımı şeklinde Türk dilinin ekleşme bilgisini bakımından üzerinde düşünülmesi gereken, tartışmalı başlıkların tespit edilmesine de yol açmıştır.

Türk dilinde cevheri ek fiil olarak kullanılan morfeplerin hangileri olduğu konusunda da birbirinden farklı tespitler dikkat çekmektedir. Bu bakımdan, birçok araştırmada şahıs eklerinin hatta şahıs zamirlerinin cevheri ek fiil kategorisine dâhil edildiği görülür. Şahıs ekleri ve cevheri ek fiil münasebeti ile alakalı, yaygın eğilim halinde yapılan bir ayrım olarak da “güzelim” ve “gelmişim” cümlelerinde aynı görevi yerine getiren “+im” unsurlarının birinci cümlede “bildirme eki” ikinci cümlede ise “şahıs eki” olarak verilmesi gibi hususları da zikretmek gerekir.

Ayrıca, konuya şekil bakımından yaklaşılması, aslında cevheri ek fiil kategorisine ait bazı unsurların farklı başlıklar altında değerlendirilmesine yol açmıştır. Türk dilinde cevheri ek fiilin çevre şartlarına göre farklı şekillerde ortaya çıkabilmesi, hangi morfeplerin bu göreve sahip olduğu konusunda araştırmacılar tarafından yapılan tespitlerin farklılık göstermesiyle sonuçlanmıştır. Mesela, Türk dilinin bazı diyalektlerinde -sA zarf fiil eki ile bir teşkil oluşturduğunda cevheri ek fiil +(B)O(l)- biçiminde ortaya çıkmaktadır. Türk dilinde +(B)O(l)- fiilinin cevheri ek fiil işlevinin

göz ardı edilmesinin bir tezahürü olarak, söz konusu diyalektlerde “bolsa” teşkilindeki bol- fiilinin cevheri ek fiil olan örnekleri yapılan çalışmalarda karşılığını bulamamıştır. Ancak, morfolojik unsurların işlevini ön plana çıkaran bir çalışma yöntemi benimsenmiş olsaydı bu durumun kolaylıkla önüne geçilirdi. Biz de çalışmamızda Türk dilinin ekleşme dizisinde cevheri ek fiilin işlevini tespit ederek, bu işlevin hangi teşkiller içinde hangi şekillerle yerine getirilebildiğini göstermeye çabaladık.

Çalışmanın Konusu:

Yukarıda kısaca tartıştığımız hususlar dikkate alındığında, cevheri ek fiil konusunun müstakil bir çalışma ile ele alınmasını gerektirecek bir inceleme alanına sahip olduğu görülmektedir. Bu bakımdan çalışmamızda cevheri ek fiil konusunu ele aldık.

Çalışmanın Önemi:

Türk dilinin bütün diyalektlerini art zamanlı ve eş zamanlı olarak dilbilgisinin tek bir konusu bakımından ele alan çalışmaların Türk dilinin ekleşme düzeninde işleyen sistemin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacağı kanaatindeyiz. Böyle bir yaklaşım, Türk dilinin ekleşme bilgisi ile alakalı bazı tartışmalı meselelerin çözümüne ışık tutabilir. Bu çalışmada, Türk dilinin tarihî ve çağdaş bütün yazı dilleri cevheri ek fiil etrafında temerküz ettirilerek, mukayeseli bir biçimde ele alınmıştır. Ayrıca, cevheri ek fiili Türk dilinin bütün diyalektleriyle çalışma konusu yapan ve bu kategorinin ekleşme dizisindeki diğer unsurla ilişkisini ele alan bir çalışma yapılmamıştır. Cevheri ek fiilin analitik olarak bütün yönleriyle tespit edilmesi onunla ilgili diğer dilbilgisi unsurlarının da anlaşılması bakımından oldukça önemlidir.

Çalışmanın Amacı:

Bu çalışmanın amacı, cevheri ek fiilin Türk dilinin ekleşme dizisindeki mahiyetini tespit ederek hangi şekillerle hangi teşkiller içinde görülebileceğini tanıklarıyla ortaya koymaktır.

Çalışmanın Yöntemi:

a. Kullanılan kaynaklar hakkında

Çalışmanın hazırlık aşamasında öncelikle dilbilgisi kitapları, makaleler, bildiriler ve tezlerden çalışmamızla alakalı verilen bilgiler, yapılan yorumlar derlenmiştir.

Birinci bölümde bu bilgiler tartışılmıştır. Özellikle felsefe çalışmalarına yaptığımız başvuruların doğrudan alıntı şeklinde olmasına dikkat edilmiştir. Ayrıca, cevheri ek fiil ile ilgili düşüncelerimizi vazıh bir şekilde ifade etmemize yardımcı olacak görüşleri de doğrudan alıntılardık. Böylelikle, araştırmacıların önemli gördüğümüz ifadelerinin okuyucuya “olduğu gibi” aktarılması da sağlanmıştır.

Türk dilinde cevheri ek fiil olarak kullanılan unsurların hangi şekillerde ve hangi teşkiller içinde kullanıldığını tespit edebilmek için tarihî ve çağdaş diyalektlerden malzeme derlenmiştir. Bu bakımdan Köktürk işaretli *Bilge Kağan, Kül Tegin, Tonyukuk, Suci, Şine Usu, Taryat, Tes, Kül İç Çor* yazıtları taranmıştır. Ayrıca, Eski Uygur Türkçesinden *Uygurca Altun Yaruk, Çaştani Bey Hikayesi, Dantipali Bey Hikayesi, Hsüan Tsang Biyografisi, Huastuanift., Irk Bitig, İyi ve Kötü Prens Öyküsü, Kuanşi İm Pular, Maymunlar Beyi Hikayesi, Maytrisimit, Türkische Turfan-Texte (I), Türkische Turfan-Texte III, “Türkische Turfantexte VI, Uigurica I, Uigurica II, Uigurica III, Karahanlı Türkçesinden Divānū Lügāti’t-Türk, Atabetü’l-Hakāyık, Kutadgu Bilig, Türkçe İlk Kur’an Tercümesi, Harezmi Türkçesinden Nehcü’l-Ferādis, Kısasü’l-Enbiyā, Mu’inü’l-Mürîd; Kıpçak Türkçesinden Codex Cumanicus, Hüsvrev ü Şirin, Münyetü’l-Guzāt, Gülistan Tercümesi, Çağatay Türkçesinden Lutfi Divanı, Mecâlisü’n-Nefâyis, Nazmü’l-Cevâhir, Şecere-i Terākime, Sedd-i İskenderî, Eski Anadolu Türkçesinden Kitâb-ı Dede Korkut, Süheyl ü Nevbahar, Yunus Emre Divanı, Ahmed-i Dâ-i Divanı* gibi eserler taranmış ve çalışmamız için gerekli malzeme temin edilmiştir. Her dönemden, cevheri ek fiili bu diyalektler açısından ihata edecek, bütün şekilleriyle temsil edilmesini sağlamaya yetecek kadar eser taranmıştır.

Çağdaş diyalektlerden konumuzla ilgili örnekler Türk Lehçeleri Grameri (TLG)² isimli çalışmadan, diyalektlere ait yapılan yayınlardan, hazırlanan tezlerden istifade edilerek derlenmiştir. Çağdaş diyalektlerden bir cevheri ek fiil şekline veya teşkiline ait örnekler sıralanırken, diyalektlerin TLG içindeki işleniş sırası dikkate alınmıştır. Tarihî diyalektlerle ilgili örnekler de kronolojik olarak verilmiştir.

² Ercilasun, Ahmet Bican (ed.) (2007), **Türk Lehçeleri Grameri**, Akçağ Yayınları, Ankara.

b. Malzemenin Kullanılması ile İlgili Hususlar

Elde edilen malzeme, daha sonra, cevheri ek fiil şekilleri ve içinde cevheri ek fiil bulunduran teşkiller bakımından tasnif edilmiştir. Bu bölüm 1.+E(r)-, 2. +D(I)(r)-, 3. +(B)O(l)-, 4. +Ø-, 5. +te-tir/+ti-tir ve +şi- sırasıyla verilmiştir. +E(r)- şekli ve bu şekille oluşturulan teşkillerin en başta verilmesinin sebebi, telaffuzu olan cevheri ek fiil şekilleri arasında en çok kullanılan unsur olmasıdır. Tarihî olarak sonraki süreçlerde cevheri ek fiil olarak +E(r)- unsuruna eşlik eden +D(I)(r)- ve +(B)O(l)- şekilleri sonraki başlıklar altında ele alınmıştır. +Ø- alt şekli, cevheri ek fiilin morfofonetik olarak korunduğu şekillerden daha sonra verilmiştir. Böylelikle, +Ø- ile icra edilen işlevin daha kolay anlaşılması hedeflenmiştir. +Ø- şeklinden sonra kullanım alanı Eski Uygur Türkçesi ile sınırlı olan tetir/titir ve sadece Salar Türkçesinde görülen şi istisnaî unsurlar olarak ilave edilmiştir.

Bir cevheri ek fiil teşkiliyle ilgili olarak verilen örneklerin, ekleşme dizisindeki işlevin anlaşılmasını sağlayacak nicelikte olmasına çalışılmıştır. Bilhassa bir teşkilin bir döneme ait farklı eserlerdeki veya farklı diyalektlerdeki örneklerini vererek kullanım yaygınlığını da göstermeye çalıştık. Mesela, +bol- fiilinin cevheri ek fiil olarak –gan ekiyle oluşturduğu teşkil şöyle kaydedildi:

+bol-Ø-gan: imiş, idi

yazuwşıdın atası em anası eginşi bolganlar (Nog.) “Yazarın annesi ve babası çiftçi idiler” (Karakoç, 2000: 145)

er kulınşaktın art ayagının baltırına tamga salınatagan bolgan (Nog.) “her yavrunun sol arka ayağının baldırına damga vurulmaktaymış” (TLG 668)

caş bolganma (Krç. Mlk.) “gençmişim” (TLG 906)

barlık bolganma (Krç. Mlk.) “gidecekmişim” (TLG 914)

monguş çerzi olurgan çerinden turup kelgeş, ıt çok turar bolgan (Tuv.) “Monguş Çerzi oturduğu yerden kalkıp gelmiş, sessizce duruyormuş” (TLG 1202)

erteninde oğlu dezıp çoruy bargan bolgan (Tuv.) “sabahleyin oğlu kaçıp gitmişmiş” (TLG 1202)

Ayrıca, herhangi bir teşkilin taranan bütün eserlerden örnekleri gösterilerek kullanım alanı ve sıklığı verilmeye çalışıldı.

+Ø- alt şekli ile oluşturulan teşkiller *1. Anlam Kategorisine Ekli +Ø- Cevheri Ek Fiil Ekleşmeleri* *2. Yalnız Görev Kategorisine Ekli +Ø- Cevheri Ek Fiil Ekleşmeleri* olmak üzere iki alt başlık halinde verilmiştir. +Ø- şekli ile ilgili böyle bir ayırımla, Türk dilindeki fiil çekiminin bu iki alt türü arasındaki hem farkın hem de ilişkinin buluşturduğu karşıtlık düzeninin daha görünür hale gelmesi hedeflenmiştir. Ayrıca, +Ø- alt başlığı altında verilen tanıklar diyalektlere göre tasnif edilmiştir çünkü burada bir dönem veya diyalekt farkını yansıtacak fonetik bir özellik mevcut değildir. Ancak, cevheri ek fiil olarak kullanılan diğer morfemler bu bakımdan, şekle göre ve oluşturulan teşkile göre tasnif edilmiştir.

Tarihî süreçte +Ø- ile temsil edilmeye başladığını düşündüğümüz teşkiller ile telaffuz değerine sahip cevher fiilli biçimi ile aynı dönemde, yan yana kullanılan +Ø- ekleşmeler aynı başlık altında verilmiştir. Daha açık bir ifade ile, “gelmiş” (gelmiş+Ø+Ø-Ø+Ø+Ø) cümlesinde +Ø- ile temsil edilen cevheri ek fiil tarihî süreçte bu şekli almıştır. Ancak “gelmişti” cümlesinde ise geçmiş zaman ekinden önce +Ø- olarak mevcut olan bir cevheri ek fiil vardır ve bu teşkil telaffuz edilen cevher fiilli karşıtı (gelmiş idi) ile aynı dönemde beraber kullanılmaktadır. İşte tarihî süreç bakımından farklı bu iki +Ø- cevheri ek fiil şekli, şekil ortaklığından dolayı aynı bölümde değerlendirilmiştir.

Örneklerin hangi diyalekte ait olduğu ve/ya hangi eserden, çalışmadan alındığı parantez içinde gösterilmiştir. Tarihî ve çağdaş diyalektlerden derlediğimiz örneklerin, cevheri ek fiil işlevinin daha iyi anlaşılması için, gerekli hallerde bizim diyalektimizdeki karşılıkları da verilmiştir. Ayrıca, fonetik birliği sağlamak için çalışmalarda /ng/, /nŋ/, /ŋ/ ile gösterilen sesleri, çalışmamızda /ŋ/ ile karşıladık, bazı çalışmalarda kullanılan /ä/ işaretini de /e/ şeklinde gösterdik.

1. BÖLÜM: CEVHERİ EK FİİL KATEGORİSİ

Türk dilinin ekleşme³ sisteminde görevli diğer morfeşlerle karşıtlık oluşturarak önemli bir işlev üstlenen cevheri ek fiil bugüne kadar tarihî ve çağdaş Türk diyalektlerine ait birçok dilbilgisi kitabında genellikle ayrıntıya girilmeden ele alınmış, birçok bilimsel çalışmaya da dolaylı olarak konu olmuştur⁴. Saim Ali Dilemre'nin "Cevherî Fiil", Robert Lees'in "The Turkish Copula" isimli çalışmaları doğrudan ve genel itibariyle cevheri ek fiil konusunu işleyen çalışmalardır⁵. Ayrıca, cevheri ek fiil olarak kullanılan morfeşleri münferit olarak, belli bir dönem, coğrafya ya da eser bağlamında değerlendirme konusu yapan çok sayıda çalışma mevcuttur⁶.

³ "ekleşme" terimiyle Türk dilinde bir ekin veya eklerin kelimeyle birleşerek bir dizi oluşturmasını kastediyoruz. Bundan, bir kelimenin görev unsuru, yani ek hâline gelmesi anlaşılmalıdır.

⁴ Arat "İsim cümlelerindeki bildirme bağları" meselesine ilk temas edenin Schinkewitz (Rabguzi's Syntax, MSOS, XXX, Abt. II, 8-11) olduğunu belirtir (Arat, 1992: 131).

⁵ Dilemre, Saim Ali (1938), *Cevherî Fiil*, Kader Basımevi.; İstanbul; Lees, Robert (1972), "The Turkish Copula" In *The Verb and Its Synonyms*, C. 5., (ed. John V. M. Verhaar), 64-73, Dordrecht, Reidel.

⁶ Bu çalışmalardan bazıları şunlardır; Aygen, Gülşat (2009) "How Many Manifestations of Copula Can A Language Employ", *Mersin Dil ve Edebiyat Dergisi*, 6:2, s. 15-30.; Bassarak, Armin (1997), "New Considerations About the Turkish -dir Suffix". *International Journal of Central Asian Studies* 2, 114-126.; Baydar, Turgut (2012), "+Dir Bildirme Eki Üzerine" *Selçuk Üni. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 32, s. 37-54.; Büker, Cengiz (1990), "Türkçede İmek Eylemi", *Türk Dili Dergisi*, S. 19, s.9-15.; Coşar, Mevhibe (2008), "Trabzon Ağızlarında Ek Fiilin Kullanımı" *Turkish Studies*, C. 3/3, s. 176-188.; Cumakonova, Güلزura (1996), "Kırgız Dilinde i- fiilinin gelişmesi", 3. Uluslararası Türk Dil Kurultayı, TDK Yay., Ankara, s. 233-237.; Doerfer, Gerhard (1989), "Die Copula im Chaladsch", In *Gedanke und Wirkung. Festschrift zum 90. Gebrutstag von Nikolaus Poppe*. Weisbaden: Harrassowitz, s. 106-112.; Ergönerç, Dilek (2006) "Nogay Türkçesinde Sıfat fiillerle Kullanılan Bol- Fiilinin İşlevleri", *Karadeniz Araştırmaları C. 3*, S. 10., s. 148-156.; Güneş, Sezai (2010), "Türkçede İmek Fiili Hakkında", III. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu, 16-18 Aralık 2010, İzmir, s. 429-433.; Johanson, Lars (2000), "Traces of a Turkic Copula Verb". *Turkic Languages* 4, s. 235-238.; Karabeyoğlu, Adnan R. (2007), "Orhon Yazıtları'nda bol- ve er- Fiilleri Üzerine" *TÜBAR* 22, s.87-100.; Karakoç, Birsal (2011) "A New Analysis of Non-past Copular Markers and Corresponding Copular Clauses in Karakhanid Turkic", *Turkic Languages* 15. s. 171-193.; Karakoç, Birsal (2009), "Notes On Subjects Markers and Copular Forms in Turkish and in Some Turkic Varieties of Iran: A Comparative Study" *Turkic Languages*, s. 208-224.; Karakoç, Birsal (2000), "The Finite Copula bol- in Noghay and its Functional Equivalents in Turkish" *Studies on Turkish and Turkic Languages (Turcologica 46)*, Wiesbaden: Harrassowitz, s. 143-149.; Keleşir, Meltem (2007), "Copular Forms in Turkish, Turkmen and Noghay" *Proceedings of the 2nd Workshop on Altaic Formal Linguistics*, 11-13 October 2004, Boğaziçi University.; Keleşir, Meltem (2003), "Olmak, var, yok ve değil" XVI. Dilbilim Kurultayı Bildirileri, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.; Kılıçoğlu (Hatipoğlu), V. (1952-1953), "(-dir) Eki Meselesi", *Türk Dili*, C. II, , Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s.802-804.; Kornfilt, Jaklin (1996), "On Copular Clitic Forms in Turkish" *ZAS Papers in Linguistics* 6, 96-114.; Mutlu, Hüseyin Kahraman (2007), "Tur- Yardımcı Fiilinin Kullanımı Hakkında", *Afyon Kocatepe Üni. Sosyal Bilimler Dergisi*, C. IX, S.: 1, Haziran 2007, s. 103-110.; Savran, Hülya (2008), "Türk Dilinde +Dir Bildirme Eki ve +Dir Bildirme Ekiyle Yapılan Belirsizlik Kelimeleri" *Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl:9, S. 14, 2008/1, s. 163-188.; Topal, Erol (2012), "Türkçede Ek Fiil (i-) Üzerine Düşünceler", *Kastamonu Eğitim Dergisi*, C. 20, No: 2, s. 649-654.; Turan, Zikri (1999), "Eski Anadolu Türkçesi'nde Ol- Cevherî Fiili" *TDAY-Belleten* 1996, TDK Yay., Ankara, s. 265-289; Türk, Vahit (2004), "Kutadgu Bilig

Cevheri ek fiil konusu sadece dilcilerin değil, dildeki varlık halini ifade ettiği fikrinden hareketle özellikle varoluş ve varlık felsefesi üzerinde düşünen birçok filozofun da temas ettiği bir konudur. Saphir-Whorf'un konuşulan dilin kişinin düşüncesini ve dünyayı algılama biçimini şekillendiren bir unsur olduğu yönündeki tezi bağlamında, bir dildeki cevheri ek fiil yapısının, o dilin konuşurlarının varlığı ve varoluşu algılama şeklini tayin ettiği düşüncesi araştırmacılar tarafından ifade edilen hususlardan biridir ⁷. Yunan felsefesinin varlık ile mahiyet ayrımını yapamamasına mukabil olarak İslam felsefesinin İbn-i Sinâ'dan itibaren böyle bir ayrımı yapmayı başarması Yunanca ve Arapçanın varlığı ifade etme şekli arasındaki farkla izah edilmeye çalışılmış, böylece cevheri ek fiil felsefecilerin de üzerinde fikir yürüttüğü konulardan biri olagelmıştır. Bizde ise Hilmi Ziya Ülken "Varlık ve Oluş" isimli kitabında konuya temas etmiş, i-fiilinin diğer bazı dillerdeki karşılıklarını vererek konuyu tartışmıştır (1968: 104-107). Dil alanında faaliyet gösteren araştırmacılardan Vahit Türk ve Günay Karaağaç yaptıkları çalışmalarda konunun felsefî tarafına da temas etmişlerdir ⁸.

Konuyu dil boyutuyla ele alan çalışmalarda farklı birçok terimle karşılanan cevheri ek fiile dair izahların daha çok cevheri ek fiilin işlevi, cümleyi sınıflandırma çabaları, fiil çekiminde üstlendiği roller, birleşik fiil çekimi, bildirme konuları temelinde verildiği görülmektedir. Çalışmada öncelikli olarak cevheri ek fiilin hangi terimlerle karşılandığı, yapılan çalışmalarda araştırmacılar tarafından hangi boyutuyla ve ne şekilde ele alındığı değerlendirilecektir.

1.1. Cevheri Ek Fiil İçin Kullanılan Terimler

Çalışmamızda **cevheri ek fiil** terimiyle karşılaşmayı tercih ettiğimiz morfemin adlandırılmasındaki çeşitlilik, hem öğretimde birtakım zorluklara sebep olabilecek hem de bu morfemlerin ekleşme sisteminde üstlendiği işlevin tespitini güçleştirecek bir nitelik arz etmektedir. Cevheri ek fiil, farklı araştırmacılar tarafından farklı terimlerle karşılandığı gibi, aynı araştırmacının birden fazla terim kullandığı da görülmektedir. Dil

Örneği ile Türkçede Ana Yardımcı Fiil (er-)" V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II 20-26 Eylül 2004, TDK Yay., Ankara, s. 2993-3006.

⁷ Graham, A. C. (2010), "Being in Linguistics and Philosophy: A Preliminary Inquiry" The Verb Be and Its Synonyms, Part 5., Reidel Publishing, Holland, s. 225-233.

⁸ Karaağaç, Günay (2009), Türkçenin Söz Dizimi, Kesit Yayınları, İstanbul, s.107-115.; Türk, Vahit (2004), "Kutadgu Bilig Örneği ile Türkçede Ana Yardımcı Fiil (er-)" V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II 20-26 Eylül 2004, TDK Yay., Ankara, s. 2993-3006.

bilgisi çalışmalarında *cevher fiili*, *cevherî fiil*, *salt fiil*, *boş fiil*, *ana yardımcı fiil*, *varlık fiili*, *ek eylem*, *ek fiil*, *bildirme ek(ler)i*, *bükün fiili*, *edat-ı haberîyye*, *fi'l-i cevherî*, *fi'l-i haber*, *özden fiil*, *kopula*, *koşaç*, *rabıta* gibi terimler kullanılmaktadır.

Bu terimler arasında *cevher fiili*, *ek fiil* ve *bildirme eki* terimlerinin diğerlerinden daha fazla tercih edildiği görülmektedir. Ancak, genellikle araştırmacılar kullandıkları terimi hangi sebep(ler)le tercih ettiklerine dair bir açıklama yapmamışlardır.

Mesela Ergin (2005: 314), bütün isim ve fiil şekillerinin sonuna gelerek onlardan birleşik fiil yapmasına bağlı olarak *ana yardımcı fiil*, isimleri fiilleştirmesinden dolayı da *isim fiili* terimlerini kullanır. Ancak iki ayrı işlev olarak ifade ettiği isimlerin sonuna gelmesi ve isimleri fiilleştirmesi görevlerinin neden iki ayrı terimle karşılanması gerektiğine dair bir açıklama yapmaz.

Banguoğlu (2004: 474), konuşma ve yazıda yer yer *i-di*, *i-miş*, *i-se* gibi teşkillere bakarak *cevheri ek fiilin imek fiili* diye de anılabileceğini, ayrıca diğer dillerde olduğu gibi yalın anlamlı bir durum fiili olduğunu göz önünde bulundurarak *salt fiil* terimiyle de karşılanabileceğini belirtir. Görüldüğü gibi Banguoğlu da *imek fiili* terimi ile işlev yerine şekle dayalı bir adlandırmayı tercih etmiş, *salt fiil* terimini ise “yalın anlamlı” olmasına istinaden yaptığını belirtmiştir. Fakat bir unsurun hangi mahiyetle yalın anlamlı olabileceği ile ilgili bir açıklama yapmamıştır.

Ediskun kelimeye ayrı yazıldığı zaman yardımcı fiil, bitişik yazıldığı zaman da ek-fiil demekte olduğunu belirtir (2010: 187). Ancak, *cevheri ek fiilin kelimeye bitişik ya da ayrı yazılması*, yerine getirdiği işlevin niteliğinde bir değişiklik yapmaz. Ayrıca *cevheri ek fiili ayrı/bitişik yazmak* bir imla meselesidir, bu bakımdan morfolojik açıdan ayrı bir terimle temsil edilmesini gerektirecek bir durum yoktur.

Gencan (2001: 375) ise *ekeylem* terimini, ad soylu bütün sözcüklerin sonlarına gelerek onların yüklem olmasını sağlamalarına bağlı olarak kullanır. Açıklamalarındaki ad soylu ifadesi bir kenara bırakılırsa, yüklem cümlede “fiil-zaman eki+şahıs eki” teşkillerinin üstlendiği görevin adıdır. Bu bakımdan yine “ekeylem” ile oluşturulan *hastayken* veya *hastaysa* gibi teşkillerin cümlede nasıl yüklem görevi üstleneceği belirtilmemiştir. Anladığımız kadarıyla, yazarın ifade etmeye çalıştığı şey ismin fiil kategorisine geçmesidir. Ancak, *ekeylem* terimi, isim kategorisinden fiil kategorisine

geçişini sağlama işlevi bakımından ortaklık gösteren tasviri ek fiillerle cevheri ek fiil arasındaki farkı temsil etme kabiliyetinden yoksundur.

Çalışmalarda dikkatimizi çeken bir diğer husus da bu morfemin adlandırılmasında sıklıkla kullanılan ve varlık felsefesinin önemli bir kavramı olan cevher kelimesinin sözlük anlamının bile değerlendirmeye alınmamış olmasıdır. Bu konuya ilerleyen bölümlerde temas edeceğiz.

1.2. Tarifler

Cevheri ek fiili tarif edebilmek için öncelikle mevcut çalışmalarda hangi boyutuyla ve hangi yapı analiziyle, ne şekilde ele alındığı, Türk dilinin ekleşme sistemi içindeki rolünün nasıl tespit edildiği, diğer gramer kategorileriyle ilişkisinin ne olduğuna dair açıklamaları, benzerlikleri ve farklılıklarıyla ortaya koymak gerekmektedir. Cevheri ek fiilin ad soylu kelimelerin yüklem olarak kullanılmasını sağlaması, özne ile yüklem arasında yargı bağı kurması, fiillerin birleşik çekimlerinde ve bildirme yapılarında görev üstlenmesi, yapılan izahlarda vurgulanan noktalardan bazılarıdır⁹.

Yapılan çalışmalarda konunun daha çok Hint-Avrupa dillerine kıyasla ele alındığı, Türk dilinin isim ve fiil kategorileri arasında düzenli geçişlerle işleyen yapısının göz ardı edildiği söylenebilir.

Cevheri ek fiil için belirlenen tarifin, tartışmanın ayrıntılarını oluşturan bahislerin en sonuna bırakılması daha uygun olabilirdi. Ancak, cevheri ek fiilin tarifi niteliğindeki ifadelerin, bizatihi, tartışmaya açık bir görünümde olması, konuyu bir alt başlık olarak öne almayı gerekli kılmaktadır.

1.2.1. Cevheri Ek Fiilin Tartışmalı Tarafları

1.2.1.1. Cevheri Ek Fiil Özne ile Yüklem Arasında Bir Bağ mıdır?

Dilbilgisi çalışmalarında cevheri ek fiile dair yapılan açıklamalarda cevheri ek fiilin özne ile yüklem arasında bir bağ olması sıklıkla vurgulanmaktadır. Zeynep Korkmaz

⁹ Sezaî Güneş bazı kaynaklarda cevheri ek fiile dair yapılan açıklamalarda yanlış veya eksik gördüğü hususları belirtmiş, çelişkili noktalara temas etmiş, ancak kendisi konuya dair herhangi bir değerlendirme yapmamıştır (2010 : 429-433).

gramer terimleri sözlüğünün **bildirme ekleri** maddesinde “i- ek-fiilinin şahıslara göre çekiminde kullanılan, ad cümlelerinde özne ile yüklem arasında yargı bağı kuran ekler” açıklamasını yapar (2007: 43). Yazar, yine aynı çalışmada **bildirme ekini** ise *tur-* yardımcı fiilinin geniş zaman çekiminden çıkan (*tur-ur*) *yüklemi özneye bağlayan*, ekleşip ünlü ve ünsüz uyumuna giren ek-fiilin bildirme kipinin teklik ve çokluk üçüncü şahıs çekimlerine gelerek anlamı güçlendiren –Dır/-Dur eki” şeklinde izah eder (2007: 42). Ancak çalışmada ekleşme sisteminde aynı işlevi üstlenen *i-* ve *tur-* morfemlerinin neden iki ayrı madde başında ele alındığına dair bir açıklama yoktur. Bununla birlikte özne ile yüklem arasında bir bağ oluşturmaları her iki unsurun ortak işlevi olarak değerlendirilmektedir.

Ahmet Topaloğlu da gramer terimleri sözlüğünde bildirme eki ile alakalı olarak şunları belirtir: “Sonuna eklendiği yükleme olumluluk veya olumsuzluk, süreklilik, kesinlik, kuvvetlendirme ve ihtimal kavramları veren, *isim soylu yüklemi özneye bağlayan* öge. Bugünkü Türkçede bildirme eki, durmak fiilinin geniş zamanının (*dur-ur*) ekleşmesiyle meydana gelen +Dır ekidir” (1989:41). Görüldüğü üzere, Topaloğlu da Korkmaz gibi *tur-* ile *i-* unsurlarının işlevleri arasında bir ayrım yapmış, ancak bu farkın hangi yapısal gerekçelere dayandığını açıklamamıştır. Özne ile yüklem arasında bağ olmaları açıklamalardaki bir diğer ortak nokta olarak dikkat çekmektedir.

Ergin de “Gerçekten, isim cümlesinde bir nesnenin bir nesneye, bir şeyin bir şeye isnadı vardır. Isnadın sonuna bildirme unsurları getirilerek isnat hükme, iki unsur birbirine bağlanmış olur” ifadesiyle az önce zikrettiğimiz iki araştırmacıyla aynı şeylere vurgu yapmaktadır (2005: 403).

Talat Tekin “Ad asıllı yüklemde temelinde yalın durumda bir ad, bir sıfat, bir zamir, bir eylem adı, bir eylem sıfatı ya da benzeri bir sözcük bulunur. Yüklem bağlayıcısı ise bir yardımcı eylem ya da sona alınmış bir zamirdir. Bu sonuncusu anılmayabilir” diyerek *bağlayıcı* olma hususuna değinmiştir (2000: 208).

Bizim cevheri ek fiil terimiyle ifade ettiğimiz dilbilgisi unsuru Batı dillerinde çoğunlukla “kopula” terimiyle karşılanmaktadır (Alm. Kopula, Fra. Copule, İng. Copula). Kopulanın kelime anlamı “bağlayan unsur”dur¹⁰. Bir dilbilgisi terimi olarak

¹⁰ <http://www.merriam-webster.com/dictionary/copula>; “something that connects”

ise özne ile özneyi niteleyen bir sıfatı ya da ismi özneye bağlayan fiil olarak kullanılmaktadır ¹¹. Trask'ın gramer terimleri sözlüğünün copula maddesinde “özneyi karakterize eden yüklem ile özneyi bağlayan unsur” açıklaması yapılmıştır (1995: 64). Bu bakımdan İngilizcede *copula* yanında *linking verb* (bağlayıcı fiil) teriminin de kullanılması anlamlıdır ¹². Bizde de bazı araştırmacıların kullandığı “koşaç” aynı anlama gelmektedir. Cevheri ek fiili karşılamak için koşaç terimini tercih eden araştırmacılar, tahmin edilebileceği gibi, bu morfemin özne ile yüklem arasında bağ görevi üstlendiğini belirtmişlerdir. Berke Vardar'ın dilbilim terimleri sözlüğünde koşaç şöyle açıklanmıştır: “Yüklemi özneye bağlayan öge. Türkçede eylemin üçüncü kişi eki –dir, koşaç (bildirme koşacı) olarak kullanılır; değil biçimbirimi olumsuzluk koşacıdır” (2002:138).

Kavâ'id-i Osmaniyye'de kullanılan *râbıta* terimi ve buna bağlı olarak yapılan açıklamalar yukarıdakilere benzer bir yaklaşımı göstermektedir. Eserde “*Cümle bir sıfat ve bir mevsûfa isnât olunarak muhâtaba fâ'ide-i tāmme ifâde eyleyen sözdür ve ol sıfata müsnet ve mevsûfa müsnedün-ileyh denilir ve müsnedün ileyhe mübtedâ ve müsne haber dahi denir ve bunları birbirine rabt eden edatlara râbıta denir. Nitekim efendi âkildir terkîbinde efendi müsnedün-ileyh, âkil müsnet, Dır râbıta olur*” denmekte ve *ben âkilim, sen âkilsin, o âkildir, biz âkiliz, siz âkilsiniz, onlar âkildirler* örnekleri verilmektedir (Ahmet Cevdet Paşa, 2000: 127).

Türkçe Sarf ve Nahiv'de, Hüseyin Cahit çalışmamıza konu olan dilbilgisi unsurunu “fi'l-i cevherî” terimiyle karşılamış ve bunun bir râbıta olduğunu belirtmiştir: “*Râbıta, alâmet-i isnattır; müsnedi müsnedün ileyhe bağlayan odur. İnsan fânidir*” misâlinde “*insan*” müsnedün-ileyh, “*fânî*” müsned, “*dir*” ise râbıtadır. *Bir cümlede râbıta hizmetini daima “imek” fiili ifâ eder. Buna fi'l-i cevherî nâmi verilir* (Yalçın, 2000: 20).

Yukarıda verilen açıklamalarda görüldüğü gibi cevheri ek fiilin özne ile yüklem arasında *bağlayıcı* olmasına sıklıkla vurgu yapılsa da böyle bir nitelik daha çok Hint-

¹¹ <http://www.learnersdictionary.com/search/linking%20verb> “a verb (such as appear, be, become, feel, grow, or seem) that connects a subject with an adjective or noun that describes or identifies the subject”

¹² Crystal sözlüğünün copula maddesinde “dilbilgisi açıklamalarında bağlayıcı bir fiile (a linking verb) göndermede bulunan bir terimdir. Kopula müstakil olarak anlamı belirgin olmayan, asıl işlevi özne ile yüklemi bağlamak olan bir fiildir. İngilizcede asıl kopula *be* fiili olarak kabul edilse de *feel, look, fell* gibi fiiller de benzer bir işlevle kullanılır” ifadeleri vardır (2008: 116).

Avrupa dilleri için geçerli olabilir. Mesela, İngilizce “*He is ill*” Almanca “*Er ist Krank*”, Fransızca “*il est malade*” “*O hastadır*” örneklerinde bizdeki cevheri ek fiile tekabül eden *is*, *ist* ve *est* yapıları, söz dizimi açısından değerlendirilecek olursa, iki unsur arasında bulunmakta, yani bir anlamda bağlayıcı olmaktadır. Bizde bazı araştırmacıların yaptıkları izahlar ve kullandıkları *koşaç*, *rabita* gibi terimler konuya bu açıdan yaklaştıklarının açık bir ifadesidir. Ayrıca Türk dilinde cümlede, birçok Hint-Avrupa dilinden farklı olarak özne telaffuz değeri bakımından temsil edilmek zorunda değildir¹³. Yukarıda diğer dillerden verdiğimiz cümlelerin **is ill*, **ist Krank*, **est malade* şekilleri dilbilgisi açısından, özne cümlede zorunlu bir unsuru sayıldığı için mümkün değildir¹⁴. Hâlbuki Türk dilinde cümlede fiili yapan kişi ile ilgili, biri asıl diğeri yardımcı olmak üzere, iki unsur vardır. Bunlardan asıl unsur cümlede daima bulunur ve şahıs eki ile gösterilir. Yardımcı unsur olarak özne ise, işi yapan kişiyi gerekli olduğu durumlarda açıklayan, ihtiyarî bir unsurdur (Turan, 1999a: 83). Ayrıca, Türk dilinde cümle bir anlamın bir fiile, şahsa, zamana/şekle bağlı olarak bir hüküm halinde ifade edilmesidir. Bu bakımdan cümlede formülü **fiil-zaman eki+şahıs eki** olarak tespit edilir. Bu yapıda asıl unsur olan yüklem cümlede kendisini temsil eder. Eğer ihtiyaç doğarsa özne, yer tamlayıcısı, zarf gibi yardımcı unsurlar ifadeye dâhil edilebilir (Turan, 1999b:311). Bu açıdan bakıldığında, “fiil-zaman eki+şahıs eki”nden ibaret bir cümlede cevheri ek fiilin özne ile yüklem arasında bağlayıcı (*koşaç*, *rabita*) olması mümkün değildir. Dolayısıyla cevheri ek fiilin birçok çalışmada vurgulanan özne ile yüklem arasında bağlayıcı olması Türk dilinin ekleşme bilgisi bakımından yapısal bir geçerlilik taşımamaktadır.

1.2.1.2. Cevheri Ek Fiil İsmi Yüklemleştirir mi?

Dilbilgisi çalışmalarında konuya dair sıklıkla vurgulanan bir diğer husus cevheri ek fiilin “ismi yüklemlestirmesi”dir. Korkmaz’ın “Eski Türkçede er- yardımcı fiilinin er->ir->i- biçiminde ekleşmesinden oluşan, ad soylu kelimelerin yüklem olarak kullanılmasını sağlayan ve birleşik fiil çekimlerinde de görev alan fiil” (2007: 43) şeklindeki izahında bu açıkça görülmektedir.

¹³ Batıda yapılan çalışmalarda öznenin cümlede zorunlu unsuru olmadığı diller için *pro-drop languages* “özneyi düşürebilen diller” (Trask, 1995: 219) ve *null-subject languages* (Matthews, 1997: 251) terimleri kullanılmaktadır.

¹⁴ Bu bakımdan İtalyanca farklı bir özellik gösterir: “*Maria é venuta*” (Maria geliyor), *É venuta* (geliyor) (Matthews, 1997: 251) Öznesiz ikinci cümle dilbilgisi bakımından kusurlu değildir.

Gencan ise “ekeylem” dediği cevheri ek fiili “ad soylu bütün sözcüklerin sonuna gelerek onların yüklem olmalarını sağlayan parçalar” olarak tanımlamaktadır (2001: 375). Gencan, Korkmaz’la aynı şeyleri söylemektedir, ancak onun da “ad soylu” ifadesiyle ne kastettiği belli değildir. Anladığımız kadarıyla bir kelimenin ad soylu olması o kelimenin yapım ekleri vasıtasıyla addan türemesidir. Mesela, *gözlük* kelimesi “ad soylu bir ad” iken *gözle-* kelimesi de “ad soylu bir eylem”dir. Ancak, *gözle-* fiilinin üzerine cevheri ek fiilin gelmesi ekleşme açısından mümkün değildir. Araştırmacıların “ad soylu” tamlaması ile kastettikleri şey kelimenin mevcut durumdaki kategorisi ise sadece “ad” demek varken “ad soylu” şeklinde bir nitelendirme gerekli değildir.

Cevheri ek fiilin ismin yüklem olarak kullanılmasını sağlamasına başka çalışmalarda da vurgu yapılmıştır¹⁵. Ancak, az önce de belirttiğimiz gibi yüklem **fiil-zaman eki+şahıs eki** teşkilinin üstlendiği görevin adıdır, yani yüklem cümlenin kendisidir. Hâlbuki cevheri ek fiil ile fiil kategorisine geçmiş bir isim cümlede her zaman yüklem görevini üstlenmez. Herhangi bir fiilin zarf fiil, sıfat fiil ekleri vasıtasıyla cümlede yardımcı unsur olabileceği gibi, üzerine cevheri ek fiil gelerek fiil kategorisine geçmiş bir unsur da cümlenin asıl unsuru olan yüklem tamlayıcısı olarak vazife görebilir; *hazır ise*, *güçlüyken*, *uzun olan* gibi cevher fiilli yapıların cümle içinde yüklem vazifesi üstlenmesi fiil kategorisinin üzerine zaman eki ve şahıs eki gelmemesinden, daha açık bir ifadeyle bitimlilik kazanmamasından dolayı mümkün değildir.

Bazı çalışmalarda ise cevheri ek fiilin ismi fiilleştirme hususiyetine sahip olduğu belirtilmiştir;

¹⁵ “Sözcüklerin eylem görevinde kullanılmalarına yardım eden, -dir ekinden yararlanılarak çekimi tamamlanan ve olumsuzu değil sözcüğüyle kurulan yardımcı eylem: Hastayım (hasta değilim), hastasın, hasta (hastadır); hastayız (hasta değiliz); hastasınız, hastalar (hastadırlar) örneklerinde olduğu gibi” (Hatipoğlu, 1982:48); “Ad soylu sözcüklerin yüklem görevinde kullanılmalarını sağlayan yardımcı eylem” (Hengirmen, 1999: 150); “Ekfiil isimlerin sonuna gelerek onları yüklemleştirir, isimlerin şimdiki zaman ve geçmiş zamanını, şartını ve zarf fiilini kurmaya yarar” (Demir ve Yılmaz, 2012:211); “ad soylu dil birimlerinin yüklem işlevi üstlenmesini sağlayan eylem” (Vardar, 2002: 90) “Ekeylem ad soylu sözcüklerin yüklem olarak kullanılmasını, eylem tümcelerinde ise birleşik çekimleri sağlar” (Eker, 2003: 297); “Ek fiil, eski *irmek* ve *turmak* masterlarının fiil hâlindeki peszindeliktir (=survivance). İsim soyundan bir kelimeye eklenerek onların yüklem olmasını, basit bir zaman veya kip ekini takibederek onun birleşik hâle girmesini sağlar” (Bilgegil, 2009:263)

Bir ismi (İ) yüklem bloku (YB) hâline koymak için isim fiil (verbe substantif) (+if-) kullanılır. İsim-fiille birleştirilen isim genel ifadeli bir fiile (YF-) dönüşür (Gemalmaz, 1982:145).

Ergin "... bu şekilleri ile isimleri fiilleştiren, bir ismin fiile isnadı için kullanılan isim fiili, ekleri ve kelimeleri ile fiil çekimlerinin sonlarına getirilerek fiilleri destekleyen yardımcı fiil olarak da kullanılır" ifadesinde cevheri ek fiilin ismi fiilleştirme mahiyetine işaret etmiştir (2005: 319).

Eraslan da "olmak, mevcut olmak" anlamlarına gelen er- fiilinin fiillerle birleşik çekim kurmasına paralel olarak isimlerle birleşik fiil oluşturarak bildirmeyi kurmasından bahseder. Ayrıca, isimleri fiilleştirmesine bağlı olarak cevheri ek fiilin isim fiili adını aldığını ilave eder (1980: 59).

Cevheri ek fiil yukarıda izah edildiği gibi "isimleri fiilleştirme" özelliğine sahiptir, ancak bu ifade söz konusu morfemlerin Türk dilinin ekleşme dizisinde üstlendiği işlevi tam anlamıyla yansıtmamaktadır. Türk dilinin morfolojisi kelimeler ve ekler arasındaki asıl unsur yardımcı unsur ilişkisi çerçevesinde, isim ve fiil kategorilerine düzenli geçişlerle ilerler. Türk dilinin sahip olduğu bu zengin ekleşme düzeni içinde isimden fiil kategorisine geçişi farklı nüanslarla sağlayan ve bu bakımdan ekleşme dizisinde yerine getirdikleri işlevlerle birbirleriyle karşıtlanan birden fazla morfolojik unsur mevcuttur. Araştırmacıların cevheri ek fiil için belirttikleri "isimleri fiilleştirme" işlevi isabetli olmakla birlikte cevheri ek fiilin Türk dilinin ekleşme kültüründe yerine getirdiği görev nüansını tam olarak ortaya koyacak nitelikte değildir. Türk dilinde isim kategorisinden fiil kategorisine geçişi sağlamakla görevli morfemler yapım ekleri, tasvir fiilleri ve cevheri ek fiildir. Bu üç unsur da ekleşme dizisinde isimden fiile geçişi farklı şekilde yerine getirir. Bunlardan yapım ekleri isimleri fiilleştirirken anlam değişikliği de yapar; *göz+le-*, *bez+e-* gibi. Tasvir fiilleri isimden fiil kategorisine geçişi anlamı değiştirmeden, fakat hareketin yapılış biçimini tasvir ederek yerine getirir; *geliver-*, *konusabil-*, *düşeyaz-* örneklerindeki *ver*, *bil* ve *yaz* morfemleri kendilerinden önce gelen ve zarf fiil ekiyle isim kategorisine geçen fiili tekrar fiilleştirme görevini yeterlilik, tezlik bakımından tasvir ederek yerine getirir. İsmi fiil kategorisine aktarma görevi ve kelime sınıfından görevli morfem sınıfına geçmiş olmaları cevheri ek fiil ile tasviri ek fiillerin ekleşme bilgisi bakımından ortak olan hususiyetleridir. Cevheri ek fiil ise isim

kategorisinden fiil kategorisine geçişi anlam değiştirmeden ve herhangi bir tasvirde bulunmadan yerine getirir. Dolayısıyla, cevheri ek fiilin, tasviri ek fiillerden farklı olarak, isimleri bu mahiyetle fiilleştirdiği dile getirilmesi gereken önemli bir niteliktir ¹⁶.

1.2.1.3. şahıs Ekleri/Zamirleri Cevheri Ek Fiil midir?

Yapılan dilbilgisi çalışmalarında sıklıkla, hatta bütünüyle, karşılaşılan hususlardan biri cevheri ek fiil ile şahıs eklerinin aynı kategoride değerlendirilmesi, şahıs eklerinin işlev bakımından cevheri ek fiil gibi takdim edilmesidir. Deny (1941) de özden fiili olarak tercüme edilen cevheri ek fiilin geniş zaman çekimi şu şekildedir:

“(y) im; (ım;üm; um)

-sin; (sın; sün; sun)

-dir

-(y) iz; (ız; üz; uz)

-sinniz; (sınnız, sünnüz; sunnuz)

-dirler –dırlar”

Türkçe Sarf ve Nahiv’de ise cevheri ek fiilin geniş zaman çekimi şöyle verilmiştir:

Muzâri

Müfret

“Im, yIm, m

sIn

dIr

Cem

Iz, yIz, z

sInIz

dIrlAr” (Yalçın, 2000: 153)

Korkmaz ek fiilin şahıslara göre çekiminde +Im/+Um, +sIn/+sUn, +sI-nıIz/+sU-nUz, DIrlAr/DUrlAr şekillerine girdiğini belirterek şu örnekleri verir: çalışkan+ım, çalışkan+sın, çalışkan+dır, çalışkan+ız, çalışkan+sınız, çalışkan+dırlar (2007: 81). Verdiği örneklerden de anlaşılacağı gibi Korkmaz burada cevheri ek fiilin geniş zaman

¹⁶ Turan 2007deki tebliğinde ekleri 7 madde halinde sınıflandırmış, sonraki derslerinde ise ek sınıflandırmasına iki madde daha eklemiştir. Bunlardan biri “cevherî ek fiil”dir.

çekiminden bahsetmektedir. Ayrıca sözlüğünün bildirme ekleri maddesinde de “Bu ekler birinci şahıs teklik ve çokluk çekimlerinde –Im/-Um, -Iz/-Uz, -sIn/-sUn, -sInIz/-sUnUz, 3. Şahıs teklik ve çoklukta –Dır/-Dur, -DİrlAr/-DUrlAr’dır” açıklamasını yapar (2007: 43)

Ergin de benzer bir açıklama yapar; “İsim fiilinin şimdiki zamanını karşılayan ekler bugün şöyledir:

TEKLİK 1. Şahıs: -ım, -im, -um, -üm

2. Şahıs: -sın, -sin, -sun, -sün

3. Şahıs: -dır, -dir, -dur, -dür, -tır, -tir, -tur, -tür

ÇOKLUK 1. Şahıs: -ız, -iz, -uz, -üz

2. Şahıs: -sınız, -sınız, -sunuz, -sünüz

3. Şahıs: -dırlar, -dirler, -durlar, -dürler, -tırlar, -tirler, -turlar, -türler”¹⁷

(2005: 315)

Ergin, buna ilave olarak cevheri ek fiilin geniş zaman çekiminde fiil kökü, zaman ekinin düştüğünü geriye kalan şahıs eklerinin de düşen kök ve zaman ekinin mânâ ve fonksiyonunu üstlendiğini, böylelikle yapı bakımından aynı kalsa da işlev bakımından asıl şahıs eklerinden farklı bir nitelik kazandığını belirtir. Yazara göre bu ekler isim ve isim şekillerini fiil kalıbına sokar (2005: 314). Yani Ergin’in açıklamasına göre cevheri ek fiilin işlevini artık şahıs eki yerine getirmektedir.

Hengirmen de “Ek eylem eklerden oluşur. Bu ekler şunlardır: -im, -sin, -dir, -iz, -sınız, -dirler; -iken, -ken; -sa(-se)” ifadeleriyle aynı görüşü tekrarlamaktadır (1999: 150). Çengel ise “Kırgız Türkçesinde ek fiilin şimdiki zaman çekiminin ekleşmesi sırasında fiil ile zaman eki erimiş; geriye sadece şahıs ekleri kalmıştır. Bu çekimde şahıs ekleri doğrudan doğruya isme gelir: cakşı-mın *iyiyim*” demektedir (2005: 181). Eker de Eski Türkçe *erür* şeklinin düşmesiyle geriye kalan kişi eklerinin yüklem olma niteliğini kazandığından bahsetmiştir (2003: 298). Ancak burada şahıs eklerinin yüklem olma niteliği ile kastedilenin ne olduğu anlaşılamamaktadır. Muhtemelen, yazar cevheri ek

¹⁷ Bu alıntılarda görüldüğü gibi şahıs ekinden önce “-” işareti kullanılmıştır. Fakat şahıs ekinden önce gelen unsur isim kategorisinde olduğu için “-” yerine “+” işaretinin kullanılması gerekir.

fiilin ismi “yüklemleştirme” işlevinin *erür* şeklinin düşmesiyle şahıs zamirleri tarafından yerine getirilmesini belirtmek istemiştir.

Şahıs zamirlerinin de, yukarıda şahıs ekleri için iddia edildiği gibi, cevheri ek fiil işlevini yerine getirdiği, hatta cevheri ek fiil olduğu bazı araştırmacılar tarafından dile getirilmiştir. Bu görüşü en açık şekilde “Özden fiil ayrı olarak ta yazılabilir: (sen) zengin **sin**. Özden fiilin muzari siygası, müfret ve cemi mütekellim ve muhatablarında, aslen zamirdirler. Eskiden bunlarla şahsî zamirler arasında bir karışma vardı; nasıl ki halâ bugün de şark lehçelerinin ekserisinde yine böyledir” ifadeleriyle Deny dile getirmektedir (1941: 334).

Hacıeminoğlu da Hüsrev ü Şirin üzerine yaptığı çalışmada bildirme şekillerini 1. ir- fiili ile yapılanlar, 2. i- fiili ile yapılanlar, 3. Tur- fiili ile yapılanlar, 4. Şahıs zamirleri ile yapılanlar (kuş-men, yigit-men, suv-sen, sanlıg ol) şeklinde tespit eder (2000: 156).

Arat da Atabetü'l-Hakâyıkta “isim cümlelerindeki bildirme bağlarını” *erür, turur, men, sen, ol* şeklinde tespit ederek *erür ve turur* cevheri ek fiil teşkillerini şahıs zamirleri ile aynı işlev kategorisinde değerlendirmiştir (1992: 134).

Schinkewitz ise üçüncü şahıs koşacı olarak *ol* kelimesinin şiirde ve soru cümlelerinde kullanılabildiğini belirtmiş, birinci ve ikinci şahıs zamirlerini bu şekilde bir değerlendirmenin konusu yapmamıştır (1948: 10). Benzer şekilde, Aysu Ata Kısâsü'l-Enbiyâ dizininde **ol** zamirini “ya Rabbi bunlar kim **ol**” (KE, 19r9), “ey Cebra’il bu ne **ol**” (KE, 14r13) örneklerinde kopula olarak değerlendirmiş (1997: 478), ancak **ol** ile “Üç kün boldı aç-**men**” (KE, 72v8), “sen kamugden ulug-**sen**” (KE, 185v20) “biz onagu karındaş-**miz**” (KE, 63r3), “siz ne kişiler-**siz**” (KE119v7), cümlelerinde aynı işlevi yerine getiren **men, sen, miz, siz** unsurları “kopula” olarak değerlendirilmemiştir. Nedense sadece 3. şahıs zamirinin “kopula” olduğu belirtilmiş, 1. ve 2. şahıs zamirleri, 3. şahıs zamiri ile (yukarıdaki örneklerde) aynı işlevi yerine getirmesine rağmen, “kopula” olarak ele alınmamıştır (Ata, 1997: 478). Ahmet Cevat Emre ise Türkçede zamirlerin koşaç rolünde kullanıldığını belirtmiş, çalışmasında 3. şahıs zamirinin koşaç olarak kullanılması ile diğer zamirlerin koşaç olmasını farklı başlıklar altında değerlendirme konusu yapmıştır (1988: 39). Bu durumda, 3. şahıs zamirinin, diğer zamirlerden ayrı başlıklar altında değerlendirilmesini gerektirecek bir yapı farkı söz konusu değildir. Netice itibarıyla, cevheri ek fiil işlevini üstlenemeyecek olan bir şahıs

zamirine “kopula/koşaç” denmiş, fakat kendi içinde de tutarlı bir değerlendirme yapılamamıştır.

Katz (1996: 120) cevheri ek fiil olarak (*b*)*ol-* fiili ile *ol* zamirinin aynı kökten geldiğini iddia ederek cevheri ek fiil ve şahıs zamirleri arasında diğer araştırmacılar tarafından kurulan münasebeti bir adım öteye taşımıştır¹⁸.

Bu açıklamalarda görüldüğü gibi Türk dilinin ekleşme dizisinde farklı işlevler üstlenen cevheri ek fiil ile şahıs ekleri (hatta şahıs zamirleri) birbirinin alt fonksiyonuymuş gibi ele alınmıştır. Ancak, yukarıda da belirttiğimiz gibi cevheri ek fiil isim kategorisinden fiil kategorisine geçişi anlama bir müdahalede bulunmadan yerine getirirken, şahıs ekleri fiile zaman ekiyle yandaş olarak ekleşerek cümlede bitimliliği sağlama işlevine sahiptir. Birbirinden bu kadar farklı iki işlevi yerine getiren unsurların aynıymış gibi algılanmasının sebebi ekleşme dizisindeki Ø¹⁹ unsurların göz ardı edilmesidir. Nitekim “ekleşme gerçekleşirken dillerin gelişmesini sürekli etkileyen **kolaylık** (économie) ve **anlaşılabilirlik** (compréhensibilité) kanunları gereği bu görev ögeleri zaman zaman oldukça aşınmış, bazen de görevlerini kendilerini kuşatan diğer görev ve anlam ögelerine bırakarak düşmüşler veya daha başlangıçta işaretli bir öge karşısında işaretsiz (nonmarqué) kalmışlardır” (Gemalmaz, 1996: 1). “Standart Türkiye Türkçesinde ek fiilin **basit kipi**, tamamen düşme sonucu işaretsiz ögelerden oluşmuştur (ET. +Øer-//ür~ +ir-//ür> STT +Ø Ø Ø -Ø Ø) (ör. **rivayet kipi**: gel-//miş+//+i-miş+sin ~ gel-//miş+sin// **basit kip**: gel-//miş+//+ Ø- Ø+sin< ET. kel-//miş+//+ Øer-ür+sen)” (Gemalmaz, 1996: 3).

Cevheri ek fiilin ekleşmelerde telaffuz değeri olarak kaybolması işlevinin de şahıs ekleri tarafından yerine getirilmesi şeklinde bir algıya sebep olmuştur. Hâlbuki cevheri ek fiil nicelik olarak kaybolursa da niteliğini Ø morfem şeklinde sürdürmektedir. “Şahıs eklerinin doğrudan doğruya isme gelmesi” Türk dilinin ekleşme kültürü açısından

¹⁸ Bu çalışmaya göre Çince ve İbranicede cevher fiilleri olarak kullanılan unsurlar üçüncü şahıs zamirlerinden gelişirken, Türkçede bunun tam tersi bir süreç işlemiştir. Yani bir “kopula”dan 3. kişi zamiri gelişmiştir (Katz, 1996: 118). Diğer dillerde cevheri ek fiil olarak kullanılan morfemlerin “dibilgiselleşme” süreçleri için bk. DEVITT, Dan (1990), Diachronic “Development Semantics in Copulas”, Proceedings of the Sixteenth Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society.; BERND, Heine, Kuteva Tania (2004), *World Lexicon of Grammaticalization*, Cambridge University Press.; Hengeveld, Kees (1992), *Non-verbal Predication. Theory, Typology, Diachrony*, Mouton de Gruyter, Berlin.

¹⁹ İşlev bakımından bulunmasına rağmen telaffuz değerine sahip olmayan unsurlar için Turan “damga” terimini kullanmaktadır. (Turan, 2008: 236).

mümkün değildir. Bu bakımdan “zengin sin” ekleşmesindeki sin unsuru “özden fiil” olamayacağı gibi, “cakşu-mın” örneğindeki mın şahıs eki doğrudan doğruya isme gelmemiştir²⁰.

Aslında araştırmacıların cevheri ek fiilin geniş zamanda çekimini şahıslara göre verirken üçüncü şahıslarda +**Dir**- biçiminde ortaya çıkan cevheri ek fiili ekleşmede göstermesine karşılık, birinci ve ikinci şahıslarda +Ø- ile temsil edildiğini dikkate almamaları üzerinde düşünülmesi gereken bir husustur²¹. Netice olarak, şahıs ekleri yanlış bir değerlendirme ile “bildirme ek(ler)i” olarak sunulmuştur. Bu bakımdan “gelmişim” cümlesindeki +im unsurunun *güzelim* cümlesindeki +im unsuru ile, ekleşme dizisinde üstlendiği görev bakımından farkı yoktur, ikisi de şahıs ekidir.

1.2.1.4. Cevheri Ek Fiil Anlam Unsuru mudur?

Cevheri ek fiile dair yapılan açıklamalarda dikkatimizi çeken başka bir husus da bu görev unsurlarına anlam atfetme çabasıdır²². Ergin *i*- fiilinin tek başına kök olarak kesin ve belirli bir manasının olmadığını, yalnız yanına geldiği isim ve fiil şekilleri ile birlikte açık bir anlam kazandığını belirtir (2005: 314). Banguoğlu’na göre cevheri ek fiil diğer dillerde olduğu gibi yalın anlamlı bir durum fiilidir (2004: 474). Fakat yazarın burada yalın anlamdan ne kastettiği açık değildir (yalın anlamlı olmak anlamsız olmak mıdır anlamlı olmak mıdır?).

Eraslan *er*- fiilinin kök hâlinde belli ve açık bir manası olmadığını ancak fiilleştirdiği isimlerle kesin bir mana kazandığını dile getirir (1980: 59). Nurettin Koç da koşacı “Tek başına belli bir anlamı bulunmayan, birlikte kullanıldığı sözcüğe başta olumluluk ve olumsuzluk olmak üzere, çeşitli kavramlar kazandıran *-dır* eki ve *değil* sözcüğü” şeklinde tanımlar (1992: 175).

²⁰ Vardar “yüzeysel yapıda görünmemekle birlikte dilsel düzende imek eylemliğin var olduğu söylenebilir” diyerek ekleşmede cevheri ek fiilin bazı durumlarda Ø morfemle karşılanmasına tereddütle yaklaşmıştır (2002: 90).

²¹ Korkmaz; +*Im/+Um, +sIn/+sUn, +sI-nıIz/+sU-nUz, DİrlAr/DÜrlAr* (2007: 81). **Ergin**; -ım, -im, -um, -üm; sın, -sin, -sun, -sün; **-dır, -dir, -dur, -dür, -tır, -tir, -tur, -tür**; -ız, -iz, -uz, -üz; -sınız, -sınız, -sunuz, -sünüz; **-dırlar, -dirler, -durlar, -dürler, -tırlar, -tirler, -turlar, -türler** (2005: 314). Hüseyin Cahit; *Im, yIm, m; sIn; dİr*; *Iz, yIz, z; sInIz; dİrlAr* (Yalçın, 2000: 153)

²² Batı’da yapılan bazı felsefe çalışmalarında “copula” olarak kabul edilen unsurların anlamı üzerinde durulmuştur: Vilko, Risto (2006), “Existence, identity, and the algebra of logic” In Foundations of the formal sciences. The history of the concept of the formal sciences. London: College Publications, s. 255-265.; Heidegger, Martin (2000), Introduction to Metaphysics (İngilizce çevirenler Gregory Fried ,Richard Polt) New Haven, Yale University Press.

Karabeyoğlu “Orhon Yazıtlarında bol- ve er- Yardımcı Fiilleri Üzerine” başlıklı makalesinde “Adları fiilleştirme görevi ile kullanılan ve bu hususiyetleri dolayısıyla yardımcı fiil olarak adlandırılan fiillerin bu görevlere salt şekil olarak katıldıkları ve anlam bakımından boş oldukları telakki edilemeyeceği itibarıyla, açıktır ki yardımcı fiiller adları fiilleştirme görevlerinde teşkil ettikleri birleşik fiillere esas fiil hâlinde taşıdıkları anlamları yükleyerek katılırlar” der (2007: 90) Ancak burada aklımıza şöyle bir soru gelmektedir “yardımcı fiiller, esas fiil hâlindeki anlamlarını yardımcı fiil teşkillerine aktarıyorlar ise, yardımcı fiili esas fiilden ayıran özellik nedir? “Yardımcı fiil” yazarın da ifade ettiği gibi adları fiilleştirme işlevini yerine getiriyorsa, yani bir görev unsuru ise, bunlara bir anlam atfetmeye gerek var mıdır?

Cevheri ek fiil olarak kullanılan morfemler birçok dilde olduğu gibi “ol-, mevcut ol-,” anlamındaki fiillerin, bazı araştırmacıların dilbilgiselleşme²³ olarak tanımladıkları süreç neticesinde görev unsuru olarak da kullanılması ile ortaya çıkmıştır ve bu süreç nedenli bir ilişkilendirmedir (Türk, 2004: 2993). Yani bu fiillerin görev unsuru hâline gelmeleri sonucunda hangi işlevi edinecekleri anlamları tarafından tayin edilmiştir. Bu bakımdan bu morfemlere ancak sözlük unsuru olarak kullanıldıklarında bir anlam yüklenebilir. Çünkü Türk dili, anlam unsurları ile görev unsurları arasında belirgin ayırım yapan bir sisteme sahiptir. Yani cevheri ek fiilin, “ol-, mevcut ol-” anlamına gelmesi veya birlikte kullanıldığı teşkillerde anlamının ortaya çıkması söz konusu değildir. Eğer bir fiil “ol-, mevcut ol-“ anlamına geliyorsa o fiil zaten herhangi bir fiildir, onu cevheri ek fiil ya da başka bir morfolojik tasnifin konusu yapmak gereksizdir. Nitekim bu durum bazı araştırmacılar tarafından “anlam boşalması” olarak ifade edilmiştir (Öner, 2004: 287). Keleşir (2003) de “koşacın” Türkçede hiçbir anlamsal özelliği olmadığını, bunun eylemsel adını verdiği bir özellik olduğunu ifade eder. Bunu da Yönetme ve Bağlama Kuramına göre en üst başbirimlerden biri olarak kabul edilen Zaman⁰ ²⁴ başbiriminin bir eyleme ihtiyacı olmasına dayandırır. “Yüklemi eylem olmayan tümcelerde bu yapıları dilbilgisel kılmak için Zaman⁰ başbiriminde koşaç bulunur. Zaman ve kişi ekleri biçimsel olarak koşaca eklenir. -Iyor, -EcEk, Ar-/-Ir gibi ekleri alan eylemler Zaman⁰’a yükselemez, daha aşağıda bir başta kalarak birer ortaç oluşturur. Bu başbirim görünüş ve kiplik başbirimi olabilir. Demek ki zaman ve kişi ekleri koşaca eklenir.”

²³ Dilbilgiselleşme kavramı için bk. Demirci, Kerim (2008), “Dilbilgiselleşme Üzerine Bir İnceleme”. *Bilig* S.45, s. 131-146.

²⁴ Yazar Zaman⁰ ifadesi ile ekleşme dizisinde zaman ekinden önce gelen konumu işaret etmektedir.

R. L. Trask A Dictionary of Grammatical Terms in Linguistics isimli sözlüğünün copula maddesinde “semantik olarak boş şekil, genellikle bir fiil” açıklamasını vermiştir (1995: 64).

Cevheri ek fiil anlamı değil görevi temsil eden terimdir. Bu yüzden “ol- anlamına gelir, anlamı belirgin değildir, beraber kullanıldığı unsurla anlam kazanır” şeklinde açıklamalara da gerek yoktur.

Cevheri ek fiilin bir anlam unsuru olmasına dair en farklı yaklaşımı Karabeyoğlu göstermiştir. Araştırmacıya göre cevheri ek fiil “i-, ol-, dur- gibi *mevcudiyet kazanma*, *mevcut bulunma* anlatan fiillerin ad+fiil diziminde esas fiil hâlinde varlıklarla girdiği ilişkiler bakımından özneleri durumundaki adların karşıladıkları varlıkların mevcudiyet kazanmasını, mevcut bulunmasını bildirmek yönündeki görevlerine verilen addır” (2008: 23). Birçok çalışmada cevheri ek fiil “yardımcı fiiller” başlığı altında değerlendirilirken Karabeyoğlu cevheri ek fiili “fiillerin esas fiil hâlinde kullanılışları” olarak nitelmiştir. Bu bakımdan yazar “Bir oğlumuz **oldu**; Bir fırsat **çık**tı; Bir fırsat **düş**tü; Elime bir imkân **geç**ti” cümlelerinde *ol-*, *çık-*, *düş-*, *geç-* fiillerinin cevheri ek fiil olduğunu belirtmiştir (2008: 24). Ancak *mevcudiyet kazanma*, *mevcut bulunma* anlamı veren fiillerin neden cevher fiili başlığıyla ayrı bir semantik kategoriye temsil ettiğini yapı bakımından izah etmemiştir. Bu açıdan bakılırsa mesela “yok olma, ortadan kalkma anlamına gelen” veya “uzaklaşma/yakınlaşma anlatan”, “mutluluk/üzüntü bildiren” fiiller de kendi aralarında semantik bakımdan kategorilere ayrılabilir ve her bir kategoriye bir isim verilebilir. Dolayısıyla, *mevcudiyet kazanma*, *mevcut bulunma* ifade eden fiillerin neden ayrıcalıklı bir yere sahip olduğu anlaşılammaktadır²⁵.

1.2.1.5. Cevheri Ek Fiil İsim Cümlesi Kurar mı?

Dilbilgisi çalışmalarında, cümleler yüklemine göre tasnif edilirken cevheri ek fiile gönderme yapılmaktadır. “İsim cümleleri” yüklemi bir isim veya isim grubu olan cümlelerdir. İsim ve isim grupları i- ek fiili ile görülen geçmiş zaman ve öğrenilen geçmiş zaman kipinde çekime girerek yüklem görevi yaparlar” (Karahana, 2005: 96). “Yüklemi isim cinsinden bir kelime veya kelime grubu olan ve ek fiil i-mek ile çekime giren cümleye isim cümlesi denir.” (Özkan-Sevinçli, 2008: 127). Karaağaç’a göre

²⁵ ol- fiilinin anlamları ile cevheri ek fiil işlevinin ayrımı için bk. Turan, 1996.

yüklemi çekimli bir fiil değil, ad ve ad soylu bir söz olan cümle, isim cümlesidir. İsim cümlesi bir yapma veya olma değil, bir var oluş bildirir; çünkü taşıdığı tek fiil, var oluş bildiren ana yardımcı fiildir. İsim cümlesi, yalnızca, ana yardımcı fiille kurulabilen bir cümledir (2009:204).

Görüldüğü gibi araştırmacılar yüklemine göre cümle tasnifini isim cümlesi ve fiil cümlesi şeklinde yaparken isim cümlesini kuran unsurun cevheri ek fiil olduğunu belirtmişlerdir. Aslında cevheri ek fiilin Türk dilinin ekleşme dizisinde yerine getirdiği işlevin isim-fiil ayrımının yapılmasına imkan verip vermediğine bakmak mümkündür. Bu bakımdan, mesela “*gözledim*” cümlesi ile “*hastaydım*” cümlesi, Türkçe cümle teşkili olan “fiil-zaman eki+şahıs eki” formülü bakımından bir fark göstermemektedir. Cümlelerden ilkinde bir isim, yapım ekiyle fiil kategorisine geçmiş ve üzerine zaman ve şahıs eklerini almıştır. İkincisinde ise yine bir isim cevheri ek fiil ile fiil kategorisine geçmiş ve üzerine zaman eki ve şahıs ekini almıştır. Yani iki cümle arasında, cümle olma şartlarını yerine getirme bakımından yapısal bir ayrılık mevcut değildir. Konuya bu açıdan bakıldığında aslında bütün cümleler fiil cümlesidir, çünkü zaman eki ve şahıs eki ancak fiil üzerine gelebilir. Ancak isim cümlesi diye bir cümle türü olamayacağı için fiil cümlesinden de bahsetmek gereksizdir. Nitekim Ergin de “Bir fiil unsuru ihtiva etmesi itibariyle, şüphesiz isim cümlesi de bir fiil cümlesinden başka bir şey değildir. Onun için bu cümleyi fiil cümlesinden büsbütün ayrı bir şey sanmamak, bu cümlelerin fiil cümlesinin hususî bir şekli olduğunu unutmamak lazımdır” (2005: 403) diyerek Türk dilinde isim cümlesi olarak kabul edilen kategorinin aslında fiil cümlesi olduğunu dile getirmiştir. Ancak, Ergin’in “isim cümlesinin fiil cümlesinin hususî bir şekli” olduğu yönündeki ifadeleri izaha muhtaçtır. Bir ismin cevheri ek fiil veya tasviri ek fiil ya da yapım eki ile fiil kategorisine geçerek üzerine zaman eki ve şahıs eki alması cümle teşkili bakımından ayrı bir sınıf oluşturacak yapı özelliği göstermez. Zaman eki ve şahıs ekinden önce gelen fiilin kök hâlinde olması veya isimden ekler vasıtasıyla fiilleşmesi o fiilin iç yapısıyla ilişkilidir, cümlelerin yapısıyla değil. Eğer içinde cevheri ek fiil bulunduğu için, mesela “*hastaydım*” cümlesine isim cümlesi denmesi “*susadım*” ve “*geliverdim*” cümlelerinin her birini de ayrı bir sınıf olarak tespit edilmesini ve bu sınıflara ayrı isimler verilmesini gerektirir.

1.2.1.6. Cevheri Ek Fiil Birleşik Fiil Çekimi Oluşturur mu?

Çalışmalarda cevheri ek fiilin mevzu edildiği bir diğer konu da birleşik fiil çekimidir. Ercilasun, Kutadgu Bilig Grameri-Fiil’de “füllerin iki kipli çekimi”nin arka arkaya gelen iki çekimli fiil ile meydana geldiğini, sonra gelen er- yardımcı fiilinin görülen geçmiş zaman, öğrenilen geçmiş zaman ve şart şekillerine getirilerek iki kipli çekimlerin hikâye, rivayet ve şartını meydana getirdiğini belirtir (1984: 151). Ergin ise birleşik çekimlerin varlık sebebini “Bildirme ve tasarlama kipleri ile bildirilen ve tasarlanan hareketlerin görülen geçmiş zamanda, öğrenilen geçmiş zamanda veya şartta ortaya çıktığını veya çıkacağını ifade etmek” olarak tespit ettikten sonra yapısını şu şekilde izah eder:

“Birleşik çekim iki çekimli fiilin bir araya gelmesinden, birlikte kullanılmasından ibarettir. Birleştirilen iki çekimli şekilden biri şekil ve zamanı diğeri de başka bir şekil ve zamanı karşılayarak birbirine bağlanan iki şekil ve zamanı birlikte ifade ederler. Bunun için tabii, çekimli fiillerden birinin fiil kökünün belirli bir mana taşımaması, böylece birleşen iki çekimin tek bir fiil kökü etrafında toplanması lazımdır. Şu halde birleşik çekimde ortaya çıkan çekimli şeklin mânâsına fiillerden biri hem kökü ile, hem şekil ve zaman eki ile; diğeri ise yalnız şekil ve zaman eki ile iştirak eder. Kök mânâsı başka fiil mânâsını değiştirecek şekilde belirli olmayan, başlı başına bir ifadeye sahip bulunmayan fiil ise isim fiillidir. Bu ana yardımcı fiilin bir çekim şekli başka bir fiilin bir çekim şekli ile birleşerek ona iki şekil ve zamanı karşılayan birleşik bir çekim ifadesi verir. İsim fiilinin ise var olan çekimleri sayılıdır. Şu halde birleşik çekimlerin sayısı da ancak bu ana yardımcı fiilin çekim sayısı kadardır. İsim fiilinin görülen geçmiş zamanı, öğrenilen geçmiş zamanı ve şartı var olduğuna göre demek ki birleşik çekimin de görülen geçmiş zamanı, öğrenilen geçmiş zamanı ve şartı olmalıdır” (2005: 320).

Banguoğlu “fiillerde tarz” başlığı altında konuya zaman kavramı açısından yaklaşarak “Fiiller için zaman eydenin konuştuğu ana göre hesaplanır. O an şimdiki zamandır ve ona ölçerek bir geçmiş ve gelecek vardır. Bu tür zaman hesabına **salt zaman** deriz...Ancak zamanda hareket noktasını eydenin konuştuğu andan, yani şimdiki zamandan başka bir plana, aktarmak mümkündür. O zaman buna **görelî zaman** adını veririz. Mesela zamanın hareket noktasını geçmişe aktarabiliriz. Bu hareket noktasından gelmek fiilinin şimdiki zamanı geçmişte geliyor = geliyordu olur. Burada

*bir birleşik fiile gelen iki zaman eki vardır: Biri fiil köküne gelen –iyor şimdiki zaman eki, biri eski bir yardımcı fiilden (er-di>i-di>-di) kalan –di geçmiş zaman eki. İkinci ek şimdiki zaman fiilini geçmişte bir plana aktarmış ve artık bir tarz eki olmuştur” (2004: 443) diyerek basit/birleşik zaman ayrımı yerine salt/görelî zaman ayrımını yapmış ancak bu ikincisinin “hareketi aktarma tarzı” olarak tespit etmiştir. Banguoğlu’na göre “dilimizde salt ve görelî zamanlar içinde dört tarz vardır: 1. Bildirme tarzı, 2. Anlatma tarzı, 3. Söylenti tarzı, 4. Şart tarzı... Son üç çekim *birleşik çekimler* diye de anılabilir” (2004: 444).*

Görüldüğü gibi, araştırmacılar birleşik fiil çekimini cevheri ek fiil üzerine bina etmişlerdir. Ancak, isim cümlesi-fiil cümlesi ayrımı meselesinde olduğu gibi, basit-birleşik fiil çekimi gibi bir karşıtlığın kurulup kurulamayacağı hususu değerlendirilmemiştir. Aslında bu duruma, bazı araştırmacılar tarafından cevheri ek fiil ile irtibatlandırılarak dolaylı olarak temas edilmiş, ancak buna rağmen birleşik fiil çekimi yine aynı araştırmacılar tarafından varsayılmaya devam edilmiştir. Mesela, Ergin “Birleşik çekimde de yardımcı fiil önündeki asıl fiil kipi şüphesiz bir çeşit isim durumuna düşmektedir. Böylece, isim olarak hiçbir zaman kullanılmayan, daima fiil hüviyetini muhafaza eden kipler bile i- fiilinin önünde aslında isim muamelesi görmektedir...Yani aslında birleşik çekim faile bir fiil isminin i- fiili vasıtası ile isnadından ibarettir” (2005: 320) diyerek aslında olanı ifade etmiş, bununla birlikte yine de *birleşik fiil çekimi/fiil birleşik çekimi*’ni çalışmasına konu edinmiştir. Karaağaç da, aynı şekilde, oluş bildiren ana yardımcı fiilin önünde yer alan her dil biriminin aynı değerde olduğunu belirtmiş (2009: 111) olmasına rağmen çalışmasında “hikâye birleşik, rivayet birleşik, şart birleşik” çekimlerinden bahsetmiştir (2009: 113).

Turan (1996) “ i- fiilinin, biri, isim bildirme ekleri olarak karşımıza çıkan şekilleriyle isimleri fiil çekimine sokmak, diğeri de isim ve fiil şekillerinin sonuna gelip onlarla birleşik fiil yapmak gibi görünüşte iki; ancak, bildirme eklerinin, hakikatte, ismin i- (er-) fiiliyle yapılan çekimlerinden (mesela men er-ür men>+(y)Im1. Teklik Şahıs eki) ibaret olduğu göz önüne alınırsa sadece bir vazifesi bulunduğu ve yalnız bu vazifeye hasredildiği anlaşılır” diyerek aslında cevher fiilinin kendisinden önce gelen unsurun iç yapısına bağlı olmayan, tek işlevini tespit etmektedir. Zaten Türk dilinin düzenli ekleşme sistemi takip edilirse cevheri ek fiilin önündeki her unsurun aynı değerde ve

isim hüviyetinde olduğu anlaşılır. Bu bakımdan, “*hasta idim*” ve “*gelmiş idim*” cümlelerinde cevher fiilden önceki unsurlar olan *hasta* ve *gelmiş* isim kategorisindedir, ancak nedense ikinci cümle birleşik çekim olarak ele alınmıştır. Ayrıca, mesela “*gelmiş*” örneğindeki *-miş* ekinin sıfat fiil eki olduğu yapılan çalışmalarla ortaya konmuştur ²⁶. Bir fiilde iki zaman eki bulunamayacağı bir yana, cevheri ek fiilin Türk dilindeki mahiyeti yapı bakımından doğru bir değerlendirmeye tabi tutulsa, zaten Türk dilinde “birleşik fiil çekimi/fiil birleşik çekimi” gibi bir içerikten bahsedilemeyeceği anlaşılır. Cevheri ek fiilden önce gelen unsurlarla ilgili bir tasnif yapılacaksa bu ancak cevheri ek fiilden önce gelen unsurun anlam ya da yalnız görev kategorisinde olmasına göre yapılabilir.

1.2.1.7. Cevheri Ek Fiilin Cümle Kuruluşundaki Rolü Nedir?

Cevheri ek fiil sadece yüklemine türüne göre cümle tasnifi meselesinde değil cümlelerin kuruluşu ile irtibatlı olarak da ele alınmıştır. Cevheri ek fiili aslında “bütün fiillerin özü”, “bütün fiillerin kendisine indirgenebileceği fiil” (Foucault, 2001: 150) şeklinde değerlendiren bazı çalışmalar da vardır. Bu bakış açısına göre cevheri ek fiil bütün cümlelerde vardır ve olmak zorundadır; cümlede cevheri ek fiil olmadan bir hüküm ifade edilemez, bir bildirmede bulunamaz. Cevheri ek fiilin bütün cümlelerde zorunlu olarak bulunduğu, ortaçağda, bütün diller için geçerli bir evrensel dilbilgisi arayışında olan Modistae okulu ²⁷ tarafından dile getirilmiştir.

²⁶ “Buna göre, gramerlerde genellikle zaman ve/veya kip eki olarak değerlendirilen bu eklerden ve i-fiilinden önce gelen *-miş*, *-(i)yor*, *-(y)AcAk*, *- mAll*, *-(y)A*, *-sA* ekleri, kendilerinden önceki fiilleri, kendilerinden sonra \emptyset 'la ya da bir kelimeyle temsil edilen tamlanan isme bağlayan eklerdir ve zamanı **istek, niyet, gereklilik...** gibi dilbilimcilerin “görünüş” dedikleri fonksiyonlarla zaman merkezli değil sıfat görünüşüyle temsil eden, sıfat fiil yapısındaki eklerden başka bir şey değildir.” (Turan 1999b) Ayrıca bk. TOPÇU, Çiğdem (2011), “Türkçede Sıfat fiil Kategorisi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya.

²⁷ Diğer adı spekülâtif gramer olan Modistae, özellikle 13. y.y.'in ikinci yarısında faaliyet gösteren bir dilbilim okuludur. Spekülâtif, Latince ayna manasına gelen *speculum* kelimesinden gelir. Burada ayna kavramına gönderme yapılmasının sebebi bu okul mensuplarının dilin fiziksel dünyadaki gerçekliği yansıttığına inanmalarıdır. Bu görüş doğrultusunda, spekülâtif gramerciler, her dilin kendine mahsus farklılıklarını, arızı (accidents) durumları da göz önünde bulundurarak, bütün diller için geçerli olan evrensel dilbilgisi arayışında olmuşlardır. Bu akımın tespit ettiği kategoriler, mantık, epistemoloji ve metafiziğin kategorileri ile uyumludur; Mesela, isimler ve zamirlerin “kalıcılık” (permanence) ifade ederken, sıfat fiiller ve fiiller bir “oluş” (becoming) bildirirler (<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/559002/speculative-grammar>). Ayrıca bk. Kelly, L. G. (2002), *The Mirror of Grammar Theology, Philosophy and The Modistae*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia.

Giambattista Vico cevheri ek fiili “bütün metafiziksel şeyleri ifade edecek kadar çok olan tüm özlerin kendisine indirgendiği, var olma (*being*) fiili” (2007: 197) olarak tanımlayarak aslında cevheri ek fiilin dildeki önemine bu bakımdan işaret etmiştir.

Michel Foucault da konuyla ilgili oldukça önemli bazı izahlarda bulunmuştur. Yazara göre bütün cümlelerde mevcut olan *olmak fiili* olmasaydı dil de olmazdı. Çünkü “*tüm fiil türü, işaret eden bir tek unsura indirgenmektedir: olmak. Diğer hepsi, gizlice bu tek işlevden yararlanmaktadır, ama onu, onu gizleyen belirlemelerle örtmüşlerdir: ona yüklem eklenmiştir ve “şarkı söyleyenim” yerine “şarkı söylüyorum” denilmektedir; ona zaman işaretleri eklenmiştir ve “eskiden şarkı söyleyenim” yerine “şarkı söyledim” denilmektedir*” (2001: 150). Dilin insanı hayvandan ayıran temel şey olduğu kabul edilir. Foucault bu konuda biraz daha ileri giderek aslında dildeki cevheri ek fiilin (*olmak fiili*) varlığının insanı doğada ayrıcalıklı bir yere taşıdığını belirtir: “...*bu sadeliği korumuş olan bir tek **olmak fiili** vardır. Dilin bütün özü, bu kendine özgü kelimedede toplanmaktadır. O olmasaydı, her şey sessiz kalırdı ve insanlar, tıpkı bazı hayvanlar gibi, seslerini ne kadar kullansınlar, ormandaki çığlıkları asla dilin büyük zincirini meydana getirmezdi*” (2001: 150), “*Dilin ancak önerme (cümle) sayesinde olabildiği görüldü: olmak fiilinin hiç değilse örtülü varlığı ve yüklem ilişkisi olmaksızın, karşımızdaki şey dil değil de, diğerleri gibi işaretler olacaktır.*” (2001: 185) Yazar cevheri ek fiilin cümlelerin kuruluşundaki işlevini de şu sözlerle açıklamaktadır: “Yüklem ve iddia karması, söylemin kökten ve birincil konuşma olabirliğiyle kesişmesi olan *olmak fiili*, cümlelerin ilk ve en başat değişmez unsurunu tanımlamaktadır.” (2001:153) ²⁸. Bu bakımdan, yazara göre, dillerde fiil çekimi (*eklemleşme*) *olmak fiili* üzerinden gelişmiştir, bu adları birleştiren yüklem verici bir unsurdur (2001: 157).

Türkoloji alanında cevheri ek fiili bütün cümlelerin zorunlu unsuru olarak değerlendiren Efrasiyap Gemalmaz olmuştur. Gemalmaz’a göre yüklem isminin yüklem fiiline dönüşmesini sağlayan unsur cevheri ek fiildir (1982: 145). Fiil çekimi, fiilleri yüklem

²⁸Yazar, cevheri ek fiilin cümle kuruluşundaki bu işlevini Desutt’dan yaptığı şu alıntıyla desteklemektedir: “Fiil yüklemidir: bütün yüklemelerin dayanağı ve biçimidir: “olmak fiili bütün cümlelerde bulunur, çünkü bir şeyin ... olduğunu söylemeden, şu veya bu şekilde olduğunu söylemek mümkün değildir. Ama bütün cümlelerde yer alan şu *dir* (Fransızcada *est* (*dir*) ayrı bir kelimedir) kelimesi, buralarda hep yüklem bir bölümünü meydana getirir; her zaman bu yüklem başı ve tabanıdır, genel ve ortak yüklemidir.” (2001: 153)

fiiline (yf-) dönüştürme işlemidir. Yüklem fiilinin anlam ögesi, yüklem ismidir (yi). Yüklem isimleri de ya isimlerden ya da fiillerden meydana gelir. Bu durumda, isimler üzerine doğrudan yüklemleştirici alırlar, ancak fiiller bundan önce isimleştirici almak durumundadır.

Börekçi, Gemalmaz'ın açıklamalarını şu şekilde formüleştirir:

yf-(yi(i)+yüklemleştirici (=+İ-))²⁹

YF- {yi(f-)+(isimleştirici (sıfat fiil))+(yüklemleştirici=+İ-)}³⁰ (Börekçi, 2009: 154).

Yukarıdaki eklemelerde fiilleri isimleştiren unsurun sıfat fiil eki olduğu belirtilmiştir. Ancak, sıfat fiil ekinden sonra gelen **cevheri ek fiil-geniş zaman (er-ür)** teşkilinin fonetik olarak aşınması, bu sıfat fiil ekinin bazı araştırmacılar tarafından zaman eki şeklinde algılanmasına sebep olmuştur. Ayrıca, bu şekilde bir gelişme “birleşik zaman” çekiminin Türk dili için geçersiz olduğunun morfolojik kanıtıdır.

Gemalmaz ekleşme dizisini şu şekilde göstermiştir:

“ F-/ /f-/	/-fo-/	-i+ /	/+e-	-kp+	+ş/
selamla-//ş-/	/-ma-/	-miş+ /	/+Ø-	-Ø+	+ız/
dur-/ /-dur-/	/-ma-/	-ma+lı+ /	/+Ø-	-Ø+	-Ø+
oku-/ /-t-/	/-ma-/	-Ø+ /	/+Ø-	-Ø+	+Ø/
gez-/ /-in/	/-Ø-	-Ø+ /	/+Ø-	-Ø+	+Ø/
gel-/ -Ø-/	/-Ø-	-Ø+ /	/+Ø-	-Ø+	+Ø/
ver-/ /-iş-dir-/	/-Ø-	-d+i+ /	/+Ø-	-Ø+	+Ø/
al-/ /-Ø-/	/-Ø-	-ır+ /	/+Ø-	-miş+	+sın/
gid-/ /-Ø-/	/-Ø-	-ecek+ /	/+Ø-	-d+	+i+n/”

(2010: 201)

²⁹ kapkara+Ø-Ø+Ø

³⁰ yağıyor+Ø-Ø+Ø

Ekleşme dizisinde fiil tabanın üzerine gelen ilk ek fiil kategorisinden fiil kategorisine (/f-/) bir ektir. Bunun üzerine sırasıyla olumluluk/olumsuzluk (/fo-) (edimli fiil, edimsiz fiil), fiilden isim kategorisine geçiren ek (-i+), cevheri ek fiil (/+e-), kip eki (-kp+) ve şahıs ekidir (+ş/). Ekleşmelerde fiilden isme geçişi sağlayan eklerden telaffuz değerine sahip olanlar (sırasıyla -miş+/, -ma+lı+/, -d+i+/, -ır+/, -ecek+/) aslında sıfat fiil ekleri olup, üstüne gelen cevheri ek fiil ve geniş zaman ekinin morfofonetik olarak ortadan kalkması, bunların zaman/kip eki olarak telakki edilmelerine yol açmıştır.

Cevheri ek fiilin Türkçe cümle teşkilindeki bu işlevine ve cevheri ek fiilden önce gelen unsurların sıfat fiil ekleri olmasına Gemalmaz'dan önce bazı araştırmacılar tarafından vurgu yapılmıştır. Bu araştırmacılardan biri olan Eraslan durumu şöyle izah eder: “*er-yardımcı fiilinin bildirme fonksiyonunda bilhassa geniş zaman kipinde daha eski Türkçe devresinde bazen kullanılıştan düştüğü görülür. Bu durumda yüklem ismi vazifesi gören isim-fiil, er- fiilinin fonksiyonunu yüklenmiş olur: kenç kiçig men (U III 82, 17) “genç ve küçüğüm” (< kenç kiçig erür men), yapşınmış biz (Suv. 611, 13) “bağlanmışız” (< yapşınmış erür biz). Bazı isim-fiil ekleriyle şekil ve zaman eklerinin benzerliği göz önüne alınırsa, bu düşmenin Eski Türkçe devresinden önce başladığı kabul edilebilir. Kanaatimizce isim-fiil eklerinin şekil ve zaman eki durumuna geçmesi bu yolla olmuştur. Hattâ daha da ileri giderek söyleyebiliriz ki Türkçe'nin başlangıç devirlerinde cümlede yüklem geniş ölçüde er- fiilinin çekimli şekilleriyle karşılanıyordu” (Eraslan, 1980: 155).*

“Göndereceksin” cümlesini *gönder+yecek+i+zaman+sin* şeklinde analiz eden Lees'e göre de Türkçe fiil cümleleri aslında sıfat fiil+cevheri ek fiil yapısından ibarettir. Aslında yeni olmayan bu iddia daha önce bazı gramerciler tarafından dile getirilmiş, ancak şimdiye kadar kapsamlı bir şekilde inceleme konusu yapılmamıştır (Lees, 1972: 67).

Börekçiye göre “ister olay içerikli ister durum içerikli olsun betimleme işlevli cümleler i- fiilinin geniş zamanıyla oluşturulur. Bir başka deyişle i- fiilinin geniş zamanı hem isim tabanlı hem de fiil tabanlı yüklem fiillerinde betimleme işlevi görür”, i- fiili, isim kökenli yüklem isimlerini ve sıfat fiil ekleri ile oluşturulmuş fiil kökenli yüklem isimlerini aynı biçimde tasvir kipli yükleme dönüştürür. Börekçi “Betimleme (tasvir) kipi (geniş zaman)” başlığı altında; de-di+Ø-Ø+m, dökülme-z+Ø-Ø+Ø, kok-uyor+Ø-

Ø+Ø, anlat-Ø+Ø-Ø+Ø, öyle+Ø-Ø+Ø örneklerini verir (2009: 155). Yani Börekçi bütün cümlelerde cevheri ek fiil varlığını kabul eder.

Türk dilinde cevheri ek fiilin hangi cümlelerde bulunduğu, cümlede bitimliliği sağlayan zaman eklerinin doğru tespit edilmesiyle yakından ilgilidir. Bu bakımdan, Türk dilinde zaman eklerinin doğru tespit edilememesi aslında sıfat fiil kategorisine dâhil olan bir takım eklerin zaman ekiymiş gibi algılanmasına ve yapılan çalışmalarda da bu şekilde takdim edilmesine yol açmıştır. Turan'ın ifade ettiği gibi fiil çekimini, bitmişlik ve genel bir sonuç hükmüne bağlayan, yerdaş karşıtlık hâlinde geniş ve geçmiş zaman ekleridir. Türkçe bir cümle bu iki ekten biri ile kurulur. Yapılan çalışmalarda zaman/kip eki olarak verilen -mİş, -(I)yor, -(y)AcAk, -mAdA, -mAktA ekleri, ismi, kendilerinden sonra gelen görev veya anlam kategorisinde bir tamlanana bağlayan sıfat fiil ekleridir (Turan, 2006: 290).

Aslında sıfat fiil eki olan bu eklerin, kendilerinden sonra yalnız görev kategorisinde bulunan bir tamlanan geldiğinde zaman eki, anlam kategorisinde bir tamlanan geldiğinde sıfat fiil eki oldukları kabul edilir. Ancak, “bu ev eskimiş” cümlesindeki -miş eki ile “bu eskimiş bir ev” cümlesindeki -miş eki aynı kategoriye ait olup sıfat fiil ekidir. Sıfat fiil ekinden sonra gelen tamlananın Ø olarak mevcut olması bu ekin mahiyetine dair bir algı bulanıklığına sebep olmuştur. “bu ev eskimiş” cümlesinde morfofonemik dizi şu şekildedir; bu ev eskimiş+Ø+Ø-Ø+Ø+Ø (Turan, 2008: 237). İşte bu ekleşmede Ø tamlanan üzerine gelerek ismi fiil kategorisine aktaran unsur +Ø-cevheri ek fiildir. Geniş ve geçmiş zaman eklerinden sonra ise cevheri ek fiil bulunmaz çünkü bu durumda cümlenin bitimli hâle gelmesi için sadece şahıs ekine ihtiyaç vardır;

bil-ir-im+Ø

bil-di+m+Ø³¹

Ancak yukarıda da belirttiğimiz gibi “sıfat fiil+Ø (tamlanan)” ekleşmesinin üzerine geniş ya da geçmiş zaman ekini alabilmesi için öncelikli olarak fiil kategorine geçmesi,

³¹ -(I/A)r ve -DI şekilleri her durumda zaman eki göreviyle karşımıza çıkmayabilir. Daha açık bir ifadeyle, “bilirdim”, “bildiydim” şekillerinde iki zaman ekinin üst üste kullanıldığı düşünülmemelidir. Morfofonemik dizide bil- fiili üzerine ilk gelen ekler sıfat fiil ekleridir; bil-ir+Ø+Ø-di+m+Ø, bil-di+Ø+y-di+m+Ø (Turan, 2006: 288)

yani cevheri ek fiili alması lazım. Bu bakımdan aşağıdaki örneklerde görüldüğü gibi morfofonemik dizi şu şekilde oluşur;

oku-yor+Ø+Ø-Ø+su+n	(TLG 59)
duy-muş+Ø+Ø-Ø+Ø+Ø	(TLG 59)
al-makta+Ø+Ø-Ø+sın+ız	(TLG 60)
gel-ecek+Ø+Ø-Ø+Ø+ler	(TLG 60)
al-Ø+Ø+Ø-Ø+Ø+Ø	(TLG 61)
çalış-malı+Ø+Ø-Ø+sı+n	(TLG 62)
al-mış+Ø+Ø-dı+n+Ø	(TLG 63)
al-ıyor+Ø+Ø-du+Ø+Ø	(TLG 63)
al-acak+Ø+Ø-tı+k+Ø	(TLG 63)
al-ır+Ø+Ø-dı+n+ız	(TLG 63)
gel-miş+Ø+Ø-miş+Ø+Ø-Ø+im+Ø	(TLG 63)
gel-iyor+Ø+Ø-muş+Ø+Ø-Ø+su+n	(TLG 63)
gel-ecek+Ø+Ø-miş+Ø+Ø-Ø+Ø+Ø	(TLG 63)
gel-ir+Ø+Ø-miş+Ø+Ø-Ø+i+z	(TLG 63)

1.2.1.8. Cevheri Ek Fiilden Önce Gelen Unsur Zaman Eki Midir?

Dilbilgisi çalışmalarımızda sorunlu olan bir konu sıfat fiil ekleri ile zaman eklerinin birbirine karıştırılmasıdır. Ekleşme dizisinde yerine getirdikleri işlevler bakımından iki ayrı sınıfı temsil eden bu eklerin cevheri ek fiil ile ilişkileri bakımından ele alınması gerekmektedir. Bu bakımdan, yukarıda da belirttiğimiz gibi, “O ev eskimiş bir evdir” cümlesinde –**mİ**ş sıfat fiil eki olarak değerlendirilirken, “o ev eskimiş” örneğinde, yani tamlanan unsur anlam kategorisinden kalkıp Ø tamlanan ile temsil edilince “-miş’li geçmiş zaman” olarak kabul edilmektedir. Çünkü ikinci örnekte, gözle görülmediği için

olsa gerek, Ø tamlanan yok sayılmakta ve böylece aynı kategoriye ait iki ek farklıymış gibi algılanmaktadır (Turan, 2008). Sıfat fiil ekleri ile zaman ekleri arasında yapılan bu ilişkilendirme, çalışmalarda “geniş zaman sıfat fiili, geçmiş zaman sıfat fiili, gelecek zaman sıfat fiili” gibi tasniflerin yapılmasına da yol açmıştır.

Arat da konuyla ilgili tartışmalara, Hans Marchand’ın “Türkçenin bünyesine dair mülahazalar” isimli makalesindeki iddialarına karşı çıkarak dahil olur. Marchand’ın söz konusu yazısındaki iddiaları “fiillerin muhtelif zamanları ile sıfatların tasrifinde aynı lahikalar kullanılıyor, bu lahikalar isnadî bir fiil olan **imek** masdarının hâl sigasıdır, fiillerin cezri sıfatlar gibi muamele görüyor ve fiiller bazen isim hâlini alıyor, bütün fiil tasrifi isnadî bir mahiyettedir” şeklinde özetlenebilir. Yani, yazar aslında Türkçede fiillerin hareketi değil keyfiyeti bildirdiğini, dolayısıyla Avrupa dillerinde cümle kullanıldığı yerde Türkçe sıfat kullandığını ifade etmektedir. Yazarın bu iddialarının asıl dayanağı Türkçede zaman ekleri ile (geliyor, gelecek, gelmiş) ve sıfatlar (yalnız) üzerine gelen şahıs eklerinin aynı olmasıdır. Arat yazısında bu aynılığın aslında esas tasrif şeklinin fiil tasrifi olduğunu, sıfat tasrifinde *erür* şeklinin kaybolduğunu belirterek Marchand’ın iddiasına karşı çıkar ve şekil benzerliklerine bakarak bu eklerin **imek** fiilinin geniş zaman çekimi olduğunu iddia etmenin doğru olmadığını söyler. Ancak yazının sonraki bir bölümünde “*Marchand’ın sıfat muamelesi gördüklerini söylediği fiil şekilleri partisip şekilleridir. Partisipler, diğer dillerde olduğu gibi, bir cihetten fiil kategorisine dâhildirler, çünkü zaman ifade ederler. Fakat sıfat gibi kullanılmaları itibariyle de isim kategorisine girerler. Bunun Türkçede de böyle olması tabiidir*” diyerek aslında yazarın fikirlerine dolaylı da olsa iştirak etmektedir (1978: 292-295). Bir isim tamlamasında, tamlayan unsurun sıfatlama eki almış bir isim olması veya sıfat fiil eki almış bir fiil olması arasında sadece köken farkı vardır, tamlamada üstlendikleri işlev aynıdır³². Ayrıca, aldıkları şahıs eklerinin aynı olmasında, Türk dilinin ekleşme kültürü göz önünde bulundurulduğunda, herhangi arızî bir durum söz konusu değildir.

Ercilasun “Bir başka husus er-in çekimli fiillerle kullanılışıdır. Bu kullanılışı birleşik fiil içinde ele almamak gerekir. Bir kere şekil olarak er- den önceki fiil; bir gerundiyum

³² “Güzel kişi” ile “Gelecek kişi” tamlamalarının **güzel** ve **gelecek** unsurlarının tamlama içinde üstlendikleri görev bakımından bir farkı yoktur. Aralarındaki fark ilkinin bir isimken sıfat görevini alması, ikincisinin fiilken sıfat görevini almasıdır.

veya isim şekli değil, çekimli bir fiildir. Gerçi sıfat fiilleri, bilhassa o devir için isim gibi mütalaa etmek mümkündür. Fakat tiler ermiş (61-469), törütülmüş erdiñ (141-1242), sürgey erdiñ (509-5105), bargay erdi (578-5834), bamagu erdiñ (126-1089) gibi örneklere bakıp birinci unsurları tam bir isim gibi kullanılmış zannetmek lazımdır. Bunlar her şeye rağmen çekimli fiildirler” (1984: 50) diyerek bu örneklerde cevheri ek fiilin önündeki unsurun sıfat fiil kategorisinde olduğu fikrine katılmaz³³.

Ayrıca, geleneksel dilbilgisi kitaplarında zaman ve şekil eki olarak değerlendirilen eklerin çoğunun aslında sıfat fiil eki olduğu ortaya konmuştur³⁴.

Tarihî diyalektlere ait metinlerinden derlediğimiz örnekler Türk dilinde “birleşik fiil çekimi” denilen yapının veya yüklemnin gelişme sürecine dair fikir verebilir;

sekiz on yaşayur çarı erti (İKP XXIV) (>yaşayur+Ø+er-ti+Ø+Ø)

men èlig yıldın ölmüş kişi turur-men (NF 438-7) (>ölmüş+Ø+Ø-Ø+me+n)

sen ol celil tağda turğan ilyās èrür-sen (KE 159r11) (>turğan+Ø+Ø-Ø+se+n)

³³ Diğer diller için de fiil çekiminin aslında sıfat fiil şekilleri üzerine cevheri ek fiil gelmesiyle geliştiği iddia edilmiştir. Bu konuda Foucault'nun şu sözleri oldukça dikkate değer; “Dil kendini, onun adsal karakterleştirmenin işleyişinden hareketle inşa etmekteydi: türeme bu faaliyetin kapsamını genişletmekte; soyutlama sıfatları yaratmaktaydı; ve bu durumda, çekilebilir adlar kategorisinin oluşabilmesi için, bunlara diğer büyük indirgenemez unsur olan, olmak fiilinin büyük tekdüze işlevinin eklenmesi yetiyordu-olmak fiili ile sıfat tamlaması içindeki sıfatın fiisel biçim içinde bir cins saf oluşturmaları-. Bopp da, fiillerin, fiille bir kökün kaynaşmasından oluşan karışımlar olduklarını kabul etmekteydi. Fakat onun çözümlenmesi klasik şemadan birçok esaslı noktada farklılaşmaktadır: olmak fiiline atfedilen yüklemiş işlevi ve önermesel anlamın potansiyel ve gizli ilavesi söz konusu değildir; ilk önce, bir kökle *olmak* fiilinin biçimleri arasındaki maddi bir bitişme söz konusudur. Sanskritçenin *as*'ı, Yunancanın *aorista*'sındaki sigma'da, Latincenin mişli geçmişin hikayesindeki ve geçmiş zaman da *gelecek*'teki *er*'de bulunmaktadır; Sanskritçenin *bhu*'su ise, Latincenin gelecek zamanı ile hikaye bileşik zamanındaki *b*'de yeniden ortaya çıkmaktadır. Üstelik, olmak fiilinin eklemesi, köke bir zaman ve kişi yüklenmesine olanak vermektedir (olmak fiilinin kökü tarafından meydana getirilen bitim eki, *scrips-i*'de olduğu gibi, bir de kişi zamiri eklemektedir.) Daha sonra bir sıfatı fiile çeviren olmak fiilinin eklemesi değildir, kökün kendi fiisel bir anlama sahip bulunmaktadır; olmak fiilinin çekiminden türeyen kelime bitimleri ona yalnızca kişi ve zaman değişimleri eklemektedirler. Demek ki fiillerin kökleri başlangıçta şeyleri değil de eylemleri, süreçleri, arzuları, istekleri işaret etmektedirler; ve olmak fiilinden gelen bazı bitimleri ve kişi zamirlerini alarak çekimli hale gelenler bizzat onlardır; öte yandan gene onlar, bizatihi değişken başka ekler olarak türemeye yatkın adlar haline gelmektedir. Demek ki, klasik çözümlenmeyi karakterize eden adfiil çifte kutupluluğun yerine, daha karışık bir düzen ikame etmek gerekmektedir: farklı tiplerden bitimler alabilen ve böylece çekimli fiiller veya adlara can veren, fiisel anlamlı kökler. Fiiller (ve kişi zamirleri) böylece dilin öncelikli unsuru haline gelmektedirler- dilin ondan itibaren gelişebildiği unsur-. “Fiil ve kişi zamirleri, dilin gerçek levheleri olmuşa benzemektedirler” (Foucault, 2001: 405-406). Ferguson da bitimli zamanların geçmiş zaman sıfat fiili ile cevheri ek fiil teşkillerden, sürerlik bildiren zamanların da geniş zaman sıfat fiil ile cevheri ek fiil yapılarından geliştiğini, tarihi süreçleri takip edilebilen dillerde, art zamanlı bir incelemeyle bu durumun kanıtlandığını dile getirir (Foucault 2010: 112)

³⁴ bk. TOPÇU, Çiğdem (2011), “Türkçede Sıfat Fiil Kategorisi”, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya.

men on yaşar oğlan erdim (NF 289/7) (> men altı yaşar+Ø+er-di+m+Ø (NF 24-17)

Yerleşik dilbilgisinde ³⁵ “men on yaşar oğlan erdim (NF 289/7)” cümlesindeki –ar eki arkasından anlam kategorisinde bir isim geldiği için sıfat fiil eki olarak değerlendirilmekte, ancak men altı yaşar erdim (NF 24-17)” cümlesindeki aynı ek arkasından gelen tamlanan yalnız görev kategorisinde olduğu dikkate alınmadığından “geniş zaman eki” olduğu kabul edilmektedir. Türk dilinin ekleşme dizisindeki Ø morfemlerin göz ardı edilmesi, iki cümlede de aynı görevi icra eden –ar ekinin birbirinden farklıymış gibi değerlendirilmesi sonucunu doğurmuştur.

Aslında cevheri ek fiilden önce gelen ekin zaman eki olup olmadığı meselesi, yerleşik dilbilgisinin “birleşik zaman” algısıyla irtibatlı olarak değerlendirildiğinde de açığa kavuşturulacak bir durumdur. Dilbilgisi çalışmalarında, cevheri ek fiilin isim üzerine çekimli dört şekilde geldiği vurgulanırken (geniş/şimdiki zaman, görülen geçmiş zaman, öğrenilen geçmiş zaman, şart), fiil üzerine üç şekilde (hikâye, rivayet, şart) geldiğinin belirtilmesi üzerinde düşünülmesi gereken bir husustur. Nitekim bu duruma Karaağaç dikkat çekmiş, varlığı dört şekil ve zamanda bildiren, dört isim cümlesi yüklemi olan Türkçenin olay bildirmesini üç şekil ve zaman çekiminde yapıyor olmasının mümkün olmadığından bahsetmiştir (2009: 113-114). Karaağaç, geleneksel dilbilgisi çalışmalarında “basit zamanlar” olarak verilen kategorileri “geniş zamanda bildirme” ve “kuvvetlendirme ihtimal birleşik çekimi” olarak değerlendirmiştir. Yani “basit zamanlar” da aslında cevheri ek fiil ile teşkil edildiği için, bir bakıma, bunlar da “birleşik zamandır”. Zaten yazarın “kuvvetlendirme ihtimal birleşik çekimi” şeklinde bir terim tespit etmesi bu bakış açısının göstergesidir. Benzer bir görüşü “Türkçede yalın/bileşik zaman karşıtlığı diye bir karşıtlık bulunmamaktadır. Paradigmalar her zaman bileşiktir” diyen Uzun da dile getirmiştir (1998: 124).

Ancak, Türk dilinin ekleşme dizisinde, fiil üzerine gelerek bitimliliği sağlayan unsurlar zaman ve şahıs ekleridir. Zaman ekleri fiil çekimini bitmişlik ve genel bir sonuç hükmüne bağlayan, yerdaş karşıtlık hâlinde geniş ve geçmiş zaman ekleridir (Turan, 2006: 290). Yerdaş karşıtlık hâlinde olmalarından ötürü fiil üzerinde bu eklerden ancak biri bulunabilir. Zaman ekleri, cümlede bitimliliği sağlama konusunda şahıs ekleri ile

³⁵ “Yerleşik dilbilgisi” veya “alışılmış dilbilgisi” terimleri normatif hâle gelmiş, kendi içinde bir takım farklılıklar bulundurmamakla birlikte bir kişiye veya bir akıma bağlanamayacak olan, öğretim unsuru olmuş hâkim dilbilgisi anlayışını ifade etmek için kullanılmıştır (Turan, 2009).

mukayese edilerek incelendiğinde de Türk dili için “birleşik zaman” diye bir içerikten bahsedilemeyeceği görülür. Bir cümlede ancak bir tane şahıs eki bulunabilir, yani şahıs eklerinin birleşerek “birleşik şahıs” oluşturması mümkün olmadığı gibi zaman eklerinin de beraber kullanılarak “birleşik zaman” oluşturması mümkün değildir. Bu bakımdan, cevheri ek fiilden önce gelen unsur zaman eki olarak değerlendirilemez.

1.2.1.9. Cevheri Ek Fiilin Bir Durum Fiili Olması

Yapılan çalışmalarda cevheri ek fiile dair sıklıkla dile getirilen bir başka husus da cevheri ek fiilin bir durum fiili olmasıdır. Banguoğlu cevheri ek fiilin bir durum fiili olduğunu, bir hâlde bulunmayı anlattığını belirtir (2004: 476). Bilgegil’e göre de durum ve oluş cevheri ek fiil ile ifade edilir (2009: 263). Turan ise bir ismin üzerine cevheri ek fiil almasıyla oluşturduğu teşkilin “bir hâl üzere bulun-” veya “bir oluş hâlini muhafaza et-” şeklinde izah olunabilecek, statik bir manaya sahip olduğunu belirtir (1999: 284). Karabeyoğlu, “Ali doktordur”, “Ali o zamanlar henüz öğrenci idi”, cümlelerinde dur- ve i- unsurlarının statik bir kılınışta Alinin ne, kim, hangi hüviyette olduğunu bildirdiğini ifade eder (2008: 26).

Cevheri ek fiilin aslında bir mahiyet, hâl bildirmesi algısı, onun cevheri ek fiil olarak adlandırılmasıyla ilişkili gibidir. Zaten, cevher kelimesinin sözlük anlamı bir şeyin özüdür. Bir şeyin neliği olan şey Platon’dan beri, genellikle doğa veya öz diye adlandırılır. Öz vasıtasıyla bir şeyin ne olduğunu kavrarız (Heidegger, 2002: 38). Felsefe çalışmalarında ise cevher kavramı “Değişen durumlar ve niteliklere karşı kalıcı olan” karşılığında kullanılır (Akarsu, 1998: 179). Fârâbî cevher kelimesiyle şeyin mahiyetini veya mahiyetinin olduğu şeyin kastedildiğini, cevherin duyulur nesnenin ne olduğunu tarif eden yüklem olduğunu, ayrıca bir şeyin mahiyetini tanıtan, şeyin zatını kâim kılanı söylediğini belirtir (2008: 40). Bu bakımdan, çalışmamıza konu olan dilbilgisi unsuru için “cevheri ek fiil” teriminin kullanılması son derece isabetlidir, çünkü bu morfemler bir varlığın mahiyetini, hâlini bildirirler. Ediskun **evdirler**, **çalışkandırılar** cümlelerini sırasıyla “ev niteliği taşıyandırılar” ve “çalışkan niteliğini taşıyandırılar” şeklinde açıklar (2010: 189). *men-kişi-men*, *biz-kişi-biz* gibi yapılar tarihî aşamalarda şahsın veya eşyanın çeşitli durumlarını veya bir eşyanın başka bir eşya ile ilişkisini bildirmiştir. Bu bakımdan, *biz-kişi-erür-biz* “biz insan hâlindeyiz”, *biz-kişi-erdi-biz* “biz insan hâlinde idik” şeklinde yorumlanır (Serebrennikov, Gadjeva: 2011:

94). Yani cevheri ek fiil, varlığın neliğini/ne olduğunu, mahiyetini, durumunu, kısaca cevherini bildiren bir morfemdir.

1.3. Cevheri Ek Fiil Olarak Kullanılan Morfemler

Türk dilinde cevheri ek fiil olarak kullanılan morfemlerin hangileri olduğu konusunda çalışmalarda birbirinden farklı bazı tespitler görülmektedir. Mesela, Erdal “er-” fiilinin tam çekim özelliği gösteren düzenli kopula olduğunu, “bol-” fiilinin de öznenin bir değişime uğradığını belirten bir çeşit kopula olduğunu belirtir. Yazara göre *er-* ve *bol-* fiilleri ile *kal-*, *tur-*, *yori-* veya *bar-* gibi diğer yardımcı fiiller arasında bazı farklar vardır. *er-* ve *bol-* fiilleri yardımcı fiil olarak kullanımlarında, esas fiil hâlindeki anlamlarını muhafaza ederken, diğer yardımcı fiiller esas fiil hâlindeki anlamlarından farklılık gösterirler. Ayrıca, *bol-* fiili sıfat fiil ve isim fiil teşkilleriyle birleşirken, diğer yardımcı fiiller zarf fiil teşkilleriyle birlikte kullanılır. *kal-*, *tur-*, *yori-* veya *bar-* gibi yardımcı fiiller ancak diğer fiil şekilleriyle beraber kullanıldıklarında yardımcı fiil özelliği gösterirken, *er-* ve *bol-* fiilleri diğer fiil teşkilleriyle olmadan, kendi başlarına da yardımcı fiil özelliği gösterirler (2004: 322-323). Erdal, *ol* zamirinin de bazı durumlarda özne ile yüklem arasında bir bağ oluşturmasına bağlı olarak (İbranice ve Arapçada olduğu gibi) kopula işlevini üstlendiğini belirtir. Erdal, bunlardan başka *var* ve *yok* unsurlarının da Türkçede, İngilizce “there is” şekli gibi, kopula göreviyle kullanıldığını ifade eder; “etözümteki küçüm taş adınçığ yok” (2004: 324). Erdal’a göre *yori-* fiili de “yaşa-” anlamında kullanıldığında kopula işlevine yakınlık göstermektedir; *otsuz, suvsuz kaltı uyın neçük yoriyın*. Bundan başka “te-” fiilinin dönüşlü geniş zaman şekli olan “*tetir*” kelimesinin de her zaman “denir” şeklinde tercüme edilemeyeceğini, özellikle dinî metinlerde bu unsurunun kopula işlevine oldukça yaklaştığını ifade eder. Bu durumu “bir şeye ... denmesiyle” “bir şeyin ... olması” arasındaki “doktrin benzerliği”yle izah eder; “bo tetir kertgünçniñ on törlüg yörügi” (2004: 325). Erdal, son olarak, *tur-* fiilinin geniş zaman şekliyle bazen kopulaya yakın bir işlevle kullanıldığını söyler; “bo taş ertinü ağır turur”, “mini birle bir uğuşlug turur sen”. *kelmeyin anta ok tursar sen* cümlesinde ise *tur-* fiilinin kopula olmadığına, ancak kopula kullanımının semantik kaynağını göstermesi bakımından önemli olduğuna değinir (2004: 325).

Gabain, *er-*, *bol-* ve *tur-* fiillerinin aslında *kel-* veya *kıl-* gibi sıradan fiil olduğunu, “ulaşmak”, “tam olmak” ve “durmak” manalarına geldiğini belirtir (2007: 129). Ayrıca,

daha eski Türkçe döneminde yardımcı fiil olarak kullanılmaya başlanan bu fiiller zarf fiillerle değil, isim durumunda olan fiillerle ve diğer bütün isim çeşitleriyle birlikte kullanılırlar. Gabain buna ilave olarak bu fiillerin *bar*, *yok* ve *kergek* kelimeleri üzerine gelerek zaman teşkiline yaradığını söyler (2007: 88). Aslında *bar*, *yok* ve *kergek* normal isimdirler, fiil şekline geçmeleri için genellikle er- nadir olarak da bol- fiili ile birleşirler. “*bar erdi*”, “*bar bolmuş için*” (2007: 89). Gabain’e göre bu er-, tur- ve bol-fiilleri sık sık kullanıldıkları için tam anlamlarını kaybettiler ve muhtemelen tasvirî yardımcı fiil, sonra tasvirî fiil ve nihayet gerçek yardımcı fiil durumuna geldiler. Esas anlamını ilk olarak er-, en son ise tur- fiili kaybetti (1998: 56).

Gabain ayrıca er- fiilinin tasvirî fiil olarak da kullanılabileceğini şu örneklerle izah eder; *öğreti-ü erür* “öğrenmektedirler”, *aktar-u erür biz* “aktarmaktayız” (2007: 89). Johanson da Azerbaycan Türkçesindeki şimdiki zaman işaretleyicisi {-(y)Ir}’ın zarf fiil+yürü-r biçiminden değil, zarf fiil+er-ür şeklinden geldiğini belirtir; *at-a er-ür “atıyor”. Araştırmacıya göre bu şekil Doğu Anadolu, Azeri, Balkan, Kırım, Güney Oğuzca bölgesi, Irak ağızlarının çoğunda {-(i)yir} ~ {-(I)yir}~ {-(y)ir}~{-yi}~{-y} biçiminde korunmuştur (2009: 95, 96). Yani er- fiili sadece cevheri ek fiil olarak değil, tasvir fiili olarak da kullanılmıştır.

Yalçın, bir cümlede râbta hizmetini daima *imek* fiilinin yerine getirdiğini ancak “*imek* fiilinin kullanılmadığı ekleşmelerde yerine *olmak* fiilinin kullanıldığını ifade eder. (Yalçın, 2000: 20-21).

Eraslan’a göre bildirme a. Çekimli esas fiillerle, b. Çekimli yardımcı fiillerle olmak üzere iki şekilde kurulur. Bunlardan ikincisi bildirmenin er- ana yardımcı fiili ile kurulduğu isim cümleleridir ve Eski Türkçede dört kipi mevcuttu; geniş zaman, görülen geçmiş zaman, öğrenilen geçmiş zaman ve gelecek zaman. Eski Türkçeden sonra isim cümlelerinde gelecek zaman kiplerinde er- yerine bol- veya ol- yardımcı fiili kullanılır. Yazar ayrıca isim cümlelerinin 1. er- yardımcı fiili 2. tur- yardımcı fiili 3. yardımcı fiilin düşürülmesi 4. titir “denilir” unsuru 5. bar ve yok unsurları ile oluşturulduğunu belirtir. Eraslan aslında son kategorideki bar ve yok kelimelerinin isim ve sıfat gibi kullanıldığını ifade ederek bunların bar er-, bar tur-, bar titir, bar bol- bar Ø ve yok er-, yok tur- , yok Ø- şeklinde yüklem ismi olarak kullanılmasını gösterir (1996: 457-458). Görüldüğü gibi Eraslan cevher fiillerini aslında er- ve tur- olarak tespit etmiş, (b)ol-

fiilini ancak gelecek zaman çekimi ve bar unsuru ile birlikte kullanılması bakımından dikkate alınmıştır.

Ercilasun ise Kutadgu Biligde bildirmenin üç şekilde ifade edildiğini belirtir; 1. bir unsur olmadan 2. ol şahıs zamiri ile 3. er-, tur- ve bol- şekilleri ile. Bunlardan üçüncü kategori için şu örnekleri verir; ukuş ornı üstün meñede **turur**-agir neñ için ornı başta **erür**; üçünçi tetig uz bitigçi **bolur**. Kutadgu Bilig’de bildirme için daha çok “turur” ve “ol” kullanılmış, er- ve bol- fiilleri daha seyrek olarak kullanılmıştır. er-, tur- ve bol- fiilleri bu örneklerde cümle ile ilgili bir iş görmüşler, cümlenin kuruluşunda vazife almışlardır (1984: 50).

Hacıeminoğlu Hüsrev ü Şirin incelemesinde bildirmenin i(r)-, tur- fiilleri veya şahıs zamirleri ile yapıldığını, bununla birlikte ir- fiilinin çekimli şekline ihtiyaç duyulmadan özellikle *bar*, *kerek* ve *yig* kelimeleri ile de gerçekleştiğini dile getirir (2000:157). Hacıeminoğlu söz konusu çalışmasında bol- fiilinin cevheri ek fiil olarak kullanımını dikkate almamıştır. Ayrıca, *bar*, *kerek* ve *yig* unsurlarının bir fiilleştirici almadan “bildirime” yapması da ekleşme bilgisi açısından mümkün değildir.

Turan i- fiilinin cevheri ek fiil işlevini yerine getirmesi bakımından yalnız olmadığını, ol- fiilinin de bu işlevle kullanıldığını belirtir. Ayrıca cevheri ek fiilin ismi bildirme şekillerinin üçüncü şahsını oluşturan +Dur(Ur) şeklinin i- fiilinden değil, dur- fiilinden gelişmiş olmasına bağlı olarak dur- fiilini de cevheri ek fiilin alt şekli olarak ele alır (1996: 269).

Kelepir (2003) de tek başına biçimbirimsel karşılığı olan bir eylem değil; şekli bulunduğu başa ve çevresel özelliklere göre değişen bir eylemsel özellik olarak kabul ettiği koşacın Eylem⁰+X⁰ (yer) baş birimine yerleştiğinde *var* olarak ortaya çıkıp bir ortaç oluşturduğunu ifade eder; *Çantada para var*. Var ve yok birer ortaçtır ve Zaman⁰a yükselemezler. Koşaç, Zaman⁰ başbirimine yerleştiğinde -y-/Ø/i- olarak, eylem⁰ başbirimine yerleştirildiğinde biçimbirimde ol- şeklinde ortaya çıkar; *Hasanın uzun olduğunu bilmiyordum*. Kelepir başka bir çalışmasında Türkçede kopulanın i-, Ø ve ol- şekillerine sahip olduğunu belirtir (2006: 83).

Türk, dillerde cevheri ek fiilin var oluş kavramına yakın olan ve bir süreklilik taşıyan ol- anlamına gelen fiillerden geliştiğini belirtir. Buna göre Türkçede cevheri ek fiili

görevi için yalnız er- fiili değil, bu manaya yakın olan başka fiiller de kullanılmıştır (Türk, 2004: 2995). Bunlar tur- ve bol- fiilleridir.

Karaağaç cevher fiili olarak Eski Türkçede olmak/bolmak, ermek, turmak eylemlerinin kullanıldığını, sonrasında ermek ve turmak eylemlerinin kullanım alanlarını genişlettiğini belirtir. Türkçenin her yer ve zaman diliminde kullanılan ermek ve turmak eylem adları ermek “ermek, olmak, olgunlaşmak> olmak, var olmak” ve turmak “kalkmak, canlanmak, yaşamak, bulun-> olmak, var olmak” biçiminde anlam alanlarını genişletmiş ve cevheri ek fiil yapısını meydana getirmişlerdir (2009: 108). Açıklamada görüldüğü gibi Karaağaç *olmak* fiilinin cevheri ek fiil olarak kullanımının alanının daraldığını belirtse de, çağdaş diyalektlerde bu morfemin cevheri ek fiil işleviyle kullanılması yaygın bir durumdur.

Banguoğlu ise cevheri ek fiilin bütün kişilerde er-mek kökünden gelmediğini, 3. kişide Eski Türkçeden beri *ermek* fiiline paralel olarak *turmak* fiilinin de kullanıldığını ifade eder (2004: 474). Ayrıca, yazara göre bir durum fiili olan cevheri ek fiilin geleceği kapsamının mantıksız görünmesinden dolayı, aynı anlatım için, gelecek kipinde *i-mek* yerine *olmak* fiilini kullanılır; *iyi-yim, iyi-ydin, iyi olacağım* (2004: 476). *Ermek* durum fiilinin yanında Eski Türkçeden beri (b)olmak fiili “salt fiil” olarak işlev görür (2004: 482).

Uzun ise Türkçede cevheri ek fiilin sadece i- fiili olduğunu, *olmak* fiilinin dönüşme anlatan sıradan sözlüksel bir eylem olduğunu iddia eder. -dır eki eski dönemlerde bağımsız sözlüksel bir ögedir ve kaynaşma sürecini tamamlamasından ötürü bağımsız değişkeni ortadan kalkmıştır. Yazar ayrık biçimi bulunmayan bir kaynaşmanın “koşaç” olabileceğini kabul etmez (Uzun, 2004: 85-88).

Korkmaz da cevheri ek fiil olarak kullanılan morfemlerin er- ve tur- fiillerinden geliştiğini belirtmiş, (b)ol- fiilinin cevheri ek fiil işlevini değerlendirmeye almamıştır (2007: 81). Hacıeminoğlu ise er-, tur- ve bol- fiillerinin isim durumunda olan kelimelerle birleştiğini belirtmiş ve bu üç fiili aynı kategoride değerlendirmeye almıştır (1991: 257). Serebrennikov-Gadjieva e- yardımcı fiiliyle nöbetleşen yapıları *bar* ve *tur-* olarak tespit etmiştir (2011: 176).

Cevheri ek fiil olarak kullanılan morfeplerin hangileri olduğu konusunda Karabeyoğlu, diğer araştırmacılardan oldukça farklı bir yaklaşım göstermiştir. Daha öncede belirttiğimiz gibi Karabeyoğlu, cevheri ek fiili semantik bir kategori olarak kabul etmiş, *mevcudiyet kazanma*, *mevcut bulunma* anlamında gelen fiilleri cevheri ek fiil olarak değerlendirmiştir. Bu bakımdan mesela “Bir fırsat çıktı. Ben de değerlendirdim”, “Bir oğlumuz oldu”, “Bir fırsat düştü, söyledim”, “Elime bir imkân geçti ben de...” gibi cümlelerde yer alan **çık-**, **düş-**, **geç-** fiilleri yüklemi oldukları cümlelerde özne durumundaki fırsat, oğul, imkân varlıklarının ortaya çıkmasını mevcudiyet kazanmasını bildirmekte olduklarından cevheri ek fiil görevindedir (Karabeyoğlu, 2008: 24).

Açıklamalardan da anlaşılacağı gibi Türk dilinde cevheri ek fiil olarak kullanılan morfeplerin hangileri olduğu konusu, araştırmacıların üzerinde görüş birliğine varamadıkları hususlardan biridir. Bazı araştırmacılar sadece, er- fiilini cevheri ek fiil olarak kabul ederken bazıları tur- fiilinin de bu işleve sahip olduğunu belirtmişler, bol-fiilini ve bu fiilden gelişen şekillerin bu işleve sahip olduğunu değerlendirmeye almamışlardır. Bazı araştırmacılar ise Türk dilinin cevher fiili olarak kullanılan morfeplerinin er-, tur- ve bol- fiillerinden geliştiğini tespit etmişlerdir ³⁶. Yapılan çalışmalarda ayrıca, bar/var, yok gibi isimlerin veya şahıs zamirleri/eklerinin cevheri ek fiil ile aynı kategoride olduğu da iddia edilmiştir. Ancak, “başka kategorideki öğelerin koşaç olduğu dillere de rastlansa da bu öğenin tipik temsilcileri, eylemlerdir” (Uzun, 2004: 84). Ayrıca, cevheri ek fiili semantik bir kategori olarak değerlendirip, *bulun-*, *çık-*, *düş-*, *geç-* gibi “mevcudiyet kazan-” anlamına gelen fiillerin de cevheri ek fiil olduğu dile getirilmiştir. Türk dilinde er-, tur- ve bol- fiilleri, bazı araştırmacıların dilbilgiselleşme tanımıyla aktardıkları süreç neticesinde, cevheri ek fiil olarak da kullanılan unsurlar hâline gelmişlerdir. Bu üç fiilin cevheri ek fiil işlevini üstlenmesi tesadüf değildir. Birçok dilde olduğu gibi, Türk dilinde de mevcudiyet, varlık bildiren, var oluş bilgisiyle alakalı olan fiiller aynı zamanda cevheri ek fiil işlevini yerine getirmektedir. er-, tur- ve bol- fiilleri arasındaki semantik yakınlık bu üç kelimenin görev unsuru hâline gelmesi neticesinde kazandıkları görevlerin de aynı olması sonucunu doğurmuştur. Çalışmalarda er-, tur- ve bol- fiili ile aynı kategoride imiş gibi değerlendirilen *bar/var*, *yok*, *yig*, *kergek* gibi unsurlar ile şahıs zamirleri veya şahıs eklerinin cevheri ek fiil işlevini yerine getirmesi yapısal bakımdan mümkün değildir.

³⁶ “Türkçenin bu görev için tahsis ettiği özel fiiller er-, bol- ve tur- fiilleridir” (Türk, 2006: 22)

Her şeyden önce cevheri ek fiil ekleşme bilgisi bakımından değerlendirildiğinde isim kategorisinden fiil kategorisine geçişi anlama bir müdahalede bulunmadan yerine getirir. Bu bakımdan *bar/var, yok, yig, kergek* gibi unsurlar ile şahıs zamirleri veya şahıs eklerinin böyle bir morfolojik değişimi sağlamaları mümkün değildir. Cevheri ek fiilin bir alt şekli olarak sıklıkla +Ø- ile temsil edilmesi, ekleşmedeki unsurların birbirleriyle karıştırılması şeklinde bir algı bulanıklığına sebep olmuş, neticede *bar/var, yok, kergek* gibi kelimeler ve şahıs ekleri/zamirleri cevheri ek fiil olarak görülmüştür. Türk dilinde cevheri ek fiil olarak kullanılan morfemler şunlardır:

1.3.1. +E(r)-

Bu unsur Türk dilinin tarihî ve çağdaş diyalektlerinde cevheri ek fiil göreviyle en çok kullanılan fiildir. Clauson er- için (bir şey, bir yerde) olmak karşılığını verir, *var ol-* (to exist) anlamıyla tek başına kullanılamayacağını, sıklıkla sıfat fiillerden sonra yardımcı fiil olarak kullanıldığını ifade eder. Eski dönemlerde fiilin bütün çekimli şekilleri mevcutken sonraki zamanlarda bazı çekimlerde yerini bol-/ol- ve tur- fiilleri almıştır (1972: 193).

Erdal da *er-* (to be) fiilinin bütün çekimleri olan düzenli bir kopula olduğunu söyler. Geniş zaman çekimli şekli olan *erür* yazıtlarda nadiren karşımıza çıksa da eski Uygur Türkçesinde bu şeklin sıkça kullanıldığını ifade eder. Ayrıca *erki, erinç* gibi kelimelerin de *er-* fiilinden geldiğini belirtir (2004: 322).

Gabain *er-* fiiline “olmak, yapılmış olmak, mevcut olmak, bir yerde bulunmak, meydana gelmek, birine ait olmak” anlamlarını verir (2007: 136). *Hatununta tugmuş körgeli sewiglig üç oğlanı er-ti* “Hatunundan doğmuş güzel sevimli üç oğlu vardı” cümlesindeki gibi var ol- anlamında çok sık kullanılmadığını dile getirir (2007: 88).

Aslında birçok dilde “ol-, mevcut ol-, soluk al-, ayağa kalk-, yürü-” anlamına gelen fiiller aynı zamanda cevheri ek fiil olarak kullanılma özelliği kazanmıştır. Bir dilde cevheri ek fiilin, hangi anlam unsurunun/unsurlarının görev unsuru hâline gelmesi sonucu bu işlevi kazandığı, söz konusu dili konuşan milletin varlığı ve var oluşu algılama biçimiyle ilgili görülmüştür. *er-*, *tur-* ve *bol-* fiillerinin sözlük unsuru olarak aralarındaki anlam yakınlığı aslında bu fiillerin görev unsuru hâline gelmeleri neticesinde kazanacakları işlevin de ortak olması sonucunu doğurmuştur. Bu bakımdan

er- fiili (tarihî ve çağdaş diyalektlerdeki fonetik varyantlarıyla) cevheri ek fiil görevini üstlenen ve bu işlevle en sık kullanılan fiildir. Eşyanın bir hâlde bulunmasını, bir mahiyete sahip olmasını, yani cevherini ifade etmek görevini üstlenen Er- fiilinin, Türk dilinin tarihî metinlerinde anlam unsuru olarak kullanıldığını gösteren birçok örnek vardır;

küregünin üçün igidmiş bilge kaganının **ermiş** barmış edgü iline kentü yañıltıg yablak kigürtüg (KT D 23)

anta ili [...] [**ermiş**] barmış (ŞU K 2)

Yukarıdaki örneklerde er- fiili “kalkın-, müreffeh düzeye ulaş-, ekonomik ve siyasal bağımsızlık içinde ol-” anlamlarında kullanılmıştır (User, 2010: 522)

Aşağıdaki cümlelerde ise bu fiil “ulaş-” anlamına sahiptir.

biz yime süledimiz anı erdimiz yinçü ögüzüg keçe tinsi oğlu aytıgma beñlig ek tagıg ertü temir kapıgka tegi **irtimiz** (T 44-45)

yiçe irtim burguda yetdim (ŞU D 2-3)

er- fiili esas fiil olarak ayrıca “mevcut ol-” anlamında kullanıldığını gösteren örnekler vardır. Ancak, Alyılmaz (1994: 230,234) ve Aydın (2012: 43) aşağıdaki cümlelerde aslında er- fiilinden önce *bar* kelimesinin bulunması gerektiğini düşünmüşler ve metinde olmayan *bar* kelimesi “< >” işareti içinde ihya etmişlerdir ; ança kazganmış ança itmiş elimiz törümüz **erti**³⁷ (KT D 22, BK D 18)

neñ neñ sabım **erser** beñgü taşka urtum (KT G 11, BK K 8)

Görüldüğü gibi, buradaki fiiller “mevcut ol-” anlamına gelmektedirler. Türk diline ve diğer dillere baktığımızda özellikle “ol-, mevcut ol-, yaşa-, ayağa kalk-” anlamına gelen fiillerin aynı zamanda cevheri ek fiil görevi üstlendiği görülür. Yukarıdaki cümlelerde geçen er- fiilleri de “var ol-” anlamına sahiptirler. Nitekim Türk dilinde cevheri ek fiil

³⁷ Aydın er- fiilinin “mevcut ol-” anlamıyla ilgili olarak farklı değerlendirmeler yapmıştır. Yazar “neñ neñ savım **erser**” (Aydın, 2012: 43) örneğinde er- unsurundan önce <bar> kelimesini ihya ederken aynı yaklaşımı “ança kazganmış etmiş elimiz törümüz **erti**” (Aydın, 2012: 52) cümlesi için göstermemiştir. İkinci cümlede er- fiilinin tek başına “mevcut ol-” anlamında kullanılabilmesi kabul edilmiş, ancak birinci örnekte er- fiilinin bu anlamı ancak “bar” kelimesi ile verebileceği düşünülmüştür. Hâlbuki bu iki cümlede geçen er- fiili “mevcut ol-” anlamına sahiptir ve bu anlamı “bar” olmadan da karşılayabilir.

olarak kullanılan diğ er morfe mler olan tur- ve bol- fiillerinin de “var ol-” anlamında kullanılabileceğini gösteren örnekler mevcuttur;

sen bilmes mü-sen mekkede açlık turur “Sen bilmez misin Mekkede açlık vardır”

(KE 226r/4)

beş türlü ğ ilm turur “Beş türlü ilim vardır”

(NF 234-7)

bir paşta çağlık et, bir paşta süttüğ ş ay bolgan. “bir tencerede yağlı et, diğ erinde sütlü ç ay varmış” (Tuv.) (TLG 1221)

bulgan, diy, borın zamanda bër hatın “Varmış evvel zamanda bir kadın” (Tat.) (TLG 736)

Bu bakımdan, yukarıda abidelerden aldığımız cümlelerde geçen er- fiillerini önlerinde Ø olarak bulunan bar unsuruna bağı lı bir cevheri ek fiil değı l, mevcut ol- anlamında kullanılan bir fiil olarak kabul etmek gerekir.

Eski Türkçe er- fiili bir görev unsuru (cevheri ek fiil) olarak Türkiye Türkçesinde i- şeklinde yaşamaktadır, ancak sözlük unsuru olarak er- fiili bu şekliyle, türemişleriyle birlikte karşımıza çıkar. Fiilin *ol-* anlamı ve bu fiilden türeyen *ergin*, *ergen*, *ermiş* gibi kelimeler er- fiilin bir anlam unsuru olarak halâ kullanıldığını gösterir (Türk, 2004: 2996).

Ediskun, çağlar boyunca **yetişmek**, **gelişmek**, **olgunlaşmak**, **erişmek**, **dokunmak**, **isabet etmek**, **ulaşmak**, **mevcut olmak** anlamlarına gelen ermek mastarının tek başına kullanılmadığını, eklerle başka kelimeler de türettiğini ifade eder. Bununla birlikte başka kelimelerle birlikte kullanıldığı için bu kelimeleri fiilleştirmiş ve neticede kendi anlamı az çok belirmiştir. **Ermek** mastarı Batı Türkçesine geçerken **r** düşmüş **e** ise **i** olmuştur (2010: 187). Araştırmacı, yaptığı açıklamadan da anlaşılacağı gibi, sözlük unsuru olan er- fiili ile cevheri ek fiil olan er- fiili arasında bu ayrımı yapmamıştır. Bunlardan ilki Eski Türkçedeki **er-** şekliyle Anadolu sahasında halâ yaşamaktadır. Ancak cevheri ek fiil olan er- fonetik hadiseler neticesinde i- şeklinde kullanılır.

1.3.2. +D(I)(r)-

Türk dilinde er- fiili ile birlikte cevheri ek fiil işleviyle kullanılan bir diğer unsur tur-fiilidir. Sözlük unsuru olarak “dur-, ayağa kalk-, hareketsiz ol-, var ol-, yaşa-” gibi anlamlara sahiptir. Clauson fiilin anlamını “ayağa kalk- (to stand upright) ve hareketsiz dur- (to stand still)” olarak verir. Eski dönemlerden beri –u:/-ü, -p, -galı:/-geli: zarf fiill eklerinden sonra gelerek farklı anlam nüanslarıyla (özellikle bir işin devam ettiğini belirtme) kullanılmaktadır. Sonraki dönemlerde dur/tur olarak kısalan **turur** şeklini **erür** fiilinin yerine kopula olarak kullanılmıştır. Yazar, Kaşgarlı’da **ol ta:ş turur, ol kuş turur** cümlelerinde geçen **turur** yapısının (Arapça) *hüve* anlamında kullanıldığını belirtir. Clauson ayrıca dur-/tur- şekillerinin ifadeyi vurgulamak için de kullanıldığını söyler (1972: 529-530).

Erdal *turur*’un bazen cevheri ek fiile yakın (near-copula) bir kullanım özelliği gösterdiğini belirtir; bo taş ertinü ağır turur, mini birle bir uguşlug turur sen. “kelmeyin anto ok tursar sen” cümlesindeki *tur-* fiili ise kopula değildir, ancak kopula kullanımının semantik kaynağını göstermesi bakımından önemlidir. *turur* bazı durumlarda var oluş da bildirir; *okısar men ol bitig içinte ol künki biziñ aşda ölürgüçi ud koyn toñuz baslap tınlıglarnıñ savı turur* (2004: 325). *tur-* fiilinin bu anlamla kullanımına Kısasü’l-Enbiyada da rastlanır; “sen bilmes mü-sen mekkede açlık turur” (KE 226r/4)

Gabain de *tur-* fiilinin Eski Türkçede yardımcı fiil olarak seyrek kullanıldığını belirtir; *neçükin tur-ur munı teg* “niçin böyledir”. Bu fiil yaygın olarak mevcut ol- anlamına gelir; *miñ artuk küwürügler üninte üstünrek yawlak ün turdı* “binden fazla davulun gürültüsünden daha üstün korkunç bir gürültü vardı” (2007: 88) Fiilin bu şekilde bir anlam unsuru olarak kullanıldığını gösteren örnekler Irk Bitig’te de geçmektedir;

üze tuman turdı asra toz turdı (IB15).

Türkçe *tur-* fiili sözlük unsuru olarak “dur-, ayağa kalk-, hareketsiz ol-, var ol-, yaşa-” anlamlarında kullanılmasından başka, görev unsuru hâline gelmesi neticesinde, cevheri ek fiil ve bir eylemin devam ettiğini göstermekle görevli tasviri ek fiil olarak kullanılmıştır. Anlam unsuru olarak er- fiili ile olan yakınlığı, dilbilgisi unsuru olarak üstleneceği görevi de belirlemiştir.

Deny, “özden fiilin muzarî siygasının müfret gaibi olan (dır) şeklinin durur yapısının kısaltılmışı olduğunu” dile getirir. “Eski Osmanlı Türkçesi durur şeklini korumuş, sonrasında ise dur şeklinde kısaltılmıştır. Hatta orta Asyanın bazı şivelerinde “dı” hatta “t” olarak kısaltılmıştır. -dir şekline isnat edatı (copule) olmak suretiyle edat-ı haber adı verilmiştir. Üçüncü şahısta –ler eki ihtiyarî ise cevheri ek fiile katılmadığı zaman faile bitştirilmeli, yani *onlar cesur-dur-lar* yerine *onlar cesur(dur)* veya *cesur-dur-lar* denilebilir. Bazı durumlarda –ler eki –dır’dan önce gelir” (1941: 335)³⁸.

Ergin bildirme eklerinin birinci, ikinci şahıslarının er- fiilinin geniş zaman çekiminin ekleşmesinden doğduğunu, üçüncü şahıslarda ise bu işlevi tur->dur- fiilinin yerine getirdiğini belirtir. Eski Türkçede cevheri ek fiil için bütün şahıslarda er- kullanılırken, sonra bu kategoriye üçüncü şahıslarda tur- fiili dâhil olmuştur. Eski Türkçedeki *turur* bu işlevle Batı Türkçesine geçmiş ve *durur*, *dururlar* üçüncü şahıslarda bildirme yapısını teşkil etmiştir (2005: 316).

Ediskun **turmak** fiilinin Eski Türkçede “ayağa kalkmak, vazgeçmek, kurulmak, yapılmak, karşı durmak, geri durmak, bağlanmak, geri vermek” anlamlarında kullanıldığını ayrıca tasvir fiili olarak eylemin sürdüğünü bildirdiğini söyler. Yazar, ayrıca, “ek-fiilin” üçüncü şahıslarında görülen –**dir** ile **i-** fiili arasında bir kök benzerliği olmadığı için, –**dir(ler)** yapısını “ek-fiil” çekimi içinde değerlendirilmemesi gerektiğini ifade eder (2010: 188). Araştırmacı, görüldüğü gibi, i- ile DİR- unsurlarını ele alırken meseleye şekil açısından yaklaşmakla yetinmiştir.

Arat’a göre de devir ve şive özellikleri sebebiyle *erür* şekli yerine zamanla *turur* geçmiştir ve daha sonra *turur* da bazı şivelerdeki bakiyeleri hariç tutulursa, artık kullanımdan düşmüştür. *erür*, *turur* ve Ø şekillerinin aynı devirde beraber kullanılması, bu gelişmenin daha önceki devirlerde başladığının bir işareti olarak kabul edilebilir. Arat Uygur metinlerinde sıkça gördüğümüz *erür* şeklinin abidelerde çok az kullanılmasını metinlerin konusuna ve şive özelliklerine bağlar. Uygur metinlerinde *erür* şekli *turur*’dan daha fazla kullanılmıştır. Bu durum Kutadgu Bilig için de geçerlidir. Kısasü’l-Enbiyâ, Nehcü’l-Ferâdis, Codeks Cumanicus ve bu döneme ait diğer eserlerde *turur erür*’ün yerini alır ve *turur*’un *dur* ve ekleşmiş şekilleri görülmeye başlar (1992: 133). Ayrıca Atabetü’l-Hakâyık’ın ABu nüshası 279’da *tevazu erür*

³⁸ “cesurlardır” biçimi daha sonra açıklayacağımız “yer ödünçlemesi” kavramı ile ilgilidir.

şekline karşılık BaC 279’da *tevazu turur* yapısının görülmesi cevheri ek fiil teşkillerinin tarihî gelişimi hakkında önemli bilgiler vermektedir (1992: 134). Günümüzde yapılan bazı çalışmalarda +Dİr morfeminin cevheri ek fiil olmadığı iddia edilmektedir. Ancak Atabetü’l-Hakāyık’ın bir nüshasında *erür* kullanıldığı yerde, başka bir nüshada *turur* kullanılması bu morfemin ve bu morfemin diyalektlerdeki fonetik varyantlarının cevheri ek fiil kategorisi ile münasebetini açıklar mahiyettedir.

Banguoğlu da 3. kişide kullanılan *turmak* fiilinin Eski Türkçeden beri *ermek* fiiline paralel bir “salt fiil” olma özelliğine temas etmiştir (2004: 474). Zeynalov’a göre de –dır, -dir, -dur, -dür biçimlerini “ekfiil” olarak kabul etmek olanaklıdır. *durmak* fiilinden kısalmış olan bu şekiller 3. şahsın eki olarak fonetik varyantlarıyla birçok Türk lehçesinde görülür (1992: 304).

Savran cevheri ek fiil olarak +Dİr morfeminin tarihî ve çağdaş diyalektlerdeki kullanımını göstermiştir³⁹. Söz konusu çalışmada cevheri ek fiilin 3. kişilerinin Kırgız ve Kazan Tatar Türkçelerinde eksiz, Kırım Tatar, Özbek ve Türkiye Türkçesinde ise 3. kişiler eksiz ya da +Dİr bildirme ekli olduğu belirtilmiştir. Türkmen Türkçesinde +Dİr bildirme eki bütün kişilere gelebilir (2008: 171).

Türkmen Türkçesinde +Dİr unsurunun bütün kişilerde kullanılması, cevheri ek fiil algısının nasıl oluştuğu konusunda ipucu gibidir; boorçludırın, “borçluyum”, boorçludırınş, boorçludur, boorçludırıs, boorçludırınşız, boorçludırlar (Kara, 2005: 103). Bilindiği gibi bu teşkiller Eski Türkçede *er-* fiili ile yapılıyordu (men erür-men, sen erür-sen, ol erür-ol, biz erür-biz, siz erür-siz, olar erür-olar). *erür* şeklinin yutulmasıyla oluşan nicelik kaybını, sonraki süreçlerde *turur* şekli telafi etmeye başlamıştır. Ayrıca, ekleşme dizisindeki konumları, *turur* ve *erür* teşkillerinin aynı işlevi yerine getirdiğinin morfolojik kanıtıdır. Türkmen Türkçesindeki benzer bir durum Yeni Uygur Türkçesinde de görülür. Her ne kadar Öztürk, Yeni Uygur Türkçesinde isimlerde bildirimin i- fiili ile yapıldığını, şimdiki zaman çekiminde de bu fiilin tamamen düştüğünü belirtse de (2010: 54-55), Topal’ın (2012: 653) verdiği *ķobul ķıl-gući+dur+men* “kabul edenim”, *men Reslulla’+dur+men* “peygamberim” gibi örnekler Dİr- fiilinin bu diyalekte de kullanıldığını gösterir. Koç, Kazak Türkçesinde, ek-fiilin geniş zaman çekiminde Eski Türkçedeki er-ür şeklinin tamamen düştüğünü,

³⁹ SAVRAN, Hülya (2008), “Türk Dilinde +Dİr Bildirme Eki ve +Dİr Bildirme Ekiyle Yapılan Belirsizlik Kelimeleri”, U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, S. 14, s. 163-188.

dolayısıyla bu çekimin kişi eklerinin isimlere doğrudan doğruya eklenmesi suretiyle yapıldığını belirtir. Ayrıca, araştırmacı Eski Türkçedeki *tur-ur* > *dur-ur* > *-Dir* yapısının günümüz Kazak Türkçesinde bulunmadığını belirtir (2004: 284). Ancak, Kazak Erteğileri adlı bir dergide ⁴⁰ tespit ettiğimiz **kalay tursın?** “nasılsın?” şekli bu unsurun Kazak Türkçesinde de kullanılabileceğini göstermektedir. Aslında, bu örneklerde *tur-* fiilinin ekleşme dizisinde *er-* fiili ile yerdaş olarak karşımıza çıkması arızî bir durum değildir. Aynı çekim özelliğini Anadolu ağızlarında da görmek mümkündür ⁴¹. Bu durum bize *tur-* fiilinin cevheri ek fiil işleviyle *er-* fiiline paralel olarak Türkçenin her sahasında karşımıza çıkabileceğini gösterir. Verdiğimiz bu örnekler, konunun daha iyi anlaşılması için “yer ödünçlemeli” teşkilleri içermemektedir

Buna rağmen, bazı araştırmacılar Türkiye Türkçesindeki **+Dir** unsurunun cevheri ek fiil olmadığını iddia etmişlerdir. Mesela, Uzun bu konuda şunları söyler; “Türkçede koşacın ne olduğunu, onun temel işlevini izleyecek arayacak olursak, *-dır* ekinin koşaç olmadığını hemencecik anlarız. *Ali öğretmendir* gibi bir tümcede *Ali* ile *öğretmen* arasında bir yüklemleme kurulduğu açıktır, biri diğeri hakkında bilgi vermektedir, tıpkı *Ali eve gitti*’de *eve gitti* bölümünün *Ali* hakkında bilgi verdiği gibi. Bununla birlikte, *Ali Öğretmen* tümcesinin varlığı da göstermektedir ki önceki tümceyi kuran, *-dır* değildir; o yokken de tümce olunabilmektedir çünkü. Ayrıca, *-dır*’lı tümcelerde eşliği kuran bu ek olsaydı, o zaman, *Ali öğretmen* tümcesinin ya bozuk ya da eşlik dışında bir ilişki kuruyor olması gerekirdi. Böyle olmaması da göstermektedir ki *-dır* koşaç değildir, koşaç denilen şey de *-dır*” (2004: 85). Görüldüğü gibi Uzun, *-dır* (< <turur) unsurunun cevheri ek fiil olmamasını “*Ali öğretmendir*” ve “*Ali öğretmen*” cümlelerinin her ikisinin de dilbilgisi kurallarına uygun olmasına bağlamıştır. Yani *-dır* unsuru gerçekten cevheri ek fiil olsaydı bu cümlelerden ikincisi dilbilgisi kurallarına uygun bir teşkil olmazdı. Ancak, bu noktada Türk dilinin ekleşme sisteminde görevli Ø morfemlerin göz ardı edildiği kanaatindeyiz. Sadece *Ali* ve *öğretmen* kelimelerinin bir araya gelerek bu hâliyle, yani **fiil-zaman eki+şahıs eki** şartını yerine getirmeden bir cümle olması, yani bitimlilik kazanması mümkün değildir. Bu tamlamada *öğretmen* unsuru, yüklem

⁴⁰ Söz konusu yayında herhangi bir bibliyografya bilgisi bulunmamaktadır. Hülya Savran bu dergide bulunan masallar üzerine bir dil incelemesi yapmıştır; SAVRAN, Hülya (1998), “Kazakça Hayvan Masallarına Örnekler”, *Bahkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.1, S.2, s.137-145.

⁴¹ Hatay ağızı; “O zaman gelinlik yokturdu” (Öztürk, 2009: 284), Malatya ağızı; “gelmişirim” (Turan, 2010: 913), “düşkündürük” (Gülseren, 2000: 264).

görevini üstlenebilmek için önce fiil kategorisine geçmeli ondan sonra zaman eki ve şahıs ekini üzerine almalıdır. Türk dilinin ekleşme bilgisi bakımından *Ali öğretmen* cümlesi aslında *Ali öğretmen tur-ur ol* teşkilinden gelmektedir. Buradaki **turur** unsurunun “-dır” veya Ø şeklinde olması sadece kullanılan şekil farkını temsil eder. “Ali öğretmendir” ve “Ali öğretmen” cümlelerinin ilkinde cevheri ek fiilin alt şekli olarak **+dir-** ikincisinde ise **+Ø-** morfem bulunmaktadır.

Aslında, ekleşme dizisinde nitelik olarak kaybolan unsurların niceliği kendini vurgu olarak muhafaza etmektedir. Daha açık ifade edecek olursak, (**bu turur ol >**) **bu** ekleşmesinde nitelik olarak kaybolan **turur ol** unsurların niceliği vurgu olarak **bu** üzerinde yığılmıştır. **Budur** cümlesi ile **bu** cümlesinin ikisi de dilbilgisi kurallarına uygundur, ilkinde isimden fiil kategorisine geçiren unsur **+dur-** ile temsil edilirken ikincisinde aynı yerde Ø morfem kullanılmış, bununla birlikte telaffuz değeri olarak kaybolan unsurların niceliği **bu** üzerinde toplanmıştır. “**Bu**” cümlesinin telaffuz değerine sahip tek unsuru üzerinde aslında başka morfemlerin bulunduğunu tarihî süreçlerden takip edebiliriz. Bundan başka, söz konusu unsur üzerindeki vurgu, ekleşmede nitelik olarak kaybolan morfemlerin bulunduğu bir diğer göstergesidir.

Baydar da konuya Uzun gibi yaklaşan başka bir araştırmacıdır; “tur-ur ve ekleşmiş şekli **+Dir**’ın eski dönemlerde olduğu gibi günümüzdeki işlevi de sonuna geldiği kelime/kelime gruplarını yüklem yapmak değil; onlara değişik anlam ilgileri katmaktır. Aynı ek, iyiyimdir, iyisindir örneklerinde olduğu gibi diğer şahıslarla da kullanılabilir. Bu da **+Dir** ekinin bir cevheri ek fiil olarak kullanılmadığının bir göstergesidir” (2012: 39). **+Dir** morfeminin sonuna geldiği kelimeye değişik anlam ilgileri katması bir yana, bu unsur olmadan bir ismin nasıl fiil kategorisine geçeceği Baydar tarafından izah edilmemiştir (Cevheri ek fiil ismi yüklemleştirmez, fiil kategorisine geçirir). Bir cümlede **+Dir** unsurunun bulunması yüklem görünüşünü ihtimal, kesinlik bakımından şekillendirebilir, yani bu işlevle bir cümlede bulunması/bulunmaması cümlenin yorumunu etkiler. Ayrıca, **+Dir**’ın diğer şahıslarla da kullanılabilmesinin bu unsurun cevheri ek fiil olmasına ne bakımdan engel teşkil ettiği de açıklanmamıştır. Konuya bu açıdan bakınca, bütün şahıslarla kullanılan *erür* şeklinin de cevheri ek fiil dairesi dışında tutulması gerekir.

Baydar şöyle devam eder: “Yukarıda dikkate sunduğumuz 3. teklik şahıs için verilen *iyidir* örneğinde *iyi* zaten bu hâliyle yüklemidir. Çünkü *iyi*, *iyi+Ø-Ø+Ø* demektir. Yani birinci Ø işaretli ek-fiili, ikincisi kip ekini üçüncüsü de şahıs ekini ifade etmektedir. Bunun üzerine gelen +Dİr eki *iyiye* değil; *iyi+Ø-Ø+Ø* yapısının üzerine gelmektedir ve ortaya çıkan şekil şu olmaktadır; *iyi+Ø-Ø+Ø+dür*. Bu yapı diğer şahıslar için de aynıdır. Örneğin *iyiyim*, *iyi+Ø-Ø+üm* demektir. Bu yapıya ayrıca +Dİr eki getirilebilir. O zaman ortaya çıkan yapı şu şekilde olmaktadır: *iyi+Ø-Ø+üm+dür*. Yine burada da +Dİr, söz konusu kelime yüklem olduktan sonra gelmiştir ve buradaki işlevi **yüklemleştiricilik** değildir”. Yazar ayrıca +Dİr’in cevheri ek fiil olmasına itirazını *iyi* ve *iyidir* cümlelerinin ikisinin de dilbilgisi kurallarına uygun olmasından hareketle ifade etmeye çalışır, çünkü yazara göre *iyi* bu hâliyle yüklemidir (Baydar, 2012: 42).

Ancak, verdiği *iyi+Ø-Ø+Ø+dür* ve *iyi+Ø-Ø+üm+dür* ekleşmelerde de yazarın gözden kaçırdığı bir husus vardır. O da bu örneklerdeki +dür unsurlarının ekleşmedeki gerçek yerleri dışında kullanılmasıdır. Turan, bu gibi yapıları “morfofonetik yer ödünçlemesi” terimiyle açıklar. Bu, sıklıkla kullanılan bazı ekleşmelerde, temelinde açıklık uyumu bulunan bazı fonetik olaylar sebebiyle düzenli olarak meydana gelen bir yer ödünçlemesi türüdür; **gemişimdir** < gelmişdirim (Malatya Ağzı) < kelmiştururbEN; **gemişsindir** < gelmişdirsın (Malatya Ağzı) < kelmiştürürsEn. Turan’a göre bu örneklerdeki yer ödünçlemesinin sebebi üçüncü örnekteki /şdirim>/şimdir/ ve /şdirsın/>/şsindir/ ödünçlemeleri de açıklığı fazla olan seslerin öne alınmasıdır (2010: 913) ⁴². Börekçi’ye göre *öyle+Ø-Ø+yim+dir* gibi bir ekleşmede “/+Dİr/’ın şahıs eklerinden sonra gelmesi de onun ek-fiil veya ek-fiilin geniş zaman biçimi olamayacağını, ekleşmiş bir edat olduğunun göstergesidir” (2009: 158-159). Ancak, “/+Dİr/’ın *öyle+ Ø-Ø+yim+dir* gibi bir ekleşmede şahıs ekinden sonra gelmesi onun cevheri ek fiil olmadığına bir dayanak oluşturmaz. Böyle bir ekleşmede, yukarıda izah ettiğimiz gibi morfofonetik dizide bir “yer ödünçlemesi” meydana gelmiş ve +Dİr/ asıl yerinin dışında kullanılmıştır.

Aynı dönemde hem *turur*’lu hem de *turur*’suz teşkillerin bulunması Baydar açısından açıklanması güç bir durum doğurmuştur. Baydar, “*men Cebre’il turur men* “ben Cebrailim” ya da *biçare dur min* “biçareyim” söz dizilerini *turur*’dan dolayı cümle

⁴² bk TURAN, Zikri (2010), “Türk Dilinin Söz Diziminde Yer Ödünçlemesi”3. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu, 16-18 Aralık 2010, İzmir, s. 908-914.

olarak değerlendirirsek *men za'ifa men* “ben bir kadını” *sen kim sen* “sen kimsin” yapılarını cümle olarak değerlendirmeyecek miyiz?” şeklinde bir soru sorar. Yazara göre bu örnekler *tur-urun* salt bir cevheri ek fiil olarak Türk dilinin hiçbir döneminde kullanılmadığını göstermesi açısından son derece önemlidir ve bu bir yüklemleştirici değildir, çünkü geldiği kelime ister isim olsun ister fiil, bu eki almadan önce yüklemleştirmiş/yüklemli zaten (2012: 43). Bu bakımdan, yazar ek-fiilin geniş zamanının +DİR ile bir ilişkisi olmadığını, +DİR’in burada bir cevheri ek fiil/yüklemleştirici olarak görev yapmadığını, değişik anlam ilgileri kuran bir tekit/pekiştirme eki olduğunu iddia eder (2012: 46). Bildiğimiz kadarıyla *men za'ifa men* ya da *sen kim sen* gibi teşkillerini içinde *turur* bulunmamasından dolayı cümle olmadığını iddia eden bir çalışma yoktur. Ayrıca, *turur*’lu ve *turur*’suz cümlelerin aynı dönemde/metinde beraber bulunmasının *tur-ur*’un salt bir cevheri ek fiil olarak Türk dilinin hiçbir döneminde kullanılmadığına ne bakımdan dayanak oluşturduğu da anlaşılabilir. Konuyu böyle değerlendirecek olursak, *er-ür*’lü ve *er-ür*’süz şekillerin aynı dönemde/metinde beraber bulunması da *er-* fiilinin aslında cevheri ek fiil olmadığına bir işaret olarak kabul edilebilir. Hâlbuki böyle bir şey mümkün değildir.

Baydar’a göre *tur-* fiilinin cevheri ek fiil olarak değerlendirilememesinin bir sebebi de *er- >i- > Ø* ve *ol-* fiillerinin bu işlevleri yanı sıra “fiillerin birleşik çekimlerini” de yaparlarken, +DİR’in / *tur-urun* böyle bir işlevinin söz konusu olmamasıdır (2012: 46). Ancak *tur-* fiilinin “birleşik fiil çekimi”nde kullanılmasının Anadolu sahasında yaygınlık kazanmamış olması bu fiilin mahiyetini değiştirmez. Türk dilinin morfolojik sistematığı bakımından böyle bir ekleşme aklen mümkündür, Anadolu sahasında ise adeten bir yaygınlık kazanmamıştır. Nitekim, Tuva Türkçesinde *tur-* fiilinin “birleşik fiil çekimlerinde” de kullanılması, söz konusu morfemin mahiyeti hakkında fikir ortaya koyarken göz önünde bulundurulması gereken önemli bir husustur;

Hün aja bergen turdu “Gün aşmıştı”

Bister ulug ulutun çugaazın aajok dırnaar turgan biz “Bizler büyüklerin sözünü mutlaka tutardık”.

Ayrıca, gelmişdirim (< kelmiş *turur* ben) şeklinin de “birleşik çekim” dışında bırakılması yerleşik gramer anlayışının kendi içinde bir çelişkilisidir. Bu durumu Ergin şu sözlerle ifade eder; “Fakat fiil çekiminin yapısında ve manasında tuttuğu yer bu eki

de bir birleşik çekim yapan bir ek saymak gerektiğini gösterecek durumdadır” (2005: 330).

Topal’a göre yapılan çalışmalarda er- fiili ile tur- fiili birbirine karıştırılmış, yani “ek fiil” terimi ile “bildirme” terimi iç içe girmiş vaziyettedir. tur- fiili üçüncü tekil ve çoğul kişilerde görülmekte, koşaç yani İngilizce “copula” anlamında kullanılarak olmak fiiline tekabül etmektedir. **Yani ek fiil eki değildir.** +dır eki, fiillere geldiğinde cümlenin anlamına göre kesinlik ya da ihtimal bildirir. “Bu saate kadar gelmiştir” ifadesinde bir ihtimalden bahsedilirken, öğretmenin öğrencilerine ders sonunda “ders bitmiştir” ifadesinde ise bir kesinlik vardır (2012: 652). Bizce, er- ve tur- fiillerinin ekleşme dizisinde yerine getirdikleri görev bakımından bir farkları olmadığı için bunları iki ayrı terimle temsil etmek gereksizdir. Ayrıca, sadece tur- fiili “copula” anlamında kullanılmamakta, er- fiili de bu başlık altında değerlendirilmektedir⁴³.

Bassarak, morfolojik olarak ne 3. kişi eki ne de kopula olarak değerlendirilebilecek “-DIR” unsurunun, semantik bakımdan konuşanın niyetini yansıtan bir ek olduğunu ifade eder. İçinde –“DIR” bulunan bazı cümlelerin aslında bu morfem olmadan da dilbilgisi bakımından doğru olmasını, “-DIR”ın bu cümleler için zorunlu bir unsur olmaması ile açıklar. Yazara göre bildirme görevini (judgement operator) artık kaybetmeye başlayan bu morfem, sonraki kuşaklarda son kullanım alanları olarak geçici durumları anlatma, tahkiye etme gibi işlevlerde kendini gösterecektir (1997: 119-123). Bize göre, söz konusu gramer unsurunun asıl görevi cevheri ek fiil olmasıdır. Ancak bunun dışında, cümlenin yorumunu ihtimal, kesinlik gibi görünüş özellikleri bakımından da etkileyebilir. Mesela “o şimdi evdedir” cümlesi için bir ihtimal söz konusu iken “yarışma bitmiştir” cümlesinde kesin bir durumun ifadesi vardır. Fakat, ihtimal, kesinlik gibi kip özellikleri ifade etme görevini sadece tur- fiilinden değil, er- ve (b)ol- fiillerinden gelişen şekiller de verir; **erinç, erki, bolay, ola ki, olur ki.** Bu bize, tur-, er, (b)ol- fiillerinin sadece cevheri ek fiil değil aynı zamanda cümlenin yorumuna ihtimal, kesinlik gibi kip özellikleri katma görevini üstlendiğini gösterir. Aslında tur- fiilinin bu durumunu en iyi şekilde ortaya koyan ve özellikle Erzincan ve Sivas ağızlarında görülen “**yokturdur**” şeklidir. Konuyla ilgili bir çalışma yapan Baydar bu durumu “ek

⁴³ bk. ERDAL, Marcel (2004), A Grammar of Old Turkic, s.329, Leiden Boston).

yığılması” ile açıklar. Baydar aslında *annem evde yok* cümlesi ile *annem evde yoktur* cümleleri arasında belirgin bir anlam farkı olmadığını belirtir (2010: 1221).

Özellikle ağızlarda +DİR unsurunun bir ihtimal, kesinlik ifade etme işlevi üstlenmeden, sadece cevheri ek fiil göreviyle kullanılmasına sıklıkla rastlanır⁴⁴. Baydar *yokturdur* cümlesini “birinci +DİR’in ihtimal anlamına tam olarak karşılayamaması yani bir anlamda işlevsiz kalması, bu yüzden de aynı anlamı verebilmek için ikinci bir +DİR ekine ihtiyaç duyulması” ile açıklar (2010: 1222). Bize göre böyle bir ekleşmede birinci unsur (-tur) cevheri ek fiil işleviyle isimden fiil kategorisine geçişi sağlarken, ikinci unsur (-dur) cümlenin yorumunu ihtimal görünüşü bakımından şekillendirmiştir. Sansa da buna benzer bir ekleşme gösteren “**söylüyorumdur**” örneğini analiz ederken birinci “DİR”in ihtimal, ikincisinin de gerekliliği bildirdiğini belirtmiştir (1984: 157). Bu ekleşmede de birinci –dur yer ödünçlemeli şekliyle cevheri ek fiili temsil ederken, ikincisi cümlenin yorumuna bağlı olarak ihtimal, gereklilik gibi görünüş özelliklerini yerine getirmektedir. +DİR’in bu özelliği gramer çalışmalarımızda “kuvvetlendirme ve ihtimal” başlığı altında ele alınmıştır. Ergin’e göre “bu ekin şimdiki zaman, kuvvetlendirme ve ihtimal olmak üzere üç fonksiyonu vardır, fakat bunlar genellikle birbirine karışmıştır. Asıl işlevi olan şimdiki zaman ifadesi bugün pek belirmemekte, özellikle kuvvetlendirme ve ihtimal ifadesi ortaya çıkmaktadır, böylece bu çekim zaman çekiminden çok şekil çekimi hâlinindedir” (2005: 331). Yapılan birçok çalışmada söz konusu morfemin cümleye şüphe, tahmin, ihtimal, belirsizlik, kesinlik gibi yorumlar kattığı ifade edilmektedir. Börekçi de bir yüklem /+DİR/ eki almış biçimi ile almamış biçimi arasında bir anlam farkı olduğunu belirtir; *öyle+ Ø-Ø+yim* (ihtimal söz konusu değil), *öyle+ Ø-Ø+yim+dir* (Belki veya kesinlikle = az veya çok ihtimalle)... /+DİR/ bilimsel yargılarda genellik ve kesinlik ifade ederken özel metinlerde kuvvetli inanç ve gereklilik ifade eder” der (2009: 158-159). Sansa “DİR”in isim ve fiil cümlelerinde bütün şahıslarla kullanılabilen, kesinlik, ihtimal, geçerlilik, tahmin gibi kip özellikleri ifade eden bir işaretleyici olduğunu belirtir (1984: 151).

Karaağaç “*Geniş zamandaki olay bildirmesinin bilhassa Türkiye Türkçesinde düzensiz bir hal alması, ana yardımcı eylemin düşmesi, üçüncü şahıslarda ise tarihsel turur*

⁴⁴ (Hatay ağızında görülen *yokturum* örneğinde, -tur unsuru cümlenin yorumunu ihtimal ya da kesinlik bakımından etkilemez. Buna benzer olarak “*Bu nedir?*” cümlesinde de –dir morfeminin böyle bir işlev yerine getirdiğini söylemek güçtür.

eyleminin ekleşmesi gibi nedenler, dilcileri sıkıntıya sokmuştur. Zamani zaten mevcut bir olayı, geniş zaman gibi, geçmiş, şimdi ve geleceği bir zamana taşınmasının yarattığı tereddütün kaynağı anlaşamadığı için, bir olayın geniş zaman bildirilmesinden başka bir şey olmayan bu çekim, “kuvvenlendirme ve ihtimal çekimi” gibi bir adla, ana yardımcı eylem çekimlerinin dışına taşınmıştır” sözleriyle bu görüşe itiraz etmektedir (2009: 113).

Yukarıda da belirttiğimiz gibi er-, tur- ve bol- fiillerinden gelişen şekiller sadece cevheri ek fiil görevini yerine getirmezler. Bunlar aynı zamanda cümlenin yorumunu ihtimal, şüphe, tahmin gibi görünüş özellikleri bakımından şekillendirme işlevini üstlenmişlerdir. Fakat bu ikinci işlevin cevheri ek fiil başlığı altında değerlendirilemeyeceği açıktır. Bir cümlede +Dİr unsurunun bu işlevlerden hangisini yerine getirdiği ancak bağlamdan anlaşılabilir.

Yapılan çalışmalarda +Dİr ile ilgili olarak vurgulanan hususlardan biri de bu unsurun üçüncü kişi bildirme eki olmasıdır. Mesela, Banguoğlu “3. kişide ise Eski Türkçeden beri *ermek* fiiline paralel bir salt fiil olma istidadı gösteren *turmak* fiili yer almıştır” der (2004: 474). Korkmaz da “ek-fiilin 3. şahıs teklik ve çokluk çekiminde eski bir tur-yardımcı fiilinin ekleşmesinden oluşan +Dİr bildirme eki kullanılmaktadır” (2007: 81) ifadesiyle Banguoğlu ile aynı şeyi belirtir.

Yukarıda da ifade edildiği gibi aslında tur- cevheri ek fiil (fonetik varyantlarıyla) bütün şahıslarda kullanılabilen bir morfemdir. Diğer şahıslara göre 3. şahıslarda sıklıkla kullanılması ancak bir nicelik farkını ifade eder, nitelik bakımından ayırt edici bir değer taşımaz. Burada üzerinde tartışılması gereken husus tur- ve bu unsurdan gelişen şekillerin neden daha çok 3. şahıslarda kullanıldığıdır. Bilindiği gibi Türk dilinde üçüncü şahsı temsil eden unsurlar Ø alt şekli ile de karşılanabilir. Cevheri ek fiilin geniş zaman şekli olan *erür*'ün de daha Türk dilinin ilk metinlerinde kullanımdan düştüğü görülür. Bu bakımdan üçüncü şahıslarda hem şahıs unsurunun hem de cevheri ek fiilin geniş zaman çekiminin morfofonetik olarak kaybolması karşısında Türk dili bir refleks göstermiş ve 3. şahıslarda *tur-* cevheri ek fiilini ekleştirmiştir ve 3. şahıslarda kullanılmaya başladıktan sonra diğer şahıslara da geçmiştir. Ancak, tur- cevheri ek

filinin daha çok 3. şahıslarda kullanılması bu morfemin sadece 3. şahıs eki olarak algılanmasına sebep olmuştur⁴⁵.

Topal +dır ekinin 1. ve 2. şahıslarda karşımızdaki kişinin bize bildirdiği bir durumu kabul ettiğimizi göstermek için kullanıldığını belirtir; “Ahmet: -Çok güzelsin. Ayşe: -Evet, güzelim**dir**”. Tek başına kullanıldığında güzelimdir demeye gerek yoktur. Yazara göre dilde ekonomi ilkesinden dolayı birinci ve ikinci şahıslarda gerekmediği sürece (vurgulama gibi durumlarda) +dır eki kullanılmaz. Topal +dır ekinin birinci ve ikinci şahıslarda kullanılmamasının bir diğer sebebini de şöyle açıklar; “*Akıllıyım dediğimiz zaman ben kendimin akıllı olduğundan eminim. Akıllısın dediğimde ise o kişi muhakkak yakınımızda veya yanımızdaki kişi olduğu için onun da akıllı olduğunu biliriz. Bu yüzden ilk iki şahısta +dır ekini kullanmaya lüzum yoktur. Ancak akıllı dediğimizde ise üçüncü şahıstan bahsetmekteyiz. Bu kişi bizim için “o”dur. Dolayısıyla bize yakın değildir. Biz o kişi hakkında ancak kesin olmayan bir hükümde bulunabiliriz. Onun için de “akıllıdır” ibaresini kullanarak bir tahminde bulunuruz. Bunun için ihtimal ve bildirme eki olan +dır sadece üçüncü tekil ve çoğul şahıslarda kullanılmaktadır*” (2012: 653). Kanaatimizce +DİR morfeminin sıklıkla üçüncü şahıslarda kullanılması yukarıda da izah ettiğimiz gibi morfofonetik yutulmalardan kaynaklanır. Topal’ın iddia ettiği gibi üçüncü kişinin/kişilerin bize yakın olmaması ve buna bağlı olarak haklarında kesin bir hüküm veremememiz bu durumun bir izahı olamaz. Yani, yanımızda bulunmayan kişi/kişilerle ilgili verdiğimiz bir hüküm birinci ve ikinci kişi/kişiler ile ilgili verdiğimiz hüküm kadar da kesin olabilir. Baydar da +DİR’in 3. kişiler de kullanılmasının iki sebebi olabileceğini ifade eder. Bunlardan ilki Topal’ın 3. kişinin uzak olmasıyla ilişkilendirerek yaptığı açıklamayla benzerlik taşımaktadır; “*ben, sen, o; biz, siz, onlar şahıs zamirlerinin gramerdeki ifadeleri şöyledir; ben söz söyleyen kişi, sen söz söylenen (muhatap) kişi, o ise sözü edilen/ yani ben ve sen’in yanında olmayan kişi. Çoklukları da aynı şekildedir. Şimdi ben iyiyim, senin iyi olduğuna da şahidim; ancak onun için böyle bir şahitliğim söz konusu değil. Bu yüzden o iyidir ya da o da iyidir diye düşünülüyor olabilir.*” (2012: 45) Baydar’ a göre kuvvetle muhtemel diğer sebep ise 3.

⁴⁵ Yapılan bazı çalışmalarda ise bu konuyla ilgili net bir tavrın ortaya koyulmadığı görülür. Mesela Topal’ın “Aslında “Bildirme (+dır) ekinin sadece üçüncü tekil ve üçüncü çoğul şahıslarda ortaya çıktığı konusuna değindik ve aslında bu ekin birinci ve ikinci şahıslarda da ortaya çıkabileceğini söyledik” (2012: 649), “Oysa ki birinci ve ikinci şahıslarda bu ek Türkiye Türkçesinde kullanımdan düşmüştür; fakat kullanılabilir de” (2012: 653) gibi çelişkili ifadeleri bu durumun en net göstergesidir.

teklilik şahsı gösteren bir ek olmaması, bu yüzden de +Dİr'in devreye sokulmasıdır (2012: 45). *erür* şeklinin telaffuz değerini kaybetmesi ve 3. şahıslarda ise buna ilave olarak şahsı karşılayan unsurun da Ø ile karşılanması, tur- fiilinin öncelikle ve sıklıkla 3. şahıslarda ve geniş zaman ekiyle kullanılmasına sebep olmuştur.

İçinde +Dİr unsuru bulunduran “Bir haftadır Suadiyede idik”, “Uzun süredir ayrı yatıyorduk”, “Ne kadar zamandır burada yatıyordu acaba” gibi cümleler de araştırmacıların dikkatini çekmiştir ⁴⁶. Doğan bu örnekleri “ki’si düşmüş birleşik cümle” olarak nitelendirerek, söz konusu yapının tarihî gelişim sürecini metinlerden derlediği cümlelerle tartışır. Doğan’a göre, bu yapı, “Bir haftadır **ki** İhsan’ı görmemişti”, “üç gecedir **ki** o da doğru dürüst uyumamış” gibi cümlelerde görülen “ki”lerin düşmesi sonucu ortaya çıkmıştır (Doğan, 2013: 239). Dolayısıyla, “Bir haftadır Suadiye’de idik”, “Uzun süredir ayrı yatıyorduk”, “Ne kadar zamandır burada yatıyordu acaba” gibi cümlelerde geçen +Dİr unsurlarının da cevheri ek fiil kategorisinde değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu cümlelerdeki +Dİr şekli kendisinden önce gelen isimleri fiil kategorisine taşımış, ayrıca zaman ve şahıs eklerini alarak da cümleyi oluşturmuştur.

“Odada bir kahkahadır koptu”, “Beni bir düşüncedir almıştı”, “Herif ağaçta iken bir iniltidir işitir” gibi cümlelerde geçen +Dİr ekleri ise cevheri ek fiil kategorisinin dışında tutulmalıdır. Çünkü bu eklemelerde görülen +Dİr cevheri ek fiilin çalışmamızda belirttiğimiz morfolojik işlevi yerine getirmezler. Bu örneklerde görülen +Dİr unsurlarının “hâl kategorisinde” değerlendirilebileceği kanaatindeyiz.

1.3.3. +(B)O(I)-

Türk dilinde cevheri ek fiil işlevine sahip olmasına rağmen yapılan çalışmalarda bu yönü üzerinde genellikle durulmayan bir diğer unsur +(B)O(I)- fiilidir. Clauson bol-fiilin, er- fiilin tersine, durum değişikliği ifade ederek bir şey olmak (to become something) anlamına geldiğini belirtir. er- ile bol- fiilleri arasındaki bu fark zaman içinde kaybolarak bol- fiili er- fiilinin anlamına yaklaşacak şekilde de kullanılmıştır. Er- fiili bazı zamanlarda kullanımdan düşünce onun yerini bol- fiili almıştır. 8. yy. da oldukça yaygın bir kullanıma sahip olan bol- fiili sadece durum değişikliği bildirir.

⁴⁶ Bu tartışmalar için bk. Torun, Yeter (2006), “+Dİr/+Dur Bildirme Ekiyle Oluşturulan Bazı Yapıların Cümledeki Kullanımları Üzerine”, *TDAY-Belleten*, 2003/I, Ankara, s. 111-122.

Hakaniye Türkçesinde bol-, er- fiilinden iki üç kat fazla kullanılmasına rağmen Kaşgarlı iki fiilin anlamları arasında bir ayırım yapmıştır; bol- bir tamlayanla kullanıldığı zaman Arapça *şara* (to become) fiili ile bazı örneklerde de *kane* (to be) ile karşılanmıştır. Kutadgu Bilig’de bir hâl değişikli anlatması (to become) bir hâlde bulunma (to be) anlatma işlevinden çok daha yaygındır (Clauson, 1972: 331).

Erdal da bir çeşit kopula olduğunu belirttiği bol- fiilinin öznenin bir değişime, dönüşüme uğradığını anlattığını söyler. “er- ve bol- fiilleri ile *kal-*, *tur-*, *yori-*, *bar-* gibi diğer yardımcı fiiller arasındaki bir fark, er- ve bol- tek başlarına yardımcı fiil olarak kullanılabilmelerine rağmen diğerleri ancak başka fiiller ile birleştiklerinde yardımcı fiil olarak kullanılabilmeleridir. Ayrıca, diğer fiillerin yardımcı fiil olarak ifade ettikleri anlamlar ile asıl fiil olarak ifade ettikleri anlamlar arasında büyük farklar olmasına rağmen bu durum er- ve bol- fiilleri için geçerli değildir. Diğer yardımcı fiiller zarf fiillerle birleşirken, bol- fiili sıfat fiillerle ve isim fiillerle birlikte kullanılır” (2004:322).

Gabain, er- ve tur- ile aynı kategoride ele aldığı bol- fiilinin “imek” manasında da kullanılabileceğini ifade eder; *bo meniñ et’özüm neñ yme edligsiz bolup* “Bu benim vücudum tamamıyla değersizdir”. Ayrıca yazara göre “birleşik zamanlar tercihen er- ile olur; bol- ekseriya olmak manasına geldiği zaman kullanılır; tur- çok az kullanılır (2007: 88).

Mansuroğlu da Karahanlı Türkçesinde bol- fiilinin bazı durumlarda er- ve tur- manasında kullanıldığını belirtir; köni bol- “doğru ol- (imek), kız bol- “kız olmak (imek) (1998: 159).

Yapılan çalışmalarda +(B)O(l)- fiilinin cevheri ek fiil işlevi genellikle dikkate alınmamakta ya da cevheri ek fiil olarak gösterilen +(B)O(l)- unsurunun verilen örneklerde bu işlevle kullanılmadığı görülmektedir. +(B)O(l)- fiili ile alakalı algı bulanıklığının sebebi bu fiilin hem hâl değiştirme anlamı (to become) hem de bir hâlde bulunmayı (to be) belirtme işlevlerine sahip olmasıdır. +(B)O(l)- fiili “hâl değiştirmek, bir durumdan başka bir duruma geçmek” anlamına sahip olması bakımından diğer fiillerle sadece anlam karşıtlığına sahiptir. Bu bakımdan +(B)O(l)- fiili ile diğer fiiller arasında bir işlev karşıtlığı kurulamaz. Çalışmamızın önceki bölümlerinde ortaya koyduğumuz gibi cevheri ek fiil bir durum fiilidir. Dolayısıyla, bir anlam unsuru olan +(B)O(l)- fiili ile görev unsuru yani cevheri ek fiil olan +(B)O(l)- fiili arasında bir

ayırım yapılması gerekmektedir ⁴⁷. Bu fiilin bu işleviyle alakalı ifade edilen görüşler daha çok +E(r)- cevheri ek fiile kıyasla açıklanmaya çalışılmıştır.

Bu iki unsur arasındaki yakınlık Türk tarafından “İsimden Fiil Yapan –al- / -el-; -l- ve –ar- / -er-; -r- Eklerinin Kökeni” başlıklı çalışmada ele alınmıştır. Türk, aynı işleve sahip olan bu iki eki ekten –al- / -el-; -l- şekilleri ol- fiiline, –ar- / -er-; -r- şekillerini ise er-fiiline bağlayarak izah etmiştir. Bilhassa Oğuz diyalektlerinde –al- / -el-; -l- şekillerinin kullanılmasına karşılık, diğer diyalektlerde aynı işlevle –ar- / -er-; -r- eklerinin kullanılmasını, Oğuz diyalektlerinde fiilin ol- biçiminde kullanılmasına bağlar. Diğer diyalektlerde bu fiilin başında ötümsüz patlayıcı bir ses bulunması, bol- şeklinin ek hâline gelmesini zorlaştıran fonetik bir özelliktir. Buna karşılık, Anadolu ağızlarında hem er- hem de ol- fiilinden gelişen yapım eklerinin aynı kelimedeki ekleşebileceği fikri, örnekleri vesile edilerek Türk tarafından ifade edilmiştir; bolar-: bolal-; eskir-: eskil-; sarar-: saral- gibi (Türk, 2006b: 183-191)

Hüseyin Cahit de *ol* ve *i*- fiilleri arasındaki münasebeti şu şekilde açıklar: “*imek* fiilinin tekmiil sıygaları müsta’mel olmadığından noksan olanları yerine *olmak* fiilinin sıygaları kullanılır. Mesela: *Ahmet gelecek*, cümlesinde *gelmek* fi’l-i hamlîsinin râbîta ile müsnele tefrik etmek lâzım gelse: evvela *imek* fiilinin istikbal sıygasının müfred-i gaibini bulmalı. *İmek* fiilinin bu sıygası gayr-i müsta’mel olduğundan yerine *olmak* fiilinkini kullanır, ancak “*olacak*” deriz. Buna *gelmek* fiilinden teşkil edilen “*gelici*” sıfatına ya’nî müsnele de ilave ederiz. Binâen-aleyh: “*Ahmet*” müsnele-ileyh, “*gelici*” müsnele, “*olacak*” râbîtadır denilir” (Yalçın, 2000: 21).

+ (B)O(l)- fiilinin cevheri ek fiil işlevine sahip olduğu bazı kaynaklarda dile getirilse de, bu durumu Eski Anadolu Türkçesinden sarıh örneklerle ortaya koyan tek çalışma Turan tarafından yapılmıştır. Çalışmanın son bölümünde Turan cevheri ek fiil olarak *i*- ve *ol*- fiillerini mukayese ederken “*i*- fiili, bilhassa, fiillerin birleşik çekimlerdeki vazifesiyle daha açık olarak kavranabileceği üzere “bir hâl üzere bulun-“ veya “bir oluş hâlini muhafaza et-“ şeklinde izah olunabilecek, statik ve tek manalı bir fonksiyona sahiptir ve bu fonksiyonunu bütün misallerde devam ettirir. Ol- fiili ise sahip olduğu mana

⁴⁷ Türkçenin tarihî diyalektlerine ait metinlerden verdiğimiz şu örneklerde geçen er- ve bol- fiilleri mukayese edildiğinde, bol- fiilinin hangi durumda asıl fiil olduğu daha iyi anlaşılır; başı erdi öngüdün kamuğ başçıka / kidin boldı tamğa kamuğ savçıka (KB 45); bilig bilse künde kıtaður küni / nece me kiçig erse bolur uluğ (KB 1814); sağ erdim sökel boldım (NF 327-4)

çeşitliliği ile münasebetli olarak, *i-* fiilinden daha dinamik ve mürekkep manalı bir cevherî fiil kullanımına imkân vermektedir. Meselâ “nazle çok iner olsa alınca yaku gibi ursalar nazleyi inmeğe koyma MŞ. 48b-4’ de hem “iniyor bulunsa, iner hâlde bulunsa” yani “ise” hem de “inmeye devam etse” manalarının ikisine birlikte gelmektedir. Yine meselâ, “ölüme sebep bu oldu kim cuhûdlar Zekerıyyâ’yı öldürmek diledirler KE. 143b-8’de hem sebep bu “idi” manası vardır, hem de “sebep olarak bu vuku buldu” manasını muhafaza etmektedir. Demek ki, cevherî fiil kullanılışı için, daha dinamik ve mürekkep bir mana murad edildiği zaman *i-* fiili yerine *ol-* fiili tercih edilmektedir. Yani bir ifadeyi yapan unsurlar arasında *ol-* ya da *i-* cevherî fiil kullanımının tercih edilmesi, bir kısım örnekler için, fonksiyonel olmaktadır” der (Turan, 1996: 284). *Ol-* fiili ancak bir durum ifade ettiği zaman cevherî ek fiil işlevine sahiptir. Bir hâlden başka bir hâl geçişi anlattığı örneklerde *ol-* fiilini, herhangi bir fiil gibi, anlam unsuru olarak değerlendirmek gerekir. Bu bakımdan, *ölüme sebep bu oldu kim cuhûdlar Zekerıyyâ’yı öldürmek dilediler* cümlesi Turan’ın da belirttiği gibi “sebep bu idi” ve “sebep olarak bu vuku buldu” olmak üzere iki şekilde yorumlanabilir. Ancak, bunlardan sadece ilki cevherî ek fiil olarak değerlendirilebilir. İkincisinde ise, Turan’ın dile getirdiği gibi vuku bul- anlamına geldiği için *ol-* fiilini cevherî ek fiil olarak değerlendirmem gerekir.

Deny de “oğlum zabıt olacak” cümlesini “öteki Türkçe fiillerden ayrısı gayrısı olmayan” *ol-* fiilinden dolayı isim cümlesi değil, fiil cümlesi olarak değerlendirmenin mümkün olduğunu belirtir. Konuyla ilgili dipnotta ise Elöve “olmak” mastarı güdük bir fiil olan imek mastarında eksik olan istikbal siygaları vazifesini de gördükten başka, başlı başına tam bir fiildir; fakat imek gibi o da yardımcı bir fiil olup yalnız başlarına kullanılamaz. O da kendisinden evvel isim (sıfat, zamir) alır ve bu bakımdan o da imek fiili gibi koşaç rolünde olup isim cümlesini teşkil eder. Bunu fiil cümlesi saymak mana rolüne bakmayıp şekle aldanmak olur fikrindeyiz” der (1941: 778). Deny cevherî ek fiilin bazı çekimlerinin *olmak* fiilinden alındığını, bazen ise olmak yerine *bulunmak* mastarının kullanıldığını söyler (1941: 341).

Banguoğlu da cevherî ek fiilin bir durum fiili olmasına bağlı olarak sadece dört kipi olduğunu belirtir. Durum fiilinin geleceği işaret etmesi mantıksız olduğu bu durumda *i-mek* yerine *ol-mak* fiili kullanılır; *iyi-yim*, *iyi-ydin* fakat *iyi olacağım*. Banguoğlu’na

göre cevheri ek fiilin geniş zaman kipi gerçek fiillerin geniş zaman kipi kapsamında olamaz, yani geleceği işaret edemez (2004: 476-477). Gelecekte ortaya çıkacak bir durum her şekilde bir hâl değişikliği ile meydana gelecektir. Cevheri ek fiil yukarıda da belirttiğimiz gibi bir durum fiilidir. ol- fiilinin hem bir durum fiili olması hem de bir hâl değişikliğini belirtmesi bu fiilinin söz içinde hangi kategoride olduğunun tespitini güçleştirir. *İyi olacağım* cümlesinde gelecekte meydana gelecek bir hâl değişikliği anlatılmaktadır (şimdi iyi değilim ama bu durum değişecek). Bu bakımdan ol- bu cümlede cevheri ek fiil değil herhangi bir fiildir.

Uzun' a göre “Türkçede koşaç i- eylemidir. Bu eylem birleşik zaman paradigmalarında yardımcı eylem konumundadır. *olmak* dönüşme anlatan sıradan sözlüksel bir eylemdir (2004: 88). Uzun'un ifade ettiği bu durum bazı örnekler için geçerli olsa da Türk dilinde +(B)O(l)- fiilinin cevheri ek fiil olarak kullanıldığını gösteren örnekler mevcuttur.

Karabeyoğlu ol- fiilinin başlama kılınışında meydana gelmek, gerçekleşmek, vuku bulmak; bir varlık hüviyeti, mevcudiyet kazanmak anlamlarında, süreklilik kılınışında ise var, mevcut bulunmak; bir yerde mevcut bulunmak anlamlarında cevher fiili olduğunu belirtir. “Geçen yıl büyük bir kuraklık oldu”, “Bu iş güç oldu”, “Bir oğlumuz oldu”, “Bu olaydan daha yeni haberim oldu” cümlelerindeki ol- fiilleri başlama kılınışında cevheri ek fiil görevinde, “Evde ekmek olduğunu söyleseydiniz...”, “Dün bütün gün evde oldum”, “Herkes olduğu yerde kalsın” cümlelerindeki ol- fiilinin ise süreklilik kılınışında cevher fiili olduğunu iddia eder (2008: 109, 110). Bize göre, bu örneklerde geçen ol- fiillerinin tamamı anlam unsuru olup, cevheri ek fiil işlevini yerine getirmemektedirler. Çünkü bu cümlelerdeki ol- fiilleri yazarın da belirttiği gibi meydana gelmek, gerçekleşmek, vuku bulmak, var, mevcut bulunmak; bir yerde mevcut bulunmak anlamlarına sahiptir.

Ancak Karabeyoğlu ol- fiilinin bazı örneklerde süreklilik kılınışıyla “bildirme eklerinin ifa ettiği vazifeyi de icra edebilmektedir” der; “Onun amcası olduğumu bilmiyor mu?”, “Kendileri babam olur”, “O benim yeğenim oluyor”, “Hava bulutsuz olduğu için”, (2008: 113). Yazarın verdiği bu cümlelerde kullanılan ol- fiilleri cevheri ek fiil işlevine sahiptir. Çünkü buradaki ol- fiilleri artık anlam unsuru değildir, ismi fiilleştirme görevini üstlenen durum fiilleridir. Mesela, “Kendileri babam olur” cümlesinde ol- fiili, bir hâlden bir hâle geçişi, yeni bir nitelik kazanmayı anlatmaz. Diğer bir deyişle cümleyi

“eskiden babam değildi ama artık babam oldu” biçiminde yorumlayamayız. Bu cümledeki ol- fiilini “Ben bugün baba oldum” cümlesindeki ol- fiili ile mukayese ederek incelediğimizde ol- fiilinin cevheri ek fiil işlevi ile esas fiil olarak kullanıldığı durumları ayırt edebiliriz. “Ben bugün baba oldum” cümlesinde ol- fiili bir nitelik kazanmak anlamında bir fiildir. “O benim babam olur” cümlesinde ise ol- fiili kendisinden önce gelen ismi fiil kategorisine geçirmekle görevli bir unsur olup bir hâlde bulunmayı ifade eder ⁴⁸.

Ol- fiili sadece Türkiye Türkçesinde değil diğer Türk yazı dillerinde de cevheri ek fiil olarak kullanılabilir. Mesela Başkurt Türkçesinde *Babay yulda horaşa alamın, hěz kēm bulahıgız?* “Dede yolda soramadım, siz kimsiniz?”, *Hěz kēmder? Tip horay Yılıbay mēnen Kēyēkbay. Savzager bulabız. Hěz üzegěz bulahıgız hun?* “Siz kimsiniz? Diye sorar Yılıkbay ile Kēyēkbay. –Tüccarız. Siz kimsiniz peki? Bılbıldarızın hayrar yērē bağlar *bula/ Bōrkōtterzēn kunır yērē tavzar bula* “Bülbüllerin öttüğü yeri bağlardır/ Kartalların konduğu yeri dağlardır” *Dagıstanda buldım kunakta* “Dağıstandaydım konuklukta” (Öner, 2011: 214-215).

Kelepir (2003) “Alinin hasta olduğunu duydum” cümlesindeki ol- fiili ile “Hasan dün hasta oldu” cümlesindeki ol- fiillerini birbirinden ayırır. Birinci cümledeki ol- bir anlam unsuru değilken ikinci cümledeki ol- fiili anlamlıdır. Kelepir şöyle devam eder: “Örneğin ana tümcede Hasan uzundu diyebiliriz ama Hasan uzun oldu demeyiz. Yine de ilk tümce yantümceye çevrildiğinde “Hasan’ın uzun olduğunu bilmiyordum” deriz. Bu bize gösteriyor ki yan tümcelerde olmak sözcüğü, sadece, koşacın ana tümcelerde yaptığı gibi yan tümceye ihtiyacı olan eylemi sağlar. Bu akla iki soru getirir: (i) Yan tümcenin eyleme neden ihtiyacı vardır? Ve (ii) Bu yapılarda bu ihtiyacı karşılamak için neden koşaç yoktur da onun yerine olmak vardır?... Bir tümcenin isimleşmiş bir yan tümce olabilmesini sağlayan –DİK-, -EcEk, ME(K) gibi isimleştiricilerdir. Bunlar, doğaları gereği bir eylem köküne eklenemezler. İşte ol- kökü de burada onların eklenebileceği, **anlamı olmayan bir eylem kökü sağlar**. Kelepirin buradaki tespiti oldukça isabetlidir. Türkiye Türkçesinde cevheri ek fiil yüklem bir parçası olduğunda i-, ol- veya DİR- biçiminde görülürken, -DİK sıfat fiil ekiyle yüklem bir tamlayıcısı/

⁴⁸ Türkçe sözlükte ol- fiilinin bu kullanımı için “Ek-fiilin geniş zamanı olan –dır anlamında kullanılır” açıklaması bulunur: Bu açıklamalara birkaç noktadan itiraz edilebilir. Öncelikle “Ek-fiilin” geniş zamanı –dır değildir. Ayrıca –dır bir anlam unsuru değil görev unsurudur, dolayısıyla bir fiilin –dır anlamıyla kullanılması mümkün değildir.

tamlayıcılarından biri olduğunda *ol-* biçiminde de ortaya çıkar. “Hasan’ın uzun olduğunu bilmiyordum” cümlesinde “uzun *ol-*” Hasan’ın sahip olduğu bir hâl, mahiyettir. *Ol-* fiili burada bir değişim, bir hâlden başka bir hâle geçme anlamında kullanılmamıştır. Cevheri ek fiil ile fiil kategorisine geçmiş bir unsur, diğer başka fiiller gibi üzerine zaman eki+şahıs ekini alıp yüklemi oluşturabilir veya sıfat fiil, zarf fiil eklerini alabilir. Türkiye Türkçesinde cevheri ek fiil ile fiil kategorisine geçmiş bir fiil üzerine –DİK sıfat fiil ekini aldığıında, bu ekleşmedeki cevheri ek fiil *ol-* şeklinde karşımıza çıkar. Bu bakımdan “Hasan’ın hasta olduğunu duydum” cümlesindeki *ol-*fiili hem anlam unsuru hem de cevheri ek fiil olarak değerlendirilebilir. Anlam unsuru olarak bir hâl değişikliğini anlattığı için hasta *ol-* yerine hastalan- fiilini de kullanabiliriz. Bu durumda cümle “Hasan’ın terliyken su içtiği için hasta olduğunu/hastalandığını duydum” şeklinde yorumlanabilir. Ancak hasta *ol-* fiili ile kastedilen Hasan’ın bir mahiyeti, şu anda sahip olduğu bir nitelik ise bu durumda *ol-*fiili cevheri ek fiildir. Karabeyoğlu “O, benim doktor olduğumu bilmiyor” cümlesinin yorumunun, *ol-* fiilinin başlama ve süreklilik kılınışına bağlı olarak değişeceğini ifade eder. Başlama kılınışında “benim okulu bitirip artık doktor olduğumu (çıktığımı) bilmiyor” şeklinde yorumlanabilir. Bize göre cümlenin bu şekilde yorumlanması *ol-*fiilinin esas fiil, anlam unsuru olarak kabul edilmesiyle mümkün olur. Cümle süreklilik kılınışına göre “benim doktorluk hüviyetine sahip biri olduğumu bilmiyor” şeklinde yorumlanır (2008:117-118). Bu durumda ise, *ol-* fiili cevheri ek fiil işlevini yerine getirmektedir.

Çağdaş/tarihî Türk yazı dillerinin bazılarında, Türkiye Türkçesindeki “*ol-duk*” şekline tekabül eden yapılarda *er-* fiili veya bu fiilden gelen şekiller kullanılabilir 49. Mesela Nogay Türkçesinde “*Jatlaw ekenin bilemen*” (Şiir olduğunu biliyorum), Özbek Türkçesinde “*Ularınñ insanperver ekenlikleri*” (onların insanperver oldukları), Çağatay Türkçesinde “*canım lebiñ ekeñe tanuk durur*” gibi örnekler cevheri ek fiilin sıfat fiil

49 Türkiye Türkçesinde cevheri ek fiil –DİK sıfat fiil ekiyle kullanıldığında *ol-* şeklinde ortaya çıkar. Bunun tek istisnası olan “Ne idüğü belirsiz” örneği ise *i-* fiilinin yüklem içinde olamadığı halde kullanımını gösterir. Bu bakımdan Türkiye Türkçesinde *ol-* fiili koyulaşırken, Nogay veya Türkmen Türkçelerinde *er-* fiilinden gelişen şekiller koyulaşmıştır. Batıda yapılan çalışmalarda bu durum “selectional property” (tercih özelliği) olarak açıklanmaktadır. Ayrıca, Türkçenin yazı dillerinde bazı unsurların tercih edilmesi/edilmemesi konusunda bk. DİLAÇAR, Agop, (1988), “Türk Lehçelerinin Meydana Gelişinde Genel Temayüllerin Koyulaşması ve Körlenmesi” TDAY, Belleten, 1957.

ekiyle yüklem bir tamlayıcısı olarak kullanıldığında +E(r)- şeklinde kullanılabileceğini gösterir ⁵⁰.

Eski Anadolu Türkçesinde cevheri ek fiilin –**dUk** sıfat fiiliyle ekleşirken hem i- hem de ol- şeklinde kullanılabildiği görülmektedir;

dirse han oğlançuğı **idügin** bilmedi (DK D31/1)

pay pürenün oğlu **olduğın** bilmediler (DK D73/6)

Türkiye Türkçesinde de cevheri ek fiil, –**Dik** sıfat fiil eki ile kullanıldığında, “ne idüğü belirsiz” ifadesi hariç tutulursa, ol- şeklinde kullanılmaktadır.

Tekin, Köktürkçede cümlede bir eylem sıfat öbeğine dönüştüğünde yardımcı er- eyleminin yerini bol- eylemine bıraktığını belirtir;

şad atıg anta bermiş **bolduk**da tokuz oguz atıg yağı ermiş bedük ermiş (O 6)

(Tekin, 2000: 193)

Bununla birlikte, Köktürkçede sıfat fiil ekiyle er- fiilinin de cevheri ek fiil olarak kullanılabileceğini gösteren bir örnek mevcuttur:

yuyka **erkli** tupulgalı uçuz ermiş, yinçe **erklig** üzgeli ucuz

(T 13)

Cevheri ek fiilin –**sA** zarf fiil ekiyle kullanılması bakımından da diyalektlerde farklı bir durum dikkati çekmektedir. Türk dilinin bazı diyalektlerinde bu ekle, er- fiilinden gelişen şekiller kullanılırken, bazı diyalektlerde ise bol- fiili ve bu fiilden gelişen şekiller kullanılmıştır. Bazı diyalektlerde ise her iki şekli de görmek mümkündür;

Yigit **ese** Xalmetniñ bar-yoğını fark etalmeydigen haldeydi (Öz.) “Genç ise Halmet’in zenginliğini fark edemeyecek haldeydi”

(Coşkun, 2000: 84)

burçdar **bolsa**, bu burç nimelerden ibaret (Öz.) “Borçlu ise bu borç nelerden ibaret”

(TLG 351)

oğuğuçi **ese** (Y. Uyg.) “Öğrenci ise”

(TLG 379)

⁵⁰ Türkiye Türkçesinde görülen “ne idüğü belirsiz adam” örneği, i- fiilinin tıpkı Çağatay, Özbek, Nogay Türkçelerinde olduğu gibi +**Dik** sıfat fiil ekiyle (aklen olduğu kadar adeten de) kullanılabileceğini göstermesi bakımından önemlidir. “Ne idüğü belirsiz adam” tamlamasındaki i- fiili, yapılan bazı çalışmalarda ifade edildiği gibi ol- anlamında kullanılmamıştır. Çünkü buradaki i- fiili bir anlam değil görev unsurudur.

bu mesile **bolsa** 3 devletniñ Türkislandiki siyasiy menfietlirige yölenmekde idi (Y. Uyg.) “Bu mesele ise üç devletin Türkistandaki siyasi menfaatlerine dayanıyordu”

(TLG 418)

yalganlık mēnen alıştı yēgēt / Tērē zamanda. / Yēgēt yata. E yalğanlık **ihe** / Yöröy haman da. (Bşk.) “Yalan ile kapıştı yiğit / Sağlığında. / Yiğit yatıyor. Yalan ise / Hep geziniyor.”

(Öner, 2011: 216)

tapkan **bulham** şul sak batırlık, / Avız asıp bër hüz eytërlëk. (Bşk.) “Bulmuşsam şu an bir cesaret / Ağız açıp söz söyleyecek.”

(Öner, 2011: 219)

Konuya şekilci bir bakış açısıyla yaklaşıldığı için bazı çalışmalarda şart zarf fiil ekiyle kullanılan bol- fiilinin ve bu fiilden gelişen şekillerin cevheri ek fiil olduğu göz ardı edilmiştir⁵¹.

Yani cevheri ek fiil kullanıldığı konuma göre farklı şekillerde ortaya çıkabilir. Türk dilinin zengin ekleşme kültürünün şekle dayalı bir bakış açısıyla ele alınması, morfolojik unsurların işlevlerinin doğru bir şekilde tespit edilmesini engelleyen bir tutumdur. Türkiye Türkçesinde cevheri ek fiil –Dİk sıfat fiil ekiyle kullanıldığında ol- şeklinde görülmektedir;

“Hasan’ın uzun **olduğunu** bilmiyordum”

Bu konumda, Türk dilinin diyalektlerinde hem er- hem de bol- fiillerinden gelişen şekillerin kullanılması, bu iki fiilin birbirinin yerine kullanılması şeklinde algılanmıştır. Koraş, “Özbek Türkçesinde e- ve bol- Yardımcı Fiillerinin Birbirinin Yerine Kullanılması” başlıklı makalesinde bu konuyu ele almıştır. Koraş’a göre Özbek Türkçesinde bol- fiili e- fiilinin anlam ve fonksiyonunda hâlâ şartlı birleşik çekimlerde kullanılmaktadır. Ayrıca Koraş’ın diğer yazı dillerinde tespit edemediğini belirttiği bir özellik de Özbek Türkçesinde e- fiilinin bol- fiilinin anlam ve fonksiyonunda kullanılmasıdır (2008: 143-144). Yazar “e- fiilinin yerine bol- fiilinin kullanılması”yla ilgili şu örnekleri verir:

⁵¹ “Birleşik fiil kipinin şart çekiminde ek fiil kullanılmaz; bunun yerine bol- fiili ile şart kipi ile yapılır” (Yıldırım, 2012: 203) şeklinde ifadeler böyle bir bakış açısının ürünüdür.

Démâk, Yeseviylik feqatgine Orta Āsyâ Türkleri âreside emes, belki Kevkez, Ānedoli ve Bâlkân boyide esrlerden béri henüz öz te'sirini yoqâtmegen bir hareket-te'limât **ekeni** me'lum bolmâqde. (Demek, Yesevîlik yalnızca Orta Asya Türkleri arasında değil; belki, Kafkas. Anadolu ve Balkanlar coğrafyasında asırlardan beri tesirini kaybetmemiş bir hareket-öğreti **olduğu** malum olmakta)

Zâten, Y. Emrâ Yeseviye dervêşi **ekeni** me'lum bolib, ... (Zaten, Yunus Emre'nin Yesevî dervîşi **olduğu**, malum olup,...)

Yeseviylik te'limâtiniñ bâşesâsi İslâm **ekenligige** heç qendey şek-şubhe yoq. (Yesevî öğretisinin temel esasının İslâm **olduğuna** hiçbir şekilde şüphe yok.)

Yazara göre şu cümlelerde de bol- fiili e- fiilinin anlam ve fonksiyonunda kullanılmıştır:

şamâniylikden qâlgan be'zürf-âdetler İslâmge muvâfîq **bolsa**, musulmânler âreside yeşeşde devâm etevéredi. ... şamanîlikten kalmış bazı örf ve âdetler İslama uygun **ise**, Müslümanlar arasında yaşamaya devam eder.

Şerietniñ zâhiri ehqâm, qânun-qâideler **bolsa**, bâtini tesevvufdir. (Şeri'atin zahiri hükümleri, kanun ve kaideler **ise**, batını tasavvufdur)

Şu bâis, be'zihikmetler melâmetiye ruhide yazilgen **bolsa** de buni melâmetiy teriqtet déb eñlemeslik kérek. (Bundan dolayı, bazı hikmetler Melamî tarzında yazılmış **ise** de, bunu Melamî tarikati diye anlamamak gerek) (2008: 146-148)

Koraş'ın böyle bir değerlendirme yapmasının temelinde Özbek Türkçesinden verilen cümlelerdeki bazı e- fiillerinin Türkiye Türkçesinde ol- ile karşılanması ve bol- fiillerinin de özellikle şart çekimlerinde Türkiye Türkçesinde i- fiili ile karşılanmasıdır. Fakat bu durum e- fiilinin ol- yerine kullanılması ve bol- fiilinin i- fiili yerine kullanılması olarak değerlendirilmemelidir. Özbek Türkçesinden verilen bu örneklerde e- fiilleri de bol- fiilleri de kendi yerlerinde, işlevlerinde kullanılmıştır. Ancak, Türkiye Türkçesindeki şekillerinin aslî şekiller gibi algılanması, diğer bir ifadeyle Türkiye Türkçesindeki bazı ol- unsurlarının Özbek Türkçesinde e- ile karşılanması, i- fiillerinin de bol- ile karşılanması, Özbek Türkçesinde bazı e- fiillerinin ol- yerine, bol- fiillerinin ise i- yerine kullanılması şeklinde bir algıya yol açmıştır.

bol- ve er-fiilleri arasındaki farkı Karabeyoğlu şöyle açıklar: “*Varlıkların mevcudiyetini veya bir hâlde bulunması; ortaya çıkması, hâle bürünmesini bildirmek bakımından yakın işleyişe sahip olmakla birlikte kılışları itibariyle farklılık gösteren bu fiillerin Orhon Yazıtlarındaki örnekleri dikkate alındığında esas fiil olarak bol-’un başlama (değişkenlik, dinamiklik) kılışları itibariyle öznesi durumundaki adın gösterdiği varlığın ortaya çıkması, mevcudiyet kazanmasını bildirmek; yine esas fiil olarak er-’in durum (durağanlık, statiklik) anlatan kılış özelliğiyle öznesi durumunda bulunan ad unsurunun gösterdiği varlığın mevcudiyetini, var bulunmasını ve varlığın bir yerde mevcut bulunmasını bildirmek işleyişleriyle karşımıza çıktığını görmekteyiz*” (Karabeyoğlu, 2007: 97). Daha önce de belirttiğimiz gibi cevheri ek fiil bir durum fiilidir, bu hususiyet cevheri ek fiilin ismi anlamına müdahale bulunmadan fiil kategorisine aktarması suretiyle olur. “Hasta” bir isimdir ancak “Hasta i-” bir fiildir. Cevheri ek fiil ile fiil kategorisine geçen “hasta” unsuru, bir fiil olarak artık “hasta durumunda olma-” anlamındadır. +(B)O(I)- fiilini, bu bakımdan, değişkenlik, dinamiklik kılışlarıyla kullanıldığı zaman cevheri ek fiil olarak değerlendirmek mümkün değildir.

Karakoç *ol-* fiilinden gelen *oldu* ve *olmuş* şekillerinin Türkiye Türkçesinde sadece dinamik bir anlamı olduğunu, Nogay Türkçesinde ise Türkiye Türkçesinden farklı olarak statik anlamlarının da olduğunu belirtir. “Türkiye Türkçesinde cevheri ek fiil geçmiş zaman teşkilleri sadece *idi* şeklinde ortaya çıkarken Nogay Türkçesinde *edi* ve *bolgan* şekillerinde görülür. Ancak, Türkiye Türkçesinde *olur* ve *oluyor* şekilleri hem dinamik hem de statik kılışlarla kullanılır. Bu iki şekil Nogay Türkçesinde sadece *boladı* şekliyle karşılanır. *Olur* ve *oluyor* şekilleri tahkiye eden metinlerde sadece “dinamik kopula” olarak kullanılır. Ayrıca, Nogay Türkçesinde *bolgan* cevheri ek fiil teşkili Türkiye Türkçesinde hem “dinamik kopula” olan *oldu* hem de “statik kopula” olan *idi* şekillerine tekabül eder.” Karakoç, ayrıca, *Gelmiş olur* gibi bir cümlede “kopula”nın dinamik bir anlamı olduğunu ifade eder (2000: 143-149). Bizce, cevheri ek fiil dinamik bir kılışa sahip olamaz. Eğer bir fiil değişim anlatıyorsa zaten diğer fiiller gibidir, o fiili diğer fiillerden kategorik olarak ayıran bir yapı farkı mevcut değildir. Bu bakımdan cevheri ek fiil için “dinamik kopula” ve “statik kopula” şeklinde bir karşıtlık ilişkisi kurulamayacağı kanaatindeyiz.

Gülsevin, bir taraftan, “birleşik yapı”larda kullanılan i- (<er-) fiilinin Eski Türkçede anlamında kullanıldığını, günümüzde ise *ne idiği belirsiz adam* tamlamasında da bu anlamını sürdürdüğünü ifade ederken diğer taraftan da bu fiilin Türkçenin her döneminde ekler gibi işlevli bir morfem olarak kullanıldığını, **gel-, yap- otur-, sev-** gibi sözlüksel bir morfem olmadığını belirtir. Gülsevin ayrıca, “birleşik fiil çekimi”ne ol-fiili teşkillere dâhil edilmesi gerektiğini söyler. *Ahmet sigara içer idi* birleşik çekim olarak değerlendiriliyorsa *Ahmet sigara içer oldu* şekli de “birleşik fiil çekimi” olarak değerlendirilmelidir. Yazar, bu görüşe ol- fiilinin müstakil bir fiil olması bakımından itiraz edilebileceğini dile getirmekle birlikte bu itiraza “i- fiili de tıpkı ol- fiili gibi (hem de olmak anlamında) müstakil bir fiildir” sözleriyle karşılık verir (2000: 220). Ancak, **içer idi** ve **içer oldu** teşkillerdeki ol- ve i- eylemlerinin aynı kategoride değerlendirilmesi mümkün değildir. Birinci örnek için **i-** fiili cevheri ek fiil görevindedir, yani ismi, anlamına müdahalede bulunmadan fiil kategorisine aktarır. Hâlbuki **içer oldu** şeklinde **ol-** fiili bir anlam unsuru olup hâl değişikliği bildirir. Eğer “içer oldu” çekimi “birleşik fiil çekimi” içinde ele alınacaksa, mesela, “içer göründü”, “içer bulundu” gibi çekimlerin de “birleşik fiil çekimi” ve görün-, bulun- fiillerinin de cevheri ek fiilin alt şekli olarak kabul edilmesi gerekir. **İçer oldu** çekimindeki ol- fiili cevher ek fiil değil, herhangi bir fiildir. Turan, Eski Anadolu Türkçesinde **ol-** fiilinin cevheri ek fiil olarak kullanıldığını örnekleriyle ortaya koymuştur; Mesela, **-mİş+olsa+Ø = -mİşsA+Ø** “eger safra ma’denün içinde döğülmiş olsa ... kışmağıla zayıll olur”; **-(A)r+oldı+Ø = -yor+idi+Ø, -ArdI+Ø** “gine bir oğlan virdi, on yaşadı İdrisün suhûfın oğur oldı başına”; **-miş+ola+Ø = -mİşdUr(Ur)+Ø** “Ol kapu kim hağdan açılmış ola, ol gerek kim tâ ebede bâki kıla”. Turan’ın verdiği örneklerde Eski Anadolu Türkçesinde ol- fiilinin cevheri ek fiil olarak, yerleşik dilbilgisinin “birleşik fiil çekimi” olarak değerlendirdiği durumlarda da kullanıldığını görüyoruz. Ancak, Türkiye Türkçesi için “içer oldu” şeklinin “içer idi” unsuru ile bir işlev karşıtlığı oluşturmaması ol- fiilinin, en azından bu örnek için, cevheri ek fiil olmadığını gösterir.

ol- fiilinin “birleşik fiil çekiminde” Türkiye Türkçesi ağızlarında da kullanıldığı Ay tarafından ifade edilmiştir (2011: 659-671). Ancak, bu çalışmada verilen “böylelikle tamamlanmış oldu”, “pérşénbé bazar oldu / cahillē yazar oldu” “masal bilmem, öyle şey bilmem, bilirdim belki de şimdi bilméyim şimdi bilmez oldum” “gül idim gokmaz oldum / bin liralık mal idim / bi para etmez oldum” gibi cümlelerde geçen ol- fiilini

cevheri ek fiil olarak kabul etmek, yukarıda saydığımız gerekçelerden ötürü mümkün değildir.

Türk dilinde cevheri ek fiil olarak kullanılan morfemlerin tespitinde aynı eserin farklı nüshası ve metin içinde geçen morfolojik ve semantik paralellik gösteren cümleler veya tamlamalar da fikir verici olur.

Kutadgu Bilig’de birbirine benzer cümlelerde er-, bol- ve tur- fiillerinin kullanıldığı görülmektedir;

adaş köñli sında bolur kır yağı / yağı kayda **bolsa** bolur miñ çağı (KB 3396)

yağdın tiriglik tatıgsız bolur / yağı kayda **erse** yarağsız bolur (KB 3397)

er ol er **turur** kör kişiler ara / yorıp til küdezse bu balsa töre (KB 3425)

er ol er **bolur** miñ arzu bulup / añar yüz evürse eren teg bolup (KB 3444)

AH 279 “mü’minlik nişanı tevazu‘ erür” cümlesindeki erür yerine başka bir nüshada “turur” kullanılmıştır.

AH 322 “kerem kimde erse anı er tigel” cümlesindeki erse yerine B ve C nüshalarında “bolsa” kullanılmıştır (Arat, 1992: 66)

MM’ de birbirine semantik ve morfolojik olarak paralel iki cümlenin birinde erür diğerinde ise turur geçmektedir;

vitir içre vâcib **turur** (MM 109-2)

namâz içre vâcib **erür** (MM 109-4)

Yine MM 369/4 tıpkı basımda “muḥabbet meveddet bu ‘ışk şevk şarāb içigliniñ allāh bolur dilberi” şeklinde geçse de satır kenarına erür de kaydedilmiştir. (bk. Toparlı, Argunşah 2008: 327)

NF’de ve KE’de de benzer cümlelerde er-, tur- ve bol- morfemlerinin cevheri ek fiil olarak kullanıldığı tanıklanmaktadır;

ey ḥōca abū ḥanīfeniñ şāgirdi **erür** mü siz ol aydı beli men ḥōca abū ḥanīfeniñ şāgirdi **turur** men (NF 190-13)

ḥadīṣ ma'nīsi ol bolur kim	(NF 3-5)
ḥadīṣ ma'nīsi ol turur kim	(NF 52-11)
bu āyet ma' nīsi ērür	(KE 192v8)
ma' nīsi ol turur	(KE 5r18)

NC' de 'ālem ilide birev sa'ādetsüz irür / kim faqr yolıda istiṭā'atsız irür / 'izzet tapmas kim ki ḡanā'atsız irür / her kimse ḡasūd bolsa rāḡatsız irür (NC 36a/3,4) cümlelerinde geçen *irür*ler yerine S' nüshasında "olur" bulunmaktadır (bk. Türk, 2006: 87).

Türk dilinin tarihî dönemlerine ait metinlerden derlediğimiz bu örnekler de cevheri ek fiil olarak kullanılan morfemlerin hangileri olduğu konusunda yol göstericidir.

1.3.4. +Ø-

Cevheri ek fiilin Türk dilinde geniş zaman çekiminde sıklıkla Ø ile temsil edilmesine ilk metinlerden itibaren rastlanır;

Bilge tonyukuk men (T 1) (< Bilge tonyukuk erür men)

Aslında cevheri ek fiilin fonetik olarak kaybolması sadece Türk dilinde görülen bir hadise değildir.

Ayrıca, Türk dilinde cevheri ek fiilin morfofonetik olarak yutulması bu unsurun sadece yüklem bir parçası olduğu zaman değil, -DIK sıfat fiil ekiyle yüklem tamlayıcısının üzerinde olduğu durumlarda da görülür. Mesela Denizli ağzında *Senin kısa:-dı:-ın-ı bilirin* "Senin kısa olduğunu bilirim" (Sağ, 2012) veya Türkmen Türkçesinde *Onun gowı mugallımadığını eşitdim* "Onun iyi öğretmen olduğunu işittim" (Keleşir, 2007: 95) cümlelerinde bu durum görülmektedir. Yapılan çalışmalarda cevheri ek fiilin +Ø- ile karşılanmasının sebebi kullanım sıklığının yüksek olmasıyla irtibatlandırılarak anlatılmıştır. Bununla birlikte, cevheri ek fiilin hem görev hem de anlam kategorisindeki isimler üzerine +Ø- olarak gelmesi, araştırmacıların Türk dilinin ekleşme kültürü ile ilgili olarak tartışılması gereken bir takım yorumlar yapmalarına sebep olmuştur.

Bu yanlışlardan en sık görüleni *bar/var, yok, kergek* gibi unsurların veya şahıs eklerinin ve şahıs zamirlerinin cevheri ek fiil olarak sunulmasıdır. Hatta "isim cümleleri" kendi

içinde tasnif edilirken bu unsurlara göre kategoriler tespit edilmektedir. Aslında, cevher ek fiilin Ø olarak *var, yok kergek* isimleri üzerine ekleşmesi ile başka herhangi bir isim üzerine Ø şeklinde gelmesi arasında ekleşme bilgisi bakımından bir fark yoktur. Ancak Ø cevheri ek fiilin *bar/yok, kergek* gibi kelimeler üzerine ekleşmesi bazı araştırmacılar tarafından ayrı bir kategori olarak kabul edilmiştir ⁵².

Ayrıca, aslında sıfat fiil kategorisine dâhil olan eklerin de zaman ekiymiş gibi değerlendirilmesinin altında cevheri ek fiilin +Ø- alt şeklinin göz ardı edilmesi yatmaktadır. Bu bakımdan, cevheri ek fiilin ekleşme dizisinde sıklıkla +Ø- alt şekli ile temsil edildiği, Türk dilinin ekleşme bilgisiyle ilgili çalışmalarda muhakkak dikkate alınmalıdır.

1.3.5. +te-tir/+ti-tir ve +şi-

Türk dilinin tarihî ve çağdaş bazı diyalektlerinde cevheri ek fiil olduğu belirtilen farklı bazı şekiller de mevcuttur. Mesela eski Uygur Türkçesinde *titir/tetir* teşkili buna örnektir. Erdal, *ti-/te-* fiili üzerine gelen çatı eki ve geniş zaman ekinden oluştuğu belirtilen *titir/tetir* kelimesinin her zaman “denir” şeklinde tercüme edilemeyeceğini, özellikle dinî metinlerde bu unsurunun kopula işlevine oldukça yaklaştığını ifade eder. Bu durumu “bir şeye ...denmesiyle” “bir şeyin ... olması” arasındaki doktrin benzerliğiyle izah eder; “bo tetir kertgünçniñ on törlüg yörügi” (2004: 325). Türk dilinin bütün zaman ve mekânlarında cevheri ek fiil olarak kullanılan unsurların benzerliği/aynılığı söz konusudur. Ayrıca, dillerde cevheri ek fiil olarak kullanılan morfemlerin daha çok “ol-, mevcut ol-, dur-” anlamındaki fiillerden geliştiği belirtilmektedir. Eski Uygur Türkçesinin dinî metinleri hariç tutulursa, Türk dilinin diyalektlerinde “de-” anlamındaki bir fiilinden gelişen bir cevheri ek fiil yapısı olmaması *titir/tetir* şekline şüpheyle yaklaşmamıza sebep olmaktadır ⁵³. Johanson birbiriyle ilişkide bulunan dillerde bazı yapıların birinden diğerine kopyalanabileceğini örnekleriyle ortaya koymuştur. Mesela *dur-* ve *yat-* tasviri ek fiilleri Anadolu Yunancasına kopyalanmıştır. Bu fiillerin eylemin sürekliliğini belirtme işlevinin Yunanca fiillere de aktarılmasına İç Anadolu ağzlarından örnekler: *érhumu ki kásumu*

⁵² bk. Mansuroğlu, 1998: 158; Eraslan, 2012: 527.

⁵³ Çuvaş Türkçesinde görülen “tet” unsurunun da “de-“ fiili ile alakalı olduğu düşünülmektedir (Durmuş, 2009: 181) vëzen pëř kaçakça pur **tet**” (Onların bir koçu varmış) (Durmuş, 2009: 181), “pa’lķin iran irhine tuħsa kaçmallı **tet**” (Palk yarın erkenden çıkıp gitmeliymiş) (Durmuş, 2009: 347)

“gelir dururum”. Cümlenin kelime kelime karşılığı “gelir ve otururum” şeklindedir. Fin-Ugor dillerinden Çeremisçede Çuvaş ve Tatar diyalektlerinden alınmış birleşik fiiller kullanılır. Benzer ilişkiler Özbek Türkçesi ve Tacikçe arasında da görülür. Özbek Türkçesi –gen sıfat fiilinin işlevleri Tacikçe –gi sıfat fiiline aktarılmıştır. Özbek Türkçesi *ketgendir* “gitmiştir” Tacikçe *reftegi* (< refte-gi est) “gitmiş olabilir, gitmiştir” (2007: 90-94). Buna benzer bir süreç Eski Uygur Türkçesi *titir/tetir* için de geçerli olabilir. Yani kaynak dilde “de-” anlamına gelen bir fiilin cevheri ek fiil işlevi kazanmış olması ve bu morfemin de Eski Uygur Türkçesine kopyalandığı düşünülebilir. Ancak, bu görüşün desteklenmesi için Eski Uygur Türkçesi ile ilişkide bulunan ve özellikle *titir/tetir* şeklinin görüldüğü eserlerin tercüme edildiği dillerdeki cevheri ek fiil yapısının ele alınması gerekmektedir.

Bununla birlikte, tecüme yoluyla geçtiği iddia edilen bazı yapıların üzerinde tartışılması gerekmektedir. Özertural “Türk Kaynaklarında Maninin Öğretisi” isimli doktora çalışmasının “Uygurcada Sogdcanın Etkisi” başlıklı bölümünde şunları belirtir: “Eski Türkçedeki Sogdca alıntı sentaksın en güzel örneğinin Eski Türkçe *erür* ile aynı anlamdaki *ol* “-Dır” sözcüğüdür. Eski Türkçede 3. tekil kişi zamiri ve {-Dır} anlamında kullanılan *ol* sözcüğü ile yapılan cümleler, aynı zamanda kullanılan Sogdca *xw* [xō] sözcüğü ile yapılmış cümlelerin kopyasıdır. Sogdca *xw* [xō] da tıpkı ET. *ol* gibi 3. tekil kişi zamiri ve aynı zamanda {-Dır} olarak kullanılır.” (2005: 11) Yazara göre *kim kentü ol* yapısı Soğdçadan alıntı bir söz dizimi özelliğidir. Bu Soğdça ‘*ty xwtyh xcy* [əti xuti xaçi] yapısının Eski Türkçeye çevrilmiş şeklidir:

cw’ ty / xwtyh / xcy

çw əti / xuti / xaçi

kim / kentü/ ol

Özertural *kim kentü ol* yapısının bu cümlelerden de anlaşıldığı gibi Türkçenin söz dizimine uygun olmadığını, dolayısıyla bunun bir kopyalama olduğunu iddia eder (2005: 12) fakat hangi gerekçelerle Türk dilinin yapısına uygun olmadığıyla ilgili bir açıklama yapmaz. Türk dilinde cevheri ek fiilin Ø alt fonksiyonu ile temsil edilmesi, yukarıda da belirttiğimiz gibi, ilk yazılı metinlerimizden itibaren görülen bir husustur; *Bilge Tonyukuk anyıg ol üz ol* “Bilge Tonyukuk kötüdür, kindardır”. Ayrıca bazı

dillerde de Türkçedeki cevheri ek fiil yapısına tekabül eden unsurların Ø ile karşılandığı bilinen bir gerçektir. Bununla birlikte, Arapça *hüve* 3. şahıs zamirinin, yapılan çalışmalarda “kopulatif unsur” olarak verildiği görülmektedir. Cevheri ek fiil yapılarının Türk diliden başka dillerde de Ø ile karşılanabilmesi aslında bu durumun doğal bir gelişmenin neticesinde ortaya çıktığının işaretidir. Cevheri ek fiil yapılarının telaffuzdan düşmesi Uygur döneminden önce Köktürkçede de görülebilmektedir. Bizce bu durum Sogdcanın etkisi ile ilgili olmayıp, Türk dilinin kendi doğal seyri ile ilgilidir.

Türk dilinin bazı diyalektlerinde diğer dillerde “kopula” olarak kullanılan unsurların doğrudan dile dâhil edildiği görülür. Mesela, Salar Türkçesinde Çince kopula olan *shi* unsuru kullanılmaktadır; *Peg ko:nunta sumurlagan ši* “Bey gönlünden geçmiştir” Mehmet’e göre “bu parçacık ek fiilli cümlelerde yalnızca yüklemdeki herhangi bir türdeki kesinliği (bilinenin veya öğrenilenin kesinliğini) kuvvetlendirmek için kullanılır. Kesinlikle Türkçe bir çekim unsurunun yerini tutmaz. Tıpkı Farsçadan kopyalanan *eğer* parçacığının şart cümlelerinde kullanılması gibi” (Mehmet, 2008: 140).

Yukarıda verdiğimiz *tetir/titir* veya *ši* gibi kullanım alanı çok dar olan unsurlar hariç tutulursa Türk dilinde cevheri ek fiil işlevine sahip unsurlar **er-**, **tur-** ve **bol-** fiillerinden gelişmiştir.

2. BÖLÜM: CEVHERİ EK FİİLDE ŞEKİL

2.1. Cevheri Ek Fiil Şekillerinin Geçirdiği Ses Olayları Ve Değişmeler

Türk dilinde cevheri ek fiil olarak kullanılan morfemlerin, elimizdeki ilk metinlerde tanıkladığımız şekilleri +er-, +bol- ve +tur- biçimindedir. Bu şekiller, daha sonraki dönemlerde, daralma, yutulma, erime, ötümlüleşme gibi ses olayları geçirmiştir. Bu bölümde cevheri ek fiil şekillerinin geçirdiği fonetik hadiseler neticesinde aldığı şekilleri ve bu şekillerin hangi diyalekte/diyalektlerde görüldüğü, hangi şekillerinin belli bir diyalekt için karakteristik, hangilerinin ise fonetik varyant olduğu konusuna temas edilecektir. Aşağıda da görüleceği üzere herhangi bir cevheri ek fiil şekli belirli bir diyalektin karakteristiği olabilir fakat aynı diyalekte bazı fonetik varyantların da karşımıza çıkması mümkündür. Mesela, Çağatay Türkçesinin karakteristik şekli +ir- iken, nadir olarak +er- biçiminde de görülebilir.

2.1.1. +E(r)-

+E(r)- üst şekline bağlı olan alt şekiller +er-, +êr-, +ir-, +e-, +i-, +y- olarak tespit edilmiştir. Türk dilinin tarihî metinlerinde kaydilen ilk şekil geniş ünlülü +er- biçimi olsa da /E/ meselesi tartışmalı olarak kalmış, bu üst sese bağlı alt hangi sesin aslî olduğu konusunda farklı görüşler olmuştur. Bütün alt şekiller +E(r)- üst şekline bağlanarak, geçirilen fonetik süreçler bu morfeme bağlı olarak değerlendirildi. +E(r)- şeklinin geniş ünlülü ve /r/ sesinin korunduğu şekil +er- şeklinde elimizdeki ilk metinlerde karşımıza çıkar. Bahsettiğimiz üst şekil yarı dar ünlülü ve ünsüzü korunmuş olarak da görülür; êrdi, êrmiş teşkillerde olduğu gibi. +ir- biçimi, +E(r)- üst şeklinin dar ünlülü biçimi olarak karşımıza çıkar. +E(r)- üst şeklinin ünsüzün eridiği biçimlerde ise geniş ünlülü olarak +e- şeklinde, dar ünlülü olarak +i- biçiminde görülür. Yine, toplasma ile +y-⁵⁴ biçiminde görülebilir.

+er-

+er- şekli Türk dilinin elimizdeki ilk metinlerinde görüldüğü biçimdir. Bu bakımdan cevheri ek fiil olarak +er- şekli Köktürk, Uygur ve Karahanlı diyalektlerinin karakteristik şeklidir;

⁵⁴ hasta idi > hastaydı örneğinde toplasma hadisesi gerçekleşmiştir. Türk dilinin hece yapısı gereği bir hecede iki doruk bulunmaz. /a/ ve /i/ seslerinin yan yana gelmesiyle oluşan bu durum iki ünlüden biri ünsüze dönüşmesiyle ortadan kalkar. Ağızlarda görülebilecek “hastaydı” örneğinde ise çift hece doruğunu engellemek için /y/ türemiştir.

yagru kontukta kisre añıg bilig biligin anta öyür **ermiş** (KT G 5)

subı seleñe **ermiş** (ŞU K 2)

bir ay çahşapat tutmak kergek **erti** (Huas. 275)

nelük turğay **erdim** bu yirke kelip (KB 3337)

eger bir belgü keldürdüñ **erse** keldürgil anı eger **erse** sen çın könilerdin
(Kur. Ter. 28/5b1)

edibniñ yir atı yüknek **erür** (AH 493)

Bununla birlikte +er- şeklinin muhafaza edildiği teşkilleri tarihî diyalektlerden Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçelerini temsil eden eserlerde de görmekteyiz;

bir nökernelni ya^ç kûb alıp kitipdür **erdi** (YB K-III/14)

barça teñrilik us **erür**, barça hakıl bilik turur (CC 142,13)

min gedâ kılğa közüñ kılsa nazar yañşı **erür** (LD 1597)

+er- şeklinin çağdaş diyalektlerden Tuva Türkçesinde +er-Ø-tik (: idi) teşkilinde de muhafaza edildiği görülmektedir;

hööküynün ünü çok. Ünnüg bolgan bolza, bodumnun başkılup turar şkolomga kirip alğay **ertik** men (Tuv.) “Zavallı dilsiz. Konuşsaydı, kendi öğretmenlik yaptığım okuluma alaydım/alacaktım” (TLG 1201)

sug höy bolgan bolza, tarılğaga eki bolğay **ertik** (Tuv.) “Su çok olsaydı, tarlaya iyi olurdu/olacaktı.” (TLG 1201)

+êr-

+er- cevheri ek fiilin Harezmi Türkçesini temsil eden eserlerde kullanıldığı görülür⁵⁵;

⁵⁵ Türk dilinde yarı dar e, üzerinde hala tartışmaların sürdüğü bir meseldir. Konu bilhassa Harezmi Türkçesi için biraz daha karışık bir durum arz etmektedir (bk. Argunşah, Mustafa (2010), “Harezmi Dönemi Metinlerinde e/i Sorunu”, Dil Araştırmaları, S. 6., s. 47-60.) Biz çalışmamızın doğrudan konusu olmadığı için bu meseleye girmiyoruz. Ancak bu noktada araştırmacılara ait farklı görüşlerin bulunduğunu hatırlatmakta fayda vardır. Mesela, Eckmann NF’de é’li okunması gereken kelimeleri verdiği listeye (yaygın olarak geniş ünlülü olduğunu belirterek) er- cevheri ek fiili de dâhil eder. Fakat Ata, NF dizininde bu sesi imlasının birbirinden farklı şekillerde gösterildiğini belirterek é meselesine

men yoğ �rdim bay boldum	(KE 38r13)
�zi �rdi şahd � şeker b�rg�çi	(MM 386/13)
vel� saç sağal ağ bel�rtgen çarı / taç n'�tge-men t�y�r �rsen barı	(MM 39/1, 2)
ne kim ister �rsen özünde �r�r	(MM 340/1)

+ir-

+ir- cevheri ek fiil şekli ile oluşturulan teşkiller Kıpçak ve  ağatay Türkçeleri temsil eden eserlerde görülmektedir;

nice yıl boldı c�nım �sker irdi / k�n�lde uşbu endişe bar irdi	(Hş 236)
biçin orda özü yağasında �r�rde bitildi	(YB A-III/18)
kişimiz bara almağanı ol sebepdin irdi	(YB A-IV/14)
men bu işler birle şahr kıldım �k�ş kişilerni kim bu şan'at içinde ş�zırlığ da'v� kılurlar irdi	(MG 49b/1)
bu g�list�n bağb�n� ol ed�b / kim sürüyü seyf �r�r nazm đar�b	(GT 7b/2)
yigirmi tört kişi irdiler	(şT 82a/11)
dünyada ş�sn atı bar �rken beka bolsun sağa	(LD 143)
kiçig �rkenide nakkaşlık şılur irdi	(MN 675b/3)
�m�n� anın ki k�friğa s�tir �r�r	(NC 11a/6)

+e-

+e- şekli ile oluşturulan teşkiller ilk olarak CC'de görülür;

ağladım ese	(CC 130, 7-12)
baş üstünde altun haç astrı yarık bar edi "Başının üstünde çok parlak altın bir haç var idi"	(CC 122,35)

şüpheyle yaklaşır (Ata, 1998:VIII). Biz  alışmamızda cevheri ek fiilin araştırmacılar tarafından verilen şekillerini esas aldık.

kötürdi kız kız egeç Emanuelni “Kız Emanuel’ni kızken kaldırdı” (CC 151,12)

Ayrıca bu şekil ile oluşturulan teşkiller Türkçenin çağdaş birçok diyalektinde kullanılmaktadır;

emma ol yurtda bir boğazca geçi galan eken (Tkm.) (Sakaoğlu- Ergun, 1991: 16)

dedem indemedi, lekin bunağa indemeslik indagenden yamanrak edi (Öz.) “Babam seslenmedi, lakin böyle seslenmezlik seslenmekten daha kötü idi” (TLG 314)

ecelga dava yok eken (Öz.) “Ecele çare yok imiş” (TLG 315)

endi sizge men kerek emesmen (Öz.) “Şimdi size ben gerek değilim” (TLG 314)

yigit ese Xalmetniñ bar-yoğını fark etalmeydigen haldeydi (Öz.) “Genç ise Halmet’in zenginliğini fark edemeyecek haldeydi” (Coşkun, 2000: 84)

yok emiş arzuda ayb (Öz.) “Yok imiş arzuda ayıp” (TLG 315)

bir türk balisiniñ milliy hissiyatini yoklasağ uniñ öz milliti ve öz yurti için ölüşke hazir ekenligini anlaymiz (Y. Uyg.) “Türk çocuğunun millî hislerini yoklasak onun kendi milleti ve yurdu için ölmeye hazır olduğunu anlarız” (TLG 417)

oğuğuçi emesmen (Y. Uyg) “Öğrenci değilim” (TLG 378)

oğuğuçi ese (Y. Uyg.) “Öğrenci ise” (TLG 379)

şarşaw ekenmin (Kzk.) “Yorgunmuşum” (TLG 457)

ullı patşam, mağan sıylık kerek emes (Kkp.) “Ulu padişahım bana hediye gerekmez” (TLG 612)

arığ ekenmiz (Nog.) “Yorgunmuşuz” (TLG 636)

biz yaş ekende yahşı yaşağan edik. (Krm. Tat.) “Biz küçükken iyi yaşamış idik” (TLG 856)

coluvçula keçe qalırğa onovlaşdıla, ne için deseñ keç bolğan edi (Krç. Mlk.) “Yolcular gece kalmaya karar verdiler, çünkü geç olmuştı” (TLG 923)

men üç kün xasta edim (Kar.) (Gülsevin, 2010: 175)

üyrenilmegen yanı köp ekenni esgerme kerek (Kmk.) “Araştırılmayan yanlarının çok olduğunu hatırlamak kerek”	(TLG 1005)
ilgerki ötkön cıldardın biri ele (Krg.) “Geçmişte bir gündü”	(TLG 536)
mege cakşı emes (Alt.) “Ben iyi değilim”	(TLG 1038)
bistiñ çugaavis mege evestir (Tuv.) “ Benim sözüm yalan değil”	(TLG 1182)
cadañı ebippim (Yak.) “fakirmişim”	(Kirişçioğlu, 1999: 83)
bariah ete (Yak.) “varacak idi”	(Kirişçioğlu, 1999: 115)

+i-

+i- şekli ilk olarak KE’de görülmektedir;

dāvūd oğlı ol süleymān teñrimizniñ sawçısı yel ulağlıg şāh idi (KE 137r8)

andağ ħalde rağbet kılamak erlik nişānı imes (KE 82r9)

men erte keçe körer iğeç neteg şabr kılayın (KE 86v4)

+i- şekli tarihî Türk diyalektlerinden Kıpçak, Çağatay ve Eski Anadolu Türkçelerine ait eserlerde de karşımıza çıkmaktadır. Ancak Kıpçak ve Çağatay Türkçesi için fonetik varyantlardan biri olarak değerlendirilebilecek bu şekil Eski Anadolu Türkçesi için karakteristiktir.

bir küreşçi pehlevān üç yüz altmış türlü küreş ‘ilm bilür irdi tigma bir kün bir türlü ‘ilm bilen küreşür idi (GT 38b/7,8,9)

ol oğlan iğeç yağrınına ağır қамçılar indürdi (GT 45a/3)

bergey idik canumuznu dağı tınımızni teñrige (CC 123,8)

yazuğım bar ise ayğıl bilgey men (HŞ 2621)

ol ħan tarħan bolğan kişiler ikendür (YB KA-II/8)

börüniñ sa‘b-reki sen imiş sen (GT 69a/5)

delim pādişāhlar aña қul idi / du‘ ācısı her bay u yoğsul idi (SN 381)

dirse han oğlançuğı idügin bilmedi (DK D31/1)

bes iş ‘ âlem içinde eylük imiş / hemîn eylük iden kişi eyler iş (SN 227)

Cevheri ek fiil olarak +-i- şekli çağdaş diyalektlerde de geniş bir kullanım alanına sahiptir;

ben bu yolu bilmez idim. (T.T.)

onun üreyinde heç bir ağrı yox idi (Az.) (TLG 220)

yeñil emes idi (Öz.) “hafif değildi” (Coşkun, 2000: 83)

kesel idi (Y.Uyg.) (TLG 379)

küşlü imişmin, (Bşk.) (TLG 769)

bıga okşaş. Lekin tanış yerzē /yağız tūğēl inēm ul sakta. (Bşk.) “Buna benzer. Lakin tanıdık yerde / yalnız değildim o anda” (Öner, 2011: 215)

minēm öçēn de caylı imēş (Tat.) “Benim içinde iyi imiş.” (TLG 729)

eldin aytımında uşul Fargana içinde cürgön imiş. (Krg.) “Halkın söylediklerine bakılırsa Fergana içinde yaşamış” (Kasapoğlu-Çengel, 2005: 271)

bir eves biske çılığ kidis ög bolgaş ooda çadaarda hünde bir katap çip alır hire çem bar turgan bolzai kış düjerin öörüp manaar iyik bis (Tuv.) “Şayet, bizde içi sıcak keçe çadır ve hiç olmazsa, yatarken günde bir defa yiyecek kadar yemek olsaydı, kışın gelmesini sevinçle beklerdik” (TLG 1200)

vularım imiş “okumuşmuşum” (Çuv.) (TLG 1320)

un tavra şap-şavraka şurī ikken (Çuv.) “Onun çevresi çepçevre aydınlıkmiş” (TLG 1309)

+y-

+y- biçiminin tarihî ve çağdaş diyalektlerden derleyebildiğimiz örnekleri şu şekildedir;

meğer işidüben dire ögini /bile şüreti kim [ü] neydüginini (SN 633)

aladum şāhuñ kıızıysa anı / muradına irgüredüm oğlanı (SN 582)

alsaydılar (T.T.)	(TLG 63)
aldıydım (T.T.)	(TLG 63)
raziydi (Öz.)	(Coşkun, 2000: 83)
diilsin sade güzel, ama akıllıysın da (Gag.)	(TLG 156)
dooruysun (Gag.)	(Özkan, 1996: 160)
başlagaynım ⁵⁶ (Bşk.) “başlamıştım”	(TLG 789)
axça tirligime boldurmaseydım, bugün yalanğaç ürügeydım. (Kar.) ‘Hayatım için para kazanmasaydım, bugün çıplak gezecektim	(Gülsevin, 2010: 175)

Yukarıdaki örneklerde geçen +y- unsurunun dilciler tarafından genellikle yardımcı ses olarak kabul edildiği görülür. Fakat akıllı+y-sın, şimdi+y-se ekleşmelerinde /y/ foneminin ortaya çıkmasına sebep olacak fonetik bir gereklilik yoktur. Zaten Gag. akıllıysın şekline karşılık T.T. de “akıllısın” biçiminde şahıs eki ile “akıllı” ismi arasında fonetik değere sahip olan bir morfem bulunmaz. Ercilasun *maviydi, maviymiş, gelmeliyse* örneklerindeki /y/ fonemlerinin yardımcı ses sayılamayacağını belirterek bunlara ya ayrı bir ad verilmesi ya da eke dâhil edilmesi gerektiğini ifade eder (Ercilasun, 2007: 352)

Kornfilt *hastá-yım* cümlesindeki /y/ ile *hastá-y-mış-ım, hastá-y-dı-m, hastá-y-sa-m* örneklerinde /y/ unsurlarının aynı olmadığını belirtir. *hastá-yım* örneğinde cevheri ek fiil Ø ile temsil edilmiştir. Buradaki damak akıcısı iki ünlünün yan yana gelmesini önlemek için araya girmiştir. Kornfilt *hastá-y-mış-ım, hastá-y-dı-m, hastá-y-sa-m* örneklerinde damak akıcılıklarının ünsüzlerden önce kullanıldığını, dolayısıyla bunun yardımcı ses değil cevheri ek fiil olduğunu belirtir. Ayrıca, yazara göre *hastá -i-miş-ım, hastá -i-di-m, hastá -i-se-m* şekillerinde i- cevheri ek fiilin açık bir şekilde kullanılması da, *hastá-y-mış-ım, hastá-y-dı-m, hastá-y-sa-m* ekleşmelerinde görülen /y/ fonemlerinin i- cevheri ek fiilin *klitikleşmiş* şekli olduğunun bir göstergesidir (Kornfilt, 1996: 98-99).

Bize göre de akıllıysın, dooruysun, şimdiyse, neydiğini örneklerinde /y/ unsurları, +i- cevheri ek fiilin fonetik olarak nitelik ve nicelik değişikliğine uğramasıyla aldığı

⁵⁶ gan+in̄>gayni şeklinde bir gelişme buradaki y'nin cevheri ek fiilin bakiyyesi olduğunu gösterir.

biçimdir. Ercilasun'un da belirttiği gibi buradaki /y/'lerin yardımcı ses olarak kabul edilmesi mümkün değildir. Ancak bunların cevheri ek fiil olmasından dolayı, kendisinden sonra gelen ekin bir parçası olarak da değerlendirilemeyeceği açıktır.

2.1.2. +D(I)(r)-

+D(I)(r)- üst şekline bağlı olan alt şekiller +tur-, +tIr-Ø-Ø, +dur-, +dIr-Ø-Ø, +tI-, +dI-, +t-, +d- biçiminde kaydedilmiştir. Bu alt şekillerden +tur- tarihî metinlerde ilk olarak karşımıza çıkmıştır. +tur- şeklinin geniş zaman teşkili olan turur biçiminin hece yutumuna uğraması ünlüsünün de ses uyumuna girmesi neticesinde aldığı şekil +tIr-Ø-Ø biçimindedir. +dur alt şekli, +D(I)(r)- üst şeklinin ek başı ünlüsünün ötümlü biçimi olarak “durur” teşkilinde kaydedilmiştir. +dIr-Ø-Ø, “durur” teşkilinin hece yutumuna uğraması ve ünlüsünün uyuma bağlanması ile oluşan biçimdir. +D(I)(r)- morfemine bağlı olarak kaydedilen +tI- ve +dI- şekillerinde ek sonu ünsüzünün eridiği görülür. +t- ve +d- şekillerinde ise +D(I)(r)- üst şeklinin sadece ek başı sesi korunmuş, bunun da ötümlü ve ötümsüz karşıtları kaydedilmiştir.

+tur-

+tur- morfeminin cevheri ek fiil olarak tarihî şivelerinden Uygur, Karahanlı, Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçelerinde kullanıldığı bu dönemlere ait metinlerde görülmektedir;

- bu taş ertinü-ü ağır **turur** (U. I. 8-4)
- aşayın tiser sn i-diz **turur** (TT I 246-47)
- qamağda taştın vayturi önlüg taluy ögüz suvı **turur** (MYT, 28-5)
- bu tınlğlar muntağ emgeklig ... [yol]da tüşmiş **tururlar** (U II 4-8)
- til arslan **turur** kör işikte yatur / aya evlig er saq başşını yiyür (KB 164)
- sağa ma anunmış **turur** bu bu ölüm / öğinge küğer bu yarumış künüm (KB 1406)
- anıq atı yağyā **turur** (Kur. Ter. 31/6a2)
- siz kim **turur** siz (NF 64-16)

men künenç turur -men	(KE 95v1)
allāh bir turur	(KE 189r18)
aña tā' at kılmak sebeb-i kırbet turur	(GT 2b/2)
anıñ için kim hāli tıfl oğlan durur kıabil-i terbiyet durur şüretinde yavuzluk 'alāmeti yok turur	(GT 13b/7,8,9)
nidin turur şahım sizde yok inşāf	(HŞ 3851)
andan ulam bar barça bolgan turur "herşey ondan yaratıldı"	(CC 148,6)
meniñ atım oğuz turur	(ŞT 70b/10)
çü cism içre cān yoktur ol yok turur / yana cānga ansız bu hāl oğ turur	(Sİ 427)
+tur- morfeminin tarihî ve çağdaş diyalektlerde cevheri ek fiil olarak geniş zaman eki dışında başka eklerle, nadir de olsa, kullanılabildiği görülmektedir:	
adağıntın tumlıyu barıp üstün töpüsüñe tegmişte töpüsü bunķı tegresi yılıķ-ķy-a turdi	(HT 796)
ol evge kayda christus yatır turdu	(CC 123,4)
en-ne kol çüve kaş-daa hün çide bergeş, ıyapla çanıp keer turdu . (Tuv.) "En önemlisi ise, kaç günde kaybolsa mutlaka dönüp gelirdi"	(TLG 1200)
aşkam çok turgan (Tuv.) "Param yoktu"	(Harrison, 2001: 49)
öörenikçi turgan men (Tuv.) "öğrenciydim"	(TLG 1179)
+tIr-Ø-Ø	
+turur teşkilinin haplolojiye uğraması ve ünlüsünün uyuma girmesi neticesinde aldığı şekil tarihî ve çağdaş Türk diyalektlerinde yaygın bir kullanım alanına sahiptir:	
anıñ malı köptür kadğusı bar / karakçıdın ni kırksun yoksul iy yār	(HŞ 2281)
aç turmen	(CC 24,19)
eyā hüsn ü hüner birle sa' ādet mişkiniñ bayı küneştür	(MG 3a/7)

törtünçü meclis ‘aşr fużalāsı zıkrıde hem şı‘rğa meşhur ve mibāhī imestürler
(MN 667a/1)

çü cism içre cān yoqtur ol yoq **turur** (Sİ 427)

Aynı şeklin, çağdaş diyalektlerden kullanımını gösteren örnekler şunlardır;

bu nasıl bir samimiyetsizliktir (T.T.)

o takım hayvan yoqtur gördüüm (Gag.) (TLG 152)

varna gibi kale yoqtur/içinde timarı çoktur/ varnaya imdat yoqtur/biz varnalıyız aalar
(Gag.) (TLG 162)

kalay **tursın?** (Kaz.) “nasılsın?”

türktür (Krg.) (TLG 509)

meniñ er-toqımım mına jerde **tur** (Kkp.) “Benim eğer takımım buradadır”
(Uygur, 2010: 135)

toyar öçen tuğan yöreklernë tıya torgan köçler bulmastur (Tat.) “Doymak için doğan
yürekleri yasaklayıp duran güçler yoktur” (Öner, 2011: 135)

bu körklü çéçekler bizde yoxtur (Kar.) (Kocaoğlu, 2006: 42)

kun şivi **turat**⁵⁷ (Çuv.) “Gün soğuktur” (Arıkan, 2011: 48)

+dur-

Köktürk, Uygur ve Karahanlı Türkçelerinde tur- olarak mevcut olan morfemin KE’den
itibaren ek başı ünsüzünün ötümlü şekli de görülür;

olarnıñ birle çıqışğu kudret yoq **durur** (KE 9v12)

ol **durur** hazretke toğrı kitken ir (GT 5a/7)

amma fetl ol **durur** kim süñüñni anıñ süñüsine çulğap def kıлмақ turur
(MG 66b/2,3)

⁵⁷ Bu unsur 19. yy. Çuvaş Türkçesinde aynı işlevde, tur- biçimiyle de kullanılmıştır;Edemin-vara tje-
çirya-da tarın **turat** “İnsanın içi ve yüreği derindir” (bk. Arıkan, 2011: 48)

yer yüzünde ğāz pādişāh siz durursız	(YB K-VII/20)
kerimesi andın muḥbir durur	(NC 2a/7)
yā rab ki bu şāh ulus ḥanı durur	(MN 663b/11)
yazıdur ki naḳḳaş yazmış durur hūner incisün anda düzmiş durur	(SN 553)
bilürsin dili sen dīni daḥı bil ki pārisice durur gönül adı dil	(SN 241)

+dIr-Ø-Ø

Cevheri ek fiil olarak +dIr-Ø-Ø tarihî diyalektlerden Harezmi, Kıpçak, Çağatay ve Eski Anadolu Türkçelerinde görülür;

üç türlü aybı bar kaçkaḳ yığlaḳ oğrıdur	(KE 104r 16)
bir ferişteni kördi kürsî üze olturur bu kimdür	(KE 157r2)
ne körklügdür saçın	(KE 81r2)
cehānda kimdür ol şartınca ḥaknıḡ ḳılğan bu sansız ni‘ metine	(GT 3a/2)
sulṭānımuḡ niçe biziḡ kibi şadaḳasını ister ḳulları vardır	(YB K-IX/7)
christusnıḡ tanıkı bar dır “İsanın tanıḡıdır”	(CC 161, 18)
kimseniḡ belāsı tilidür	(NC 13a/1)
ḳamusını ol bilür ü işidür ki görmek işitmek anuḡ işidür	(SN 47)

Bu şekil ile oluşturulan teşkillere çağdaş diyalektlerde de sıklıkla rastlanır;

İnançlarına ihanet etmek yaşlılar için belki mümkündür ama gençler için çok zordur, ölmek gibidir. (T.T.)

nadir rayon sehiyye şöbesinin müdiridir (Az.)	(TLG 217)
okuvçıdırınız (Tkm.)	(TLG 258)
üüredicidirler (Gag.)	(TLG 116)
ne olardır benim üreemde, Ne kadar çevir savaş / küçüünden olmazdır baş! Pek beklerdir her günü. Çalersın açan öterdir canım. (Gag.)	(TLG 126)

- men hem bir seyyadmen qarşimdedir seyd (Öz.) “Ben bir avcıyım, qarşımdadır av”
- bizniñ militimiz bar eken bu xislet bardur (Y. Uyg.) (TLG 417)
- qobul qılguçidurmen (Y.Uyg.) “kabal edenim” (Topal, 2012: 653)
- men Reslulla’durmen (Y.Uyg.) “peygamberim” (Topal, 2012: 653)
- balkim, originalında mindan da küçtüüdür. (Krg.) “Belki, gerçekte bundan da güçlüdür”
(Kasapoğlu-Çengel, 2005: 182)
- özünü anadaş xalqını çeber söz baylığın süymeygen adam yoqdur. (Kmk.) “Kendi öz halkının sanatlı söz zenginliğini sevmeyen insan yoktur” (TLG 1006)
- bardur ul yëğette bër ömët (Tat.) “Vardır o yiğitte bir ümit” (Öner, 2011: 129)
- hëz këmdur? (Bşk.) “Siz kimsiniz?” (Öner, 2011: 214)
- birdur Tenri yaratuvçu (Kar.) (Gülsevin, 2010: 179)
- adıñar kemdur? (Hak.) “Adınız nedir” (TLG 1129)
- tatılığdan tatılığ nimedur? (Hak.) “Tatlıdan tatlı nedir” (Arıkoğlu, 2005: 470)
- şınında meen bodum malım-dur (Tuv.) “Doğrusu benim kendi malımdır”
(TLG 1188)
- böxün izig dur (Tuv.) “Bugün sıcaktır” (Harrison, 2001: 49)
- +tI-**
- qarttılar (Nog.) “Yaşlıdırlar” (Ergönenç, 2009: 99)
- +dI-**
- işligendimen (Y.Uyg.) “çalışmışım” (TLG 387)
- yalgızdı (Nog.) “Yalnızdır” (Ergönenç, 2009: 99)
- colnu kelgen caş kimdi (Krç. Mlk.) “Yoldan giden delikanlı kimdir?” (TLG 925)
- caş-dılar (Krç. Mlk.) “gençtirler” (TLG 905)

+t-

Bu gölde balık **bart-me?** (Kar.) “Bu gölde balık var mı?” (Kocaoğlu, 2006: 46)

+d-

aytınça sen maya, kaçandand **bu** saya (Kar.) “Sen bana söyleyinceye kadar, ne zamandır bu senin için” (Gülsevin, 2010: 179)

ned xalıy? (Kar.) “Nasılsın” (Gülsevin, 2010: 179)

2.1.3. +(B)O(I)-

+(B)O(I)- üst şekline bağlı olan alt şekiller şunlardır; +bol- +bul- +buol- +bu-, +ol-, +pol- , +pul-. Bunlardan metinlerde ilk olarak karşımıza çıkan +bol- biçimidir. Bu morfem dar ünlülü olarak +bul biçiminde, diftonglu olarak, yani +buol- biçiminde de görülür. Ayrıca ek başı ünsüzünün ötümsüz haliyle +pol- şeklinde ve ünlüsünün dar biçimiyle +pul- şeklinde karşımıza çıkar. +bu- biçiminde ise ek sonu ünsüzünün eridiği ve ünlüsünde dar haliyle kullanıldığı görülür. +ol- şeklinde ise ek başı ünsüzü yutulmuştur.

+bol-

Elimizdeki metinlerde görülen ilk şekil olan bol- morfeminin Eski Uygur Türkçesi döneminden itibaren cevheri ek fiil işleviyle kullanıldığını gösteren örnekler mevcuttur;

meniñ ögüm **bolur** siz “Benim annemsiniz” (U III 83-14)

şam(ağ)-da üstünki arhantlarınñ edgüsin erdemin bulğalı tegimlig **bolur** “Hepsinden üstün olan velilerin yüksekliğine faziletine ulaşmaya layıktır” (MYT, 2-28)

+bol- morfemi bu dönemden itibaren cevheri ek fiil olarak birçok diyalekte farklı teşkiller içinde görülmektedir;

“yaşık **boldı** törtinç yaruttı ajuñ” “dördüncüsü güneştir, dünyayı aydınlatır” (KB 134)

şayu neñ ucuz **bolsa** yirde yatur (KB 902)

takı oğluñ ergen **bolsa** añar yüz şamçı urmaş kerek “Oğlun ergen ise ona yüz kamçı vurmak gerek” (NF 347-16)

bu ni söz **bolur** “Bu ne sözdür?” (GT 29b/1)

çağataynıñ arlat tigen uruğından **bolur** men “Çağatayın arlat denilen boyundanım”
(ŞT 104a/8)

bu mesile **bolsa** 3 devletniñ Türkislandiki siyasiy menfielirige yölenmekde idi (Y. Uyg.) “bu mesele ise üç devletin Türkistandaki siyasi menfaatlerine dayanıyordu”
(TLG 418)

injener **bolamen** (Öz.) “Mühendisim” (Boeschoten, 1998: 363)

ol oyun nehili oyun bolyar (Tkm.) “o nasıl bir oyun” (Sakaoğlu-Ergun, 1991: 60)

biz Kazak **bolamız** (Kaz.) “Biz Kazak’ız” (Koç-Doğan, 2004: 284)

olardıñ ne **bolğanına** Kir hayran (Kkp.) “Onların ne olduğuna Kir de şaşırılmış”
(TLG 614)

yazuwşıdıñ atası em anası eginşi **bolganlar** (Nog.) “Yazarın annesi ve babası çiftçi idiler”
(Karakoç, 2000: 145)

caş **bolganma** (Krç. Mlk.) “gençmişim” (TLG 906)

çolpondu Kıtaydan alıp kaçıp Kırgız içine cetkirmekçi **boldu**. (Krg.) “Çolpon’u Çinden kaçıarak Kırgız memleketine getirmek niyetindeydi” (Kasapoğlu-Çengel, 2005: 269)

yaşacak **bolğanman** (Kmk.) “yaşayacakmışım” (TLG 995)

çuvlu **bolsa**, kéçebe yuklayalmam (Kar.) “Gürültülüyse gece uyuyamam”
(Kocaoğlu, 2006: 83)

Bir börünü açam balıglapkan **boldu**. Bir börü boollattırbayn keddeer üngen boldu. (Tuv.) “Bir kurdu babam yaralamıştı. Bir kurt kendine ateş ettirmeden kıyıya çıkmıştı/çıktıydı”
(TLG 1199)

men cakşı kiji **bolzom** (Alt.) “iyi (biri) isem” (TLG 1039)

+bul-

+bol- fiilinin dar ünlülü şekli olan +bul- morfemi cevheri ek fiil olarak Başkurt ve Tatar Türkçelerinde görülür;

h z k m **bulahıgız** (Bşk.) “siz kimsiniz?” ( ner, 2011: 214)

dagıstanda **buldım** kunakta (Bşk.) “Dağıstan’daydım konuklukta” ( ner, 2011: 215)

sin akıllı **bulsan**, yal it, akıl minem k b k yal it “Sen akıllı isen dinlen, akıl benim gibi dinlen” (Tat.) ( ner, 2011: 131)

+buol-

bol- fiilinin diftonglu biçimi olan +buol- şekli cevheri ek fiil olarak Yakut Türkçesinin karakteristiğidir;

kini idete **buol**batağın billerer (Yak.) “Bunun meslek olmadığını gösteriyor” (TLG 1274)

kini inniki iher kolxoztartan birdege **buolar** (Yak.) “O büyüyen kolhazlardan birincidir” (Kirişçioğlu, 1999: 178)

taas çox boruota xara **buolar**, mas boruota k  x **buolar** (Yak.) “Taş kömürünün isi kara olur, odunun isi mavi olur” (Kirişçioğlu, 1999: 158)

aspıtım **buollar** (Yak.) “açmışsam” (Kirişçioğlu, 1999: 123)

+bu-

Kumuk Türkçesinde –sA zarf fiil ekiyle ekleşirken görülen bu şekil bol- fiilinin kelime sonu  ns z n n erimesi, kök ünlüsünün ise darlaşması ile ortaya  kmıştır; işçi **busaŋ** (Kmk.) “iş iyse” (TLG 994)

yaxşı t g l **busağız** (Kmk.) “iyi değilseniz” (TLG 994)

Kumuk Türkçesinde şart çekiminde cevher fiil olarak kullanılan +(B)O(l)- fiili, anlam unsuru olan bol- fiilinden fonetik olarak ayrılmıştır; “gelecek **busa**” (gelecek ise)  rneğinde zarf fiil ekiyle birlikte kullanılan unsur cevheri ek fiildir. “*gelecek **bolsa***” “gelmeye karar verse, gelmeye razı olsa” yapısındaki bol- fiili ise anlam unsurudur,  nk  teşkile anlamı ile de katılmıştır (Hangişiyev, 1995: 125, akt. Pekacar, 2007: 995).

+ol-

benüm su ım ne **oldı**-kim şara otağa şondurdı (DK D12/1)

er ol **ola** kim ‘ aybını gözedür / yok ol kim dil ayruhlara uzadur (SN 175)

korkularımızla yüzleşmek her zaman zor olur (T.T.)

vetenin yolu da **çorxulu olar** (Az.) (Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi)
(<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/dosya/1-17829/h/hidayet.pdf>)

ya onı menden ve sizden evel duyğan **olsalar**. “Ya, onu benden ve sizden önce duymuşlarsa” (Krm. Tat.) (TLG 859)

+**pol-**

+**pol-** şekli Hakas Türkçesinin bir karakteristiğidir ve bu diyalekte farklı birçok teşkilde kullanılmaktadır;

miniñ çabağa-hulunnañ hada pır muñ azıra **polar** (Hak.) “Benim tay kulunla birlikte binden fazladır” (Arıkoğlu, 2005: 61)

sin ügreci **poldıñ** (Hak.) “öğrenciydin” (TLG 1106)

suriğni pögıner ustağçı **polzañar** (Hak.) “Sorunu çözünüz, yönetici iseniz” (Arıkoğlu, 2005:542)

sinıñ adıñ kem **polcañ?** (Hak.) “Senin adın nedir?” (Arıkoğlu, 2005: 373)

oolah anıñ alnında pır hati ağırğan **polğan** (Hak.) “Oğlan daha önce bir kez hastalanmış imiş” (TLG 1134)

+**pul-**

Cevheri ek fiil olarak +**pul-** şekli Cuvaş Türkçesinde görülmektedir;

ebı yokalev **puladıp** (Çuv.) “Ben Yokalevim” (Durmuş, 2009: 178)

Ulıpın açi-pıçı numay **pulni** (Çuv.) “Alp’in çoluk çocuğu çokmuş” (TLG 1309)

yüşı kıpşe **pulsan** çimlavne laç! şıre surnı tet (Çuv.) “O kamışsa çiğnediğini yere tükürmüş” (TLG 1309)

epı kannı **pulsassın** (Çuv.) “dinlemişsem” (TLG 1321)

2.1.4.+Ø-⁵⁸

Türk dilinde cevheri ek fiilin Ø ile karşılanması elimizdeki ilk metinlerinden itibaren görülen bir durumdur. Özellikle, geniş zaman ekiyle oluşturulan teşkillerin morfofonetik olarak kaybolması Türk dilinin bütün diyalektlerinde görülür;

öz içi taşın tutmuş teg+Ø-Ø+bi+z “Kendi içi dıştan tutulmuş gibiyiz” (T 13)

inim kanta+Ø-Ø+se+n “Kardeşim neredesin?” (İKP LVIII)

sn yme türk yiğit+Ø-Ø+s+n (U III 82-15)

sizler üstün+Ø-Ø+si+z “Sizler üstünsünüz” (Kur. Ter. 25/9a3)

uş oğluş men+Ø-Ø+me+n “İşte oğlun benim” (KE 105v14)

men ol toprak+Ø-Ø+me+n “Ben toprağım” (HŞ 94)

anıñ hiç evveli vü ahiri yok+Ø-Ø+Ø+Ø “Onun hiç evveli ve ahiri yok” (ŞT 65a/1)

banu çiçegün dadısı+Ø-Ø+yam+Ø (DK D78/10)

sen büyük ürekli adam+Ø-Ø+sı+n (TLG 157)

bu güler yüzlü adam ben+Ø-Ø+im+Ø (T.T.)

biz Varnalı+Ø-Ø+i+z (Gag.) (TLG 163)

men onun mekteb yoldaşı+Ø-Ø+yam+Ø (Az.) (TLG 217)

men çağa+Ø-Ø+Ø+Ø “çocuğum” (Tkm.) (TLG 258)

meniñ ismim Gökxan+Ø-Ø+Ø+Ø (Öz.) (TLG 347)

⁵⁸ Türk dilinde tarihî bakımından iki farklı gelişim süreci gösteren +Ø- cevheri ek fiilden bahsetmek mümkündür. Bunlardan biri, “gelmişim< gelmiş idim örneğinde olduğu gibi, bilhassa, +E(r) fiiline bağlı morfofonetik yutulmalarla ilgilidir. Ancak bir de herhangi bir ses olayına bağlanamayacak, fonetik yutulmalardan soyutlanmış olan +Ø- cevheri ek fiil şekli de vardır. Bu durumda, telaffuz değerine sahip cevheri ek fiil şekillerinin işlev alışkanlığının, işlev örnekleme yoluyla genelleştirilmesi söz konusudur. Mesela, “gelmişim” cümlesi bu duruma örnek olarak verilebilir. Bu cümlede –miş sıfat fiil ekinde sonra kullanılan bir +Ø- cevheri ek fiil şekli vardır (gelmiş+Ø+er-ür+im+Ø) ancak bu şekil telaffuz değerine sahip cevher fiilli biçimiyle fonetik bir karşıtlığa sahip değildir. “Gelmişim”, “geleceğim”, “geliyorum” gibi örneklerde cevheri ek fiilden edinilen işlev alışkanlığının örneksime yoluyla genelleştirilmesi ile +Ø- şeklinde olan bir cevheri ek fiil vardır.

- siz aysi eherdin+Ø-Ø+Ø+Ø “Siz hangi ehirdensiniz?” (Y. Uyg.) (TLG 415)
- baarınar kerektüü+Ø-Ø+süñ+ör “Hepiniz gereklisiniz” (Krg.)
(Kasapoğlu-Çengel, 2005: 183)
- men jumısker+Ø-Ø+me+n “Ben işçiyim” (Kkp.) (Uygur, 2010: 250)
- yüzim paydalı yemis+Ø-Ø+Ø+Ø (Nog.) (TLG 666)
- tın alırğa, kuzgalırğa mömkin tüğel+Ø-Ø+Ø+Ø (Tat.) “Nefes almak, kığırdamak mümkün değil” (Öner, 2011: 226)
- kayda azık mul+Ø-Ø+Ø+Ø ? (Bk.) “Nerede azık bol?” (TLG721)
- siz kiyev+Ø-Ø+siñ+iz (Krm .Tat.) “siz damatsınız” (TLG 847)
- alay+Ø-Ø+si+z? (Krc .Mal.) “Nasılınsınız?” (TLG 929)
- bizden özge yerlerde ol bulan iş etmek bek az+Ø-Ø+Ø+Ø (Kmk.) (TLG1004)
- mén üretüvçü+Ø-Ø+mi+n (Kar.) “Ben öğretmenim” (Kocaoğlu, 2006: 78)
- sler kem+Ø-Ø+Ø+Ø? (Alt.) “Siz kimsiniz?” (TLG 1080)
- izig suğ par+Ø-Ø+Ø+Ø (Hak.) ba “Sıcak su var mı?” (TLG 1131)
- üjük bilbes kiji, ünü çoktan dora+Ø-Ø+Ø+Ø (Tuv.) “ilimsiz kii, sağır dilsizden beter” (TLG 1217)
- bu ouskuola ulaxan+Ø-Ø+Ø+Ø (Yak.) “Bu okul büyüktür” (Kiriioğlu, 1999: 146)
- epir Kakır+Ø-Ø+Ø+sem (Çuv.) “Biz kurtlarız” (TLG 1308)
- Cevheri ek fiilin diğer eklerle oluturduğu tekillerde ise sadece cevheri ek fiilin +Ø- ile temsil edildiği, ekin morfofonetik olarak muhafaza edildiği görölür;
- melikge ayak tut-ar+Ø+Ø-dı+m+Ø “Melike kase tutardım” (KE 88r/14)
- buğday birle tol-gay+Ø+Ø-dı ‘anbar “Buğday ile dolacak anbar” (H 4107)
- bilür+Ø+Ø-dü+m+Ø (SN 542)
- yap-ar+Ø+Ø-mı+Ø+Ø-Ø+ık+Ø (Gag.) (Özkan, 1996: 165)

yaz-ır+Ø+Ø-dı+n+Ø (Az.)	(TLG 211)
ser-meli+Ø+Ø-miş+Ø+Ø-Ø+iñ+Ø (Tkm.)	(TLG 275)
kel-er+Ø+Ø-di-m+Ø (Öz.)	(Coşkun, 2000: 154)
sat-makçı+Ø+Ø-di+ñ+lar (Y.Uyg.)	(TLG 403)
kül-gen+Ø+Ø-di+Ø+Ø (Kaz.)	(TLG 469)
sen al-ğay+Ø+Ø-sa+ñ (Kkp.)	(TLG 591)
oyna-r+Ø+Ø-cih+Ø+Ø-Ø+pı+n (Hak.) “oynardım/oynayacaktım”	(TLG 1119)
epir lara-ğan+Ø+Ø-ççi+Ø+Ø (Çuv.) “otururduk”	(Durmuş, 2009: 342)

2.1.5. +te-tir/+ti-tir ve +şi-

Arızî olarak cevheri ek fiil kapsamına giren bu iki şekli sadece konu bütünlüğü bozulmaması için şekil bakımından değerlendirdik. Bu şekillerin kullanım alanlarının dar olmasıyla birlikte fonetik varyantları da yoktur. Yalnız tetir ve titir kök ünlüsünün darlık ve genişlik karşılığında bulunduğu biçimlerdir;

kaunşi im pular tınlıglarığ kolulamış çin kirtü kolulamak titir “Kuanşi im pular’ın canlı varlıkları ant içmesi gerçek bir ant içmedir” (Kip 193)

ulatu köngül uğuş y(e)me yoğ kuruğ tetir “ve bilinç de gerçeksizdir” (Ht. 672)

Peg ko:nınta sumurlağan şi (Sal.) “Bey gönlünden geçirmiştir” (Mehmet, 2008: 140)

2.2. Cevheri Ek Fiil Şekillerinde Tabakalaşmalar

Yukarıda da belirttiğimiz gibi bir diyalekte cevheri ek fiil şekillerinin farklı fonetik süreçlerini yansıtan tabakalar aynı anda bulunabilir. Bu tabakalaşmaları yansıtan şekillerin aynı eserde yan yana kullanıldıkları görülebilir;

bu meniñ küçüm kuvvetimdin imes **irdi** (KE 175v20)

bir küreşçi pehlevān üç yüz altmış türlü küreş ‘ilmün bilür **irdi** tigme bir kün bir türlü ‘ilm bilen küreşür **idi** (GT 38b/7,8,9)

bu yamanlıknı kılğan sen imes **irdiñ** (ŞT 88a/9)

hemīşe sūt **idi** anıñ ğıdāsı / tilemez **irdi** andun öñ yigesı (HŞ 2335)

amma fetl ol **durur** kim sünjünı anıñ sünjüsine çulğap def kılmak **turur**
(MG 66b/2,3)

anıñ üçün kim hāli tıfl oğlan **durur** k̄ābil-i terbiyet durur şüretinde yavuzluk ‘alāmeti
yoğ **turur** (GT 13b/7,8,9)

çü cism içre cān yoğ**tur** ol yoğ **turur** / yana cānga ansız bu hāl oğ turur (Sİ 427)

anıñ üçün kim hāli tıfl oğlan durur k̄ābil-i terbiyet **durur** şüretinde yavuzluk ‘alāmeti
yoğ **turur** (GT 13b/7,8,9)

Çağdaş diyalektlerde de farklı fonetik süreçleri yansıtan şekillerle kurulmuş teşkiller
görülebilir. Mesela, Tuva Türkçesinde er-, e- ve i- ile oluşturulan teşkiller mevcuttur;

sug höy bolgan bolza, tarılğaga eki bolgay **ertik** (Tuv.) “Su çok olsaydı, tarlaya iyi
olurdu/olacaktı.” (TLG 1201)

bistiñ çugaavıs mege **evestir** (Tuv.) “ Benim sözüm yalan değil” (TLG 1182)

bir eves biske çılığ kidis öğ bolgaş ooda çadaarda hünde bir katap çip alır hire çem bar
turgan bolza kış düjerin öörüp manaar **iyik bis** (Tuv.) “Şayet, bizde içi sıcak keçe çadır
ve hiç olmazsa, yatarken günde bir defa yiyecek kadar yemek olsaydı, kışın gelmesini
sevinçle beklerdik” (TLG 1200)

Kırgız Türkçesinde de yaygın olarak +e- şekli görülse de –mİş rivayet sıfat fiil ekiyle
cevheri ek fiil olarak +i- şeklinin ekleştiği görülür;

eldin aytımında uşul Fargana içinde cürgön **imiş**. (Krg.) “Halkın söylediklerine bakılırsa
Fergana içinde yaşamış” (Kasapoğlu-Çengel, 2005: 271)

Buna benzer şekilde Özbek Türkçesinde cevher fiil şekli sıklıkla +e- olarak kullanılsa
da, geçmiş zaman ekiyle +i- şeklinin de ekleştiği görülür;

yeñil **emes idi** “hafif değildi” (Öz.) (Coşkun, 2000: 83)

Türkmen Türkçesinde cevheri ek fiil olarak +er- morfeminden gelişen şekillerin morfofonetik olarak büyük oranda yutulduğu görülür ⁵⁹. Ancak “eken” teşkilinde cevheri ek fiil korunmuştur;

emma ol yurtda bir boğazca geçi galan eken (Tkm.) (Sakaoğlu- Ergun, 1991: 16)

+tur- cevheri ek fiilin kelime başı sesinin ötümlüleşmiş şekli Harezmi Türkçesini temsil eden eserlerden itibaren görülmektedir. Ayrıca bu morfemin geniş zaman ekiyle oluşturduğu teşkilin haplolojiye uğramış biçimi yine ilk olarak Harezmi Türkçesinde karşımıza çıkar. Bilindiği gibi fonetik bir değişme olarak kelime başı ötümlüleşmeleri Türk dilinin diyalektleri tasnif edilirken kullanılan bir ölçüttür. Bu bakımdan, mesela Eski Anadolu Türkçesinde bu diyalektin bir karakteristiği olarak kelime başı sesinin ötümlü şekliyle karşımıza çıkar. Türkmen Türkçesinde de söz konusu morfemin kelime başı sesinin ötümlü biçimi kullanılmaktadır. +tur- morfeminin ekleşmeyle birlikte ünlüsünün de yayınma olayı ile uyuma girdiği örnekler Türk dilinin tarihî diyalektlerinden itibaren görülür;

ne körklügdür ⁶⁰ saçın (KE 81r2)

tañıl bavlagıl ekişi birdir (CC163,16)

+(B)O(l)- fiilin cevheri ek fiil olarak bilhassa Güney Sibiry Türkçelerinde kullanıldığı görülür. Bu durum, söz konusu diyalektlerde +er- ve bu unsurdan gelişen cevheri ek fiil şekillerinin morfofonetik olarak ortadan kalkması ile alakalıdır. Bilhassa Hakas Türkçesinde, +pol- morfeminin cevheri ek fiil olarak kullanıldığı birçok teşkil bulunmaktadır.

⁵⁹ bk. Borcakov ve diğerleri 1999:370

⁶⁰ Bilindiği gibi Arap harfli imla ünlülerin artlık-önlük karşıtlığını yansıtamamaktadır. Bu örnekte +dür şeklinde transkripsiyonu yapılan şeklin “+dur” biçiminde okunmasının, Türkçenin artlık-önlük uyumunun baskın karakteri göz önünde bulundurulduğunda, doğru olmayacağı kanaatindeyiz. Bu bakımdan “Durur” teşkilinin haploloji neticesinde aldığı şeklin, kendisinden önce gelen unsurla arasındaki telaffuz aralığı ortadan kalkınca ünlüsü artlık-önlük uyumuna bağlanma süreci başlamıştır. Türkçede artlık-önlük karşıtlığı, düzlük-yuvarlaklık karşıtlığı ile ünlülerin uyuma girme süreci bakımından mukayese edildiğinde, çok daha baskın bir nitelik olarak dikkat çekmektedir. Nitekim EAT’de “+dur-” biçiminin kendisinden önce gelen unsurla arasında telaffuz aralığı kaybolunca, ünlüsünün artlık-önlük uyumuna bağlandığı kabul edilmektedir fakat düzlük-yuvarlaklık uyumunun bu morfemi (ve başka morfemleri) etkilemediği ise imladan anlaşılmaktadır.

Çuvaş Türkçesinde de +pul- fiilinin cevheri ek fiil olarak kullanıldığı farklı teşkiller mevcuttur. Bu diyalekte görülen +i- cevheri ek fiil ile oluşturulan teşkillerin (ik(k)en, ĩmiş) Tatar Türkçesinden alıntı olduğu belirtilmektedir (Durmuş, 2009:181-182).

2.3. Cevheri Ek Fiil ve Olumsuzluk

Cevheri ek fiilin olumsuz şeklinin, Türk dilinin tarihî ve çağdaş diyalektlerinin bazılarında er- fiili ve bu fiilden gelişen şekiller ile yapıldığı (ermez, irmez, imez, emez vs.) bazılarında ise bu işlevi “değil” unsurunun yerine getirdiği yapılan çalışmalarda belirtilir. değil kelimesi karşımıza ilk olarak Divan’da çıkmaktadır. Kaşgarlı değil’in Arguca dag “yok, değil” kelimesine dayandırarak, Oğuzların “dag ol” yapısını Argulardan alarak tegül yaptıklarını ifade eder (DLT III, 153). Arat, Kaşgarlının etimolojisine, ol’un çekim unsuru kabul edilse bile dag kelimesinin olumsuz bir mana ifade etmesinin gerekli olduğunu söyleyerek itiraz eder (Arat, 1992: 132). Ayrıca, araştırmacıların *ermez* ve *değil* unsurlarının (ve fonetik varyantlarının) belirli diyaleklerde birbirine takebül ettiği yönündeki görüşleri de bir tarafıyla düzeltilmesi gerekir ⁶¹. Bu iki unsuru morfolojik olarak birbirine denk değildir, çünkü *ermez* şekli üzerine aldığı zaman eki ve şahıs ekiyle bitimliliği sağlayarak cümle oluşturabilir. Ancak *değil* kelimesi için böyle bir durum söz konusu değildir. İki unsur için morfofonemik dizi şu şekildedir: “cakşı e-me-z+Ø+Ø”, “güzel değil+Ø-Ø+Ø+Ø”. Kelepir’in değil’in mahiyetine dair yaptığı tespit bu bakımdan dikkat çekicidir: “Değil koşacın olumsuz hali değildir çünkü biçimbirim sırasına baktığımızda koşaçtan daha önce geldiğini görürüz. Eğer olumsuz koşaç olsaydı, o zaman olumlu koşacın normalde olduğu yerde olması gerekirdi” (Kelepir, 2003).

“değil” kelimesinin bazı örneklerde yüklem yapısının içinde yer almadığı, yüklem tamlayıcılarından biri olarak kullanıldığı da görülebilir;

öñi sofi eksük bilig seza degül yerge hare kıldı mālını (Özmen, 2010: 233) (ME 44/71-8)

Asman ilminden habîr değil idiğün malûm oldu (Özmen, 2010: 233) (Tar. S II, 1038)

Kırboba nazlı kapladı onun diil büük güdesini (Gag.)

(TLG 155)

⁶¹ Mesela Ergin “isim fiilinin menfisinde *değil* yerine birçok şiveler i-mes (i-mez) şeklini kullanıla gelmiştir” der (Ergin, 2005: 319). Hatiboğlu da dilbilgisi terimleri sözlüğünde değil’i “olumsuzluk koşacı” maddesinde değerlendirir (Hatiboğlu, 1982: 85).

Onun gowı mugallıma deldigini eşitdim (Tkm.)

(Kelepir, 2007: 95)

ermez ve fonetik varyantlarının da bazı durumlarda yüklem tamlayıcısı konumunda kullanıldığı görülebilir;

birük teñriler yekler lular gantarlar gintirviler Asurlar talım qara qşular mañuruqular
kişili kişi ermezliler körkin körü tınlıqlar erser quanşı im pusar ol tınlıqlarqa alquqa
yaraşı etüz körkin körtgürü nomlayu kurtgarur (Kip 143)

men barıp daqyānūs ērmesiqizni aytu bereyin

(KE 179r7)

bay eves kizi (Tuv.) “Zengin olmayan kişi”

(Harrison, 2001: 31)

Türk dilinin tarihî ve çağdaş diyalektlerinde ermez veya değil (ve fonetik varyantlarının) tercih edilmesi bakımından bir karşıtlık kurulmaya çalışılsa da bazı diyalektler için bu durum pek kolay görünmemektedir. Mesela, Kırgız ve Kazak Türkçelerinde cevheri ek fiilin olumsuz biçimi için *emes* kullanıldığı belirtilse de *tügül/tügil* şekilleri de görülebilir ⁶²;

emi, anı akındardın arasınan sınamak tügül, ukuruk menen kuusan da cıgara albaysın
(Krg.) “Onu şimdi şairlerin arasında sınamakla değil, uzun sırikla kovsan da
çıkaramazsın (Kasapoğlu-Çengel, 2005: 321)

*kara kıyımçen ulam artın kılçak karadı, a tügül öz ayagınan taş şıgır etken sayın toktoy
kalıp, anan demin içine tartıp, tün astınan tegeregin ayar tıñşap oturup üygön taşka cetti*
“Siyah elbiseli devamlı arkasına dönerek baktı. (Krg.) Hatta, kendi ayaklarında çakıl
taşı şakırdadıkça dıraklıyor, sonra demini içine çekip karanlık gecede etrafına dikkatle
kulak vererek taş yığımına ulaştı” (Kasapoğlu-Çengel, 2005: 322)

⁶² Bu diyalektlerle ilgili yapılan çalışmalarda genellikle cevheri ek fiilin olumsuz şeklinin “emes” ile yapıldığı belirtilmiş, Krg. *tügül* ve Kzk. *tügil* biçimleri bağlaçlar başlığı altında incelenmiştir. Özmen de değil ile ilgili yaptığı ayrıntılı çalışmada değil’in “biri edat biri de bağlaç olmak üzere iki temel kullanımının olduğunu” dile getirir. Bu bakımdan “emin değilim” cümlesinde edat olan değil unsurunun “yalnız ablam değil, benim tanıdığım işleyen kadınların çoğu böyle” cümlesinde bağlaç olduğu iddia edilmiştir (Özmen, 2010: 193). Ancak metinler incelendiğinde, Kazak ve Kırgız Türkçelerinde er-fiilinden gelişen şekillerin de, araştırmacıların “değil” i bağlaç olarak kullanıldığını kabul ettikleri konumda tercih edilebileceği görülür; bu yalnız qol isi **emes**, mıyısında de solay (Kzk.) “Bu yalnız kol işi değil, zihin işidir de” (TLG 476), Al başkaga **emes**, caadırap açılıp turgan güldörgö da kaydıger karayt (Krg.) “O, sadece başkalarına değil, serpilip açılan çiçekler de kayıtsız bakar (TLG 532).

öytkeni Kazaktıñ bastawıñ mektebinde oqıytn kitaptar belgilenbek tügil, eli şıkkın da joq (Kzk.) “Çünkü Kazak ilkokullarında okunacak kitapları belirlemek bir yana, henüz basılmış da değildir” (TLG 476)

Bu iki unsurun aynı eserde yan yana kullanıldığı da görülebilir;

nesrīn ‘aceb degül mü ki sünbül kıılır libās / irmes mü tañ ki çīn büti müşg-i hıtā kiyer (LD 733)

ehl-i ma‘ nā irmes ü rüşen degül āyīnesi / ol ki körmes barça zerrāt içre sübhān şüretin (LD 1426)

degil kelimesinin diyalektlere göre bulunduğu biçimler örnekleri ile şu şekildedir;

deel

süytçi deel ekenim (Tkm.) (TLG 259)

degül

şart-ı insaāf degül tutmasañ añır ferman (GT 4a/1)

ol ayıttı bizim cinsimizge lāyık degül (GT 9a/9)

ot söndürüp köz kıoymak yılan öltürüp balasın beslemek ‘ākıller işi degül (GT 13a/11)

ferīdünniñ malı ve leşkeri ol kıadar köp degül idi (GT 16a/12)

bu hıayr hıaberi manfa degül benim düşmenlerime durur (GT 19a/2,3)

ay yār ta‘ ziyetim kılgıl kim tehniyet yiri yiyi degül durur (GT 66a/4-5)

ehl-i şafā yüzde ni ise kıafāda oldur / aşı yaman münafık kibi degüldür (GT 50b/9)

ben ol hıalde kışi degülün (YB K-VII/26)

hadı beşer degül kim ol Pertev-i lā-yezāl irür (LD 553)

ehl-i ma‘ nā irmes ü rüşen degül āyīnesi / ol ki körmes barça zerrāt içre sübhān şüretin (LD 1426)

sizdin eger tilense gül hıusn ülüşi ‘aceb degül (LD 1495)

nesrîn ‘aceb degül mü ki sünbül kıılır libās / irmes mü tañki çin büti müşg-i hıtâ kiyer
(LD 733)

kaşın üze sordı ki nidür vesmeni lütfi / ol ya üze didi ki yaşıl toz degül mü (LD 1563)

lufti ayıtkanı bir ağız vaşf-ı şekkerin / sözi qalıda qand mükerrer degül müdür (LD 346)

ne kim var cihanda güzafın degül / gül-istānda bülbül budağında gül (SN 28)

ādem oğlusun tañrıyı birlegil / degülsin taş andan yaña bir eğil (SN 85)

ğaraz andan ancak hıķāyet degül / veķāyi‘ elinden şikâyet degül (SN 360)

adı baħr idi tañ degüldür hele / eger baħrden incü hāşıl ola (SN 401)

işidicegez nev-bahār anası / dir ādem degül imiş usanası (SN 1276)

ordum şağ esen degül ise başuñuza çara idün (DK D44/1)

ana haķķı tañrı haķķı degülmise-y-idi qalķubanı yirümden tura-y-idüm (DK D53/7)

mere dadı men avçı degülem (DK D77/3)

sevişdügüm bamsı beyrek sen degülsin (DK D116/4)

degil

sen yaş bala degilsin, ne yapmak kerek olğanını ve ne yapılğanını özüñ de biledirsin
(Krm. Tat.) (TLG 877)

değil

hiçbir şey lisan kadar bir ağaca benzer değildir. (T.T.)

bu güler yüzlü adam ben değilim. (T.T.)

sanat eserleri tabiattan kopya edilmiş değildir. (T.T.)

deyil

yaxşı deyilem (Az.) (TLG 198)

devül

tanda devül birisi kün “yarın değil öbürgün” (CC 71, 28)

muhtaç devül bu dünyanıñ ötmekine (CC 140,7)

digül

ger kılmasa vefa maña dilber ‘aceb digül / ‘ömr-i ‘aziz kimge cihan vefa kıılır (LD 387)

eger barur min iligtin maḥall-i ‘ayb digül / ki fitneler bar uşol ğamze merhabasında (LD 1670)

diil

gavrilovun evi diildi uzakta (Gag.) (TLG 154)

Kırboba nazlı kapladı onun diil büyük güdesini (Gag.) (TLG 155)

diilsin sade güzel, ama akıllıysın da (Gag.) (TLG 156)

dögül

anıñ üçün kim ḥamlesi şerrinden iyemen dögülmen (GT 24a/6)

men munıñ ḥārisi dögül-men (GT 30b18)

bular üze uruşmak yaḥşı dögül (MG 37a/1)

taḳı onlar yarık dögül turur (MG 81a/2)

bu yirde eskisindin maḳsūd iski ḳılıç dögül bel-kim kerim kesegen ḳılıç turur (MG 85a/6)

döl

men azam-da döl-men (ben insan değilim) (CC 124, 22)

tuwıl

onıñ yüzinde süyiniş tuwganın Elgaytar tuwıl, başkalar da sezdiler (Nog.) “onun yüzündeki sevinci Elgaytar değil, başkları da hissetti” (Ergönenç, 2009: 214)

yamaña yaxşı bol degen niyet pen kızdı tek anası tuvıl da, qwıldaşları da, xalk adetleri de terbiyaladılar (Nog.) “Kötüye karşı iyi ol sözü ile kızı sadece annesi değil, köylüleri de, halk adetleri de yetiştirdi” (Ergönenç, 2009: 214)

seniñ pişen pişe tuvıl (Nog.) “Senin karın kadın değil” (TLG 674)

tügil

öytkeni Qazaktıñ bastwış mektebinde oqıytın kitaptar belgilenbek tügil, eli şıqqan da joq (Kzk.) “Çünkü Kazak ilkokullarında okunacak kitapları belirlemek bir yana, henüz basılmış da değildir” (TLG 476)

tögül

menim qatımda ol müstaşsen tögül (MG 10b/2)

tügël

hiçbërkëm de tügël, üzëm bu (Tat.) “Hiçkimse de değil, benim bu” (TLG 714)

Tın alırga, kuzgalırga mömkin tügël (Bşk.) “Nefes almak, kığırdamak mümkün değil” (Öner, 2011: 226)

tügül

emi, anı akındardın arasınan sınamak tügül, ukuruk menen kuusan da çigara albaysıñ (Krg.) “Onu şimdi şairlerin arasında sınamakla değil, uzun sıırıkla kovsan da çıkaramazsın (Kasapoğlu-Çengel, 2005: 321)

kara kiyimçen ulam artın kılçak karadı, a tügül öz ayagınan taş şıgır etken sayın toktoy kalıp, anan demin içine tartıp, tün astınan tegeregin ayar tıñsap oturup üygön taşka cetti (Krg.) “Siyah elbiseli devamlı arkasına dönerek baktı. Hatta, kendi ayaklarında çakıl taşı şakırdadıkça dıraklıyor, sonra demini içine çekip karanlık gecede etrafına dikkatle kulak vererek taş yığına ulaştı” (Kasapoğlu-Çengel, 2005: 322)

olturup gazet-jurnal oxup tursa tügül, dağı etegeni yoq (Kmk.) “Oturup gazete-dergi okusa değil, başka iş yaptığı yok.” (TLG 992)

yaxşı tügül ekenmen (Kmk.) (TLG 994)

tül

Men şaytan ad tülme, cek da tülme (Krç. Mlk.) “Ben şeytan da değilim cin de değilim”
(TLG 933)

tüyül

alası tüyül men (TZ 47a) (Karamanlıoğlu, 1994: 152)

tüvül

bu nérse ullu tüvül (Kar.) “Bu şey büyük değil” (Kocaoğlu, 2006: 68)

işiy avur tüvül-me? (Kar.) “işin ağır değil mi?” (Kocaoğlu, 2006:118)

alar erler tüvül, kadınlarıdır (Kar.) (Kocaoğlu, 2006:118)

biz temirçiler tüvül, sabançılar biz (Kar.) (Kocaoğlu, 2006:118)

Yakut Türkçesinde bu işlevle **suox** “yok” ve **buol-** “ol-” kelimelerinin kullanıldığını görmekteyiz ⁶³;

xarata suox (Yak.) “kara değil” (TLG 1261)

ulaxana suox (Yak.) “Büyük değil, büyük olmayan” (TLG 1261)

bariax etim “varacak idim”, baria suox etim (Yak.) “varacak değil idim”
(Kirişçioğlu, 1999: 116)

kıtaanax da taas buolbatax, mağan da xaar buolbatax baar ühü (Yak.) “Sert ama taş değil, beyaz ama kar değil”
(Kirişçioğlu, 1999: 184)

Çuvaş Türkçesinde olumsuz çekim olan mar (: er-mez) biçiminde cevheri ek fiil Ø olarak görülmektedir;

+mar (Ø-ma-r : er-me-z)

vıl çuhñ marçĭ (Çuv.) “O fakir değildi” (TLG 1308)

vıl tĭmeske hal ‘ıtla şülle mar (Çuv.) “O tepe şimdi fazl yüksek değil” (TLG 1308)

⁶³ Türkçede cevheri ek fiilin olumsuz şekilleri için +E(r)- ve +(B)O(I)- fiilleriyle oluşturulan teşkiller kullanılmıştır. Cevheri ek fiilin olumsuzu için +D(I)(r)- fiili ile oluşturulan bir teşkile rastlamadık.

vıl şarımsan şıvınçen itlaayarah mar. (Çuv.) “O, Şarımsan syundan çok uzakta değil”
(TLG 1308)

vıl çuhın mar iken (Çuv.) “O fakir değilmiş” (TLG 1309)

2.4.Cevheri Ek Fiil ile Oluşturulan Teşkiller

Çalışmamızın bu bölümünde Türk dilinde cevheri ek fiil olarak kullanılan morfemlerin tarihî ve çağdaş diyalektlerde fonetik olarak hangi şekillerle birlikte kullanıldığı, arkasından hangi ekleşmelerin görüldüğü verilen örneklerin tanıklığıyla ortaya konmuştur.

2.4.1.+E(r)- ile Oluşturulan Teşkiller

2.4.1.1. +e- ile Oluşturulan Teşkiller

+e-Ø-bippim: imişim

cadañı ebippim (Yak.) “fakirmişim” (Kirişçioğlu, 1999: 83)

+e-Ø-bikkin: imişsin

cadañı ebikkin (Yak.) “fakirmişsin” (Kirişçioğlu, 1999: 83)

+e-Ø-bit+Ø+Ø: imiş

cadañı ebit (Yak.) “fakirmiş” (Kirişçioğlu, 1999: 83)

+e-Ø-di: idi

men söynüp aytır edim teñ(e)ri sözi “Size sevinçle Tanrının sözünü anlatırdım”
(CC 25,27)

baş üstünde altun haç astrı yarık bar edi “Başımın üstünde çok parlak altın bir haç var idi”
(CC 122,35)

barçamız-ça andan başka teyšli edik tas bolmakga “Onsuz hepimiz cehenneme gidecek idik”
(CC 138,2)

añlamış bolgay edim “anlamış olacak idim” (CC 129,22)

eşittim edi “işittim idi” (CC 2,2-7)

- dedem indemedi, lekin bunağa indemeslik indengenden yamanraq edi (Öz.) “Babam seslenmedi, lakin böyle seslenmezlik seslenmekten daha kötü idi” (TLG 314)
- awruw edim ⁶⁴ (Kzk.) “Hasta idim” (TLG 457)
- adamniñ terisin sıyırıp topan tığadı dep eşitken edi (Kkp.) “Adamın derisini soyup saman bastıklarını işitmiş idi” (TLG 614)
- onıñ bet-elpetinen jas jigit dep aytıw kıyın edi (Kkp.) “Ona görünüşünden yeni yiğit demek zor idi” (TLG 612)
- evelgi üylerdiñ karaldıları da kötere başka ediler (Nog.) “Eski evlerin avluları da tamamen başka idi” (TLG 672)
- edem kelgenin bildirip iyt ürer edi (Nog.) “İnsan geldiğini haber vermek için köpek havlardı” (TLG 672)
- min kiçkene ekende mektepte oquğan edim (Krm. Tat.) “Ben küçükken mektepte okumuş idim” (TLG 856)
- mında eki-üç ay daa qalsanız pek yahşı olacaq edi (Krm. Tat.) “Burda iki üç ay daha kalsanız pek iyi olacak idi” (TLG 856)
- böyle avada yolğa çıkmamaq kerek edim. (Krm. Tat.) “Böyle havada yola çıkmamalıydım” (TLG 857)
- coluvçula keçe qalırğa onovlaşdıla, ne üçün deseñ keç bolğan edi (Krç. Mlk.) “Yolcular gece kalmaya karar verdiler, çünkü geç olmuştu” (TLG 923)
- men üç kün xasta edim (Kar.) (Gülsevin, 2010: 175)
- men şahağğa barğan edim (Kar.) (Gülsevin, 2010: 177)
- yaxşı edim (Kmk.) (TLG 993)
- men üredüçi edim (Alt.) (TLG 1038)

⁶⁴ Kazak Türkçesinde *edim*, *ediñ*, *edik*, *edi* yapıları fonetik hadiseler neticesinde *em*, *eñ*, *ek*, *ed* şeklinde de görülebilir; *barğan edim*>*barğan em*, *körgeñ edik*> *körgeñ ek*, *alğan edi*>*alğan ed*; *Qutlsam qaşıp döner em / ata anamdı körer em.*” (Koç-Doğan, 2004: 288)

- ol ok öydö men aylımda edim (Alt.) “Tam o sırada ben evimde idim” (TLG 1069)
+e-Ø-geç: iken
- kötürdi kız kız egeç Emanuelni “Kız Emanuel’ni kızken kaldırdı” (CC 151,12)
+e-Ø-ken: imiş
- emma ol yurtda bir boğazca geçi galan eken (Tkm.) “Ama o yurtda bir kuzlacı keçi kalmış imiş” (Sakaoğlu- Ergun, 1991: 16)
- ecelga dava yok eken (Öz.) “Ecele çare yok imiş” (TLG 315)
- şarşaw ekenmin (Kzk.) “Yorgunmuşum” (TLG 457)
- ün çıgarbay dep cürgön balıktar da çuuluu candıktar eken “ses çıkarmaz denilen balıklar da sesli canlılarmış” (Krg.) (Kasapoğlu-Çengel, 2005: 186)
- cön ele aytıp berçü comok emes eken “Boşuna anlatılan masal değilmiş” (Krg.) (Kasapoğlu-Çengel, 2005: 186)
- baklaw karasam bizge kelgen jaw eken (Kkp.) “Baktım ki bize gelen düşman imiş” (TLG 612)
- bu zatlardı sezgen em üyken ulın baytaldın tölin almaga yiberge eken (Nog)
“Bunları sezmiş ve büyük oğlunu at sürüsüne, kısrağın dölünü almaya göndermişmiş” (Ergönenç, 2009: 214)
- arıç ekenmiz (Nog.) “Yorgunmuşuz” (TLG 636)
- şükürler olsun, anavı tilsiz sığırlar seniñ pıçağından kurtulğan ekenler. (Krm. Tat.)
“Şükürler olsun, o dili olmayan sığırlar senin bıçağından kurtulmuşlar” (TLG 858)
- erten kence ulunu mında ketirecek ekensiñ. (Krm. Tat.) “Sabahleyin küçük oğlunu buraya getirecekmışsin” (TLG 858)
- maña bu işlerni tezce bitirmek kerek eken. (Krm. Tat.) “Bu işeri çabucak bitirmeliymişim” (TLG 859)
- yaxşı ekenmen (Kmk.) “İyiymişim” (TLG 994)

+e-Ø-ken: olduk

zâten, Y. Emrâ Yeseviye dervéşi ekeni me'lum bolib, ... (Öz.) “Zaten, Yunus Emre'nin Yesevî dervîşi olduğu, malum olup...” (Koraş, 2008: 145)

bir türk balisiniñ milliy hissiyatini yoқlasaқ uniñ öz milliti ve öz yurti üçün ölüşke hazir ekenligini añlaymiz (Y. Uyg.) “Türk çocuğunun millî hislerini yoklasak onun kendi milleti ve yurdu için ölmeye hazır olduğunu anlarız” (TLG 417)

oқuvşı ekenimizdi bilmey me? (Kzk.) “öğrenci olduğumuzu bilmiyor mu?” (Koç-Doğan, 2004: 286)

al senin kim ekenindi cakşı bilet (Krg.) “O senin kim olduğu iyi bilir” (TLG 532)

babay-batir onı albaslı ekenin de bilmeydi, ol onı bir aruw alal sût emgen kız dep biledi em aldanıp ketip üylenedi. (Nog.) “Babay-batir onun cin olduğunu bilmez, (o) onu helal sut emmiş iyi bir kız sanır ve aldanıp evlenir.” (Karakoç, 2007: 343)

rauf'ın izlep tapkısız iygi kullıkşı ekenligi, tap suytıp te aykasuwğa oңaylı adem *ekenligi* körindi. (Nog.) “Rauf'un arayıp bulunamayacak iyi bir işçi (olduğu) ve de insanlarla ilişki kurmaya uygun bir kişi olduğu anlaşıldı.” (Karakoç, 2007: 343)

sonnan sebep men baslarında akılları bolmağan bir keseklerge biz ben oynaw yaxşı zat tuwıl ekenin anlataman. (Nog.) “Bu sebepten dolayı akılları başlarında olmayan bir kısım insanlara bizimle oynamanın iyi bir şey olmadığını anlatıyorum.” (Karakoç, 2007: 343)

ene köresişme? Ol yuwık yer tuwıl. Onnan soñ ol nemeclerdiñ suwıktan kaytıp korkadı ekenlerin sen oziñ de bilesiñ. (Nog.) “İşte goruyor musun? Orası yakın yer değil. Sonra o Almanların soğuktan nasıl korktuklarını (korkuyor olduklarını; korkar olduklarını) sen kendin de biliyorsun.” (Karakoç, 2007: 353)

soldat esikti aşır karadı da, soñ leytenantka burılıp, policeyskiydi ekolgen ekenin ayttı. (Nog.) “Asker kapıyı acıp baktı ve sonra teğmene donup, polisi getirdiğini (getirmiş olduğunu) soyledi.” (Karakoç, 2007: 356)

üyrenilmegen yanı köp ekenni esgerme kerek (Kmk.) “araştırılmayan yanlarının çok olduğunu hatırlamak kerek” (TLG 1005)

+e-Ø-kende: iken

biz yaş ekende yahşı yaşağan edik (Krm. Tat.) “Biz küçükken iyi yaşamış idik”

(TLG 856)

min kiçkene ekende mektepte oğuğan edim (Krm. Tat.) “Ben küçükken mektepte okumuş idim”

(TLG 856)

+e-Ø-keninde: iken

taş kömmürdö ekeninde eskertken cok belem (Krg) “Taş Kömürdeyken hatırlamamışımıydım”

(Kasapoğlu-Çengel, 2005: 313)

+e-Ø-le⁶⁵: idi

abil okıgan mektepte tartip cok ele (Krg.) “Abıl’ın okuduğu okulda düzen yoktu”

(Kasapoğlu-Çengel, 2005: 185)

ilgerki ötkön cıldardın biri ele (Krg.) “Geçmişte bir gündü”

(TLG 536)

çoñ enej daana eköobüz belek degen bayda malay bolup cürör elek (Krg.) “Büyük annen Daana ve ikimiz Belek adlı zengin birini yanında hizmetçi olarak çalışıyorduk.”

(TLG 536)

+e-me-s: değil

endi sizge men kerek emesmen (Öz.) “Şimdi size ben gerek değilim”

(TLG 314)

oğuğuçi emesmen (Y. Uyg.) “Öğrenci değilim”

(TLG 378)

bu yalğız kol isi emes, mıyisinde de solay (Kzk.) “Bu yalnız kol işi değil, zihin işidir de”

(TLG 476)

⁶⁵ Kasapoğlu-Çengel, “ele” şekli ile ilgili şunları söyler: “Eski Türkçedeki er- fiilinin, Batı Türkçesine geçerken /r/ si düşmüş; e>i değişmesiyle ünlüsü de değişerek tek ünlüden oluşan i- şekli ortaya çıkmıştır: e-<er->ir->i- Bu fiil, Kazakça, Altayca, Özbekçe, Uygurca gibi birçok Türk lehçesinde –dı geçmiş zaman ekini alarak *edi* şeklinde kullanılırken Kırgızcanın ağızlarında *edi* ve *ede*; Kırgız edebî dilinde *ele* olmuştur. Bu gelişme Kırgızcada *edi>ede>ele* şeklinde gösterilmesine rağmen, *ele*’nin *edi* ve *ede* şekline nasıl geliştiği izaha muhtaç bir durumdur” (Kasapoğlu-Çengel, 2005: 183).

- cön ele aytıp berçü comok emes eken (Krg.) “Boşuna anlatılan masal değilmiş”
(Kasapoğlu-Çengel, 2005: 186)
- al başkaga emes, caadırıp açılıp turgan güldörgö da kaydiger karayt (Krg.) “O, sadece başkalarına değil, serpilip açılan çiçekler de kayıtsız bakar” (TLG 532)
- ullı patşam, mağan sıylık kerek emes (Kkp.) “Ulu padişahım bana hediye gerekmez”
(TLG 612)
- mege cakşı emes (Alt.) “Ben iyi değilim” (TLG 1038)
- +e-me-z: değil
- men cakşı kiji emezim (Alt.) “İyi biri değilim” (TLG 1038)
- +e-Ø-mtir: imiş
- men cakşı kiji emtirim (Alt.) “İyiymişim” (TLG 1039)
- +e-Ø-miş: imiş
- yok emiş arzuda ayb (Öz.) “Yok imiş arzuda ayıp” (TLG 315)
- +e-Ø-se: ise
- yok ese (CC 62,13)
- kim ese (CC 124,34)
- añladım ese (CC 130, 7-12)
- yigit ese xalmetniñ bar-yoğını farq etalmeydigen haldeydi (Öz.) “Genç ise Halmet’in zenginliğini fark edemeyecek haldeydi” (Coşkun, 2000: 84)
- oquğuçi ese (Y. Uyg.) “Öğrenci ise” (TLG 379)
- avruy ese aňña darmanña ne carar? (Krç. Mlk.) “Hasta ise ona ilaç olarak ne yarar.”
(TLG 932)

+e-Ø-te: idi

ehem urut üçügey saahit ete (Yak.) “Dedem önceden iyi avcıydı”

(Kirişçioğlu, 1999: 172)

bariah ete (Yak.) “varacak idi”

(Kirişçioğlu, 1999: 115)

+e-Ø-ti: idi

bariax etim (Yak.) “Varacak idim”

(Kirişçioğlu, 1999: 115)

+e-ve-s: değil

bay eves kizi (Tuv.) “Zengin olmayan kişi”

(Harrison, 2001: 31)

bistiñ çugaavıs mege evestir (Tuv.) “ Benim sözüm yalan değil”

(TLG 1182)

2.4.1.2.+er- ile Oluşturulan Teşkiller

+er-Ø-teçi: olacak

il yeme bodun yeme yok er-teçi erti “İl de millet de yok olacak idi”

(T 54-55)

+er-Ø-deçi: olan

ķamağ kitumati kentde er-deçi uluğ kiçig (yalañ)uqlar inçe uķunlar “Bütün Ketumadi şehrinde olan büyük ve küçük insanlar şöyle anlayın”

(MYT, 35-33)

+er-Ø-dük: olduk

idiz sözciler erdüki üze t(e)rs nomluglarıg utdılar “Yüce sözcüler oldukları için ters akidelileri yendiler”

(Eraslan, 2012: 433)

saña körkitür men negü erdüküm “Sana nasıl olduğumu gösteririm”

(KB 663)

sini erdükün teg ögümez özüm “Seni olduğun gibi medhedmiyorum”

(KB 33)

yanut birdi ögdülmiş açtı sözün ķadaşı igi ģali ne erdükin “Ögdülmüş cevap verdi kardeşinin hastalığını ve durumunun nasıl olduğunu”

(KB 6236)

saña nè ma’lüm boldı anıñ uçmağlıg erdüki “Sana ne malum oldu onun cennetlik olduğu”

(NF 239-7)

biziñ ta‘āmumuz niçe erdükin resul ‘aleyhi’s-selāmka aytmadıñ mu erdi “Bizim yiyeceğimizin nice olduğunu resul aleyhi’s-selama söylemedin mi idi?” (KE 228v13)

+er-Ø-gey: olacak

qalın yekler tegirmileyü avlap iltiler ergey “Pek çok şeytanlar etrafını çevirip ona saldırmış olacaklar” (ÇB 233)

+er-Ø-gey: olduk

uluğ orunğan olturğan ergeyin anlatu qutlu buqa hasan başlı ilçiler iydük erti “Ulu tahta oturmuş olduğunu anlatmak üzere Kutlu Buka ve Hasan başkanlığında elçiler gönderdik” (YB AI/3-5)

+er-Ø-ginçe: oldukça

tirig bar erginçe “diri oldukça” (Kur. Ter. 31/13a1)

abū hanīfe *rahmi* tirigi bar erginçe ol on miñ yarmağqa heç elig tegürmedi “Ebu Hanife var oldukça on bin paraya hiç el değirmedi” (NF 187-5)

tirig bar erginçe hiç ādemī dīv peri saña yavumasun “Diri oldukça hiç insan cin peri sana yaklaşmasın” (KE 127r7)

tirig erginçe anıñ haqqın sakladı “Diri oldukça onun hakkını sakladı” (KE 56r4)

+er-Ø-ip: olup

sansar ertinü umuğsuz erip ayıg qılınç küçi artuqraq küçlüg ermez mu “Samsara çok dayanıksız olup kötü amel etkisi çok güçlü değil mi?” (U III 42-1,2,3)

küvez teg kür erip qaya teg qağıttım “Mağrur insan gibi kabadayı olup kaya gibi karşılarına dikildim” (KB 6539)

şalabet içinde ‘umer teg erip sehavet semahat tutar ‘usmanı “Metanette Ömer gibi olup cömertlikte Osmana denktir” (AH 53)

anda kedin ‘abdu’llāh veheb el-kelbī kirdi cühüd erip müsülmān bolmış erdi “Ondan sonra ‘abdu’llāh veheb el-kelbī girdi, yahudi olup (iken) Müslüman olmuş idi

(KE 247r4)

+er-Ø-ken: iken

yime yir tenri yok erken önre ne bar ermiş tipen biltimiz “Tanrı yok iken önce ne varmış diye bildik” (Huas. 163)

kişi ajunıta erken satığı yuluğçı uz uzağut erdimiz “İnsanlar aleminde iken satıcı ve alıcı madrabaz idik” (MYT 61-17)

önre t(e)rk(e)n erken ertinü ayayur ağırlayur erdi “Eskiden veliaht iken son derece saygı gösterir, hürmet ederdi” (HT, 100)

bu muntağ emgeklig sözler söz-leyür erken anıñ arasınta yir yarılı “Böyle emekli sözler söyler iken onun arasında yer yarıldı” (DP 154)

tükel bilge t(e)ñri burhan bodistw yolınta yoriyur erken ança öküş açığ emgek emgenip timin ök burhanlıg bilge biligke tükellig boltı “Tam irfan sahibi tanrı Buddha, Bodhisattva yolunda yürür iken onca çok acı emek emenip hemendem Buddhalık yüksek irfana tamamen nail oldu.” (MB 36)

kiçig erken öğret oğulka bilig “Oğula bilgiyi küçük iken öğret” (KB 1493)

bu kaçđu saşınç birle erken özüm “Ben bu kaygı ve endişe içinde iken” (KB 4851)

kılıç teprer erken yağı tepremez “kılıç kımıldar iken düşman kımıldamaz” (KB 2144)

bilgisiz tirig erken atı ölüg “bilgisiz diri iken adı ölü” (AH 96)

bular bu namaz içinde erken bularnı helak kılsar “bunlar namaz içinde iken bunları helak etseler” (NF 40-6)

yūsuf çıkar erken zeliḥā etekni tutmış erdi (NF 361-12)

yağılar ol kişiler bolur kim musulmān erken ḥalīfağa bay bérmediler (NF 146-16)

+er-Ø-kli: olan

yuyka erkli tupulgalı uçuz ermiş yinçge erklig üzgeli uçuz “Yufka olanın delinmesi kolay imiş, ince olanı kırmak kolay” (T 13)

+er-Ø-kli: iken

ança olurur erkli oguzdintan küreg ketli “öyle oturur iken oğuzdan casus geldi” (T 8)

+er-Ø-mek: olmak

tüp tüz tükel teñin ermek erür “Dümdüz tamamen dengi (ölçüsü) olmaktadır” (AY 267/5)

ögrünçülüğ ermeki bolzun “Sevinçli olması olsun” (MYT 1-46)

+er-me-s: değil

mü'min ermes sen “Mümin değilsin” (Kur. Ter. 26/62a1)

men oqığan ermes-men “Ben okuyan değilim” (NF 7-15)

yalavaç oğlanları satılmak revā ermes “Peygamber çocuklarının satılması reva değil” (KE 72v20)

siz biziñ birle teñ ermes-siz “Siz bizimle denk değilsiniz” (KE 224r11)

+er-me-z: değil

meniñ elte kazgançım siziñ ermez mü “Devlet gelirlerim sizin değil mi?” (İKP XVI)

xua çeçeklerniñ teg ermez “başka çiçeklerinki gibi değildi” (HT, 331)

ança yme [kutluğ kıvılgı] ermez mu mn “Öylece yine mutlu (Hend.) değil miyim?” (U III, 7-7)

yok ermez kıadaşlar ara bar meniñ “yok değil, benim akrabalarım arasında vardır” (KB 3145)

bağursakka can birse ermez öküş “şerefli insana can versen çok değildir” (KB 1728)

añar bolğu ermez bu dünya yakın “Ona dünya yakın olacak değil” (KB 4847)

ermez erdiñ hāzırlardıñ “hazırlardan değildin” (Kur. Ter. 32/29a1)

ermez seniñ atañ yawuz er “Senin baban kötü adam değildir” (Kur. Ter. 28/11b/2,3)

örtgü ermez sizler “örtecek değilsiniz” (Kur. Ter. 35/85a/2)

ermez mü erdi tañrıniñ yeri keñ “tanrının yeri geniş değilmiydi” (Kur. Ter. 26/65a2)

- yüzleri kara ermez mü “yüzleri kara değil mi?” (Kur. Ter. 35/12b3)
- velkin men kıl ermez-men āzād turur-men “Ben köle değilim hürüm” (NF 361-9)
- sen peygāambar ermez-sen “Sen peygamber değilsin” (NF 410-8)
- hılāfat kuralayşiler içinde turur, medīnelligler içinde ermez “Hilafet kureyşliler içindedir, Medineliler içinde değil” (NF 93-15)
- men sizin rebbünüz ermez-mü men “Ben sizin rabbiniz değilmiyim” (NF 273-4)
- biz ta‘āmğa muhtāc ermez-miz “Biz yiyeceğe muhtaç değiliz” (KE59v13)
- +er-me-z:** olmayan
- hu-a-sı seņremlig ermezleri öz öz v(i)rxarka seņremke barguka anuk “Hua manastırlı olmayanların her biri kendi manastırına gitmek üzere hazır olsunlar” (HT, 1036)
- kişi ermezliler körkin körü “Kişi olmayanların yüzünü görerek” (Kip. 143)
- +er-Ø-miş:** imiş
- ötüken yışda yig idi yok ermiş “Ötüken ormanından iyi hiç yok imiş” (KT G 4, BK K 13)
- tabgaç bodun sabı süçig agısı yımşak ermiş “Çin milletinin sözü tatlı ipeği yumuşak imiş” (KT G 5, BK K 4)
- azkıña türk yoriyur ermiş “Azıcık Türk milleti yürüyor imiş” (T 9-10)
- ne buñı bar erteçi ermiş “Ne sıkıntısı olacaktı” (T56-57)
- kaganı alp ermiş ayguçısı bilge ermiş “Kağanı bilge imiş danışmanı bilge imiş” (T 10)
- yagı ermiş bedük ermiş “Düşman imiş büyük imiş” (O 6)
- ulug kagan ermiş “Büyük kağan imiş” (Tes K 1)
- yetmiş yıl ermi[ş] “Yetmiş yıl imiş” (Tes K 5)
- subı seleņe ermiş “Suyu selenge imiş” (ŞU K 2)

kara sub ermiş “Kara su imiş”	(Ta G 5)
süle[li]m tir ermiş “Ordu gönderelim der imiş”	(O 7)
ķayusı küçlüğ ermiş biz “Hangimiz güçlü imişiz”	(ÇB 85)
yir teñri yok erken önre ne bar ermiş tipen biltimiz “Yer Tanrı yok iken önce ne var imiş diye bildik”	(Huas. 164)
meñilig beg er ermiş “Mutlu bir bey imiş”	(IB 5)
antag alp ermiş “Öyle alp imiş”	(IB 40)
adıglı tıñuzlı art üze sokuşmış ermiş “Ayı ile domuz dağ geçidinde çarpışmışlar imiş”	(IB 6)
bu ne emgeklig yer ermiş “Ne çileli yer imiş”	(İKP IV)
tınlığlar ara yalıñuz oduğsaķ ol ermiş “Yaratıklar arasında yalnız o uyanık o imiş”	(MYT, 13-34)
tapıñgu-ķa tegimsiz ermiş-biz “Tapınmaya değmezmişiz”	(U I, 9-1)
yiğitlik teg eğgü yoķ ermiş “Yiğitlik gibisi yok imiş”	(KB 6525)
ne ermiş tileki kim ermiş özi “Ne imiş dileği kim imiş sözü”	(KB 503)
uķuşluğ biliglig beg ermiş amul tiler ermiş erdem idilerin ol “Akıllı, bilgili, yumuşak huylu bir bey imiş, erdem sahiplerinin diler imiş”	(KB 469)
kimi sevse ermiş köñül arzulap “Gölün arzulayarak kimi severse”	(KB 3478)
men veli ermiş-men “Ben veli imişim”	(NF 375-13)
sen ‘arıflardın ermiş-sen “Sen ariflerden imişsin”	(NF 431-6)
neme ķatıg ermiş bu cān bermek “Bu can vermek ne zor imiş”	(NF 89-15)
yarımuñ erkek ermiş yarımuñ tişi ermiş “Yarımın erkek imiş yarımın dişi imiş”	(NF 246-2)
ğayet ķatıg köñüllüğ ermiş-sen “Gayet katı gönüllü imişsin”	(KE 5v21)

atalarınız ağalarınız birle ilçi kelecı ıyışıp bölek selam alışıp bāzegān ortak yürüşüp yaħşı barış keliş kılurlar ermiş erdük “Atalarınız ağalarınız ile karşılıklı elçi sözcü gönderip hediye selam alıp tacir ortak yürüyüp iyi gidiş gelişler yaparmış idik”

(YB A-III/5)

+er-Ø-se: ise

bar erse yazuķum kına erk saņa yok erse yüzünü ħarartma maņa “Suçum varsa cezalandır, güç senindir, yok ise yüzünü karartma bana” (KB 639)

neçe yir yakın erse boldı yıraķ “Nice yer yakın ise uzak oldu” (KB 5046)

kişi erdi erse olar ne öğün negü ol ayu bir bu künki buğun “O vakit bunlar insan idi iseler bugünkü insanlar nedir söyle” (KB 6427)

uğır erdiñ erse tur aç emdi köz “Uyur idin ise kalk aç şimdi gözünü” (KB 83)

ķalı bildiñ erse içim ay böke bu kün sürgey erdiñ mini miñ söke “Eğer içimi bilse idin bana binlerce lanet edip beni kovardın” (KB 5105)

eger erse siz mü’minler “Eğer siz müminseniz” (Kur. Ter. 29/10b1)

eger bir belgü keldürdüñ erse keldürgil anı eger erse sen çın könilerdin “eğer bir işaret getirdin ise onu getir eğer doğrulardan isen” (Kur. Ter. 28/5b1)

yıratıñlar özleriñizdin ölümni eger köni erse siz “Eğer doğru iseniz ölümü kendinizden uzaklaştırın” (Kur. Ter. 25/24a1)

kerem kimde erse anı er tigiñ “Kerem kimde ise onu er say” (AH 322)

bir er düşman erse anı azlama “Bir kişi düşman ise azımsama” (AH 360)

ewde kersān bar erse keltürgil “Evde kap var ise getir” (NF 22-9)

eger tiler ersen maņa bir secde kılgıl “Eğer diler isen bana bir secde et” (NF 370-15)

edgülerdin ersem terkrek tapşuruñ eger a[yıg]lardın ersem terkrek kemişin “İyilerden isem hemen ulaştırın eğer kötülerden isem hemen atın” (KE 239v 17-18)

neçeme biz köni sözlüg erse-miz sen bizge inanmağay-sen “Biz ne kadar doğru sözlü isek sen bize inanmayacaksın” (KE 71v16)

+er-Ø-ser: ise

ırak erser yablak ağı birür yaguk erser edgü ağı birür tip ança boşgurur ermiş “Uzak ise kötü mal verir, yakın ise iyi mal verir deyip öyle öğretiyormuş” (KT G 7, BK K 7)

ilteriş kagan kazanmasar yok erti erser ben özüm bilge toñukuk kazanmasar ben yok ertim erser kapgan kagan türk sir bodun yerinte bod yeme bodun yeme kişi yeme idi yok erteçi erti ⁶⁶ “İlteriş kağan kazanmasa, yok olsa idi ben kendim, Bilge Tonyukuk, kazanmasam, ben yok olsa idim. (T 59-60)

çin kirtü alp çatıg erser sizler “gerçek alp kuvvetli iseniz” (ÇB 83)

kim ölüť ölürgüçi erser ol ayıg kılnıç tüşin kentü öz-i aşayur “Her kim canlı öldürücü ise o kötü fiilinin semeresini çeker” (DP 120)

enetkekeçesi neteg erser anı teg ok evirgeli uğradı “Hintçesi nasıl ise tıpkı onun gibi çevirmeye koyuldu” (HT, 210)

könlümüzni sakınçımıznı tenrıgerü tutmadımız erser “gönlümüzü zihnimizi tanrıya tutmadık ise” (Huas. 213)

amrak oğlum ölti erser munuñ yüzün yeme körmeyin “sevgili oğlum öldü ise ben artık bunun yüzünü görmeyeyim” (İKP LXIII)

ğayu çğşaptlıg ırlıgınız erdi erser “ne kadar erdemli buyruğunu var idi ise” (U III, 36-3)

arığsız cefalıg kılnıçı otun ıalı aydı erser kıyar sözünü “Temiz olmayan cefakar ve küstah kimse söz vermiş ise de sözünden döner” (KB 2876)

⁶⁶ Alyılmaz bu cümle için “**yok erti erser** ve **yok ertim erser** kuruluşlarında, dikkat edilecek olursa, iyelik eki menşeli şahıs eklerinin kiplenmiş ek fiil den önce kullanılışı değil; bir söz dizimi yanlışlığı söz konusudur. Zira bu kuruluşlarda vurgu, üslup gibi endişelerle **yok erser erti** (<yok er-ser er-ti+Ø) yerine **yok erti erser**; **yok erser ertim** (<yok er-ser er-ti+m) yerine de **yok yok ertim erser** şekillerinin tercih edilmesi bir söz dizimi yanlışlığının yapılmasına (ortaya çıkmasına) sebebiyet vermiştir” der (Alyılmaz, 1994: 245). Bize göre ise burada bir söz dizimi yanlışlığı yoktur, Alyılmazın da belirttiği gibi vurgu, üslup gibi endişelerle meydana gelen bir “yer ödünçlemesi” söz konusudur.

+er-Ø-Di: idi

illig bodun ertim ilim amtı kanı kimke ilig kazganur men tir ermiş İlli millet idim ilim
şimdi hani, kime ili kazanıyorum der imiş” (KT D 9, BK D 8)

eçim kagan olurtukta özüm tarduş bodun üze şad ertim “Amcam kağan oturduğunda
kendim Tarduş milleti üzerinde şad idim” (KT D 17)

biziñ sü atı toruk azukı yok erti “Bizim askerin atı zayıf azığı yok idi” (KT D 39)

ekin sü ebde erti “İkinci ordu merkezde idi” (BK D 32)

yok boltaçı erti “Yok olacak idi” (BK D 28)

çogay kuzın kara kumug olurur ertimiz “Çoğayın kuzey yamaçları ile Kara Kumda
oturuyorduk” (T 7)

özliki boz at erti “Savaş atı boz at idi” (KÇ 4)

sünüş bolsar çerig iter erti “Savaş olsa ordu düzenler idi” (KÇ 9)

kitañ tatabí [bı...]dükde beş sünüş sünüşdükde kül iç çor ançak bilgesi çabısı erti Kıtay
ve Tatabırlarla savaştığında Köli Çor beş savaşta onun bilgesi ve çavuşu idi” (KÇ 17)

bay bar ertim “Zengin idim” (S 5)

yılmım sansız erti “At sürülerim sayısız idi” (S 5)

azıg öküşüg körtig erti “Azı çoğu görmüş idik” (O 7)

kelir ertimiz “gelir idik” (O 10)

bu oğ ç(a)mbudivip uluşta d(a)ntipaki atl(ı)ğ ilig beg bar erdi “Jambudvipa ülkede
Dantipala adlı illi bey var idi” (DP 42)

adın bir arığda altun önlüg körgeli körtle sıgun bar erdi “Başka bir ormanda altın rengi
görmeye güzel geyik var idi” (DP 59)

tutmak kergek erti “Tutmak gerek idi” (Huas. 195)

- y(i)me ertmiş ödün şakimuni burhan bodistv yolınta yoriyur erken patmavati atl(ı)ğ kız erti “Gene eski zamanlarda Şakyamuni Buddha Bodhisattva yolunda gitmekte iken Padmavati adlı bir kız vardı” (MB 47)
- tegin kopuzka ertinü uz erti “Prens kopuzda son derece ustaydı” (İKP LXX)
- sekiz on yaşayur qarı erti “Seksen yaşında yaşlı bir adamdı” (İKP XXIV)
- kişi ajunınta erken satığı yuluğcı uz uzağut erdimiz “İnsanlar aleminde iken satıcı ve alıcı madrabaz idik” (MYT, 61-17)
- ol ödün tıdıgsız bodistw ol kuwrağ arasınta erür erti “O zaman engelsiz bodisatva o cemaat arasında idi” (TT VI, 104-10)
- yir yarılzun erti yirke kireyin erti “yer yarılın idi yere gireyim idi” (U I 37, 16-17)
- karanıkuda erdim yaruttı tünüm “Karanlıkta idim gecemi aydınlattı” (KB 383)
- yoğ erdim törütti iğığti mini kiçig oğlan erdim beğütti mini “Yok idim tanrı beni yarattı ve yetiştirdi, küçük çocuk idim beni büyüüttü” (KB 1097)
- sağa ığtım erdi kıadaşınını men “Sana kardeşini göndermiş idim” (KB 3909)
- tilekim ol erdi “Dileğim o idi” (KB 3909)
- meniñ kılkımı aydım erdi sağa köñül bamağı erdiñ emdi mağa “Benim mahiyetimi sana söylemiş idim, bana gönül bağlamayacak idin” (KB 1089)
- ermez erdiñ hāzırlardıñ “Hazırlardan değıl idin” (Kur. Ter. 32/29a1)
- ne içinde erdiñiz “Ne içinde idiniz” (Kur. Ter. 26/65a1)
- erdiñiz boğun helak “Helak millet idiniz” (Kur. Ter. 37/34b2)
- olar erdiler yazuqluğlar “Onlar suçlular idi” (Kur. Ter. 29/46b3)
- ermez mü erdi tañrıñ yeri keğ “Tanrının yeri geniş değıl mi idi” (Kur. Ter. 26/65a2)
- buzarlar erdi ewlerini öz eligleri birle “Evlerini kendi elleri ile bozarlar idi” (Kur. Ter. 38/18a/3)
- eger siz bolsa erdiñiz mü’minler “Eğer mümünler olsa idiniz” (Kur. Ter. 33/49a1)

- yoğ erdim yarattıñ yana yoğ kılıp “Yok idim yarattın yine yok edip” (AH 9)
- toğa körmez erdi edibniñ közi “Edibin anadan doğma gözü görmezdi” (AH 485)
- bir kün Һirā tağında erdim “Bir gün Hira dağında idim” (NF 9-6)
- bu sözni aymağğa uftanur erdim “Bu sözü söylemeye utanur idim” (NF 158-8)
- tañrını sewgen kul erdim “Tanrıyı seven kul idim” (NF 183-2)
- men on yaşar oğlan erdim “Ben on yaşar oğlan idim” (NF 289/7)
- men altı yaşar erdim “Ben altı yaşar idim” (NF 24-17)
- qayda erdiñ “Nerde idin?” (NF 62-14)
- Mekkedin çıqğanlar erdi “Mekkedden çıkanlar idi” (NF 70-16)
- musulmān bolup turur erdiler “Müslüman oluyor idiler” (NF 97-15)
- men sizni bu dīnimiz içinde oğ erürler mü ėrmes mü tēp sınavur erdim “Ben sizi dinimizde mi yoksa değıl mi diye sınar idim” (KE 230r14)
- öz közüm birle körgey erdim “Kendi gözüm ile görecek idim” (KE 72r13)
- ey qāşkī seni yigen bōrini körsem erdim “Keşke seni yiyen kurdu görse idim” (KE 72r14)
- biziñ ta‘āmumuz niçe erdükin resul ‘aleyhi’s-selāmqa aytmadıñ mu erdi “Bizim yiyeceğimizin nasıl olduğunu resul alyehis’selama söylemedin mi idi?” (KE 228v13)
- uluğ orunğa olturğan ergeyin añlatu qutlu buqa Һasan başlı başlı ilçiler iydük erti “Ulu tahta oturmuş olduğumu anlatmak üzere Kutlu Buka ve Hasan başkanlığında elçiler gönderdik” (YB AI/3-5)
- meniñ takı bir nōkerni ya‘qūb alıp kitipdür erdi “Benim dahi bir emrimi Yakup alıp gitmiş idi” (YB K-III/14)

+er-Ø-tik⁶⁷ : idi

hööküynün ünü çok. Ünnüg bolgan bolza, bodumnun başkılap turar şkolomga kirip
alğay ertik men (Tuv.) “Zavallı dilsiz. Konuşsaydı, kendi öğretmenlik yaptığım
okuluma alaydım/alacaktım” (TLG 1201)

sug höy bolgan bolza, tarılğaga eki bolğay ertik (Tuv.) “Su çok olsaydı, tarlaya iyi
olurdu/olacaktı.” (TLG 1201)

+er-Ø-ür: Dİr, Ø

beniñ bodunum anta erür timiş “Benim milletim ordadır demiş” (T 21)

çştani ilig beg mn erür-mn “Çaştani Bey benim” (ÇB 79)

seniñ uluşundağı ig emgeknıñ tözi yıldızi ol erür “Senin ülkendeki hastalık ve ıstırabın
menşei kökü odur” (ÇB 160)

ağlağ tözkerinçsiz erdemi ol erür “Yüksek anlaşılması güç kabiliyeti odur” (Kip. 210)

ertiñü öküş ağı barım ağır ağır yükler birle ol yağılar ara uduzu itgeli saşınсар ertiñü alp
erür “Birçok mal mülk ve ağır yükler ile bu yol kesiciler arasından geçiğ götürmeyi
düşünse bu çok güçtür” (Kip. 48)

teñri teñrisi burkanta yigrek yoğ erür “Tanrılar Tanrısı Burkandan iyisi yoktur”
(MYT 58-37)

amtı bu kiçig tamularda toğmış erür biz “Şimdi bu küçük cehennemlerde doğmuşuz”
(MYT 69-19)

bu-u yirde erür “Bu yerededir” (Huas. 42)

yme bu tört arığ dındalar kim tawğaç yirinte erürler (TT II, 414-13)

kop türlüğ etiği yaratığı üze kamağ-ta baştın erür “Çok çeşitli süslemeleri bezekleri ile
en baştadır” (HT 65)

ançulayu erür meniñ eşitmişim “Benim işittiğim şöyledir” (TT VI, 104-5)

⁶⁷ ertik kelimesinin kökünün er- cevheri ek fiil ile ilgili olduğu düşünülmektedir (Arıkoğlu, 1201: 2007).

- ilig xan yme mn erür mn otaçı yme mn ok erür mn “Hükümdar da benim otacı da benim” (U I 7, 12-13)
- kılmış işimin pütürdeçig darnı-sı bu erür “Yaptığım işleri bitirecek büyü budur” (U I 33-15)
- basutçısı kim erür “Yardımcısı kimdir” (U II 8-21)
- tırım yuz türlüğ ada-larığ kiterdeçi targardaçı erür siz “Haşmetlim yüz türlü felaketi giderecek dağıtacaksınız” (TT VII, 51-93)
- umuğ ınağ boltaçı erür “Umut güven olacaktır” (U II 59)
- negü teg erür sen ay bilge tetig “Ey zeki alim nasılsın?” (KB 3908)
- tarıglağ erür dünya “Dünya bir tarladır” (KB 1393)
- bu aymış sözüm çın erürmü köre “Bu söylediğim bir bak doğru mu?” (KB 3937)
- sevincin sora köreşe azrak erür “Sevincini sorarsan o da azdır” (KB 2149)
- erür tanrı olarnı bilgen “Tanrı onları bilendir” (Kur. Ter. 26/16a2)
- erür tanrı kamuğ neñi bilgen “Tanrı herşeyi bilendir” (Kur. Ter. 37/46a2)
- azkına erür-miz “azııcığız” (Kur. Ter. 32/37b3)
- kağirler erürler “Kafirlerdir” (Kur. Ter. 26/68a3)
- tanrı eşitgen bilgen erür “Tanrı işiten bilendir” (Kur. Ter. 37/53a3)
- olar neme yawuz kılur erürler “Onlar ne kötülük kılırlar” (Kur. Ter. 38/58b/2)
- bekasız erür bu ajun lezzeti “Bu dünya lezzetibali değildir” (AH 193)
- keremniğ başı bu erür keğ bile “Keremin başı budur” (AH 334)
- edibniğ yir atı yüknek erür “Edibin yer adı Yüknektir” (AH 493)
- mü’minlik nişanı tevazu‘ erür ⁶⁸ (AH 279)

⁶⁸ Atabetü’l Hakayık’ın başka bir nüshasında, bu cümledeki erür’ün yerinde, *turur* kullanılmıştır (bk. Arat, 1992: 134)

sen bizim Rebbümüz erür-sen “Sen bizim rabbimizsin” (NF 273-5)

sizler haq̄ikat mü'min erür-siz “Sizler gerçek müminsiniz” (NF 324-13)

‘ālimlar peygāmbarnıñ mīrāshorları erürler “Alimler peygamberin mirasçılardır”
(NF 206-15)

siz Abū ḥanīfeniñ şāgirdi erür-mü-siz “Siz ebu hanifenin öğrencisi misiniz?”
(NF 190-13)

resul ‘aleyhi’sselām ḥatunı erür mü-sen “Resul aleyhis’selam hatunu musun?”
(KE 234v1)

men sizni bu dīnimiz içinde oğ erürler mü ermes mü tēp sınyur erdim “Ben sizi
dinimizde mi yoksa değıl mi diye sınar idim” (KE 230r14)

barça teñrilik us erür, barça hakıl bilik turur “Bütün yücelik akıldır ve bütün akıl
bilgidir” (CC 142,13)

nazar yaḥşı erür “Bakış güzeldir” (LD1597)

Yukarıda da görüldüğü gibi **erür** şekli abidelerde sadece bir kere geçmektedir. Arat Uygur metinlerinde sıkça gördüğümüz *erür* şeklinin abidelerde çok az kullanılmasını metinlerin konusuna ve şive özelliklerine bağlar (1992: 133). Bizce bu durum daha çok şive hususiyeti ile alakalıdır. Çünkü bu dönemden kalan eserlerde **erür** teşkilinin morfofonetik olarak yutulduğu çok sayıda örnek vardır. Ayrıca, metinlerin konusu aslında cevheri ek fiilin geniş zaman çekimini gerektirecek birçok durumu içermekte, fakat bunların neredeyse tamamı +Ø- ile karşılanmaktadır. Bu da bize Köktürk dönemi metinlerinde **erür** teşkilinin çok az kullanılmasının sebebinin diyalekt özellikleri olduğunu gösterir.

+er-Ø-ür: olduk

bu edgüg bilir ol kişi edgü tip asıglığ erürin munı kılgu tip “Bu iyiyi insan iyi olarak
tanır ve faydalı olduğu için yapılmasını ister” (KB 897)

+er-Ø-ürDe: iken

tağağı yıl tārīḡ yiti yüz toksan beşte recep ayının sekiz yañıta ortu tanta erürte bitidimiz
“Tavuk yılı tarih yedi yüz doksan beşte Recep ayının sekizinci gününde Ordu tanda iken
yazdık” (YB A-1/25)

tārīḡ sekiz yüzde barş yılı şa‘ban ayının altıncı künide özi suyının kenarında
mücāverānda erürde bitildi “Tarih sekiz yüzde bars yılı, Şaban ayının altıncı gününde
Özi suyunun kıyısında, Mücaveranda iken yazıldı” (YB A-2/55)

+er-Ø-zün: olsun

amtı (b)ilge baqşı uluğ ilig ezrua teñri yirinte toğğalı arığ erzün “Şimdi bilge hoca ulu
hükümdar ezrua tanrı ülkesinde toğmak için temiz olsun” (MYT, 12-14)

2.4.1.3.+ér- ile Oluşturulan Teşkiller

+ér-Ø-di: idi

mūsī anı işitti yalğuz müştak men-men tēyür érđi “Musa onu işitti yalnız müştak benim
der idi” (KE123v1)

qābīl hābīlni öltürmekiñe men sebep érđim “Kabilin Habili öldürmesine ben sebep
idim” (KE 33r12)

men yoq érđim bar boldum “Ben yok idim var oldum” (KE 38r13)

ey mūsī umanu keldim érđi “Ey Musa umarak gelmiş idim” (KE 123v14)

qarağı yaratmasa érđim közlügler şükr kıılmağay érđi “Karanlığı yaratmasa idim
gözlüler şükür kılmayacak idi” (KE 10v6)

imdige tegi peygāmbere érđiñ imdi yığaççı mu bolduñ “Şimdiye kadar peygamber idim
şimdi marangoz mu oldun?” (KE 24r3)

ey ibrahim yalğuz érđüñ bular kimler turur “Ey İbrahim yalnız idin bunlar kimlerdir”
(KE 42v2)

eğğü mü’mīn érđi ol “İyi mümin idi o” (KE 161r8)

biziñ küçümüz yetse bu teweni öltürgey êrdük “Bizim gücümüz yetse bu deveyi öldürecek idik” (KE 35v8)

‘ arab tilinçe adı Zühre êrdi “Arap dilinde adı Zühre idi” (KE 21v15)

+êr-Ø-dük: olduk

mi’râcga barmışi neteg êrdüki ihtilâf kılmışlar “Miraca vardığının nasıl olduğunu ihtilaf kılmışlar” (KE 217v1)

bizdin nelük kızlersen a[nıñ] muhammed êrdükin “Bizden nasıl gizlersin onun muhammed olduğunu” (KE 190v13)

olar mışr melikin kayu dîn üze êrdükin bilmes êrdiler “Onlar Mısır melikinin hangi dinde olduğunu bilmez idiler” (KE 989r4)

bu oğlanlarınñ kayusı kız kayusı oğul êrdükin bilsün “Bu çocukların hangisi kız hangisi erkek olduğunu bilsin” (KE 148v2)

aymışlar: yetegü êrdükiñe delil ol turur kim “Yedisi olduğuna delil odur ki” (KE 179v1)

+êr-Ø-ür: Ø, Dİr

resul ‘aleyhi’s-selâm hatunı erür mü-sen? êrür -men têdim “Resul aleyhi’sselam hatunu nusun? Benim dedim” (KE 234v1)

mel’ün men-êrür-men eşgek êrmez tedi “Melun benim eşek değil dedi” (KE 24v21)

sen ol celil tağda turğan ilyâs êrür-sen “Sen o celil dağda duran İlyassın” (KE 159r11)

men siziñ teñriñiz êrmes mü-men?... kamuğları cevâb aydılar : êrür-sen “Ben sizin tanrınız değilmiyim? Hepsi cevap verdiler: Sensin.” (KE10r19)

bu oğlan kayu kâbiledin êrür “Bu oğlan hangi kabiledendir” (KE 189r12)

bu âyet ma‘ nîsi êrür:... “Bu ayetin manasıdır” (KE 192v8)

namâz içre vâcib êrür “Namaz içinde vaciptir” (MM 109-4)

ne kim ister êrseñ özünñde êrür “Ne istersen sendedir” (MM 340/1)

êrür evvel âdem muhammed soñı “Evvel adem sonu muhammeddir” (MM 5/5)

muḥabbet meveddet bu ʿ iṣḫ ṣevk ṣarāb iḥigliniñ allāh ʿerür dilberi ⁶⁹ “Muhabbet , sevgi, aşk ve ṣevk ṣarabını iḥenin Allāhtır sevgilisi” (MM 369/4)

+ʿr-Ø-ginçe: oldukça

ol elde bar ʿrginçe kirmes-miz kaçan çıksalar kirgey-miz “Ol elde var oldukça kirmeyiz, ne zaman çıksalar gireceğiz” (KE 118r13)

+ʿr-Ø-ken: iken

biz kökde ʿrken yer yüzünden bir kılnuñ taʿ ātin kökke ağdurur ʿrdiler “Biz gökde iken yer yüzünden bir kulun ibadetini göğe çıkarır idiler” (KE 22r4)

Üzeyr yüz yaşda ʿrken bu vāqıʿ a bolup ʿrdi “Üzeyir yüz yaşında iken bu vakıa olmuş idi” (KE 166r4)

munça eḍgülük kılmış ʿrken meni koyup mendin özgedin ḥalāşlık tiler-sen “Bunca iyilik kılmış iken meni koyup benden başkasından kurtuluş dilerdin” (KE 89r5)

+ʿr-Ø-ken: imiş

ḳayunız sözi yalğan ʿrken ne bileyin tedi “Hanginizin sözü yalan imiş ne bileyim dedi” (KE 84r11)

bulardın meniñ ornumda oltururğa ḳayusı yarağlıg ʿrken tēp fikr kıılır ʿrdi “Bunlardan benim yanımda oturmaya hangisi faydalı imiş diye fikir kıılar idi” (KE 136v3)

+ʿr-Ø-ken: olduk

tirig ʿrkenin bilmiş sen “Diri olduğunu bilmişsin” (KE 101r8)

ʿ azrāʿ il ʿrkenin bilmedi “Azrail olduğunu bilmedi” (KE 137r2)

+ʿr-Ø-kençe: oldukça

tirig ʿrkençe tükelge ḳāhir erdi “Diri oldukça (yaşadıkça) herşeye kahredici idi” (KE 110v2)

⁶⁹ Tıpkıbasımda “allāh bolur dilberi” şeklindedir. Ancak satır kenarına “ ʿerür” de kaydedilmiştir. (bk. Toparlı-Argunşah, 2008: 327)

+**ér-Ø**-kende: iken

yūsuf oğlan érkende bir mübeşşere atlığ ıarabaşı bar erdi “Yusuf oğlan iken bir mübeşşere adlı hizmetçisi var idi” (KE 105r15)

+**ér-me-s**: değil

yūsuf du‘ āsı isiz du‘ ā érmes erdi “Yusuf duası kötü dua deđil idi” (KE 74v2)

lūtnı sađılađan men ermes mü érdim “Lutu saklayan ben deđil mi idim?” (KE 59v1)

bu kılık birle satılđu ıul érmes “Bu kılık ile satılacak köle değildir” (KE 86v1)

bilij külmek érmes açılsa tişı “Bilin insanın dişinin görünmesi gülmek değildir” (MM 78/4)

+**ér-me-s**: olmayan

reva érmesni tilemek yalavaçlardın neteg revā bolur “Reva olmayanı peygamberden dilemek nasıl revadır” (KE 122r16)

+**ér-me-z**: değil

biz ıullar érmez érmiş “Biz kullar değil imişiz” (KE 233r9)

özge mü‘minler muğlis erdiler amma muğlas érmezler (KE 82v6)

[biz] cāsūs érmez-miz ođrı hem érmes-miz “Biz casus deđiliz hırsız da deđiliz” (KE 94r13)

+ **ér-Ø**-miş: imiş

ol sizlege ıarındaş érmiş ıarındaşın satmak reva bolur mu “O sizlere kardeş imiş kardeşini satmak reva mıdır?” (KE 103r6)

sizler ĥod oğrılar érmiş-siz “Sizler hırsılar imişsiniz” (KE 96v10)

olar küçlüğ érmişler “Onlar güçlü imişler” (KE 118r13)

bu işlerni ıamuğ seniğ teğrin ıılır érmiş “Bu işleri hep seniğ tanrın kılar imiş” (KE 46v3)

+**ēr-Ø**-se: ise

fitnelik kılmañ mü'min ēerseniz “Fitnelik kılmayın müminseniz” (KE 171v17)

ne kim ister ēersen özünge ērür “Ne istersen sendedir” (MM 340/1)

2.4.1.4.+**ir-** ile Oluşturulan Teşkiller

+**ir-Ø**-di: idi

bu şeytan-ı la' in körse irdi anı karar kılmaz irdi teninde cānı “Bu şeytan onu görse idi canı teninde kalmaz idi” (HŞ 155)

nice yıl boldı cānım ösker irdi köñülde uşbu endişe bar irdi “Nice yıl oldu kim canım özler idi gölünde işte bu endişe var idi” (HŞ 236)

tüşümde bu belanı körmiş irdim “Düşümde bu belayı görmüş idim” (HŞ 794)

men toğmazdın aşnu ölsem irdi “Ben doğmadan önce ölse idim” (HŞ 2210)

bir küreşçi pehlevān üç yüz altmış türlü küreş 'ilmin bilür irdi tigma bir kün bir türlü 'ilm bilen küreşür idi (GT 38b/7,8,9)

da' vī kılurlar irdi “Dava kılurlar idi” (MG 49b/1)

kişimiz bara almağanı ol sebedin irdi “Adamlarımızın gelememesi o sebepten idi” (YB A-IV/14)

bir niçe kişi leşkeriniñ soñındın kele turur irdük “Biz bir çok kişi askerlerin arkasından geliyorduk” (ŞT 75b/4)

keyūmers ölüp irdi “Keyumers ölmüş idi” (ŞT 77b/8)

yigirmi dört kişi irdiler “Yirmi dört kişi idiler” (ŞT 82a/11)

bu yamanlıknı kılğan sen imes irdiñ oğluñ irdi irse cezasın tapdı “bu kötülüğü yapan sen değil idin oğlun idi ise cezasını buldu” (ŞT 88a/9)

ol zamanda biz yoğ irdük “O zamanda biz yok idik” (ŞT 101a/16)

tā eħādış deryāsığa ğavş kılur irdim “Ta hadisler denizine dalar idim” (NC 4a/10)

revişleri pāk irdi ve nefesleri āteř-nāk “Tarzları temiz nefesleri ateşli idi” (MN 660a/14)

üç yaş bile dört yaşın arada irdim “Üç ile dört yaş arasında idim” (MN 660a/19)

köp ilniñ köñlini şi‘ r aytaqdın savutqay irdi “Çok kimsenin gönlünü şiir söylemekten soğutur idi” (MN 661a/8)

hüb nazmlar andın qalgay irdi “Güzel şiirler ondan kalacak idi” (MN 665a/7)

+ir-Ø-gen: imiş

kadım türk tilinde içi qovuş aqaçnı kıpçaq dirler irgendürler “Eski Türk dilinde içi boş ağaca Kıpçak derler imiş” (şT 73b/12)

il birlen hānnıñ işi neçük bolur irgen “halkla hanın durumu nasılmış”

(şT 95b/3)

amu suyınıñ yakasında olturğan irgen tururlar “Amu suyunun yakasında oturmuş imişler” (şT 104a/2,3,4)

+ir-Ø-gen: olduk

oğuz hānnıñ on ikki örgede olturğan yigirmi dört nebiresiniñ atlarınıñ ma‘ nālarını ve tamğalarınıñ niçük irgenini ve kuşları turğan kuřlarınıñ atlarını mundaq aytıp tururlar “Oğuz Han’ın on iki çadırda oturan yirmi dört torununun adlarının anlamlarını ve damğalarının nasıl olduğunui kuşlarını kuşlarının adlarını şöyle anlatmışlardır”

(şT 82b/5)

barqañız bilürsizler pādiřāhlıq tumannıñ haqqı irgenin “Hepiniz padişahlığın Tuman’ın hakkı olduğunu biliyorsunuz” (şT 87b/5)

+ir-Ø-gende: iken

amu suyınıñ yakasında olturğan irgen tururlar “Amu suyunun yakasında oturmuş imişler” (şT 104a/2,3,4)

+ir-Ø-ken: iken

uyur irken közi haq birle cānı taşı birle içi toluğ ma‘ ānî “Gözü uyurken canı Tanrı iledir içi dışı manalarla doludur” (Hş 143)

şāh birle şirin-i türkān bu yanlıĝ ‘ays ile hoş otrur irken “Şirin-i Türkan hükümdar ile bu şekilde yaşayıp hoş oturur iken” (HŞ 1456)

dünyada ĥüsn atı bar irken beka bolsun saña “Dünyada güzellik adı var iken sana bakilik olsun” (LD 143)

+**ir-Ø**-ken: imiş

çün ĥaĥayıĥ ve ma‘ārif edāsıda nazm libası pezīraĥ üçün iltifat kıılır irkendürler “Hakikatler ve marefitler göstermede nazım elbisesi gönle hoş geldiĝi için nazma iltifat etmiş imişler” (MN 660a/10)

sultān muĥammed baysungur mülāzimi irkendür. Hem revan ve hem puĥte aytur irkendür “Sultan Muhammed Baysunĝur’un mülzaimi imiş” (MN 662a/13)

şi‘ri yaman irmes irkendür “Şiiri fena deĝil imiş” (MN 662b/12)

+**ir-Ø**-ken: olduk

ĥaşıdın çıĥkanda faĥırniĝ ĥālātın sorup kim irkenimni ma‘lūm kılgandın sonra bu mu‘ammānı kim faĥırniĝ atı andın ĥāsıl bolur bitip bir şagirdidin visaĥımĝa yiberip irdi “Huzurundan çıktıĝımda fakirin hālını sorup kim olduĝumu öğrendikten sonra, fakirin adının hasıl olduĝu bu muammayı yazıp bir şagirdi ile evime göndermişti”

(MN 664a/19)

anıĝ ni yirliĝ irkeni ma‘lūm imes amma mundaĥ didiler kim tab‘ı şūh ikendür “Nereli olduĝu belli deĝildir, amma tabiatı şen imiş” (MN 669a/17)

mevlānā kılganınıĝ ĥaĥa irkenige vākıf bolĝaĥ yana öz işi başıĝa bardı “Mevalana yaptıĝının hata olduĝunuanlayınca işinin başına dönmüş” (MN 678a/13)

meh-veşi bī-ĥaber irkendin anıĝ ĥaĥır-i zār ĥayrānıdın şerh-i ĥāl ve ĝam-keş-i ĝāfil irkendin anıĝ raz-i pinhānıdın kām-āmiz makāl “Ay yüzlüsünün habersiz olmasından inleyen hatırının hālının şerhi ve gamlının gafil olmasından onun gizli sırrından murat alacak bir gamlı bulunmayışı hususunda söz” (MN 688b/14)

tab‘ınıĝ ni miĥdār kuvvet ü letafeti bar irkenin şi‘ridin bilse bolur oĥuĝan bilgey “Tabiatının sağlam ve güzel olduĝu şiirlerinden bellidir” (MN 669b/2)

+**ir-Ø**-kende: iken

babur mirza meşhedde irkende ārāste-redīf kaşide’i aytıp irdi “Babur Mirza Meşhed’de iken süslü redifli bir kaside söylemiş idi” (MN 666b/27)

+**ir-Ø**-kenide: iken

kiçig irkenide nakkaşlık kıılır irdi “Küçükken nakkaşlık yapar idi” (MN 675b/3)

+**ir-me-s**: değil

kağgu yimek irmes aşın “aşın kaygı yemek değildir” (HŞ 2865)

burunğı fārisler ayıtmışlar kim fārişka yıkılmağı yāhuz ilindin sünüşü yā silahı tüşmeki irmes “Önceki binicler demişler ki biniciye yıkılmak ya da elinden süngüsü ve silahı düşmek olmaz” (MG 35a/5)

bu levnlig sünüşde ihtiyāt kıılmağ hācet irmes “Bu renkteki süngüde dikkatli olmak gerekli değildir” (MG 80a/5)

birisi birisiğa muvafık irmes “Birisi birisine denk değil” (ŞT65b/13)

moğolnıñ hıç atası ‘ arab dilini işitgen irmes “Moğolun atası arap dilini işitmiş değildir” (ŞT 71a/5)

irmestür yahşşı pehlevānlarğa kele “İyi pahlivanlara söz gerek değil” (NC 22a/4)

şı‘ ri yaman irmes irkendür “Şiiri kötü değil imiş” (MN 662b/12)

mahrem irmes sır sarayında saña rūhu’l-emīn “Mahrem değildir sana sır sarayında ruhu’l-emin” (LD 18)

hayālī bātıl irmes özgeler tig “Hayali batıl değil diğerleri gibi” (LD 971)

+**ir-me-z**: değil

meğer bu nağş körünür ma‘ lūm irmez “Meğer bu nağş görünür malum değildir” (HŞ 64)

kişi kim ‘ aşık irmez cānı yoğ “Kişi ki aşık değil canı yoktur” (HŞ 262)

+ir-Ø-miş: imiş

felek mihrabı ‘ışk irmiş (HŞ 261)

temāşa kıllur irmişler “Bakar imişler” (HŞ 517)

bes ma‘lüm boldı kim uzını kıskadın yahşı irmiş “Malum oldu ki uzununu kısadan iyi imiş” (MG 8b/9)

kün tuğuşı tarafında fülān çölniñ avı köp irmiş dip işitdim “Gün doğusu tarafında filan çölün avı çok imiş diye işittim” (ŞT 78a/3)

özi hoş-ħulķ ve hoş-ṭab‘ yigit irmiş “Kendisi güzel ahlaklı ve güzel tavırlı yigit imiş” (MN661a/26)

mevlānā bir rahbede oturup irmişler “Mevlana genişçe bir alanda oturmuş imişler” (MN 663b/19)

munıñ dik kirek irmişür bu ilge “bunun gibi gerek imiş bu ile” (LD 122)

+ir-Ø-señe: ise

oturmuş irseñen “oturmuş isen” (HŞ 1190)

eger kirtü müsülmān irseñen “eğer gerçek Müslüman isen” (HŞ 3140)

tilemez irseñen “dilemez isen” (HŞ 3694)

+ir-Ø-ür: Ø, Dİr

irür ol kim yaratğan “O yaratandır” (HŞ 43)

kür arslan tig yüreklig irürsen bil “Yigit arslan gibi yüreklisin bil” (HŞ 755)

anadın toğmışım tig paķ irür men “Anadan doğmuş gibi temizim” (HŞ 3046)

ol hediye bu kitāb irür “O hediye bu kitaptır” (GT 7a/12)

sārāyī seyf irür nazm ğarīb (GT 7b/2)

maña sen rastın ayıttıñ irür-men ‘aybıma ķāyil “Sen bana dürüsütlüğünü söyledin, ben ayıbıma razıyım” (GT 44b/3)

īmānı anın ki küfriğa sātir irür “Onun imanı küfrünü örtendir” (NC 11a/6)

ķaytarmaķ irür anıñ devāsı ilge “Onun devası bir an önce dönmektir” (NC 11b/7)

‘ālem ilide birev sa‘ādetsüz irür kim faķr yolıda istiṭā‘atsız irür ‘izzet tapmas kim ki
ķanā‘atsız irür her kimse ḥasūd bolsa rāḥatsız irür ⁷⁰ (NC 36a/3,4)

barça meh-veşler arasında irür sāḥib-ķırān (MN 690a/18)

+ir-Ø-ürde: iken

biçin orda özü yaķāsında irürde bitildi “Maymun yılı Orda Özü yakasında iken yazıldı”
(YB A-III/18)

çün ‘aķl kiçiklikte vü ay yañı irürde “Akıl küçüklükte ve ay yeni iken” (LD338)

+ir-Ø-se: ise

yol azdım irse köndür men yañıldım “Yoldan çıktım ise düzelt ben yanıldım”
(HŞ 102)

sorar irseñ başımdın kiçmişni “Başımdan geçeni sorar isen” (HŞ 1081)

yaraķıñ bar irse oynağıl yoķ irse oynamağıl “Hazırlıģın var ise oyna, yok ise oynama”
(MG 38a/7,8)

bu yamanlıķnı kılģan sen imes irdiñ oğluñ irdi irse cezasın tapdı “bu kötülüğü yapan sen
değil idin oğlun idi ise cezasını buldu” (ŞT 88a/9)

2.4.1.5.+i- ile Oluşturulan Teşkiller

+i-Ø-di: idi

dāvūd oğlı ol süleymān teñrimizniñ sawçısı yel ulağlıģ şāh idi (KE 137r8)

hemīşe sūt idi anıñ ğıdāsı “Hep sūt idi onun ğıdası” (HŞ 2335)

iki şākird idük biz anıñ ḥıdmatında “Onun hizmetinde iki öğrenci idik” (HŞ 2353)

bergey idik canumuznu dağı tınımıznı teñrige “Canımızı ve ruhumuzu tanrıya verecek
idik” (CC 123,8)

⁷⁰ Burda kullanılan irür ler yerine S2 nüshasında yerine “olur” kullanılmıştır (bk. Türk, 2006: 87).

ol aytır idi “O söyler idi”	(CC 122,6)
ol vezîrniñ düşmeni bir vezîr bar idi “O vezirin düşmanı bir vezir var idi”	(GT 9a/8)
ölgeninden yüz yıl sonra barça süñükleri tökülmiş idi “Öldükten yüz yıl sonra bütün kemikleri dökülmüş idi”	(GT 9b/13)
yazuğun bağışlap āzād kılsa ni bolğay idi “Suçunu bağışlayıp serbest bıraksa ne olacak idi”	(GT 13a/5)
feridünniñ malı ve leşkeri ol kadar köp degül idi “Feridunun malı ve askeri o kadar çok değildi”	(GT 16a/12)
ol kul çün teñiz körmegen dağı kime zahmetin çekmegen idi “O kul deniz görmemiş ve gemi sıkıntısını çekmemiş idi”	(GT 17a/13)
bunca zamada kıanda idiñ “Bunca zamandır nerede idin?”	(GT 32b/4)
oğurlar idi anı çepçevredin ne bahtulu ol kim okuya adın	(SN 136)
oturmuş idüm bir gün inen melül çü bir dem nite guşşasuz ola kul	(SN 297)
delim pādişāhlar aña kul idi du‘ ācısı her bay u yoğsul idi	(SN 381)
iki yüz kıaravaş artuğidi ki her biri başına bir tuğidi	(SN 388)
eger seni görmeseyidüm lāyık şaķınayidüm tāc u tahtı bayıķ	(SN 540)
giceye dek işler idük bir zamān giderdi bular ben kıalurdum hemān	(SN 612)
oğuzuñ ol kışi tamam bilicisiyidi	(DK D2/2)
ğayıbdan dürlü ħaber söyleridi	(DK D2/3)
ah nolayidi bu öleyidi birine daķı varayidüm	(DK D8/3,4)
kāfir daķı düşüben bir yirde aķça üleşmekdeyidi	(DK D72/4)
hepümüz tutsak olmışidi didiler	(DK D74/11)
ben bu yolu bilmez idim.	(T.T.)

- onun üreyinde heç bir ağrı yox idi (Az.) (TLG 220)
- suv idi (Öz.) (Coşkun, 2000: 83)
- yeñil emes idi “hafif değıldi” (Öz.) (Coşkun, 2000: 83)
- kesel idi (Y.Uyg.) “Hasta idi” (TLG 379)
- bu mesile bolsa 3 devletniñ Türkişdandiki siyasiy menfiatlırige yölenmekde idi (Y. Uyg.) “bu mesele ise üç devletin Türkişdandiki siyasi menfaatlerine dayanıyordu” (TLG 418)
- ul öyde bulgan köñner onıtılmas hem kabatlanmas beyremge evërele turgan idë (Tat.) “Onun evde olduğı günler unutulmaz ve benzersiz bir bayrama dönmüştü” (TLG 719)
- min ul heyërsëznëñ kireğën birer idëm (Tat.) “Ben o hayırsızın gereğini verirdim” (TLG 720)
- citsën idë herbër küñelge (Tat.) “Ulaşsaydı herbir gönüle” (TLG 720)
- +i-Ø-dük: olduk
- velî bilümezven ki kimdür bunı ne yirden idüğini ili günü (SN 952)
- seni bildüm uşlu kişiyidüğün haqınca bunun guşşasın yidüğün (SN 1246)
- dirse han oğlançuğı idüğün bilmedi (DK D31/1)
- dirse han burada oğlançuğı şağ idüğün bildi (DK D34/8)
- oğlum idüğün andan bileyim şırça parmağını qanatsun qanını destmala dürtün gözüme süreyin açılacak olur-ise oğlum beyrekdür didi (DK D118/9)
- ne idüğü belirsiz (T.T.)
- +i-Ø-geç: iken
- mundağ küçün kuvvetiñ bar iğeç yüsufni bōrike nelük yedürdiñ “Bunca gücün kuvvetin var iken yusuflu kurda nasıl yedirdin?” (KE 104r3)
- men erte keçe körer iğeç neteg şabr kılayın “Ben gündüz gece görür iken nasıl sabır kılayım” (KE 86v4)

ol oğlan igeç yağrınına ağır amçılar indürdi “O oğlan iken sırtına ağır amçılar indirdi”
(GT 45a/3)

ocalar bilen kemide oturup kiter igeç kime soğunda bir zevrā ar boldı “Hocalar ile
gemide oturup gider iken kemi sonunda bir sandak suya battı”
(GT 44b/5)

bize aber tegdi ise özümnünüñ yağımız dağı var igeç siziñ siziñ ıdmetiñizi abül idüp
isti‘ dād-ı arb ve ālāt-ı arb ile rākibāne bardu “Bize haber ulaştığında kendimizin
düşmanı da var iken sizin hizmetinizi kabul edip harp isteği ve savaş aletleri ile süvari
olarak gittik”
(YB K-VI/16)

közüm körmes igeç “gözüm gömez iken”
(LD 1573)

+i-Ø-gen: olduk

şür igenin min andın anladım “kavga olduğunu ben ondan anladım”
(LD 2043)

şehd igenindin “bal olduğundan”
(LD 660)

+ i-Ø-he: ise

Yalғанlık mēnen alıştı yēđēt Tērē zamanda. Yēđēt yata. E yalғанlık ihe Yöröy haman
da. (Bşk.) “Yalan ile kapıştı yiğit Sağlığında. Yiğit yatıyor. Yalan ise Hep geziniyor.”
(Öner, 2011: 216)

+i-Ø-ken: iken

ol meni kiçer iken körüp tanıdı “Beni geçer iken görüp tanıdı”
(GT 68a/2)

mağlüb iken řālib bolur-sen “Talep edilen iken talep eden olursun”
(MG 55a/1)

ulařmamıř iken dađı kafa nūn yaratdı cihanı eyledi dün ü gün
(SN 18)

bir arada işün yoğiken otur dürüşigör ü Türkiye oş getür
(SN 337)

hemān dem bu ullaruña dimedün anuñ ayđusun ir iken yimedün
(SN 591)

bu düşi görüp ol gün uyandıdı odasındaiken oda yandıdı
(SN 1124)

sarp yoririken azılı ata nāmerd yiğit bine bilmez
(DK D4/4)

geyibñ yuķ iken, niņe tişñ tırnağñ minen ķarsı turmayhñ? (Bşk.) “Suçun yokken neden dişinle tırnağım la mücadele etmiyorsun” (Ersoy Yazıcı, 2007: 356)

lise öğrencisi iken şiir yazmaya başlamış. (T.T.)

+i-Ø-ken: imiş

ba faķirniñ ĥalāyıġa andaķ kilür kim mevlānā kātibīde şi‘ r selikası anca bar ikendür “Bu fakirin hayaline şöyle gelir ki Mevlana Katibide şiir istidadı öyle var imiş”

(MN 661a/7,8)

tarĥan bolġan kişiler ikendir “Tarkan olan kişilermiş” (YB KA-II/8)

gözel ikenmen (Y. Uyg.) “Güzel imişim” (TLG 379)

burunķi zamanda bir padişaniñ güzel bir kızi bar iken (Y. Uyg.) “Eski zamanda bir padişahın güzel bir kızı var imiş” (TLG 421)

yeşērēner ışıklanır urın bulsa iken (Tat.) “keşke saklanacak, gölgelenecek bir yer olsaymış” (TLG 721)

nerse eytēr iken ul agay (Tat.) “Ne dermiş o amca” (TLG 721)

bulgas bul hin, kēşē ikenhēñ, keşe töslö, /ēşēn bulhın kēşēlerzēñ ēşē töslö. (Bşk.) “Olunca ol sen, insanmışsın insan gibi, / İşin de olsun insanların işi gibi”

(Öner, 2011: 215)

lekin yeşlēk seske tūġēl iken, Hürēlmenē ömöt, şñmenē, Bıl yıldarza, belki, yanar tavzar Hıvıngandır. Höyöv hünmenē (Bşk.) “Lakin gençlik çiçek değilmiş, Sönmedi ümit, solmadı, Bu yıllarda, belki yanar dağlar Soğumuştur. Sevgi sönmedi.

(Öner, 2011: 215)

segetēm tuktaġan kisten, Tüşekten tormay yoklaham, Unı kēm yörötör iken? (Bşk.) “Saatim durmuş akşamdan, Döşekten kalmamadan uyusam, Onu kim yürütürmüş”

(Öner, 2011: 219)

un tavra şap-şavranka şurī ikken (Çuv.) “Onun çevresi çepçevre aydınlıkmiş”

(TLG 1309)

vıl çuhñ mar iken (Çuv.) “O fakir değilmiş”

(TLG 1309)

kiltim iken (Çuv.) “gelmişmişim” (TLG 1320)

+i-Ø-ken: olduk

yalaçaç ikenin bilmedi “Çıplak olduğunu bilmedi” (KE 120r3)

bir beyt maddesi ‘aklı ve tab‘ ı ni miqdār ikenni şābir kılıptur “Bir beytinin özünden aklının ve tabiatının ne miktar olduğu anlaşılmalıdır” (MN 679a/27)

asiyenēñ etisē açulanuşuv, kēmge de bulsa üpkelevnēñ ni ikenlēğēñ bēlmiy idē
“Asiyeenin babası kızmanın ve herhangi birisine öfkelenmenin ne olduğunu bilmezdi”
(Tat.) (TLG 719)

uğa nime yaqşı nime nasar ikenin aqlatırğa kerek (Bşk.) “Ona neyin iyi neyin kötü olduğunu anlatmak gerek.” (Yazıcı Ersoy, 2007: 266)

huzana ye urih hulana kayzan ham çivaş ikenne nihşan da palırtmastıp (Çuv.) “Kazana ya da başka bir şehre gittiğimde Çuvaş olduğumu asla belli etmiyorum”
(Durmuş, 2009: 83)

arenda mın ikkenne de pırdak inlanadır pulı (Çuv.) “Kiralamanın ne olduğundan da biraz anlarsın heralde” (Durmuş, 2009: 516)

+i-me-s: değil

andağ halde rağbet kıılmağ erlik nişānı imes “Bu hâlde istemek erlik nişanı değildir”
(KE 82r9)

bu meniñ küçüm kuvvetimdin imes erdi “Bu benim gücüm kuvvetimden değil idi”
(KE 175v20)

bu yamanlıknı kılgan sen imes irdiñ oğluñ irdi irse cezasın tapdı “Bu kötülüğü yapan sen değil idin oğlun idi ise cezasını buldu” (ŞT 88a/9)

kardeşin imes ol “Dostun değil o” (NC 11a/10)

yalğuz imes “Yalnız değil” (LD 402)

anıñ ni yirliğ irkeni ma‘ lūm imes “Onun nereli olduğu belli değil”
(MN 669a/17,18)

- amma atası tavrından hem bi-naşib imesdür “Atası tavrından nasipsiz değildir”
(MN 675b/5)
- ol kimsece imes olsa fānī könlün kim sohbet ara istemes anı könlün ⁷¹ (NC 28a/4)
- +i-me-z: değil
- öze mundağ siyaset yürür irdi imez yatka urğı kör ni kördi (HŞ 350)
- ayıttı hısrav uşbu tañ imez mü söz uqamdın cevabın aytur aşnu (HŞ 2542)
- +i-Ø-miş: imiş
- uluğ cādū imiş-sen tep imān keltürmediler “Büyük cadı imişsin diye iman getirmediler”
(KE 205r14)
- yırağdın al çiçek kördüm tiyü men ilimge aldım irse ot imiş sen “Uzaktan al çiçek diye gördüm, elime aldığımda ot imişsin sen” (HŞ 3567)
- böriniñ sa‘ b-reki sen imiş sen “Kurdun çetini sen imişsin” (GT 69a/5)
- rif‘ at ara fevk-ı ‘ arş-ı ‘ āzam söz imiş “Ululuk içinde arş-ı azamında üzerinde sözmüş”
(NC 3b/7)
- bes iş ‘ ālem içinde eylük imiş hemīn eylük iden kişi eyler iş (SN 227)
- ilümde başarmaz imişsin işi yogımiş senünj bigi ebleh kişi (SN 930)
- dünyada tükenmez umut var imiş (T.T)
- yaxşı imiş (Az.) (TLG 198)
- küşlü *imişmin* (Bşk.) “Güçlüymüşüm” (TLG 769)
- minēm öçen de caylı imēş (Tat) “Benim içinde iyi imiş.” (TLG 729)
- eldin aytımında uşul Fargana içinde cürgön imiş. (Krg.) “Halkın söylediklerine bakılırsa Fergana içinde yaşamış” (Kasapoğlu-Çengel, 2005: 271)
- vularım imiş “okumuşmuşum” (Çuv.) (TLG 1320)

⁷¹ bu örnekteki “imes olsa” S2 nüshasında “irmes irse” olarak geçmektedir. (bk. Türk 2006: 73)

- epi kasni imiş “kesmişmişim (Çuv.) (TLG 1320)
- epi yirip imiş (Çuv.) “ağlayacakmışım” (TLG 1321)
- +i-Ø-në: idi
- bıga okşaş. Lekin tanış yerzë yaŋgız tügël inëm ul sakta. (Bşk.) “Buna benzer. Lakin tanıdık yerde yalnız değildim o anda” (Öner, 2011: 215)
- isëŋdeme hayran kala inëk Taş üstünde üsken gölderge? (Bşk.) “Hatırında mı hayran kalıyorduk Taş üstünde biten güllere” (Öner, 2011: 216)
- köbağıştay kërpek kazap karar timegen inëm. Yeş yöreğem yalkınlanıp Yanır timegen inëm. (Bşk.) “Günebakan gibi kirpik dikip Bakar dememiştim. Genç yüreğim alevlenip Yanar dememiştim” (Öner, 2011: 216)
- +i-Ø-se: ise
- eger zāhid ise tıŋla ni aysa “Eğer zahid ise dinle ne söylese” (HŞ 1952)
- yazuğım bar ise ayğıl bilgey men “Suçum var ise söyle bileyim” (HŞ 2621)
- niçe sultan iseŋ hem bir sen özün özün yaŋlıg yana bir bolsu sözün “Eğer özün sultan ise sözün de özün gibi olsun” (HŞ 3308)
- ķayğun yoğ ise benim dağı ķayğum yoğ “Senin kaygın yoksa benim de kaygım yok” (GT 21a/1)
- ger açi sözün işitmeyeyin dir iseŋ “Eğer acı söz işitmemeyim der isen” (GT 35b/4)
- ‘ahdiŋniŋ eger bar ise mizanı dürüst asrar anı iķbāl nigeħbānı dürüst “Sözünde ölçülü ve doğruysan talihiinin bekçisi onu korur” (NC 17a/15)
- ve şif ride vezn ve ķāfiye ve redifķa muķayyed imes ise “Şiirinde vezin, kafiye ve redife bağılı değil ise” (MN 678a/18)
- kimün uşşı var ise hiç dınmaya ıarıħmaya buşmaya incinmeye (SN 37)
- senün kim dilün var u bilün bile anı anmaz iseŋ reva mı ola (SN 88)
- ve ger yürür iseŋ bu ‘ işyān yolın yürü soŋra şaçun şaķalun yolın (SN 100)

anuş hükmi v� şer‘ i v� buyruğı ne var ise oldur nedür ayruğı	(SN 112)
�ğ�tlemek için seni biley�m sözümü tutasıyisen bileyim	(SN 1196)
ne yirde şızılar var-ise çeken bilür	(DK D5/6)
birisi niçe söyler-iseŋ bayağıdur	(DK D7/7)
babaŋ saŋa kıydıyise sen babaŋa kıymağıl	(DK D31/1)
eğer her iki dille Şiir yazabilecek yetenekte iseler, kendi dillerinde daha çok eser vermeliydiler	(T.T.)
yumuşak huylu isem kim demiş uysal koyunum.	(T.T.)
yaxşı isem (Az.)	(TLG 198)
+i-�-yik ⁷² : idi	
oynaar iyik men/oynaarık men (Tuv.) ‘‘oynardım’’	(TLG 1200)
bir eves biske �ılığ kidis �g bolgaş ooda çadaarda h�nde bir katap �ip alır hire �em bar turgan bolzai kış düjerin ��r�p manaar iyik bis (Tuv.) ‘‘Şayet, bizde içi sıcak keçe çadır ve hiç olmazsa, yatarken günde bir defa yiyecek kadar yemek olsaydı, kışın gelmesini sevinçle beklerdik’’	(TLG 1200)
sug sook turbaan bolza, dalaşpaan bolzuvussa, şodayje h�y balık kirer turgan iyik. (Tuv.) ‘‘Su soğuk olmasaydı, acele etmeseydik, torbaya çok balık girecekmiş’’	(TLG 1201)

2.4.1.6.+y- ile Oluşturulan Teşkiller

meğer işid�ben dire �gini /bile ş�reti kim [�] neyd�gini	(SN 633)
aladum ş�huŋ kıızıysa anı / muradına irg�red�m �ğlanı	(SN 582)
alsaydılar (T.T.)	(TLG 63)
aldıydım (T.T.)	(TLG 63)

⁷² iyik unsuru er- cevheri ek fiil ile ilgili görülmüş ve etimolojisi er-yik>iyik şeklinde açıklanmıştır (bk. Arıkoğlu, 2007: 1200)

raziydi (Öz.) (Coşkun, 2000: 83)

nimeydi (Öz.) (Coşkun, 2000: 83)

diilsin sade güzel, ama akıllıysın da (Gag.) (TLG 156)

dooruysun (Gag.) (Özkan, 1996: 160)

başlagaynım ⁷³ (Bşk.) “başlamıştım” (TLG 789)

axça tirligime boldurmaseydim, bugün yalanğaç ürügeydim. ‘Hayatım için para kazanmasaydım, bugün çıplak gezecektim (Kar.) (Gülsevin, 2010: 175)

akıllıysın, dooruysun ekleşmeleri, dilbilgisi çalışmalarında sıklıkla vurgulanan “geniş zamanda cevheri ek fiil düşer” iddiasının da gözden geçirilmesini gerektiğini gösterecek mahiyettedir. Bu örneklerde Ø ile temsil edilen sadece geniş zaman ekidir, cevheri ek fiil morfofonetik olarak mevcuttur; akıllı+y-Ø+sın (<akıllı er-ür sen), dooru+y-Ø+sun (dooru er-ür sen). Benzer ekleşmeler Anadolu ağızlarında da görülebilir; aç+y-Ø+ım, tüccar+y-Ø+üz, büyük+y-Ø+üm (Eren, 1997: 86)

Cevheri ek fiilin geniş zamanda morfofonetik olarak korunması Rize ağızlarında görülen yer ödünçlemeli ekleşmelerde de karşılaşılabilecek bir hususiyettir ⁷⁴; “i-sun deli” (delisin), “i-y-ik sizun us’tanuz” (Sizin ustanız) (Günay, 2003: 182). Bu ekleşmelerde meydana gelen yer ödünçlemesinin sebebi i- cevheri ek fiilini morfofonetik olarak muhafaza etmek çabası olabilir ⁷⁵.

Trabzon ve Rizde ağızlarında görülen “i-dur”⁷⁶ biçimi de cevheri ek fiil teşkili olarak dikkat çekici bir ekleşmedir; “onun da ismi i-dur Sabire” (Onun isimi Sabiredir), “i-dur heram” (Haramdır) (Günay, 2003: 182), “burası da idur oda” (Burası odadır), bu da idu yatma odası (Bu da yatma odasıdır) (Brendemoen, 2001: 15). Coşar er- ve tur- fiillerinin

⁷³ gan+ini>gayni fonetik süreçlerinden dolayı buradaki y unsurunu da cevheri ek fiilin bakiyyesi olarak değerlendirmek gerekir.

⁷⁴ Cevheri ek fiilin geniş zamanda morfofonetik olarak korunması Halaç Türkçesinde de görülür. Hatta, Johanson, Doerfer’in “Die Copula im Chaladsch” başlıklı çalışmasını referenas göstererek, “er (< erür)” şeklinin görüldüğü tek diyalektin Halaç Türkçesi olduğunu belirtir (Johanson, 2000: 235)

⁷⁵ Bu şekilde bir yer ödünçlemesi sadece geniş zamanda değil, geçmiş zaman çekimlerinde de görülebilir; “idiler burda” (Burdaydılar) (Brendemoen, 2001: 37)

⁷⁶ Johanson “idur” şeklinin Salar Türkçesinde de görüldüğünü belirtir (Johanson, 2000: 236). Mehmet’in Salar Türkçesinden verdiği “*Men sinigi kakan itur*” “Ben (kesinlikle) senin ağabeyimin” cümlesinde bu unsuru görmekteyiz (Mehmet, 2008: 135)

bu şekilde ekleşmesini er- fiilinin müstakil bir fiil olarak kullanıldığı dönemlerin bir kalıntısı olarak açıklar. Yazara göre Karadeniz ağızlarında morfofonetik olarak yutulma eğiliminin nispeten az görülen cevheri ek fiil böylelikle “adeta bağımsızlığını ilan etmektedir.” Coşar, Trabzon ağızlarında cevheri ek fiilin genellikle bir telaffuz değerine sahip olması⁷⁷, dur- “bildirme eki” ile katmerli çekimlenmesini ve “devrik” olarak kullanılmasını, bu ağızlarda i- fiilinin lafzen korunması çabasıyla alakalı görür (Coşar, 2008: 187)

2.4.2. +D(I)(r)- ile Oluşturulan Teşkiller

2.4.2.1.+tIr- ile Oluşturulan Teşkiller

+tır-Ø-at: Dİr

Kun şivi tırat (Çuv.) “Gün soğuktur” (Arıkan, 2011: 48)

Şantalık minle tırat? (Çuv.) “Hava nasıldır?” (Arıkan, 2011: 48)

San’ka kuşi umınçe akı temişe şul huşşi inti şavın pek hir tırat (Çuv.) “Sanka göz önünde işte, ne kadar yıl sonrasında, artık böyle bir kızdır” (Arıkan, 2011: 49)

+tur-Ø-ur: Ø, Dİr

taluy ögüz suvı turur “Deniz ve ırmak suyudur” (MYT 28-5)

aşayın tiser sn i-diz turur “Aşayım dersin yüksektir” (TT I 246-47)

bu taş ertinü-ü ağır turur “Bu taş çok ağırdır” (U I 8-4)

bu tınlğlar muntağ emgeklig ... [yol]da tüşmiş tururlar “Bu canlılar böyle sıkıntılı ... yola düşmüşürler” (U II 4-8)

ed tavar-ça erkke türkke azlanmak turur “Mala mülke güce kuvvete aldanmaktır” (U II 10-16)

til arslan turur kör işikte yatur “Dil arslandır baş eşikte yatar” (KB 164)

kişi könlü tüpsüz teñiz teg turur “İnsan gönlü dipsiz deniz gibidir” (KB 211)

⁷⁷ iki tane hanumu var idi (Brendemoen 2001: 74), yalancı bi çoban imiş (Brendemoen, 2001: 167), e senin ise al baxalım (Brendemoen, 2001: 125)

ayuda turur bir k�reyn anı “Nerededir onu bir göreyim”	(KB 570)
ivelik turur bara yaku baı “Bütün yanlılıkların baı aceleciliktir”	(KB 633)
uu ornı üstün meede turur aır ne ornı bata erür “Aklın yeri �sttte beyindedir; kıymetli eyin yerin batadır”	(KB 1836)
atası beg erdi �zi beg turur “Atası be idi kendi beydir”	(KB 1936)
tetiglig nianı turur bu bitig “Bu yazı zeka nianıdır”	(KB 2224)
bayattın turur k�r anı takdiri “Tanıdandır g�r onun takdiri”	(KB 3353)
tarınız bir tarı turur “Tanrınız bir tanrıdır”	(Kur. Ter. 35/74b3)
tarı ulı turur men “Tanrı kuluyum”	(Kur. Ter. 31/12a3)
anı atı yahy� turur “Onun adı yahyadır”	(Kur. Ter. 31/6a2)
selam anlara turur “Selam onlaradır”	(Kur. Ter. 31/24b2)
iimiz ol turur kim berdi amu nei “Sahibimiz bütün eyleri veren odur”	(Kur. Ter. 31/48b3)
bu bizi atamız turur “Bu bizim atamızdır”	(Kur. Ter. 34/62a2)
olar tururlar tarı fermanındın ıanlar “Tanrı fermanından ıkanlar onlardır”	(Kur. Ter.38/30b2)
olar es�kl�k iinde tururlar “Onlar sarholuk iindedir”	(Kur. Ter. 30/29b1)
olar yalanı tururlar “Onlar yalancılardır”	(Kur. Ter. 34/40b2)
olar k�firler turur “Onlar kafirlerdir”	(Kur. Ter. 37/23b2)
�k�leri anlara kirtg�nmi tururlar	(Kur. Ter. 33/56a1)
bu buun talusı aı er turur “Halkın en iyisi cömert adamdır”	(AH 257)
bu hadis ma’ nisi ol turur “Bu hadis manası odur”	(NF 77-7)
tarı te’�l� men turur-men “Tanrı teala benim”	(NF 6-7)

- namaz haḳ te'ālāḳa ' ibādat u tā'at kılmaḳ turur "Namaz hak tealaya ibadet ve taat kılmaktır" (NF 13-7)
- bu kāfirler mekri ḫīlesi turur "Bu kafirler hilesidir" (NF 14-7)
- bu kim turur kim munug teg yüksek makamda turur "Bu kimdir ki bunun gibi yüksek makamdadır" (NF 283-4)
- haḳ te'ālā rızāsı anda turur "Hak teala rızası ondadır" (NF 345-9)
- anlar cümlesi tamuḡda tururlar "Onların hepsi cehennemdedirler" (NF 373-12)
- siz kim turur siz "Siz kimsiniz" (NF 64-16)
- yazuḳ kılḡan men turur-men "Günah işleyen benim" (NF 86-11)
- siz yūsuf peygāmbar mu turur-siz "Siz Yusuf peygamber misiniz?" (NF 352-7)
- men ḳul ermez men āzād turur-men "Ben köle değilim, hürüm" (NF 361-9)
- ewümde hēç neerse yoḳ turur "Evimde hiçbir şey yoktur" (NF 22-3)
- yiḡit kişi-mü turur yā ḳarı-mu turur (NF 23-3)
- orta boḡluḡ turur "Orta boyludur" (NF 23-5)
- ḫadıř ma'nisi ol turur "Hadis manası odur" (NF 52-11)
- haḳ rızāsı üçün cāndın keçmiş kişiler turur-miz "Hak rızası için candan geçmiş kişileriz" (NF 112-1)
- men küneç turur-men "Ben kiskancım" (KE 95v1)
- sen ne ḳuř turur-sen "Sen ne kuşsun" (KE 33r11)
- bu nerselerin atı ne turur maḡa aytu beriḡ "Bu nesnelerin adı nedir bana söyleyin" (KE 8v12)
- ol yerni men bilmez in ḳayda turur "O yeri ben bilmem nerededir" (KE 13r19)
- bu kişi meniḡ ammumnı öltürgen turur "Bu kişi benim amcamı öldürmüştür" (KE 21r9)
- allāḫ bir turur "Allah birdir" (KE 189r18)

sen kim-sen bu ne hâl turur “Sen kimsin bu ne hâldir?”	(KE 240v14)
biz teñri azze ve celle ferışteleri turur-miz	(KE 60v16)
türkler yāfes uruğındın tururlar “Türkler yafes soyundandır”	(KE 32r1)
zarūretde tururmen uş ni tedbir “Zordayım, bunun tedbiri nedir?”	(HŞ 1173)
üç arşun destārum birle uzak yol kilürmen ‘ ışkıda fārığ turur ol “Üç arşınlık sarığım la uzak yoldan geliyorum, aşkından vazgeçmiştir”	(HŞ 2193)
nidin turur şāhım sizde yok inşāf “Nedendir şāhım sizde indaf yok”	(HŞ 3851)
turur men mülazım hıdmatında	(HŞ 4703)
yene haybat-bile kelmek turur	(CC 148,11)
andan ulam bar barça bolgan turur “herşey ondan yaratıldı”	(CC 148,6)
aña tā‘ at kılmak sebeb-i kırbet turur “Ona ibadet etmek yakınlık sebebidir”	(GT 2b/2)
bu oğlan ‘ ömri bağından yimiş yimişi yok turur	(GT 13a/3)
şūretinde yavuzluk ‘ alāmeti yok turur “Suratında kötülük alameti yoktur”	(GT 13b/9)
vaķf itmek halāl mı turur “Vakf etmesi helal midir?”	(GT 73a/1)
ni yirden-sen aţıñ kim sıfatıñ ni turur “Ne yerdensin adın ne sıfatın nedir?”	(GT 14b/3)
yağşı ‘ amellerdin birisi takı bu turur “Güzel amellerden birisi de budur”	(MG 7b/6)
andın uluğ ‘ ayb yok turur “Ondan büyük ayıp yoktur”	(MG 35b/6)
bu yirde eskisindin maķsūd iski kılıç döğül bel-kim kerim kesegen kılıç turur “Bu yirde eskisinden maksat eski kılıç değıl belki çok keskin kılıçtır”	(MG 85a/7)
ol işler barı yaľan turur “O işlerin hepsi yalandır”	(YB K-III/16)

biz ĥod siziñ ĥāşşa tigmeñiz tururmız “Biz bizat sizin özel mazharınızdır”	(YBK-VIII/7)
āden dimeklik ‘ arab tili turur “Aden demek Arap dilidir”	(ŞT67a/9)
meniñ atım oğuz turur “Benim adım oğuzdur”	(ŞT 70b/10)
barça kıpçak ili anıñ neslindin tururlar “Bütün kıpçak ili onun neslindedir”	(ŞT 74a/3)
pādişāhlık atañdın saña mirāş ĥalğan turur “Padişahlık atandan sana miras kalmıştır”	(ŞT 87a/15)
miniñ babam turur sen “Benim babamsın”	(ŞT 87b/16)
seniñ birlen ĥarıntaş turur miz “Seninle kardeşiz”	(ŞT 88a/10)
uluğ atalarımız türkistandın kelgen tururlar “Büyük atalarımız Türkistandan gelmiştir”	(ŞT 96b/13)
biz türk ĥalkı turur biz “Biz Türk halkıyız”	(ŞT 102b/12)
çü cism içre cān yoğtur ol yoğ turur / yana cāngā ansız bu ĥāl oğ turur	(Sİ 427)
+tIr-Ø-Ø: Dİr, Ø	
anıñ te’siridin tur ol ni körse “Onun tesirindedir o ne körse”	(HŞ 1198)
anıñ malı köptür “Onun malı çoktur”	(HŞ 2281)
bu dūnyā işi barça riya tur ol bil “Bu dünya işinin tamamı riyaadır bil”	(HŞ 4433)
aç turmen “Açım”	(CC 24,19)
ol tolmaç andı borçlu-tur ol yazuhnı yaşırma neçik ata	(CC 125, 18)
ulu yazuklutur-men “Büyük günahlıyım”	(CC 124,4)
kertilik bizde yoktur “Doğruluk bizde yoktur”	(CC 124,30)
körki iñen-tur haybatlı “fevkalade güzeldir”	(CC 147,7)
bal şekerden-tur köp tatlı “baldan ve şekerden daha tatlıdır”	(CC 141,16)
kerek-tir-biz christus-bile tözme “İsa ile beraber üzölmeliyiz”	(CC 125,39)

- bu mecliste üniñ tıñlar kişi yoqtur “Bu mecliste sesini duyan kişi yoqtur”
(GT 61a/4)
- sa‘ ādet mişkiniñ bayı küneştür
(MG 3a/7)
- munıñ dik kirek irmiştür bu ilge bī-bedel zātıñ “Bunun gibi gerek imiş bu ülkeye eşsiz
zātın”
(LD 122)
- çü cism içre cān yoqtur ol yoq turur “Çünkü içinde onun olmadığı bir can yoqtur”
(Sİ 427)
- bu nasıl bir samimiyetsizliktir.
(T.T.)
- o takım hayvan yoqtur gördüüm (Gag.)
(TLG 152)
- varna gibi kale yoqtur içinde timarı çoktur varnaya imdat yoqtur biz varnalıyız aalar
(Gag)
(TLG 162)
- kalay tursın? (Kaz) “nasılsın?”
- türktür (Krg.)⁷⁸
(TLG 509)
- meniñ er-toqımım mına jerde tur⁷⁹ (Kkp.) “Benim eğer takımım buradadır”
(Uygur, 2010: 135)
- toyar öçen tuğan yöreklernë tıya torgan köçler bulmaktır (Tat.) “Doymak için doğan
yürekleri yasaklayıp duran güçler yoqtur”
(Öner, 2011: 135)
- bu körklü çéçekler bizde yoxtur (Kar.)
(Kocaoğlu, 2006: 42)
- +tur-Ø-dı: idi
- adaqıntın tumlıyu barıp üstün töpüsüñe tegmişte töpüsi bunqı tegresi yılıq-ky-a turdı
“Ayağından soğumaya başlayarak gidip yukarıya tepesine dokunduklarında tepesi
sağlam, çevresi ılıcacak idi”
(HT 796)

⁷⁸ Kırgız Türkçesinde 3. şahıslarda cevheri ek fiilin geniş zaman çekimi olarak tur- fiilin bazen kullanıldığı görülür. (Kasapoğlu-Çengel, 2005: 182)

⁷⁹ Karakalpak Türkçesinde geniş zamanda 3. şahıslarda cevheri ek fiil olarak nadiren tur- fiili kullanılabilir. (Uygur, 2010: 134)

+**tur-Ø**-du: idi

ol evge kayda christus yatır turdu ⁸⁰ “Kristus’un yattığı eve” (CC 123,4)

en-ne kol çüve kaş-daa hün çide bergeş, ıyapla çanıp keer turdu. (Tuv.) “En önemlisi ise, kaç günde kaybolsa mutlaka dönüp gelirdi” (TLG 1200)

tur- fiilinin Türk dilinde geniş zaman ekiyle birlikte kullanılması güçlü bir temayüldür. Bunun sebebi, er- cevheri ek fiil ve bu morfemden gelişen şekillerin geniş zaman haricinde kalan ekleşmelerde morfofonetik olarak kendini muhafaza etmesidir. **erür** şekli elimizdeki ilk metinlerinde bile +Ø-Ø olarak karşımıza çıkabilmektedir. Çağdaş diyalektlerde er- fiilinin geniş zaman çekimi çok nadir olarak muhafaza edilmiştir. Bununla birlikte bu morfemin mesela geçmiş zaman eki, sıfat fiil ekleri, zarf fiil ekleri ile oluşturduğu şekillerde, Türk dilinin hemen her döneminde, morfofonetik olarak kendini muhafaza edebildiği görülür. tur- fiili bu yüzden er- fiilinin boşalttığı geniş zaman çekiminde kendine daha çok yer bulmuştur.

Bununla birlikte, tur- fiilinin geniş zaman ekleri dışındaki eklerle de kullanılması Türk dilinin ekleşme bilgisi bakımında yaygın olmasa da, mümkündür. Nitekim Tuva Türkçesinde veya Eski Uygur Türkçesinde görülen tur- fiilinin geçmiş zaman ekiyle birlikte kullanılması bu durumun en belirgin göstergesidir. tur- fiilinin geniş zaman eki haricindeki diğer eklerle de birlikte kullanılması Anadolu ağızlarında da karşılaşılabilecek bir hadisedir; “O zaman gelinlik yokturdu” (Öztürk, 2009: 284), “varsa şimdi yavaş yavaş yuvalıyom derim, yoktursa eñere yok derim” (Öztürk, 2009: 262)

+**tur-Ø**-gan: idi, imiş

öörenikçi turgan men (Tuv.) “öğrenciydim” (TLG 1179)

attıg, çadag, maşınalığ-daa kiji ösküs urug ekkelgen bolza, onu ıyalap-la şkolaga çedirer turgan. (Tuv.) “Altı, yaya, arabalı da olsa, birisi öksüz çocuk getirseydi, onu mutlaka okula götürürdü” (TLG 1201)

⁸⁰ Gabain bu cümleyi “tur- ile çok nadir birleşik zaman teşkil edilir” notuyla vermiştir (bk Gabain, A.V. (1998) Codex Cumanicus’un Dili, Tarihi Türk Şiveleri, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, s.102.

höy aşka töleer ujurlug turgan bis (Tuv.) “Çok para ödemeliydik” (TLG 1201)

ınçan dayın çaa-la doozulgan turgan (Tuv.) “O zaman savaş daha yeni bitmişmiş/bitmişti” (TLG 1202)

kijizidikçi başkınıñ bajınıñ çanıña keep-keep dedir çoruy baar turgan. (Tuv.) “Rehber öğretmennin evinin yanına gelip gelip tekrar gidermiş” (TLG 1202)

bister ulug ulustun çugaazın aajok dıñnaar turgan bis (Tuv.) “Bizler büyüklerin sözünü mutlaka tutardık” (TLG 1203)

aşkam çok turgan (Tuv.) “Param yoktu” (Harrison, 2001: 49)

2.4.2.2. +dIr- ile Oluşturulan Teşkiller

+dur-Ø-ur: Dİr

olarınıñ birle çıkışğu kudret yoq durur “Onlara karşı gelecek kudret yoktur” (KE 9v12)

ol durur hazretke toğrı kitken ir “Hazrete doğru giden er odur” (GT 5a/7)

bu latāyif bāğı bustānı durur “Bu latifeler bağı bostanıdır” (GT 6b/3)

uzun boylı aħmaqdan kısqā boylı ‘āqıl yahşırağ durur (GT 10b/3)

anıñ üçün kim hālī tıfl oğlan durur qābil-i terbiyet durur şüretinde yavuzluk ‘alāmeti yoq turur (GT 13b/7,8,9)

bu hayr haberi maña degül benim düşmenlerime durur “Bu hayır haberi bana değil benim düşmanlarımadır” (GT 19a/2,3)

ni-durur “Nedir” (GT 54a/10)

yer yüzünde gāzī pādişāh siz durursız (YB K-VII/20)

kerimesi andın muħbir durur “Ayeti ondan haber verendir” (NC 2a/7)

semīn lü’lüler durur “Değerli incilerdir” (NC 4a/14)

bu şāh ulus ħanı durur (MN 663b/11)

ba' zınıñ muşahabetidin hoşnūd u behre-men durur-biz “Bazılarının sohbetinden hoşnut ve nasipliiz” (MN 670a/21)

çalap hāzretinūñ açuķ ķapusı anuñ rüşveti yoķ durur ıapusı (SN 213)

bilürsin dili sen dīni dağı bil ki pārisice durur göñül adı dil (SN 241)

size oğlumı şāh iderven bugün çü ol var durur ben niderven bugün (SN 435)

yazıdur ki naķķaş yazmış durur hüner incisün anda düzmiş durur (SN 553)

ki řarp işi geñez ķılan ol durur ķamu derde derman ol durur (SN 643)

yazıdur ki naķķaş yazmış durur hüner incisün anda düzmiş durur (SN 553)

+dIr-Ø-Ø: Dİr

üç türlü aybı bar ķaçķaķ yıđlaķ oğrı-dur “Üç türlü ayıbu var ķaçķaķ, ağlak ve hırsızdır” (KE 104r 16)

bu kimdür (KE 157r2)

ne körklügdür saçın “Ne güzeldir saçın” (KE 81r2)

bilmes-men ornum uçmadamu-dur ya tamuğda mu “Bilmem yerim cennetimidir cehennemde mi?” (KE 155r17)

azdur benim ķullarumdan köp şükr ķılđuçı “Benim kullarımdan şükreden azdır” (GT 3a/1)

cehānda kimdür ol şartınca ģaknıñ şükr ķılđan bu sansız ni‘metine “Cihanda kimdir ģaknıñ sayısız nimetine şükreden” (GT 3a/3)

münafık kibi degüldür (GT 50b/9)

senden özge düşmenimiz yoķdur (YB K-V/10-11)

ve dağı kūfeniñ müsülmānları gāvurları mecmū‘ları ķāzī du‘āciñizdan hoşnuddurlar “ve dahi Kufenin Müslümanları gavurları hepsi kadı duacımızdan hoşnutturlar” (YB K-V/15)

sultānımuñ niçe biziñ kibi řadaķasını ister ķulları vardır (YB K-IX/7)

ol han ağalarımızdan tarhan bolgan kişiler ikendir “Onlar han ağalarımızdan tarhan olan kişiler olduklarıdır”	(YB KA-II/8)
şeker bardur tapuğçın köp velikin	(HŞ 3329)
yogoyar dır men “küçülüyorum”	(CC162, 30)
bozgay yat kişi bar dır “Bozacak yabancı kişi vardır”	(CC 161, 18)
christusniñ tanıkı bar dır “İsanın tanığıdır”	(CC 161, 18)
sözdür ki nişan birürü ölüge cāndın “Ölünün canlı olduğunu gösteren sözdür”	(NC 2a/12)
kimseniñ belāsı tilidür	(NC 13a/1)
aşlı āzerbaycāndındır “Aslı Azerbaycandandır”	(MN 660a/11)
ve şeyhniñ kabrı hem isferāyin qaşanasıda öz meskenide oğdur “Şeyhin kabri İsfereyin kasabasında kendi meskenindedir”	(MN661a/1)
zāhir ‘ ilmin tekmiñ kılğandır “Zahir ilimlerini tamamlamıştır”	(MN661a/20)
dirler ki cūkī mīrzā mecālisinde ol ‘āmeldin özge nime ayturmas ikendür “Derler ki Cuki Mirza meclisinde o amelden başka şey söylemezdir”	(MN 662a/1)
ol bed-ma‘āş kişidür dip ol sözni red kılğandurlar “O kötü kişidir diyerek o teklifi reddetmişlerdir”	(MN 683b/18)
ilge bakıp her zaman yüz nāz ile külmek nidür	(MN 688b/13)
qamu nesneden ‘ilmi āgāhdur anuñ ism-i zātı hoż allāhdur	(SN 45)
qamusını ol bilür ü işidür ki görmek işitmek anuñ işidür	(SN 47)
anuñ emri fil’l-hāl irincedür qamun işleri yirlü yirinedür	(SN 65)
kişi kim giresidür sine çü zulm ide kendüzinüñ nefesine	(SN 257)
çü toz açıla göre her türk ü tat ki bindügi gölük midür yā hoż at	(SN 260)
ki nitesi hoş düzmiş anı düzen söz içinde key beklemiştir düzen	(SN 332)

- adı baħr idi taħ degüldür hele eger baħrden incü ħāşıl ola (SN 401)
- didi ger dilermisse atam beni nedür taħt vireyidi baħa cānı (SN 512)
- ol nuħ peygamberüñ eşeği aşlıdur (DK D9/11)
- senden mi-dür benden mi-dür taħrı ta' āla bize bir batman oğul virmez nedendür (DK D13/9)
- su ħaħ dīzārın görmışdür (DK D45/1)
- üç gündür yoldan geldüm ıoyuruñ meni (DK D105/8)
- hiçbir şey lisan kadar bir ağaca benzer değildir. (T.T.)
- herkesi yürekli adamdır sanma (T.T.)
- inançlarına ihanet etmek yaşlılar için belki mümkündür ama gençler için çok zordur, ölmek gibidir. (T.T.)
- nadir rayon sehiyye şöbesinin müdiridir (Az.) (TLG 217)
- senden başka kişi iyen deldir (Tkm.) (Sakaoğlu-Ergun, 1991: 18)
- saħa da ne me cogap berceğimizi bilmen durus (Tkm.) (Sakaoğlu-Ergun, 1991: 28)
- yaaş deeldirin (Tkm.) (TLG 258)
- iişçidiris (Tkm.) (TLG 258)
- okuvçıdırısınız (Tkm.) (TLG 258)
- +DİR- unsurunun 3. şahıslar haricindeki şahıslarla ekleşmesi Anadolu ağızlarında da görülür: “çoh eyidirik”, “adamdırlıħ”, “düşkünderük” (Gülseren, 2000: 264) veya “biz yokturduk o zaman” (Öztürk, 2009: 297)
- üüredicidirler (Gag.) (TLG 116)
- ne olardır benim üreemde, Ne kadar çevir savaş küçüünden olmazdır baş! Pek beklerdir her günü. Çalersın açan öterdir canım. (Gag.) (TLG 126)

Kornfilt “epistemic kopula” olarak isimlendirdiği –Dir’in Türkçede geniş zaman ve geçmiş zaman ekiyle beraber kullanılmasının (gid-ér-dir, git-ti-dir) dilbilgisi kurallarına aykırı olduğunu iddia eder (Kornfilt, 1996: 109). Gagavuz Türkçesinde görülen bu örnek ise araştırmacının dilbilgisi kurallarına aykırı olarak nitelendirdiği bu ekleşmenin, Türk dilinin morfolojik sistematığı içinde mümkün olmasını göstermesi bakımından önemlidir. Ayrıca, Çağatay Türkçesindeki “otuz yılda ança bitimedidürler” (Eckmann, 2009: 126) (MN 79b/12) örneği “geçmiş zaman eki+Dir” ekleşmesinin de Türk dilinde mümkün olduğunu gösterir.

men hem bir seyyadmen karşımdedir seyd (Öz.) “Ben bir avcıyım, karşımdadır av”
(TLG 314)

uler her kıandey emr-fermanni becerişge tayyardırlar (Öz.) (Coşkun, 2000: 81)

bizniñ militimiz bar eken bu xislet bardur (Y. Uyg.) “Bizim milletimiz var iken bu haslet vardır”
(TLG 417)

emdi kerz kıaldı. Bu kerz bolsa yurt ve milletni yaşıtiş yolidiki kerz dur (Y.Uyg.) “şimdi borç kaldı. Bu borç ise yurt ve milleti yaşatma yolundaki borçtur”
(TLG 419)

oķuğucidur (Y.Uyg.) “Öğrencidir”
(TLG 378)

ķobul kılguçidurmen (Y.Uyg.) “kabul edenim”
(Topal, 2012: 653)

men Reslulla’durmen (Y.Uyg.) “peygamberim”
(Topal, 2012: 653)

balkim, originalında mindan da küçtüüdür. (Krg.) “Belki, gerçekte bundan da güçlüdür”
(Kasapoğlu-Çengel, 2005: 182)

bardır ul yēğette bēr ömēt (Tat.) “Vardı o yiğitte bir ümit”
(Öner, 2011: 129)

hēz kēmdır? (Bşk.) “Siz kimsiniz?”
(Öner, 2011: 214)

hıvıngandır (Bşk.) “Soğumuştur”
(Öner, 2011: 215)

til xalkını baylığıdır⁸¹. (Kmk.) “Dil halkın zenginliğidir.”
(TLG 993)

⁸¹ Kumuk Türkçesinde de cevheri ek fiilin geniş zaman çekiminde 3. şahıslarda +Dir- morfemi ekleşmiştir. Ancak çoğunlukla +Ø- ile karşılanır (Pekacar, 2007: 992).

özünü anadaş xalkını çeber söz baylığın süymeygen adam yokdur. (Kmk.) “Kendi öz halkının sanatlı söz zenginliğini sevmeyen insan yoktur” (TLG 1006)

qaysı gazetelar öz érklidirler? (Kar.) “Hangi gazeteler bağımsızdır?” (Kocaoğlu, 2006:61)

birdir Tenri yaratuvçu (Kar.) (Gülsevin, 2010: 179)

haziiñar haydağdır? (Hak.) “Sağlığımız nasıl?” (TLG 1129)

adıñar kemdir? (Hak.) “Adınız nedir” (TLG 1129)

tatılığdan tatılığ nimekdir? (Hak.) “Tatlıdan tatlı nedir” (Arıkoğlu, 2005: 470)

şınında meen bodum malım-dır (Tuv.) “Doğrusu benim kendi malımdır” (TLG 1188)

kaş harlıg? deerde, inça deer çüvedir (Tuv.) “Kaç yaşında demekmiş” (TLG 1189)

böxün izig dir (Tuv.) “Bugün sıcaktır” (Harrison, 2001: 49)

2.4.2.3. +dı- ile Oluşturulan Teşkiller

+dı-Ø-Ø⁸²: Dİr, Ø

işligendimen (Y.Uyg.) “çalışmışım” (TLG 387)

yalgızdı (Nog.) “Yalnızdır” (Ergönenç, 2009: 99)

colnu kelgen caş kimdi (Krç. Mlk.) “Yoldan giden delikanlı kimdir?” (TLG 925)

caş-dılar (Krç. Mlk.) “gençtirler” (TLG 905)

2.4.2.4. +tı- ile Oluşturulan Teşkiller

+tı-Ø-Ø: Dİr

qarttılar (Nog.) “Yaşlıdırlar” (Ergönenç, 2009: 99)

⁸² Dİr- > +Dİ- fonetik süreci Anadolu ağızlarında (Adamdu “adamdır”, yoktu “yoktur”) (Günay, 2003: 182), veya Güney Azerbaycan diyalektlerinde (dünya yalan dünyadı “dünya yalan dünyadır”) (Coşar, 2008: 184) görülebilir.

2.4.2.5. +d- ile Oluşturulan Teşkiller

+d-Ø-Ø: Dİr, Ø

aytınça sen maya, kaçandand bu saya (Kar.) “Sen bana söyleyinceye kadar, ne zamandır bu senin için” (Gülsevin, 2010: 179)

ned xalıy? (Kar.) “Nasılsın” (Gülsevin, 2010: 179)

2.4.2.6. +t- ile Oluşturulan Teşkiller

+t-Ø-Ø: Dİr, Ø

bu gölde balıx bart-me? (Kar.) “Bu gölde balık var mı?” (Kocaoğlu, 2006: 46)

2.4.3. +(B)O(l)- ile Oluşturulan Teşkiller

2.4.3.1. +bol- ile Oluşturulan Teşkiller

+bol-ma-s: değil

et Һarām turur yemek reva bolmas “et haramdır yemek reva değil” (NF 193-13)

oğul kız teg bolmas “oğul kız gibi değildir” (KE 166v15)

+bol-ma-z: değil

eger ğarīmniñ naql kılmasa saña hıç hile mümkün bolmaz “Eğer alacaklın nakl etmese sana karşı hile yapmak mümkün değildir” (MG 48a/5)

+bol-mi-gan: olmayan

bular Һarakteri oҺşaş bolmiğan ikki mesile (Y.Uyg.) “karakteri benzer olmayan iki mesele” (Öztürk, 2010: 151)

+bol-Ø-a: Ø

injener bolamen ⁸³ (Öz.) “Mühendisim” (Boeschoten, 1998: 363)

Biz Kazak bolamız (Kaz.) “Biz Kazak’ız” (Koç-Doğan, 2004: 284)

⁸³ Bu cümle hem “mühendisim” hem de “mühendis olacağım” şeklinde yorumlanabilir. Cümleyi “mühendisim” şeklinde yorumlarsak bol- fiilini cevheri ek fiil olarak değerlendirmemiz gerekir. İkinci yorumda ise bol- fiili bir anlam unsuru olarak kullanılmıştır, dolayısıyla cevheri ek fiil değildir (bk. Boeschoten, 1998: 363)

+**bol-Ø**-adı: Dİr

ķarakalpaķlardıñ ķulaķları űlkenirek boladı (Kkp.) “Karakalpakların kulakları daha büyük olur” (TLG 618)

sölegi Nogay sovet literaturasında Ķuruptursın Başıeviş Orazbaev űeber em ötkir til men Nogayűa yazatagan yazuwűılardıñ biri boladı. (Nog.) “Ķuruptursın Başıeviş Orazbaev Ćaĝdaű Nogay Sovyet Edebiyatının Nogayca yazan yetenekli yazarlardan biridir” (Karakoĝ, 2000: 146)

hunnardıñ madaniyat mırası beri Tűrk halklarga da ortak boladı (Nog.) “Hunların medeniyet mirası bűtűn Tűrk halkları ićin ortaktır” (TLG 666)

sonnan soñ albaslı avırűűan boladı (Nog.) “ondan sonra albaslı hasta olur” (TLG 674)

karaćaylarını sanı 85 miñ ćaklı adam boladı (Krć. Malk.) “Karaćayların sayısı 85 bin kadar kiűidir” (Durmuű, 2009: 178)

+**bol-Ø**-ar: Dİr

bözćilik ne bolar “Dokumacılık nedir” (KE 18r6)

Yűrekti keñ aűıp, sűyip bilűwdi de atam-anam, avıl űyretken bolarlar (Nog.) “Yűreĝin kapılarını aćıp, sevmeyi, anam, babam, kűy űĝretmiűtir” (Ergűnenć, 2006: 151)

eűte, ol zat bizim halk ana kűűip-konıp yűreteĝan zamanlardan kalgan bolar (Nog.) “İűte o űey bizim halkın gűćebe olduĝu zamanlardan kalmıűtır” (Ergűnenć, 2006: 151)

martta baka siymesin, kuralayda kırk tamsın; kırk tammasa, bir tamsın” dep ayılğan bolar (Nog.) “Martta kurbaĝa iűemesin, kuralayda kırk damlasın, kırk damlamazsa bir damlasın diye sűylenmiűtir” (TLG 668)

+**bol-Ø**-atın: idi

alĝan bolatınmın (Kzk.) “almıű idim” (Koć-Doĝan, 2004: 288)

kűrgen bolatın (Kzk.) “gűrműű idim” (Koć-Doĝan, 2004: 288)

üyretken bolatınsıj (Kzk.) “öğretmiş idin”⁸⁴

(Koç-Doğan, 2004: 288)

+**bol-Ø-çu**: idi

çolpon attuu Mukaştın karındaşı bar bolçu (Krg.) “Mukaştın Çolpan adlı kardeşi vardı”

(Kasapoğlu-Çengel, 2005: 185)

suluu emes bolçu (Krg.) “güzel değildi”

(Kasapoğlu-Çengel, 2005: 184)

iraaız bolçu emes (Krg.) “razı değildi”

(Kasapoğlu-Çengel, 2005: 184)

+**bol-Ø-dı**: Dİr, Ø

uğuş boldı erke miñ erdem başı “Akıl insan için bin türlü faziletin başıdır” (KB 1830)

yaşık boldı törtinç yaruttı ajum⁸⁵ “Dördüncüsü güneştir dünyayı aydınlatır”

(KB 134)

+**bol-Ø-dı**: idi

bağgıl neteg boldı yawuz işlig ortak çatıglılarınıj soñı “kötü amelli şirk koşanların sonu nasıdı bak” (Kur. Ter. 28/4a3)

kızdan kesirim, yanasıp tura bergende, avtobus aldığa yönewde boldı (Nog.) “Kızdan ad dileyip ona yaklaşmaktayken, otobüs ileri doğru gitmekteydi”

(Ergönenç, 2009: 156)

tört tülügi say boldı (Kkp.) “Malı mülkü çok idi”

(Uygur, 2010: 256)

men üredüçi boldım (Alt.) “Ben öğretmen idim”

(TLG 1038)

+**bol-Ø-du**: idi

çolpondu Kıtaydan alıp kaçıp Kırgız içine cetkirmekçi boldu. (Krg.) “Çolpon’u Çinden kaçıarak Kırgız memleketine getirmek niyetindeydi” (Kasapoğlu-Çengel, 2005: 269)

⁸⁴ Bu örneklerde “bolatın” yerine “tuğın” unsuru da kullanılabilir; *alğan tuğınmın* “almış idim”, *körgeñ tuğın* “görmüş idi”, *üyretken tuğınsıj* “öğretmiş idin” (Koç-Doğan, 2004: 288)

⁸⁵ KB.’de -dI şeklinin geniş zaman morfemi olarak da kullanıldığı tespit edilmiştir (Ercilasun, 1984: 97). KB’den verdiğimiz bu cümlelerdeki “boldı” şekillerini cevheri ek fiilin geniş zaman çekimi olarak değerlendirebiliriz. Ercilasun da “yaşık boldı törtinç yaruttı ajun” cümlesini “dördüncüsü güneştir dünyayı aydınlatır” şeklinde aktarır. (Ercilasun, 1984: 49)

bir b6r6n6 aam balıglapkan boldu. Bir b6r6 boollattırbayn keddeer 6ngen boldu. (Tuv.)
“Bir kurdu babam yaralamıştı. Bir kurt kendine ateş ettirmeden kıyıya çıkmıştı/ıktıydı”
(TLG 1199)

d66n internattan kelirimge bajınım anığa mındag aş urug turar boldu⁸⁶ (Tuv.) “D6n
yatılı okuldan geldiğimde evimin yanında bu k66k ocuk duruyordu” (TLG 1199)

+**bol-Ø-gan**: imiş, idi

yazuwşıdın atası em anası egiņi bolganlar (Nog.) “Yazarın annesi ve babası ifti
idiler” (Karakoç, 2000: 145)

er kulınşaktın art ayagının baltırına tamga salınatagan bolgan (Nog.) “her yavrunun sol
arka ayağının baldırına damga vurulmaktaymış” (TLG 668)

aş bolganma (Kr. Mlk.) “gençmişim” (TLG 906)

barlıķ bolganma (Kr. Mlk.) “gidecekmişim” (TLG 914)

yaşağan bolęanman (Kmk.) “yaşamışmışım” (TLG 995)

yaşacak bolęanman (Kmk.) “yaşayacakmışım” (TLG 995)

erteninde oglu dezip oruy bargan bolgan (Tuv.) “Sabahleyin oğlu kaçıp gitmişmiş”
(TLG 1202)

birde d6rgedep, birde doktap orup turar bolgan (Tuv.) “Bazen hızlanıp, bazen durarak
gidiyormuş” (TLG 1202)

monguş erzi olurgan erinden turup kelgeş, ıt çok turar bolgan⁸⁷ (Tuv.) “Monguş
erzi oturduğu yerden kalkıp gelmiş, sessizce duruyormuş” (TLG 1202)

86 Tuva T6rkesinde or- fiilinin de bu işlevle kullanıldığını g6steren 6rnekler mevcuttur; Men eleen 6r-
le daņnap ıda, udup kalgan ordum (Tuv.) “Ben, çok uzun zaman dinleyerek, uyuyup kalıyordum”
Baarım, baarım deple ığlap turar ordu (Tuv.) Bağrım, bağrım diyerek ağlıyordu. (TLG 1199)

87 Tuva T6rkesinde “or-“ fiili de aynı işlevle kullanılabilir; aam aјılın oraan (Tuv.) “babam
işiyemiş” (TLG 1179), Tuvalar kıjın doç oyup balıktavas oraan (Tuv.) “Tuvalar kışın buzu delip balık
avlamazmış” (TLG 1203)

+bol-Ø-gan: olduk

olardıñ ne bolğanına Kir hayran (Kkp.)“Onların ne olduğuna Kir de şaşırımış”

(TLG 614)

toprañız az bolğanına kıaramastan küte öjey körinesiz (Kkp.) “Hepiniz az oluşuna bakmaksızın çok inatçı görünüyorsunuz”

(TLG 616)

+bol-Ø-gon: olan

men eñkeyip karasam, törtöö teñ sapsarı bolgon oozdorun açışıp, cem suradı (Krg.)
“Eğilip baktığımda dördüde sapsarı olan ağızlarını açıp yem istediler.”

(TLG 536)

+bol-Ø-gon: idi

alıkludun süygönü Ayday Cigitaliyeva degen kız bolgon (Krg.) “Alıklulun sevdiği kız Ayday Cigitaliyeva denilen kız idi”

(TLG 530)

kıjıla koylordıñ azıralı cakşı bolgon. (Alt.) “Kış boyunca koyunların yemleri iyi idi”

(TLG 1080)

onıñ baladarı cük le üçü bolgon (Alt.) “Onun yavruları topu topu üç tane idi”

(TLG 1082)

+bol-Ø-gon: olduk

Bu ögüs kara ayudañ sürekey küçtü bolgonın Ösküs-uul bilip aldı. (Alt.) Bunun erkek kara ayıdan daha güçlü olduğunu Ösküs-Uul anlamış. (Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi) <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/dosya/1-581/h/masallar.pdf>

+bol-Ø-ıp: olarak

uygurlar bizim ata-babamızdıñ tañiri koñısları bolıp yaşaganlar (Nog.) “Uygurlar bizim atalarımızın çok yakın komşuları olarak yaşamışlar”

(TLG 666)

+bol-Ø-or: olduk

arkar başka kıyiktere karaganda, çıtçıl cana körögöç boloorun cakşı bilüüçümün (Krg.)
Arkarın başka geyiklere göre iyi koku alan ve iyi gören bir hayvan olduğunu biliyorum.

(TLG 538)

+bol-Ø-or: Ø, Dİr

men Kündüley Tölösöviç Tölösöv bolorım. Söögim irkit. (Alt.) “Ben Kündüley Tölösöviç Tölösöv, İrkit boyundanım” (TLG 1080)

onoyıp caska ceder bolorıs. (Alt.) “Böylece bahara ulaşız” (TLG 1080)

men bugün de erten de buş çok bolorım (Alt.) “Ben bugünde yarın da boş değilim.” (TLG 1068)

+bol-Ø-sa: ise

begi edgü bolsa budun barça tüz “Beği iyi ise halk da doğrudur” (KB 887)

qayu neñ ucuz bolsa yirde yatur ağı çuz ağır boldı törde yatur (KB 902)

kimiñ aslı bolsa atadın arıg anıñdın kelir edgü ilke asıg “Kimin soyu babadan temiz ise, ondan memlekete iyilik ve fayda gelir” (KB 5767)

yalavaç bilir bolsa erdem qamuğ beğüyür begi atı ilde uluğ “Elçi her türlü fazileti bilirse beği büyür ve adı memlekete yükselir” (KB 2643)

kişi körmedük bolsa altun kümüş körüp bulsa qılkı qılır miñ söküş “Kişi altın ve gümüş görmemiş ise, görüp bulsa tabiatı bin lanet çeker” (KB 5753)

adaş köñli sında bolur qır yağı yağı qayda bolsa bolur miñ qağı “Dostun gönlü kırılırsa, o içinden sana düşman olur; düşman nerde ise orada huzur ve sükun kalmaz” (KB 3396)

qayda bolsam hem buyurdı mañar namāznı hem zekātnı tirig bar erginçe “Ben sağ olduğum müddetçe nerede isem olayım bana zekatı ve namazı emretti” (Kur. Ter. 31/12b3)

ol tañrı sevmez kim kim bolsa qıwanğan küwengen “Kim övünen kibirlen ise Tanrı onu sevmez” (Kur. Ter. 26/14b1)

ol tañrı sewmez kim kim bolsa hıyānet qılğan yazuqluğ “Kim ihanet eden günahkar ise Tanrı onu sevmez” (Kur. Ter. 26/73b2)

- eger bolsa sizler cünüb arınıñlar “Eğer cünüp iseniz arının” (Kur. Ter. 27/21b1)
- işi eğgü bolsa er eğgü bolur “Arkadaşı iyi ise adam da iyidir” (AH 377)
- kim kim bañıl bolsa ol darahtnıñ butağnı tutmuş bolur “Kim ki cimri ise ağacın budağnı tutmuştur” (NF 255-2)
- ey mü’min namāz kıılır bolsañ andağ namaz kılğıl kim... “Ey mümin namaz kıılar isen öyle kıl ki” (NF 247-14)
- kim kim muhammedni takı bekrni keltürür bolsa yüz tewe sevinci bëreliñ “Kim ki Muhammedi ve Bekiri getirir ise yüz deve bahşış verelim” (NF 20-6)
- kim kim cōmard bolsa ol darahtnıñ bir butağnı tutmuş bolur “Kim ki cömert ise o ağacın bir budağnı tutmuştur” (NF 254-17)
- takı oğluñ ergen bolsa añar yüz kaççı urmağ kerek “Oğlun ergen ise ona yüz kaççı vurmak gerek” (NF 347-16)
- eger yusufnıñ köñleki art yandın yırtılmış bolsa Yusuf sözi hağ turur “Eger Yusufun gömleği arkadan yırtılmış ise Yusufun sözü doğrudur” (NF 362-7)
- bu aħvālnı ħalīfağa aytur bolsak sizni ağırlağay “Bu durumu halifeye söyler isek sizi ağırlayacak” (NF 344-10)
- ādem oğlanlarından kim anda keçer bolsa bir taş atar erdi “Adem oğlanlarından kim ordan geçer ise bir taş atar idi” (KE 17r13)
- kaçayu et tatlığ bolsa anı bergil “Hangi et tatlı ise onu ver” (KE 25v9)
- eger dīv peri āfeti teggen bolsa ħurbān kılalıñ “Eğer cin peri afeti değmiş ise kurban kılalım” (KE 203r5)
- sehiv birle vācib ħalır bolsa “Yanlışıklıkla vacip kalır ise” (MM 112-1, 2)
- mini sen yalıka ni türlü bolsam “Ne türlü isem beni bağışla” (HŞ 107)
- ni ħācatlığ kelür bolsa tapuğda muradını tapar uşbu kaçayuğda “Haceti olan gelse muradını bu kaçayda bulur” (HŞ 230)
- sıvu köp bolsa ħoş meyve birür bağ “Suyu çok ise hoş meyve verir” (HŞ 1858)

- tuzı az bolsa aşnıñ tatğı bolmaz “Tuzu az ise yemeğın tadı olmaz” (HŞ 2042)
- yana bolsa kimüñ ħālı minim tig “Kimin hali benim gibi ise” (HŞ 3320)
- añlar bolsam “anlar isem” (CC 130,1-6)
- kim muħalif bolsa sultan sözine kiltürür ol köp belālar özine “Her kim sultan sözüne muhalif ise başına çok belalar getirir” (GT 9b/8)
- ķanda kim tatlı su aķar bolsa ķurt ve ķuş balık andan iksilmes “Nerde tatlı su akarsa oradan kurt ve ķuş eksik olmaz” (GT 22a/11,12)
- eger ġarımniñ süñüsi seniñ süñüñdin uzun bolsa kistürgil eger kıısķa bolsa ġarımniñge bildirmegil “Eğer hasmının süngüsü senin süngünden uzun ise kestir kısa ise hasmına belli etme” (MG 37a/8,9)
- eger atlıġ bolsañ yayaġ kişidin kaçğıl “Eğer atlı isen yaya kişiden kaç” (MG 64b/4)
- ķaysı kolay bolsa anı ķılğıl “Hangisi kolay ise onu yap” (MG 78b/9)
- emti taķı bolsa bizge baķār illerniñ çıkışların çıkarıp barġan ilçilerge bergil “şimdi ise bize tabi illerin harcamalarını çıkarıp gelen elçilere ver” (YBA-I/17)
- muķbil eger ister bolsa tedbiri anıñ iķbāl durur kişige te’ħiri anıñ “Talihli kişi böyle işlerin tedbirini almak istiyorsa onu ertelemek mutluluktur” (NC 13a/14)
- bu matla⁶ her kişiniñ bolsa maħall-i muzāyaķa imes “Bu matla her kimin ise sıkıntıya sebep deġildir” (MN 667b/22)
- seniñ heesiyetiñ şöyle bolsa, bize hem beyle heesiyetli doost gerek deel (Tkm.) “Senin adetin böyle ise bize böyle adeti olan dost gerekli deġil” (TLG 286)
- burçdar bolsa, bu burç nimelerden ibaret (Öz.) “Borçlu ise bu borç nelerden ibaret” (TLG 351)
- bu mesile bolsa 3 devletniñ Türkislandiki siyasiy menfietlirige yölenmekde idi (Y. Uyg.) “bu mesele ise üç devletin Türkistandaki siyasi menfaatlerine dayanıyordu” (TLG 418)
- jigit bolsañ (Kaz.) “Yiğit isen” (Koç-Doġan, 2004: 287)

alğan bolsam (Kaz.) “Almışsam, aldıysam” (Koç-Doğan, 2004: 306)

kün ıudayı yar bolsa biz atımızğa minip jawğa atlanamız (Kkp.) “Güneş tanrısı yardım ederse biz atımıza binip düşman üzerine yürürüz” (TLG 614)

üydin iyeleri bolsa şebdennin birevin alıp, sonin tamırın soratagan bolgan (Nog.) “Evin sahipleri ise kardelenin irini alıp bunun kökünü istemekteymiş” (TLG 668)

eger ataınin ösiyetin toltırayak bolsañ tınla (Nog.) “eğer babanın vasiyetini yerine getireceksen dinle” (TLG 674)

çuvlu bolsa, kéçebe yuklayalmam (Kar.) “Gürültülüyse gece uyuyamam” (Kocaoğlu, 2006: 83)

+**bol-Ø-so**: ise

kadır, apamdın canında bolso kaygılanba (Krg.) “Kadır, annemin yanında ise merak etme” (Kasapoğlu-Çengel, 2005: 187)

turmuşunuz cakşı bolso söz cok (Krg.) “Hayatınız iyiye söze gerek yok” (Kasapoğlu-Çengel, 2005: 187)

+**bol-Ø-tır**: imiş

men cakşı kişi boltırım (Alt.) “iyiymişim” (TLG 1039)

+**bol-Ø-ur**: Dİr, Ø

ne tıtağda ötkürü blgölüg bolur “Ne sebepten ötürü bellidir” (U II 7-6)

ıavıra tutsar ılınç üç türlüg bolur “Kısacası amel üç türlüdür” (U III 5-4)

menin ögüm bolur siz “Benim annemsiniz” (U III 83-14)

ıam(ağ)-da üstünki arıantlarınin edgüsin erdemini bulğalı tegimlig bolur “Hepsinden üstün olan velilerin yüksekliğine faziletine ulaşmaya layıktır” (MYT 2-28)

ıop ıamağ tınlıglarığ emgetmeksiz saıınç saıınğuçi bolurlar “Bütün yaratıklara acı vermemeyi düşünürler” (MYT 59-16)

- vefalıg bolur bu uruğluğ kişi cefaçı bolur ol arıgsız isi “Soylu insan vefalıdır temiz olmayanın işi cefadır” (KB 2195)
- bu şabit tidüküm tüpi berk bolur “Bu sabit dediğim temeli sağlamdır” (KB 833)
- kişilik tidüküm bolur edgülık bu edgü bolur ol yigü keğgülık “İnsaniyet dediğim iyiliktir, iyilik başlarını yedirmek giydirmektir” (KB 1636)
- tüpü edgü bolsa er edgü bolur “Soyu iyi olan insan iyidir” (KB 2438)
- sizlik ot ol ot küyürgen bolur yolında keçıg yok ötülgen bolur “Kötülük ateştir ateş yakıcıdır, onun yolunda geçilebilecek bir geçit yoktur” (KB 249)
- ķamuđ üç adağlığ emitmez bolur üçegü turur tüz ķamıtımaz bolur “Üç ayaklı olan hiçbir şey bir tarafa meyletmez, her üçü düz durdukça taht sallanmaz. (KB 802)
- tilin edgü sözle işimsinmegil basınđan bolurlar biligsiz çıgil “Tatlı söz söyle fakat arkadaş gibi hareket etme, bunlar cahil ve haşin insanlardır” (KB 4448)
- ķayu aç ķayusı yalınmış bolur ķayu ķadıđu birle ulınmış bolur “Bazısı aç bazısı çıplaktır, bazısı ise endişe içinde kıvrırır” (KB 5243)
- azu kim bolur olar üze erklig “Onların üzerinde hakim kimdir” (Kur. Ter. 26/75a2)
- biliglig biligsiz ķaçan teğ bolur “Bigiliyle bilgisiz nasıl denktir” (AH 87)
- biliglig biligni eğerden bolur “Bilgili daima bilgiyi arar” (AH 105)
- işi edgü bolsa er edgü bolur “Arkadaşı iyi ise adam da iyidir” (AH 377)
- yağılar ol kişiler bolur kim musulmān erken ħalıfađa boy bėrmediler “Düşmanlar o kişilerdir ki Müslüman iken halifeye boyun eğmediler” (NF 146-16)
- ėki işdin mahrum bolur-men anığ üçün yığlar-men “İki işten mahrumum onun için ağlıyorum” (NF 316-15)
- sen kim bolur-sen “Sen kimsin” (NF 19-2)
- Niçe munça üküş ķadıđuluđ bolur-sen “Neden bu kadar çok kaygılısın?” (NF 176-4)
- ma⁶ nīsi soņsuz temek bolur “Manası sonsuz demektir” (NF 62-16)

- inқыyād boyun bėrmek bolur “İnkıyad boyun vermektir” (NF 94-13)
- fuzza ‘ arab tilinçe kűműş temek bolur “Fuzza Arap dilinde gűműş demektir” (NF 140-10)
- ‘ ilm ۆgrenen kişi erteke tegi yaturmu bolur “İlim ۆgrenen kişi sabaha kadar yatar mı?” (NF 223-7)
- zuhd ne bolur “Zűhd nedir?” (NF 225-2)
- ‘ arab tilinçe bۆzçi bolur “Arap dilinde dokumacıdır” (KE 18v18)
- deyyar ewlig barklıg temek bolur “Deyyar evli barklı demektir” (KE 23v16)
- ibrāhīm kim bolur “İbrahim kimdir?” (KE 49r1)
- ma‘ nīsi ol bolur: dost dostnıñ cānın alur mu bolur “Manası budur: Dost dostun canını alır mı?” (KE 56r18)
- yigitlerniñ köñli keñ bolur “Yiğitlerin gönlü genişir” (KE 106r16)
- yalavaçlar küfrdin ma‘ sűm bolurlar “Peygamberler gűnahtan arınmıřtır” (KE 70r17)
- bilin lā ilahe temek ne bolur “Bilin lā ilahe ne demektir” (MM 17-1)
- ivűnjűz qayda ni illig bolursız “Eviniz nerde nerelisiniz?” (HŞ 955)
- bu ni söz bolur “Bu ne sözdür?” (GT 29b/1)
- oğlanlar nazı atağa anağa bolur “Evlatlar nazı babaya anneyedir” (GT 33b/3)
- ol kılıç qayıg titregen bolur (MG 87b/2)
- çađataynıñ arlat tigen uruğından bolur men “Çağatayın arlat denilen boyundanım” (ŞT 104a/8)
- bu kelgen qaşım bolurmu? (Krç. Mlk.) “Bu gelen oğlum mudur?” (TLG 924)
- +bol-Ø-yar:Ø, Dİr
- ol oyun nēhili oyun bolyar (Tkm.) “o nasıl bir oyundur” (Sakaoğlu-Ergun, 1991: 60)

+**bol-Ø-za**: ise

bajıñında kelgen bolza, kulugurnu daarta beer ekker men. (Tuv.) “Evine gelmişse/geldiyse, o küfürbazı yarın buraya getiririm” (TLG 1203)

ooñ soonda baza kataptaar bolza, ajıldan şuut ündürüpter. (Tuv.) “Ondan sonra yine tekrarlarsa, işten bütünüyle çıkarır” (TLG 1204)

şimçeveyn turar bolzuñza, dek belen uşpas, a biçile şimçeer bolzuñza, dezip çoruptar. (Tuv.) “Kımıldamadan durursan, pek kolay uçmaz. Fakat birazcık kımıldarsan, laçıp gider.” (TLG 1203)

+**bol-Ø-zo**: ise

men cakşı kiji bolzom (Alt.) “iyi (biri) isem” (TLG 1039)

alğan bolzom (Alt.) “aldıysam” (TLG 1062)

2.4.3.2. +**bul-** ile Oluşturulan Teşkiller

+**bul-Ø-a**: Dİr, Ø

babay yulda horaşa almanım, hěz kēm bulahıgız (Bşk.) “Dede yolda sormadım, siz kimsiniz?” (Öner, 2011: 214)

hěz kēmder? tip horay Yılkıbay mēneñ Kēyēkbay. –Sevzager bulabız.- Hěz kēm bulahıgız huñ? “Siz kimsiniz? diye sorar Yılkıbay ile Kēyēkbay. (Bşk.) - “Tüccarız. Siz kimsiniz peki” (Öner, 2011: 214)

bılbıldarzıñ hayrar yēr bağlar bula. Börkötterzēñ kunır yērē tavzar bula (Bşk.) “Bülbüllerin öttüğü yer bağlardır Kartalların konduğu yer dağlardır” (Öner, 2011: 214)

+**bul-Ø-dı**: idi

dağıstanda buldım kunakta. Ustarımda yörekterzeñ yılıhı, Beğēt yırı yañgıray kolakta. (Bşk.) “Dağıstan’daydım konuklukta. Avuçlarımda yüreklerin sıcaklığı, Mutluluk türküsü yankılanır kulakta. (Öner, 2011: 215)

yuqlanım indı tigende gine tirtlep uyanır buldı (Bşk.) “Uyudum derkenden de irkilip uyanıyordu” (Ersoy Yazıcı, 2007: 225)

+**bul-Ø-gan**: olan

Tıvğan yaktan yıraç, e yöreкке Şunday yakın bulğan yërze min (Bşk.) “Memleketimden uzak, oysa yüreğe Öylesine yakın olan yerdeyim (Öner, 2011: 226)

+**bul-Ø-ha**: ise

Tapkan bulham şul sak batırlık, Avız asıp bër hüiz eytërlëk. (Bşk.) “Bulmuşsam şu an bir cesaret Ağız açıp söz söyleyecek.” (Öner, 2011: 219)

+**bul-Ø-sa**: ise

tabigatten küpmë alğan bulsak şul kaderle aña tülerbëz (Tat.) “Tabiattan ne almışsak ona o kadar öderiz” (TLG 722)

sin akıllı bulsañ, yal it, akıl minem këbëk yal it “Sen akıllı isen dinlen, akıll benim gibi dinlen” (Tat.) (Öner 2011: 131)

2.4.3.3. +buol- ile Oluşturulan Teşkiller

+**buol-ba-tax**: değil

kıtaanax da taas buolbatax, mañan da xaar buolbatax baar ühü (Yak.) “Sert ama taş değil, beyaz ama kar değil” (Kirişçioğlu, 1999: 184)

+**buol-ba-tax**: olmadık

kini idete buolbatağın billerer (Yak.) “Bunun meslek olmadığını gösteriyor” (TLG 1274)

+ **buol-Ø-ar**: Dİr, Ø

taas çox boruota xara buolar, mas boruota küöx buolar (Yak.) “Taş kömürünün isi kara olur, odunun isi mavi olur” (Kirişçioğlu, 1999: 158)

iliite da, atağa da suox buollar, barıga üöreter baar ühü (Yak.) “Eli yok, ayağı yok, herşeyi öğretir” (Kirişçioğlu, 1999: 184)

kini inniki iher kolxoztartan biirdege buolar (Yak.) “O büyüyen kolhazlardan birincidir”
(Kirişcioğlu, 1999: 178)

+**buol-Ø-lağ**: ise

siebitim buollağına (Yak.) “yemişsem” (Kirişcioğlu, 1999: 122)

siirim buollağına (Yak.) “yersem” (Kirişcioğlu, 1999: 124)

+**buol-Ø-lar**: ise

aspıtım buollar (Yak.) “açmışsam” (Kirişcioğlu, 1999: 123)

aharım buollar (Yak.) “açarsam” (Kirişcioğlu, 1999: 125)

+**buol-Ø-lax**: ise

suon buollaxpına (Yak.) “şişmansam” (Kirişcioğlu, 1999: 82)

aspıt buollaxpına (Yak.) “açmışsam” (Kirişcioğlu, 1999: 122)

2.4.3.4. +bu- ile Oluşturulan Teşkiller

+**bu-Ø-sa**

işçi busağ (Kmk.) “işçiysen” (TLG 994)

yaxşı tügül busağız (Kmk.) “iyi değilseniz” (TLG 994)

2.4.3.5. +ol- ile Oluşturulan Teşkiller

+**ol-Ø-a**: Dİr, Ø

ki her nesnede eyüyi yavuzı bile çünki ‘ aql ola kılavuzu (SN 56)

senüñ kim dilüñ var u bilüñ bile anı anmaz iseñ reva mı ola (SN 88)

er ol ola kim ‘ aybını gözedür yoğ ol kim dil ayruhlara uzadur (SN 175)

topraktan güzel kokan ne ola (T.T.)

+**ol-Ø-an**

‘ ārif olan tazarru‘ ider gösterür niyaz (AD 89/2)

karnı tok olanlar yemeğe gelmediler (T.T.)

sahipsiz olan memleketin batması haktır (T.T.)

yan-yoxu talan yurdun/ Özü yada qalan yurdun.../ Derdi böyük olan yurdun/ Daşı saralar, saralar. (Az.) (Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi)
<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/dosya/1-17861/h/eldaribrahim.pdf>

+ol-ma-yan:

kendisiyle barışık olmayan insanlar başkalarıyla da barışık değildir. (T.T.)

+ol-Ø-ar: Dİr, Ø

vetenin yolu da qorxulu olar (Az.) (Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi)
<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/dosya/1-17829/h/hidayet.pdf>

+ol-Ø-arak

ailenin en büyüğü olarak ben kalmıştım. (T.T.)

aadece üyeler değil başkan olarak ben de rahatsız oldum. (T.T.)

saatlerdir kapıya dönük olarak oturuyor. (T.T.)

kendisinden emin olarak konuşur. (T.T.)

axşamı küçük bacım yatağından qalx-dı, gözleri yumulu olarak çırağa yanaşdı (Az.)
(Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi)
<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/dosya/1-17745/h/yusifvezircemenzeminli.pdf>

+ol-Ø-dı: idi

benüm suçım ne oldı-kim qara otağa qondurdı (DK D12/1)

+ol-Ø-duk

dirse han çutsaq olduğundan oğuz biglerinün haberi yoq (DK D30/5)

pay pürenün oğlı olduğın bilmediler (DK D73/6)

bekâr olduğumuza bir yiyelim de bin şükredelim. (T.T.)

övdüğü şeyin yazısı kadar güzel olduğuna herkesi inandırma (T.T.)

hamı bunun boyag olduğunu bilir, amma hegiğat kimi ğabul edirdi (Az.) (TLG 222)

+ol-Ø-dukça

sen benim en iyi arkadaşım oldukça sırtım yere gelmez (T.T.)

+ol-Ø-duğunda

Hava soğuk olduğunda hiç dışarı çıkmaz. (T.T.)

+ol-Ø-duğundan

ismimi telaffuz etmesi zor olduğundan unutmak kolaydır. (T.T.)

+ol-Ø-gan: olduk

işniğ ağır olğanına bakmadan bu yerlerde kadınlar, nazik-nazik kızlar işleyler (Krm. Tat.) (TLG 875)

sen yaş bala değilsin, ne yapmak kerek olğanını ve ne yapıłğanını özün de biledirsin (Krm. Tat.) (TLG. 877)

+ol-ma-z: değil

dostun dosta küsmesi doğru olmaz. (T.T.)

hamala semeri yük olmaz (T.T.)

+ol-Ø-mış: imiş

könül virüp sevdiğüm banı çiçek yalancı oğlı yaltaçuğa varur olmuş (DK D97/8)

ışk durur âfet belâ döndürür hâlden hâle, döst elinden piyâle hoş melâmet olmuşlar (YE. 68-4) (Turan, 1999: 280)

+ol-Ø-sa: ise

kılıç toğru olsa sıgar kınına ılan toğru varsa sıgar inine (SN 279)

ümizim çü oldur ki hem aınsuzın ne hâlde olursa göreydüm yüzün (SN 1458)

ķazan bigi sorar olsaı sağdur bamsı (DK D96/2)

ne zaman mutlu olsa en sevdiği şarkıyı söyler. (T.T.)

eger yuklaşan olsa, yavaştan kiriniz (Krm. Tat.) “Eğer uyuduysa yavaşıca girin”
(TLG 859)

ya onı menden ve sizden evel duyğan olsalar (Krm. Tat.) “Ya, onu benden ve sizden
önce duymuşlarsa” (TLG 859)

bunu alama berecek olsañız emen beriñiz “Bunu halama verecekseniz hemen verin”
(Krm. Tat.) (TLG 859)

+ol-Ø-unca

baba ecnebi anne Türk olunca çocuk iki dilli büyür (T.T.)

+ol-Ø-ur: Dİr, Ø

dutucu olur haq yolına giren içini ‘imāret taşını vīrān (SN 188)

qalur ey adı eger ol ölür uzun ‘ömr didükleri ol olur (SN 250)

geken şāh-ı çīnūñ vezīri olur / naqāş hoḡ neye geldüğini bilür (SN 966)

korkularımızla yüzleşmek her zaman zor olur (T.T.)

+ol-Ø-ursa: ise

qan aqıcaq çıkan qara olursa kanuñ rengi dönince aqıtmaq gerek
(Tshl. 25a-3) (Turan, 1999: 278)

kendisine sorulan soru saçma olursa cevap vermeye tenezzül etmezdi (T.T.)

olsa ve *olursa* arasında mana ve fonksiyon bakımından bir fark yoktur. *olursa* şekli daha vurgulu olduğu düşünülebilir. Bu şekilde *ol-* ve *i-* fiillerinin beraber ekleşmesi Türk dilinde morfolojik olarak mümkündür. Oğuz Kağan destanında bulunan “irdiler irdi” teşkili bu bakımdan dikkate değer. “uşbu qağannuñ çerigi köp köp irdiler irdi” (OK. 7.) (Turan, 1999: 278). Cevheri ek fiilin +i->+Ø- morfofonetik olarak kaybolması ile ortaya çıkan vurgu eksikliği, *ol-* fiilinin cevheri ek fiil işleviyle ekleşmesiyle nicelik olarak dengelenmiştir.

2.4.3.6. +pol- ile Oluşturulan Teşkiller

+pol-ba-z: değil

pu suğ tik suğ polbas (Hak.) “bu su sıradan su değil” (Arıkoğlu, 2005: 499)

+pol-Ø-ar: Dİr, Ø

miniñ çabağa-hulunnañ hada pır muñ azıra polar (Hak.) “Benim tay kulunla birlikte binden fazladır” (Arıkoğlu, 2005: 61)

sañmaydañ pastap hırılğan kızı sağızı çoh polar (Hak.) “Perçeminden başlayarak saçını kırılan kişi düşüncesizdir” (Arıkoğlu 2005: 410)

+pol-Ø-cañ: Dİr

sinin adın kem polcañ? (Hak.) Senin adın nedir? (Arıkoğlu, 2005: 373)

irge pararı ooy polcañ, irgek hazırı sidik polcañ ? (Hak.) “Kocaya varmak güç olur, eldivene baş parmak dikmek zor olur” (Arıkoğlu, 2005: 164)

+pol-Ø-çathan: olan, olduk

harahtarınan hakas polçathanı ikincilece çoh pıldistig (Hak.) “Gözlerinden Hakas olduğu şüpheye yer bırakmayacak şekilde anlaşılıyor” (Arıkoğlu, 2005:139)

levanın ofitser polçathan açazı Vladimir (Hak.) “Levanın Subay olan babası Valdimir” (Arıkoğlu, 2005: 31)

+pol-Ø-dı: idi

sin ügreci poldın (Hak.) “öğrenciydin” (TLG 1106)

+pol-Ø-ğan: imiş

sabistın dee sarbazı çoh polğan (Hak.) “Sabis’in de görüntüsü yokmuş” (TLG 1142)

oolah anın alnında pır hati ağırğan polğan (Hak.) “Oğlan daha önce bir kez hastalanmış imiş” (TLG 1134)

+pol-Ø-ğan: olduk

alığ polğanı üçün, anızar körbin dee, pıstıñ geroyıbıs ograda iziğınzer oylabışan (Hak.) “Aptal olduğu için, ona da bakmayarak, bizim kahramanımız bahçe kapısına doğru koşmuş” (Arıkoğlu, 2005: 44)

sinıñ andağ nime oñarılcah polğanıña tıñ örınçem (Hak.) “Senin böyle her şeyi anlayan biri olduğuna çok sevindim” (Arıkoğlu, 2005: 322)

+pol-Ø-tır: imiş

alğan poltırbin (Hak.) “almışmışım” (TLG 1120)

uğaa külük poltırzıñ (Hak.) “Çok yiğit imişsin” (Arıkoğlu, 2005: 276)

+pol-Ø-za: ise

suriğnı pögıñer ustağçı polzañar (Hak.) “Sorunu çözünüz, yönetici iseniz” (Arıkoğlu, 2005: 542)

alğan polzam (Hak.) “aldıysam” (TLG 1121)

2.4.3.7. +pul- ile Oluşturulan Teşkiller

+pul-Ø-aD: Dİr, Ø

ebı yokalev puladıp (Çuv.) “Ben Yokalevim” (Durmuş, 2009: 178)

esir kam puladır-şak? (Çuv.) “Siz kimsiniz ki?” (Durmuş, 2009: 179)

vovod’ın hresnaşşı pulat (Çuv.) “Volodya’nın vaftiz babasıdır” (Durmuş, 2009: 179)

+pul-Ø-nı: olduk

pirın tavrara tırı nacar pulnıne hu da pıledın (Çuv.) “Bizim civarda ekinin verimsiz olduğunu kendin de biliyorsun” (Durmuş, 2009: 237)

allizene şıhñı kıantra şınje pulnıran ütne kıazat (Çuv.) “Ellerini bağladığı ip ince olduğundan derisini kesiyor” (Durmuş, 2009: 465)

+pul-Ø-nĩ: imiş

ulĩp alĩri aça çuhnen pitĩ pısık aça pulnĩ (Çuv.) “Alp küçüklüğünde çok büyük çocukmuş” (TLG 1309)

ulĩpĩn açi-pĩçi numay pulnĩ (Çuv.) “Alp’in çoluk çocuğu çokmuş” (TLG 1309)

şav hresçen Pattĩrpi yatlı pulnĩ (Çuv.) “Bu çiftçi, Pattĩrpi isimliymiş” (TLG 1309)

epĩ kurnĩ pulnĩ (Çuv.) “görmüşmüşüm” (TLG 1320)

+pul-Ø-san: ise

yüşi kĩpře pulsın çĩmlavne laç! şire surnĩ tet (Çuv.) “O kamışsa çiğnediğini yere tükürmüş” (TLG 1309)

vĩr pirĩnten inşeh mar purĩnakan halĩh şınni pulsın ku vırĩnta tĩma pire may pulas şuk (Çuv.) “O bize yakın yaşayan halktan ise burada durmamıza bir imkân yok” (TLG 1309)

+pul-Ø-sassĩn: ise

epĩ karim pulsassĩn (Çuv.) “gittiysem” (TLG 1321)

epĩ kannĩ pulsassĩn (Çuv.) “dinlemişsem” (TLG 1321)

2.4.4. +Ø- ile Oluşturulan Teşkiller

2.4.4.1. Anlam Kategorisine Ekli +Ø- Cevheri Ek Fiil Ekleşmeleri

2.4.4.1.1. Tarihĩ Diyalektler

Köktürkçe

ol amtı anıg yok+Ø-Ø+Ø+Ø “O şimdi kötü değildir” (KT G 3)

azu bu sabımda igid bar+Ø-Ø+Ø+Ø gu “Yoksa bu sözümde yalan var mı?” (KT G 8)

küreg sabı antag+Ø-Ø+Ø+Ø “Casusun sözü şöyledir” (T 9)

öz içi taşın tutmış teg+Ø-Ø+bi+z “Kendi içi dıştan tutulmuş gibiyiz” (T 13)

- ol yolın yorisar unç+Ø-Ø+Ø+Ø tedim “O yolla ürürsek mümkün olacak dedim” (T 24)
- üç küreg kişi kelti sabı bir+Ø-Ø+Ø+Ø “Üç casus geldi sözü bir” (T 33)
- bilge toñukuk añıg+Ø-Ø+ol+Ø üz+Ø-Ø+ol+Ø “Bilge Tonyukuk kötüdü, kindardır” (T 34)
- ben bilge toñukuk+Ø-Ø+Ø+Ø “Bilge Tonyukukum” (T 58)
- biz az+Ø-Ø+bi+z “Biz azız” (O 7)
- kırkız oğlu+Ø-Ø+me+n “Kırkız Oğluyum” (S 2)

Eski Uygur Türkçesi

- bir uru atlg+Ø-Ø+Ø+Ø ikinti agnikişi atlg+Ø-Ø+Ø+Ø “Biri Uru adlıdır ikincisi Agnikeşa adlıdır” (ÇB 111)
- mn ol rakşasşa sanıg+Ø-Ø+m+n “Ben o rakşaşiye tabiim” (ÇB 130)
- munta inaru ayı irak ermez tariçanta atlg yavlağ rakşas bar+Ø-Ø+Ø+Ø “Burda ileri çok uzak değil Trijata adlı kötü bir rakşaşi var” (ÇB 158)
- adın kişi aşamağ törüsi yok+Ø-Ø+Ø+Ø “Başka kimsenin çekmesi kanunda yoktur” (DP 122)
- ala atlıg yol teñri+Ø-Ø+me+n “Alaca adlı yol tanrısıyım” (IB 2)
- keregü içi ne teg+Ø-Ø+ol+Ø “Çadırın içi nasıl?” (IB 18)
- ol sav yok+Ø-Ø+Ø+Ø kim kentü eşidmeser “Hiçbir söz yoktur ki kendi işitmesin” (Kip. 7)
- körki menz-i ay ay t(e)ñri tilgeginde sevigligrek+Ø-Ø+Ø+Ø “Cemali ay teñrinin kursundan daha sevimli” (MB 48)
- köz-i kapağı tüp tüz+Ø-Ø+Ø+Ø “göz kapağı buruşuksuzdur” (MB 48)

ayağ-ka tegimlik uluğ baxşı açarı y(e)me tuğa yarlıkağı teg+Ø-Ø+Ø+Ø mu ol tep
munçulayu ötünti “Saygıya layık büyük hoca, üstat da doğacak gibi midir deyip böylece
arz ettiler” (HT 774)

bo taypażaki nomnuñ başıntaķı kuvrağta burxanlar uluşın etmek arıtmağ atl(ı)ğ bölük
bar+Ø-Ø+Ø+Ø “Bu sutranın ilk bölümünde budalar ülkesini süslemek arındırmak adlı
kısım var” (HT 261)

bu yertinçü törüsi antağ+Ø-Ø+ol+Ø “Bu yeryüzünün yasası öyledir” (İKP LXXVIII)

inim kanta+Ø-Ø+se+n “Kardeşim neredesin?” (İKP LVIII)

bağır-tın tebremiş ig+Ø-Ø+ol+Ø “Göğüsten çıkmış hastalıktır” (TT I 254-221)

mn tğri+Ø-Ø+m+n “Ben hükümdarım” (TT II 414-1)

biz arığ+Ø-Ø+ biz “Biz temiziz” (TT II 414-2)

bilge az+Ø-Ø+Ø+Ø bilgisizler öküş+Ø-Ø+Ø+Ø “Bilge az bilgisiz çoktur”
(TT VI 106-17)

bilgisiz tınlıqlar+Ø-Ø+siz+ler “bilgisiz canlısınız” (TT VI 132-330)

tüzülmüş-ke tegürdeçi köni yoriğ+Ø-Ø+ol+Ø “Doğruya ulaştıracak iyi yoldur”(U I 35-
3)

yalñuz+Ø-Ø+s+n “yalnızsın” (U III 46-17)

yiğit+Ø-Ø+s+n “yiğitsin” (U III 82-15)

Karahanlı Türkçesi

biri til turur+Ø+Ø kör birisi boğuz+Ø-Ø+Ø+Ø bu iki basa tutsa asğı ögüz+Ø-Ø+Ø+Ø
“Bunların biri dildir, biri boğazdır insan bu ikisine hakim olursa çok fayda görür”
(KB 993)

kimin himmeti bolmasa ol ölüğ+Ø-Ø+Ø+Ø “Kimin himmeti yoksa o ölüdür”
(KB 2126)

ağası tutmak asan+Ø-Ø+Ø+Ø küdezmeki sarp+Ø-Ø+Ø+Ø yağı bolmak asan+Ø-Ø+Ø+Ø yaraşmakı sarp+Ø-Ø+Ø+Ø “Dost edinmek kolay, fakat dostluğu korumak güç, düşman olmak kolya, barışmak güçtür” (KB 4269)

közüm Ø-Ø+se+n tilim Ø-Ø+se+n elim+Ø-Ø+Ø+Ø maña “gözüksün, dilimsin,elimsin” (KB 3125)

kız ermez bu yalñuk kişi kız+Ø-Ø+ol+Ø az ermez bu yalñuk könilik az+Ø-Ø+ol+Ø “İnsan nadir değil, insanlık nadirdir İnsan az değil doğruluk azdır” (KB 866)

ata erdim emdi ölü bu ata idim sen tirig+Ø-Ø+se+n añar bir kıta “Baba idim şimdi ölü bu baba, rabbim sen dirisin ona kut ver” (KB 1262)

sizler üstün+Ø-Ø+si+z “Sizler üstünsünüz” (Kur. Ter. 25/9a3)

esrükliki köni+Ø-Ø+ol+Ø “Sarhoşluğu iyidir” (Kur. Ter.74a1)

men tanrının yalavaçı+Ø-Ø+me+n “Ben tanrının peygamberiyim” (Kur. Ter. 38/42a2)

biz idimizke yanığlılar+Ø-Ø+mi+z “Biz Tanrımıza dönecek olanlarız” (Kur. Ter. 28/10b1)

korñınç yok+Ø-Ø+Ø+Ø olar üze “Onlara korku yok” (Kur. Ter. 25/25a1)

tavar asđı ne+Ø-Ø+ol+Ø “Malın faydası nedir?” (AH 287)

Harezmi Türkçesi

neme yağşı konuğlar+Ø-Ø+si+z “Ne iyi konuklarsınız” (NF 22-2)

hēç muhammeddin yalđan söz eşitmişin bar+Ø-Ø+Ø+Ø mu “Hiç Muhammetten yalan söz işitmiş(liğ)in var mı?” (NF 16-1)

sen āzād+Ø-Ø+se+n “Sen azatsın” (NF 259-5)

men kim+Ø-Ø+me+n sen kim+Ø-Ø+se+n nefis aydı sen sen+Ø-Ø+se+n men men+Ø-Ø+me+n “Ben kimim, sen kimsin? nefis dedi sen sensin, ben benim” (KE 102r 9,10)

kim+Ø-Ø+se+n tediler “Kimsin dediler” (KE 208v10)

bir kün anasıña sordı men yok erdim bar boldum meniñ teñrim kim+Ø-Ø+ol+Ø “Bir gün anasına sordu; ben yok idim var oldum, benim tanrım kimdir?” (KE 38r13)

sen kim+Ø-Ø+se+n bu ne hâl turur+Ø+Ø “Sen kimsin, bu ne hâldir? (KE 240v14)

ey cebrâ’ il bu ne+Ø-Ø+ol+Ø “Ey Cebrail bu nedir” (KE 14r13)

uş oğluñ men+Ø-Ø+me+n “İşte oğlun benim” (KE 105v14)

kılığlı ğanî+Ø-Ø+se+n kamuğ halk çığay+Ø-Ø+Ø+Ø “Bütün halk fakirdir, onları zengin eden sensin” (MM 3/4)

Kıpçak Türkçesi

irür ol kim yaratğan ortağı yok+Ø-Ø+Ø+Ø “O yaratandır ortağı yoktur” (HŞ 43)

men ol toprağ+Ø-Ø+me+n “Ben toprağım” (HŞ 94)

ol şüretni nağş itgüçi kul+Ø-Ø+me+n “O sureti nağş eden kulum” (HŞ 690)

yana bir hoş atım bar+Ø-Ø+Ø+Ø atı gülgün+Ø-Ø+Ø+Ø “Bir hoş atım vardır, adı gülgündür” (HŞ 1144)

irür ol pâdişâh men bir geda+Ø-Ø+me+n “O padişaktır ben bir dilenciyim” (HŞ 2277)

ataşız hem anasız bir yetim+Ø-Ø+me+n kişi bilmez mini bu yerde kim+Ø-Ø+m+en “Babasız ve anasız bir yetimim kimse bilmez beni bu yerde kimim” (HŞ 3504)

nidin turur şahım sizde yok+Ø-Ø+Ø inşâf “Nedendir şahım sizde insaf yoktur” (HŞ 3851)

biligli fâris+Ø-Ø+se+n ol arslan yürek+Ø-Ø+Ø+Ø “Bilgili anlayışlısın o arslan yürektir” (GT 7a/8)

bu hayr haberi maña degül+Ø-Ø+Ø+Ø benim düşmenlerime durur+Ø+Ø “Bu hayır haberi bana değil düşmanlarımadır” (GT 19a/2,3)

ķayğun yok ise benim dağı kayğum yok+Ø-Ø+Ø+Ø “Kaygın yok ise benim de kaygım yok” (GT 21a/1)

men munıñ hârisi dögül+Ø-Ø+me+n “Ben bunun hırslısı değilim” (GT 30b/8)

sen kim+Ø-Ø+se+n bu ni taş turur+Ø+Ø “Sen kimsin bu ne taştır?” (GT 32b/1)

ağır yazuklı+Ø-Ø+me+n ehl-i kerem+Ø-Ø+se+n “Ağır günahlıyım, kerek ehlinin”
(GT 50a/4)

barça katunlar arasında algışlı+Ø-Ø+se+n “Bütün kanunlar arasında mübareksin”
(CC 126,34)

eger biz aytsak yazuksuz+Ø-Ø+bi+z kendimizni aldar-biz “Eger biz günahsızız diye söylesek kendimizi kandırırız” (CC 124,29)

bar+Ø-Ø+me+n “Varım” (CC 49,12)

bar +Ø-di+m+Ø “Var idim” (CC 49,13)

bernelü+Ø-Ø+me+n “borçluyum” (CC 20,14)

bernelü boldum “borçlandım” (CC 20,15)

ne kişi+Ø-Ø+se+n “ne kişisin?” (CC 124,15)

men arı+Ø-Ø+me+n “Ben temizim” (CC 125,29)

çingiz hanın bir oğlu men+Ø-Ø+me+n bir oğlu ‘aziz hoca turur+Ø+Ø “Cengiz Hanın bir oğlu benim bir oğlu aziz hocadır” (YB A-V/17)

ben ol halde kişi degül+Ø-Ø+ü+n “Ben o hâlde kişi değilim” (YB K-VII/26)

biz dağı anlar kibi bir kulı+Ø-Ø+yu+z “Biz dahi onlar gibi bir kuluyuz” (YB K-IX/8)

biz hem beglerimiz efendinin gâyet hoşnüd+Ø-Ø+mı+z “Biz ve beylerimiz efendilerinden gayet hoşnutuz” (YB K-X/15)

Çağatay Türkçesi

anın hiç evveli vü ahiri yok+Ø-Ø+Ø+Ø⁸⁸ “Onun hiç evveli ve ahiri yok” (ŞT 65a/1)

anlarını sıvmegenimniñ sebebi bu+Ø-Ø+Ø+Ø kim men müsülmân+Ø-Ø+Ø+Ø anlar kâfir+Ø-Ø+Ø+Ø⁸⁹ “Onları sevmememin sebebi budur ki ben Müslümanım onlar kafirdir” (ŞT 71b/6)

⁸⁸L nüshasında “yok turur” şeklindedir.

mîrniñ aşlı āzerbaycāndındır-Ø+Ø+Ø ve mevlüdü serāb atlıg kintdin+Ø-Ø+Ø+Ø “Mi’in aslı Azerbaycandandır ve doğum yeri Serāb adlı kenttir” (MN 660a/11)

faķîr hem ol āsitāne cārübkeşleridin+Ø-Ø+Ø+mi+n “Fakir o āsitanın süpürücülerindenim” (MN 660a/23)

ve taşavvufda yahşî muşannefâtı bar+Ø-Ø+Ø+Ø “Tasavvufa ait güzel eserleri vardır” (MN660b/11)

bu faķîr ‘arüz fenninde vāsıta bile mevlānāniñ şāgirdi+Ø-Ø+mi+n “Bu fakir aruz vezninde dolaylı olarak Mevlānānın şāgirdiyim” (MN661b/6)

imdi peyda bolğan hoş-tab‘ yigitlerdindür ābādān kātib hem bar+Ø-Ø+Ø+Ø “Yeni yetişen hoş tabiatlı gençlerdendir. (MN 672b/15)

Eski Anadolu Türkçesi

velî ben ki mes‘ūd ibni aħmed+Ø-Ø+em+Ø (SN 160)

niceme kim gözsüz+Ø-Ø+ven+in dünyede elümi tuta āhîretde yide (SN 166)

er ol ola kim ‘aybını gözedür yok+Ø-Ø+ol+Ø kim dil ayruhlara uzadur (SN 175)

atası görür beñzi şaru+Ø-duğın bilür çāresi nüş-dārū+Ø-duğın (SN535)

kişi niçe renc eyledi yoğ yire hūner+Ø-mis+Ø+Ø-se yazayidi çoğ yire (SN 561)

biz elli kişi+Ø-dük kamu pîşe-kār ol araya varduğ çü bulduk şikār (SN 608)

sorar kendü lafzıyile şāh aña hikāye nite+Ø-düğün öñden şoña (SN 630)

didi buyurur+Ø+Ø-sañ içerü gire tapuñuñ mübarek yüzini göre (SN 972)

dönüp dir sūheyle ki sen+Ø-Ø+sü+n benim hem oğlum hem iki gözüm hem canım (SN 1053)

ki siz+Ø-Ø+si+z baña atadan yigrek sizün hükümünüz ni+Ø-se tutmak gerek+Ø-Ø+Ø+Ø (SN 1172)

⁸⁹ T1 ve T2 nüshalarında cümle sonunda turur var.

ana hakkı tanrı hakkı degül+Ø-mis+Ø+Ø-e+Ø+yi-di+Ø+Ø kalkanbanı yirümden tura-y-
idüm (DK D53/7)

oğulda ortacum yok+Ø-Ø+Ø+Ø kartaşda kaderüm yok+Ø-Ø+Ø+Ø (DK D68/1)

mere dadı+Ø-Ø+me+n avçı degül+Ø-Ø+em+Ø (DK D77/3)

banu çiçegün dadısı+Ø-Ø+yam+Ø (DK D78/10)

2.4.4.1.2. Çağdaş Diyalektler

Türkiye Türkçesi

bu güler yüzlü adam ben+Ø-Ø+im+Ø (T.T.)

neye baksam aynı şey+Ø-Ø+Ø+Ø (T.T.)

gözlerin o kadar da güzel değil+Ø-miş±Ø. (T.T.)

Gagavuz Türkçesi

sen büyük ürekli adam+Ø-Ø+sı+n (TLG 157)

tonya gider+Ø-kene iki kere baktı geeri (TLG 156)

hem da Gagauzlar hristian+Ø-miş±Ø (TLG 151)

hepsi onun üürenicileri-onalttı-onyedi yaşında delikanmlar+Ø-dı+Ø+lar (TLG 153)

Azerbaycan Türkçesi

men onun mekteb yoldaşı+Ø-Ø+yam+Ø (TLG 217)

indi özünün hekime ehtiyacı var+Ø-dı+Ø+Ø (TLG 217)

belke uşağın bir derdi var+Ø-Ø+Ø+Ø (TLG 218)

Türkmen Türkçesi

men çağa+Ø-Ø+Ø+Ø “çocuğum” (TLG 258)

yeke+Ø-di+Ø+ler “yalnızdılar” (TLG 258)

Özbek Türkçesi

men Özbek tili oqıtuvçisi+Ø-Ø+me+n “Ben Özbekçe öğretmeniyim” (TLG 347)

meniñ ismim Gökxan+Ø-Ø+Ø+Ø (TLG 347)

beharde açilgen bagnañ güli+Ø-Ø+se+n “Baharda açılan bağın gülüsün”
(Coşkun, 2000: 81)

Yeni Uygur Türkçesi

yastığım kara taş+Ø-Ø+Ø+Ø Ayağım yılañ baş+Ø-Ø+Ø+Ø (TLG 420)

siz qaysi şherdin+Ø-Ø+Ø+Ø “Siz hani şehirdensiniz?” (TLG 415)

Kazak Türkçesi

öytkeni Qazaktıñ bastawıñ mektebinde oqıyın kitaptar belgilenbek tügil+Ø-Ø+Ø+Ø, eli
şıqqan da joq+Ø-Ø+Ø+Ø “Çünkü Kazak ilkokullarında okunacak kitapları belirlemek
bir yana, henüz basılmış da değildir” (TLG 476)

kümis tabaq kökte jüzgen Ay suluw+Ø-Ø+Ø+Ø “Gümüş tabak hâlinde gökte yüzen ay
güzeldir” (TLG 478)

Kırgız Türkçesi

baarıñar kerektüü+Ø-Ø+süñ+ör “Hepiniz gereklisiniz” (Kasapoğlu-Çengel, 2005: 183)

köñgöl degen uluu nerse+Ø-Ø+Ø+Ø “Gönül yüce bir şey” (TLG 532)

mına seniñ atañdın atası men+Ø-Ø+mi+n “İşte senin babanın babası benim” (TLG536)

Karakalpak Türkçesi

meniñ kesibim añşı+Ø-Ø+Ø+Ø “benim işim avcılık” (TLG 612)

buniñ jawı da köp+Ø-Ø+Ø+Ø “Onun düşmanları da çok” (TLG 614)

men jumısker+Ø-Ø+me+n “Ben işçiyim” (Uygur, 2010: 250)

Nogay Türkçesi

yüzim paydalı yemis+Ø-Ø+Ø+Ø (TLG 666)

seniñ pişen pişe tuvıl+Ø-Ø+Ø+Ø “Senin karın kadın değil” (TLG 674)

bu kulakka kiretagan söz+Ø-Ø+Ø+Ø “Bu kulağa gelen bir söz” (TLG672)

Tatar Türkçesi

min ęaşıyķ+Ø-Ø+mı+n sēzge “Ben aşığım size” (TLG 711)

ħellerēęēz niček+Ø-Ø+Ø+Ø? “Hālleriniz nasıl?” (TLG 735)

kayda azık mul+Ø-Ø+Ø+Ø ? “Nerede azık bol?” (TLG721)

Başkurt Türkçesi

güye, kaşı tüşken yözök+Ø-Ø+mö+n atı yığıp kaskan yēęēt+Ø-Ø+mē+n “Adeta kaşı düşmüş yüzüğüm atı kendisini yıkıp kaçmış olan yiğidim (Öner, 2011: 214)

tın alırğa, kuzgalırğa mömkin tüğel+Ø-Ø+Ø+Ø “Nefes almak, kığırdamak mümkün değil” (Öner, 2011: 226)

uğa nime yaķşı nime nasar ikenin aņlatıręa kerek+Ø-Ø+Ø+Ø “Ona neyin iyi neyin kötü olduğunu anlatmak gerek.” (Yazıcı Ersoy, 2007: 266)

Kırım Tatar Türkçesi

siz kiyev+Ø-Ø+siņ+iz “siz damatsınız” (TLG 847)

Dünyada, yalnız kıızından başka daa kimi bar+Ø-Ø+Ø+Ø (TLG 867)

Musafırxanemiz merkezıy yolnığ kenarçığında+Ø-Ø+Ø+Ø (TLG871)

Karaçay Malkar Türkçesi

ķalay+Ø-Ø+si+z? “Nasılsınız?” (TLG 929)

men şaytan da tül+Ø-Ø+me+Ø, cek da tül+Ø-Ø+me+Ø “Ben şeytan da değilim cin de değilim” (TLG 933)

Kumuk Türkçesi

Zamanıbız ma’ripatnı-hünerni zamanı+Ø-Ø+Ø+Ø “Zamanımız ilim ve hünere zamanı” (TLG 1004)

ķumuķ tũgũl+∅-∅+bũ+z (TLG 993)

bizden ōzge yerlerde ķol bulan iş etmek bek az+∅-∅+∅+∅ (TLG1004)

Karay Tũrkęesi

bu ętikler ullu+∅-∅+∅+∅ “Bu ayakkabılar bũyũk” (Kocaoğlu, 2006: 46)

biz temiręiler tũvũl+∅-∅+∅+∅, sabanęılar+∅-∅+bi+z “Biz demirci değil, ęiftęiyiz”
(Kocaoğlu, 2006:118)

bũgũn kōkler bulutlu+∅-∅+∅+∅ “Bugũn hava bulutlu” (Kocaoğlu, 2006: 67)

men Őaray bar+∅-∅+mi+n “Ben Karayım” (Kocaoğlu, 2006: 42)

męn ūretũvęũ+∅-∅+mi+n “Ben ōđretmenim” (Kocaođlu, 2006:78)

Altay Tũrkęesi

men Altay kiji+∅-∅+∅+∅ “ben Altayım” (TLG 1038)

sler kem+∅-∅+∅+∅? “Siz kimsiniz?” (TLG 1080)

mege cakşı+∅-∅+∅+∅ “İyiyim” (TLG 1038)

Hakas Tũrkęesi

iziğ suğ par+∅-∅+∅+∅ ba “Sıcak su var mı?” (TLG 1131)

olar ūđretęi+∅-∅+∅+ler “onlar ōđretmen” (TLG 1106)

kũlũk+∅-∅+pĩ+n tĩp kũlbe, artıh+∅-∅+pı+n tĩp mahtanma “Gũclũyũm diye gũlme,
daha iyiyim diye ōvũnme” (Arıkoğlu, 2005: 275)

aal irah ni+∅-me-s+∅+∅ (<ne ermez) “o kōy uzakta değil. (Arıkoğlu, 2005: 57)

içi sıraylığ ni+∅-me-s+sĩ+ŋ (<ne ermez) “iki yũzlũ değilsin” (Arıkoğlu, 2005: 108)

Tuva Tũrkęesi

ũjũk bilbes kiji, ūnũ ęoktan dora+∅-∅+∅+∅ “ilimsiz kiři, sađır dilsizden beter”
(TLG 1217)

bo Karatı haannığ ęũve+∅-∅+∅+∅ oğlum “Bu Karatı hanındır oğlum” (TLG 1188)

bis silerge kelgenner ulus+Ø-Ø+bi+s “Biz size geldik” (Harrison, 2001: 48)

Harrison, Tuva Türkçesinde çüve “şey”, kiji, ulus gibi isimlerin kopula işlevini yerine getirdiğini, bu cümlelerde fiili bulunmadığını, sonlarında bulunan isimlerin bir yardımcı fiil işlevi gördüğünü belirtir (Harrison, 2001: 47). Ancak, çalışmamızın giriş bölümünde de belirttiğimiz gibi, Türk dilinde çüve, kiji, ulus gibi kelimeler ismi fiil kategorisine aktarma işlevini yerine getiremezler. Bu bakımdan söz konusu kelimelerin “kopula” olarak değerlendirilmesi Türk dilinin ekleşme bilgisi bakımından mümkün değildir. Bu örneklerde cevheri ek fiilin morfofonetik dizide bulunmaması, morfofonemik olarak da mevcut olmadığı şeklinde yorumlanmıştır.

Er çangıs ooldug kiji+Ø-Ø+me+n “Sadece bir oğlum var” (TLG 1188)

Yakut Türkçesi

bu kılaaska bies tünnük baar+Ø-Ø+Ø+Ø “Bu sınıfta beş tane pencere vardır”
(Kirişçioğlu, 1999: 146)

min oğollox kiji+Ø-Ø+bi+n “ben çocuklu insanım” (Kirişçioğlu, 1999: 160)

bu ouskuola ulaxan+Ø-Ø+Ø+Ø “Bu okul büyüktür” (Kirişçioğlu, 1999: 146)

Çuvaş Türkçesi

epir Kaşkır+Ø-Ø+Ø+sem “Biz kurtlarız” (TLG 1308)

ku vırın-ılhanlı vırı+Ø-Ø+Ø+Ø “Bu yer lanetli yer” (TLG 1308)

il’ya Murometes vırıs+Ø-Ø+Ø+Ø “İl’ya Muromets Rus’tur” (TLG 1308)

yal tavraşınçe tımesem te pur+Ø-Ø+Ø+Ø “Köy çevresinde tepeler de var” (TLG 1309)

şeşmer halihı usal halih+Ø-çi “Şeşmer halkı kötü halktı” (TLG 1308)

vıl çuhın Ø-ma-r+Ø+Ø-çi+Ø+Ø “O fakir değildi” (TLG 1308)

vıl şarımsan şıvınçen itlaayarah Ø-ma-r+Ø+Ø. “O, Şarımsan suyundan çok uzakta değil” (TLG 1308)

2.4.4.2. Yalnız Görev Kategorisine Ekli +Ø- Cevheri Ek Fiil Ekleşmeleri

2.4.4.2.1. Tarihî Diyalektler

Köktürkçe

oglu kañın teg kılınma-duk+Ø+Ø-Ø+Ø+Ø erinç “oğlu babası gibi kılınmamış olacak”
(KT D 5)

sekiz oguz tokuz tatar kalma-duk+Ø+Ø-Ø+Ø+Ø “sekiz oğuz dokuz tatar kalmamış”
(ŞU D 1)

türk budun öl-sik+Ø+Ø-Ø+ig+Ø “Türk Milleti öleceksin”
(KT G 7)

tabgaç oguz kıtañ bñçegü kabuşsa kal-taçı+Ø+Ø-Ø+bi+z “Çin Oguz Kıtay bu üçü birleşse kala kalacağız”
(T 13)

edgü kör-teçi+Ø+Ø-Ø+se+n ebiñe kir-teçi+Ø+Ø-Ø+se+n buñsuz bol-taçı+Ø+Ø-Ø+se+n “İyilik göreceksin, evine göreceksin, dertsiz olacaksın”
(BK K 14)

üze kök teñri asra yağız yer kılındukta ekin ara kişi ogli kılın-mış+Ø+Ø-Ø+Ø+Ø “Üstte mavi gök, altta yağız yer kılındıkta, ikisi arasında insan oğlu kılınmış”
(KT D 1)

kişi ogli kop ölgeli törü-miş+Ø+Ø-Ø+Ø+Ø “İnsan oğlu hep ölmek için türemiş”
(KT K 10)

antag külüg kagan er-miş+Ø+Ø-Ø+Ø+Ø “Öyle ünlü kağan imiş”
(KT D 4, BK D 5)

bu yolun yorisar yarama-çı+Ø+Ø-Ø-Ø+Ø “Bu yoldan yürürsek yaramayacak”
(T 23)

yana içik ölmeçi yitme-çi+Ø+Ø-Ø+se+n “Tekrar tabi ol ölmeyecek yok olmayacaksın”
(ŞU D 5)

yagru kontukta kisre añıg bilig biligin anta öyür er-miş+Ø+Ø-Ø+Ø+Ø “Yaklaştırıp konduktan sonra kötü şeyleri o zaman düşünürmüş”
(KT G 5)

anta añıg kişi ança boşgurur er-miş+Ø+Ø-Ø+Ø+Ø “Orada kötü kişi şöyle öğretiyormuş”
(KT G 7, BK K 5)

sabımın edgüti eşid-Ø+Ø+Ø-Ø+Ø+Ø “Sözümü iyice işit”
(BK K 1)

- bu süg elt-Ø+Ø+Ø-Ø+Ø+Ø “Bu orduyu sevket” (T 32)
- yelme kargu edgüti ur- Ø +Ø+Ø-Ø+Ø+gıl (T34)
- altun yışda olur+Ø+Ø+Ø-Ø+u+η “Altun ormanında oturun” (T 31)
- ben ebgerü tüş-e+Ø+Ø-Ø+yi+n “Ben eve ineyim” (T 30)
- anı körüp ança bil-Ø+Ø+Ø-Ø+i+η “onu görüp öyle bilin” (BK D 33)
- men taşık-a+Ø+Ø-Ø+yı+n “Ben isyan edeyim” (ŞU D 10)
- sü yorı-Ø+Ø+Ø-Ø+yı +n “Ordu yürüteyim” (ŞU D 5)
- teñri bilge kaganta adrılma-lı+Ø+Ø-Ø+m+Ø azma-lı+Ø+Ø-Ø+m+Ø “Yüce bilge kağandan ayrılmayalım yoldan çıkmayalım” (O 11)
- altun yış üze kabış-alı+Ø+Ø-Ø+m+Ø “Altun orman üzerinde buluşalım” (T 10)

Eski Uygur Türkçesi

- adıglı toñuzlu art üze sokuş-miş+Ø er-miş+Ø+Ø-Ø+Ø+Ø “Ayı ile domuz dağ geçidinde çarpışmışlar imiş” (IB 6)
- kılıkı terkış kişi birle ildiş-güçi+Ø+Ø-Ø+Ø+Ø “Ahlakı kavgacı kişi ile kavga edecektir” (TT VII 27-7)
- öküş tınıglar barıp öl-igli+Ø+Ø-Ø+Ø+Ø “Çok insan varıp ölmüş” (İKP XXXV)
- nelük öl-gey+Ø+Ø-Ø+ol+Ø “Niçin ölecek” (IB 57)
- biği öze ur-ğu+Ø+Ø-Ø+ol+Ø “Mektup üzerine vuracak” (TT VII 53-5)
- emgekte ozğur-gay+Ø+Ø-Ø+se+n “sıkıntıdan kurtaracaksın” (İKP VI)
- enetkek tilintin toħrı tilinçe yarat-mış+Ø+Ø-Ø+Ø+Ø “Hint dilinden Tohar diline çevirmiş” (MYT 34-16)
- küçlüg er-miş+Ø+Ø-Ø+bi+z “Kuvvetli imişiz” (ÇB 85)
- neçe sözlemesig irinçülüg söz sözle-yür+Ø+Ø-Ø+bi+z “Nice söylenmemesi gereken sefil söz söylüyoruz” (Eraslan, 2012: 337)

bu muntağ tül tüşe-yük+Ø+Ø-Ø+m+n “böyle düş görmüşüm” (U III 54-15)

yağın kel-yük+Ø+Ø-Ø+ol+Ø “yakın gelmiş o” (U III 64-5)

siziğe yeme ber-gey+Ø+Ø-Ø+bi+z “Size de vereceğiz” (İKP XLIX)

silerni barça anta kutar-ga+Ø+Ø-Ø+me+n “Sizleri hepinizi o zaman kurtaracağım”
(İKP LXXVI)

kaça neğ ezük sözleme-çi+Ø+Ø-Ø+m+n “Hiçbir zaman yanlış söylemeyeceğim”
(Gabain, 2007:82)

men amtı siziğe azkıya nomla-Ø+Ø+Ø-Ø+yı+n “Ben şimdi size birşeyler anlatayım”
(Kip 180)

ulug ilig begke inçe tip ötünti ti-Ø+Ø+Ø-Ø+Ø+gil “Ulu hükümdara şöyle arz etti, diye söyle”
(Eraslan, 2012: 346)

yazukumta boşayu bir-Ø +Ø+Ø-Ø+zü +n “Suçumdan beni kurtarsın” (Kip 200)

amdı tokuz türlüğ işiklerniğ edgü yavızların ayu bir-eli+Ø+Ø-Ø+m+Ø “Şimdi tokuz türlü eşiklerin iyi kötülerini söyleyiverelim”
(TT VII 21-17/18)

amtı ödsüz ölme-Ø+Ø+Ø-Ø+Ø+Ø “Şimdi zamansız ölme” (Eraslan 2012: 348)

arık süzük kirtgünç köñilin kuanşi im pular atın ata-Ø+Ø+Ø-Ø+η+lar “Temiz, duru, imanlı gönülle Kuanşi im pular adını anınız”
(Kip 52)

bu ne emgekig yer ermiş+Ø+Ø-Ø+Ø+Ø “Bu ne çileli yer imiş” (İKP IV)

Karahanlı Türkçesi

men emdi ev içre yat-ur+Ø+Ø-Ø+Ø+me+n usal “Ben şimdi ev içinde gafil yatıyorum”
(KB 5848)

yiğitlik teg edgü yoğ er-miş+Ø+Ø-Ø+Ø+Ø “Yiğitlik gibi iyi yok imiş” (KB 6525)

olar tagka ag-duk+Ø+Ø-Ø+Ø+Ø “Onlar dağa çıktılar” (DLT II, 61-10)

sözünj sözle-yük+Ø+Ø-Ø+Ø+Ø öz tilin ülgelep “Kendi tilinle tartarak sözünü söylemiş”
(KB 3711)

- usal bolmağıl ay tirig boldaçı+Ø+Ø-Ø+Ø+Ø /tirig bolduñ erse özün öldeçi+Ø+Ø-Ø+Ø+Ø “Ey diri, gafil olma, diri olsan da öleceksin” (KB 1066)
- çıgay öl-ge+Ø+Ø-Ø+Ø+Ø “fakir ölecek” (KB 5565)
- kimin elgi bolsa budunğa uzun silig bol-ğu+Ø+Ø-Ø+Ø+Ø kılkı kılınçı tüzün “Kim halka hakim olursa, onun tabiatı yumuşak, tavır ve hareketi düzgün olmalıdır” (KB 546)
- bunu tili yavlağ sini sözle-gey+Ø+Ø-Ø+Ø+Ø “Halkın dili kötüdür, seni çekiştirir” (KB 194)
- ķayuda turur bir kör-ey+Ø+Ø-Ø+i+n anı “Nerdedir bir göreyim onu” (KB 570)
- bu şükruğ negü teg öt-ey+Ø+Ø-Ø+Ø+Ø öz özün “Bu şükürü kendi başına nasıl ödeyeceksin” (KB 1033)
- yağı çıktı yek teg yekig ne kıl-a+Ø+Ø-Ø+yı+Ø “Şeytan gibi düşman çıktı, şeytanı ne yapayım” (KB 6577)
- negü tir eşit+Ø+Ø+Ø-Ø+Ø+Ø emdi kölçin sakal “Ne der işit şimdi ak sakal” (KB 4636)
- negü tir eşit-Ø +Ø+Ø-Ø+Ø+gil küsemiş kişi “Ne der işit özlem,iş insan” (KB 3312)
- tiril-Ø+Ø+Ø-Ø+sü+Ø köñül bol-Ø+Ø+Ø-Ø+su+Ø nefsum ölüg “Dirilsin gönlüm ve nefsim ölsün” (KB 5103)
- nü kıl-Ø+Ø+Ø-Ø+su +n er at bir ikindi bile (KB 5851)
- küd-eli+Ø+Ø-Ø+m+Ø kör-eli+Ø+Ø-Ø+m+Ø yime ay aķı “Bekleyelim görelim ey cömert” (KB 4924)
- negü teg oķı-lı+Ø+Ø-Ø+m+Ø anı ay berü “Onu buraya nasıl davet edelim” (KB 3155)
- sözümni tut-Ø+Ø+Ø-Ø+uñ+lar “Sözümü tutunuz” (KB 4867)
- ķayu sü bolur bolsa başsız boşa-Ø+Ø+Ø-Ø+ñ+Ø “Hangi ordu başızsa onu bırak” (KB 2302)
- negü kolsa birme-Ø+Ø+Ø-Ø+Ø+Ø “ne isterse verme” (KB 4278)

ayınlama-Ø+Ø+Ø-Ø+sun+lar sini halk ara “Halk arasında seni kötölemesinler”(KB 4463)

tanrı yazuk örtgen yarlıka-ğan+Ø+Ø-Ø+ol+Ø “Tanrı günahları örten, bağışlayandır”
(Kur. Ter. 37/56a3)

til-er+Ø er-miş+Ø+Ø-Ø+Ø+Ø “Diler imiş” (KB 468)

kimi sevse+Ø er-miş+Ø+Ø-Ø+Ø+Ø köñül arzulap “Gönül arzulayarak kimi sevse imiş” (KB 3478)

Harezmi Türkçesi

īmānımı içginmağdın kırkup yığla-yur+Ø+Ø-Ø+me+n “İmanımı kaybetmekten korkup ağlıyorum” (NF 237-10)

ēşittük kim Muhammed dīniğe kir-miş+Ø+Ø-Ø+se+n “İşittik ki Muhammed dinine girmişsin” (NF 13-16)

‘arab ellerinde anıñ teg şahib-cemāl yok er-miş+Ø+Ø-Ø+Ø+Ø “Arap ellerinde onun gibi güzel yok imiş” (NF 180-8)

sizdin soñ hālifa kim bol-ğay+Ø+Ø-Ø+Ø+Ø “Sizden sonra halife kim olacak”
(NF 119-13)

mundağ kınlar kııl-ğu+Ø+Ø-Ø+mı+z “Böyle eziyetler edeceğiz” (KE 221r/14)

altun kümüş yinçüleri saña bir-ge+Ø+Ø-Ø+m+Ø “Altın, gümüş, inileri sana vereceğim” (KE 224r/17)

al-ğan+Ø+Ø-Ø+se+n “almışsın” (KE 78r/21)

rahmsuz beglerge zaħm teg-gü+Ø+Ø-Ø+si+Ø “Merhametsiz beğlere” (KE 249r/7)

ķamuğı kıymetlig parçalar birle örtül-gen+Ø+Ø-Ø+Ø+Ø “Hepsi kıymetli parçalar ile örtülmüş” (KE 92r2)

ağrıķğa şifa ber-gen+Ø+Ø-Ø+ol+Ø “Hastaya şifa veren odur” (KE 162r21)

ēlig tut-ğuçı+Ø+Ø-Ø+se+n “El tutacaksın” (MM 1/3)

- ķapnı dūşāb birle toldur-Ø+Ø+Ø-Ø+Ø+ğıl “Kabı pekmez ile doldur” (KE 133v/20)
- ne bil-e+Ø+Ø-Ø+yi+n “Ne bileyim” (KE 152r/5)
- biz barıp kıznı tartıp keltür-eli+Ø+Ø-Ø+η+Ø “Biz varıp kıızı alıp ketirelim”(KE 63v/13)
- zeliħa neteg şabr ķıl-Ø +Ø+Ø-Ø+ su+n “Zeliha nasıl sabretsin” (KE 78v/18)
- meniņ birle bar-Ø+Ø+Ø-Ø+ıη+Ø “Benimle varın” (KE 176v/9)
- anı iste-geli+Ø+Ø-Ø+η+Ø “Onu arayalım” (KE 190r/1)
- biz taķı cümle yārānlarka i‘lām ķıl-alı+Ø+Ø-Ø+ķ+Ø “Biz de cümle yaranlara bildirelim” (NF 40/7)
- siziņ fermānıñızķa boyun bër-e+Ø+Ø-Ø+yim+Ø “Sizin fermanınıza boyun vereyim” (NF 366/14)
- ata ananı tileyür erseņ saņa bër-eli+Ø+Ø-Ø+Ø+Ø “babanı ananı diler isen sana verelim” (KE 215v/10)
- fażiħat bolma-lı+Ø+Ø-Ø+η+Ø “rezil olmayalım” (KE 213v/19)
- kirme-Ø+Ø+Ø-Ø+η+Ø munuņ teg söze “Bunun gibi söze girmeyin” (MM 53/2)
- bir Allāh turur, iķrār ķıl-Ø+Ø+Ø-Ø+ıη+lar “Allah birdir, ikrar kılın” (KE 152v/5)
- melikge ayak tut-ar+Ø+Ø-dı+m+Ø “Melike kase tutardım” (KE 88r/14)
- öl-ür+Ø+Ø-se sal-Ø+Ø+Ø-Ø+Ø+ğıl etini ķurtķa “Ölürse etini kurda sal” (KE 80v/12)

Kıpçak Türkçesi

- ni ay-tay ħālım uşbu kim kör-er+Ø+Ø-Ø+se+n “Gördüğün halimi sana söyleyeyim” (HŞ 3847)
- içi yarlığını tirip ķođ-ğan+Ø+Ø-Ø+ol+Ø “Tanrı buyruğunu toplayıp koyandır” (HŞ 157)
- ‘aķıl bizni biligke yolçıla-yur+Ø+Ø-Ø+Ø+Ø “Akıl bizi bilgiye yolculuyor” (HŞ 2297)

- til aç-mış+Ø+Ø-Ø+Ø+Ø il uluğlarıña sög-miş+Ø+Ø-Ø+Ø+Ø “Ağzını açmış din ulularına sövmüş” (HŞ 2053)
- kim uş tün bardı bugün alma-yısar+Ø+Ø-Ø+Ø+Ø “Dün var olan bugün kalmayacak” (HŞ 3946)
- ıyāmet kün şefā‘ at ıl-ğuçı+Ø+Ø-Ø+ol+Ø “Kıyamet günü şefaaf kılıcıdır” (HŞ 144)
- seniğ ‘ ışıı tuzağına tutul-ğan+Ø+Ø-Ø+Ø+Ø “Senin aşkın tuzağına tutulmuşum” (GT 70b/12,13)
- uruşda düşmanıña taş at-ğay+Ø+Ø-Ø+Ø+Ø “Savaştta düşmanına taş atacak” (HŞ 1725)
- ni çare birle andın urtul-ası+Ø+Ø-Ø+Ø+Ø “Ne çare ile ondan kurtulacak” (HŞ 2496)
- anı izdeyü bar ömrüm kiçür-gü+Ø+Ø-Ø+m+Ø “Onu arayarak bütün ömrümü geçireceğim” (HŞ 916)
- közümni tabanıña bir sür-e+Ø+Ø-Ø+yi+n “Gözümü tabanına bir süreyim” (HŞ 1665)
- ay-a+Ø+Ø-Ø+yi+n men ulağ tut yağıtı tıña “Söyleyeyim ben kulak tut iyi dinle” (HŞ 3624)
- ıl-a+Ø+Ø-Ø+yi+m tapğıda cānnı urban “Canımı kurban kılayım” (HŞ 1016)
- oturma-Ø+Ø+Ø-Ø+Ø+Ø düşmanığ birle turuş-Ø+Ø+Ø-Ø+Ø+gıl “Oturma düşmanınla savaş” (HŞ 1740)
- açıl-Ø+Ø+Ø-Ø+su+n könlüm anın birle “Açılsın gönlüm onunla” (HŞ 752)
- mini adğu yimekke koy-Ø +Ø+Ø-Ø+su+Ø dāyim “Beni kaygılandırırsın daima” (HŞ 2239)
- til-eli+Ø+Ø-Ø+ı+Ø canımız barınca anı “Dileyelim canımız var oldukça onu” (HŞ 621)
- imdi aş yi-geli+Ø+Ø-Ø+m+Ø “Şimdi yemek yiyelim” (HŞ 1125)
- bu bir işni oy-Ø+Ø+Ø-Ø+uı+Ø “Bu bir işi koyun” (HŞ 1680)
- cevabın ayt-Ø+Ø+Ø-Ø+ıı+ız “Cevabını söyleyiniz” (HŞ 4199)

- bil-Ø+Ø+Ø-Ø+iñ+ler barçañız çın “Hepiniz doğru bilin” (HŞ 4102)
- kiltür-Ø+Ø+Ø-Ø+sün+ler anı “Getirsinler onu” (HŞ 1134)
- kel-iyor+Ø+Ø-Ø+Ø+lar (CC 160, 8)
- yi-yür+Ø+Ø-Ø+me+n “yiyorum” (HŞ 2178)
- āhır hem aç-ğa+Ø+Ø-Ø+me+n fuḳā^c ağzın (HŞ 3843)
- ḳaza ḳıl-ğa+Ø+Ø-Ø+m+Ø “kaza kılacağım” (HŞ 802)
- niteg ayt-ay+Ø+Ø-Ø+me+n “Nasıl söyleyeyim” (HŞ 4142)
- ilindin içḳınur+Ø+Ø-du öz özini “Kendi kendini elinden çıkarırdı/kendini kaybederdi” (HŞ 1317)
- buğday birle tol-gay+Ø+Ø-dı ‘anbar “Buğday ile dolacak anbar” (HŞ 4107)
- eger bilmek için bol-sa+Ø+Ø-dı bu rāz “Eğer bilmek için olsaydı bu sır” (HŞ 65)
- anıñ körkindin ay hem uvtan-ur+Ø+Ø-mış+Ø+Ø-Ø+Ø-Ø “Onun güzelliğinden ay da utanırmış” (HŞ 437)
- ḳaçan kim ıddı+Ø+Ø-sa+ñ+Ø ol yirge şāh-zād “Ne zaman ki gönderdiysen o yere şehzade” (HŞ 1143)
- eger anlarda ḥod bar irdi+Ø+Ø-se+Ø+Ø tāc “Eğer onların kendilerinde var idiye taç” (HŞ 181)
- Çağatay Türkçesi**
- imdi şafā ḳıl-ur+Ø+Ø-Ø+Ø+Ø (LD 388)
- ve yana bir namede mundaḳ di-mış+Ø+Ø-Ø+Ø+ler “Bir mektupta şöyle demişler” (ŞT 101a/3)
- çün köz aç-mış+Ø+Ø-Ø+Ø+Ø, yarup è-mış+Ø+Ø-Ø+Ø+Ø ‘ālem “Gözünü açmış, güneş parlıyormuş” (Eckmann, 2009: 142)
- atalarımın köre ḳal-ğan+Ø+Ø-Ø+si+z “Atalarımı görüp kalansınız” (Eckmann, 2009: 136)

- ķābul ķıl-ġay+Ø+Ø-Ø+me+n “Kabul edeceġim” (ŞT 89a/7)
- bol-ġu+Ø+Ø-Ø+sı+Ø ķıyāmetķaķa cevġānı anıġ “Onun ömrü kıyamate kadar olacak” (NC 15b/1)
- ger mālnı esbāb-ı necāt eyle-ge+Ø+Ø-Ø+si+n “Malını kurtuluş sebebi eylesin” (NC 12a/15)
- sizlerge ber-e+Ø+Ø-Ø+yim+Ø “Sizlere vereyim” (ŞT 77a/5)
- alıp kel-Ø+Ø+Ø-Ø+sü+n “Alıp gelsin” (ŞT 76a/4)
- anlarını beyan ķıl-alı+Ø+Ø-Ø+η+Ø “Onları beyan kılalım” (ŞT 81a/5)
- anıġ sözündin çıķma-Ø+Ø+Ø-Ø+η+Ø “Onun sözünden çıķmayın” (ŞT 69a/9)
- aslıġ diseġ anġlayın fi‘ālin anla-Ø+Ø+Ø-Ø+Ø+Ø “Aslını anlayayım diyorsan davranışlarını anla” (NC 18a/3)
- esrarını bil-Ø+Ø+Ø-Ø+Ø+Ø “Esrarını bil” (NC 30a/12)
- mihmānnıġ mihrin asra-Ø+Ø+Ø-Ø+Ø+ġıl cān içre (NC 13b/12)
- farz it-eli+Ø+Ø-Ø+Ø+Ø “farz edelim” (NC 36b/15)
- biti-dek+Ø+Ø-Ø+Ø+Ø ėmdi tāriġhini ķātib “Katip Şimdi tarihini yaz” (Eckmann, 2009: 124)

Eski Anadolu Türkçesi

- Şimdi ne yir+Ø+Ø-Ø+si+n ve ne içre+Ø+Ø-Ø+si+n (DK 274 11)
- gide yorır+Ø+Ø-Ø+Ø+Ø (DK 2 6)
- vir-miş+Ø+Ø-Ø+Ø+Ø (DK 75 4)
- sen henüz azad olma-duk+Ø+Ø-Ø+sı+η (Gülsevin, 1992: 258)
- Őuçıġ ‘āşī olanlarıġ yoy-an+Ø+Ø-Ø+ol+Ø (SN 17)
- deg-e+Ø+Ø-Ø+Ø+Ø (DK 2 5)
- gel-iser+Ø+Ø-Ø+Ø+Ø (AD10/16)

ala+Ø+Ø-Ø+yı+n	(DK 25 6)
di+Ø+Ø+Ø-Ø+Ø+Ø	(DK 288 9)
di-Ø +Ø+Ø-Ø+Ø+gil	(DK 14 1)
al-Ø+Ø+Ø-Ø+su+n	(DK 88 9)
al-alu+Ø+Ø-Ø+m+Ø	(DK 301 6)
al-Ø+Ø+Ø-Ø+uñ+Ø	(DK 52- 3)
di-Ø+Ø+Ø-Ø+sün+ler	(DK 262 3)
gel-e+Ø+Ø-Ø+em+Ø	(DK 101 1)
al-a+Ø+Ø-Ø+sı+n	(DK 166 5)
vir-e+Ø+Ø-Ø+Ø+Ø	(DK 14 10)
id-e+Ø+Ø-Ø+vü+z	(DK 285 1)
gel-e+Ø+Ø-Ø+si+z	(DK 266 9)
di-ye+Ø+Ø-Ø+Ø+ler	(DK 187 1)
kopar-mış+Ø+Ø-dı+Ø+Ø	(SN 150)
eger 'itîkaduñ ol-ur+Ø+Ø-sa arı vara haq katında işüñ ileri	(SN 99)
dile-r+Ø+Ø-se+ñ+Ø	(SN 276)
didi ger diler-miş+Ø+Ø-se atam beni	(SN 512)
ideme-z+Ø+Ø-di+Ø+Ø	(SN 410)
meğer bir gin atasına vardı+Ø+Ø-dı+Ø+Ø	(SN 440)
buları teferrüç ider+Ø-ken özi revan bir kapıya tuş oldu gözi	(SN 490)
bilür+Ø+Ø-dü+m+Ø	(SN 542)
dirik+Ø-ken ölümünden öñdin öle	(SN 280)
anı key haqınca gör-e+Ø+Ø-dü+m+Ø	(SN 671)

bularda eger yok+Ø-mıs+Ø+Ø-sa+Ø+Ø-dı hüner (SN 950)

2.4.4.2.2. Çağdaş Diyalektler

Türkiye Türkçesi

oku-yor+Ø+Ø-Ø+su+n (TLG 59)

duy-muş+Ø+Ø-Ø+Ø+Ø (TLG 59)

al-makta+Ø+Ø-Ø+sın+ız (TLG 60)

gel-ecek+Ø+Ø-Ø+Ø+ler (TLG 60)

al-a+Ø+Ø-Ø+yım+Ø (TLG 61)

al-Ø+Ø+Ø-Ø+Ø+Ø (TLG 61)

al-alı+Ø+Ø-Ø+m+Ø (TLG 61)

al-Ø+Ø+Ø-Ø+ın+ız/Ø (TLG 61)

al-Ø+Ø+Ø-Ø+sın+lar (TLG 61)

al-a+Ø+Ø-Ø+sın+ız (TLG 61)

gör-e+Ø+Ø-Ø+Ø+Ø (TLG 61)

çalış-malı+Ø+Ø-Ø+sı+n (TLG 62)

al-mış+Ø+Ø-dı+n+Ø (TLG 63)

al-ıyor+Ø+Ø-du+Ø+Ø (TLG 63)

al-acak+Ø+Ø-tı+k+Ø (TLG 63)

al-ır+Ø+Ø-dı+n+ız (TLG 63)

gel-miş+Ø+Ø-miş+Ø+Ø-Ø+im+Ø (TLG 63)

gel-iyor+Ø+Ø-muş+Ø+Ø-Ø+su+n (TLG 63)

gel-ecek+Ø+Ø-miş+Ø+Ø-Ø+Ø+Ø (TLG 63)

gel-ir+Ø+Ø-miş+Ø+Ø-Ø+i+z (TLG 63)

iç-miş+Ø+Ø-se+n+Ø	(TLG 63)
iç-iyor+Ø+Ø-sa+Ø+Ø	(TLG 63)
iç-ecek+Ø+Ø-se+k+Ø	(TLG 63)
iç-er+Ø+Ø-se+n+iz	(TLG 63)

Gagavuz Türkçesi

ekle-er+Ø+Ø-Ø+si+n	(Özkan, 1996: 149)
gid-eyor+Ø+Ø-Ø+um+Ø	(Özkan, 1996: 149)
alacak+Ø+Ø-Ø+Ø+Ø	(TLG 125)
başla-ya+Ø+Ø-Ø+sı+n	(TLG 127)
ben al-malı+Ø+Ø-Ø+Ø+Ø	(TLG 128)
ist-eyor+Ø+Ø-Ø+Ø+lar çocuun ismini koysunnar	(TLG 129)
de-er+Ø+Ø-di-m+Ø	(Özkan, 1996: 163)

Gagavuz Türkçesinde sıfat fiil üzerine gelen cevheri ek fiil büyük oranda Ø ile temsil edilir. Özkan bu durumu “birleşik fiilin, birleşik çekim olma sürecini tamamlaması” olarak değerlendirir. (Özkan, 1996: 163)

yaş-ar+Ø+Ø-dı+Ø+lar	(Özkan, 1996: 150)
unud-aaa+Ø+Ø-dı+m+Ø	(Özkan, 1996: 164)
ver-miş+Ø+Ø-ti+n+Ø	(Özkan, 1996: 164)
bakma-ya+Ø+Ø-dı+n+Ø	(Özkan, 1996: 165)
yap-ar+Ø+Ø-miş+Ø+Ø-Ø+ık+Ø	(Özkan, 1996: 165)
gid-ecee+Ø+Ø-miş+Ø+Ø-Ø+Ø+ler	(Özkan, 1996: 166)
bil-miş+Ø+Ø-miş+Ø+Ø-Ø+sin+iz	(Özkan, 1996: 166)
iste-er+Ø+Ø-se+n+Ø	(Özkan, 1996: 166)

ver-icek+Ø+Ø-se+Ø+Ø	(Özkan, 1996: 167)
götür-dü+Ø+Ø-se+Ø+Ø	(Özkan, 1996: 167)
işler+Ø+Ø-sa+y-mış+Ø+Ø-Ø+ım+Ø	(Özkan, 1996: 168)
Onun gözünün önünde kaçmaaz+Ø+Ø-dı+Ø+Ø bu uz boylu erif	(TLG 156)

Azerbaycan Türkçesi

al-mış+Ø+Ø-Ø+ıg+Ø	(TLG 206)
yaz-ır+Ø+Ø-Ø+sın+ız	(TLG 207)
al-mağda+Ø+Ø-Ø+sa+n	(TLG 207)
al-acağ+Ø+Ø-Ø+sa+n	(TLG 207)
al+Ø+Ø+Ø-Ø+Ø+Ø	(TLG 207)
al+Ø+Ø+Ø-Ø+ım+Ø	(TLG 207)
al-a+Ø+Ø-Ø+sa+n	(TLG 208)
al-malı+Ø+Ø-Ø+sın+ız	(TLG 209)
al-ası+Ø+Ø-Ø+sa+n	(TLG 210)
al-mış+Ø+Ø-dı+ğ+Ø	(TLG 211)
yaz-ar+Ø+Ø-dı+Ø+lar	(TLG 211)
yaz-ır+Ø+Ø-dı+n+Ø	(TLG 211)
olma-z+Ø+Ø-dı+Ø+Ø	(TLG 216)

Azerbaycan Türkçesinde “almağda idim, almagda imişem, ala idim, görmeli idim, görmeli imişem, ala imişem, yazası idim, yazası imişem” teşkilllerinde sıfat fiil+Ø tamlanan üzerinde gelen cevheri ek fiil lafzen korunmuştur (bk. TLG 211)

bil-ecek+Ø+Ø-di+n+Ø	(TLG 211)
al-mış+Ø+Ø-mış+Ø+Ø-Ø+sa+n	(TLG 211)

gel-er+Ø+Ø-miş+Ø+Ø-Ø+em+Ø	(TLG 211)
gel-ir+Ø+Ø-miş+Ø+Ø-Ø+em+Ø	(TLG 211)
işle-yecek+Ø+Ø-miş+Ø+Ø-Ø+em+Ø	(TLG 211)
al-miş+Ø+Ø-sa+m+Ø	(TLG 211)
gel-er+Ø+Ø-Ø+se+m+Ø	(TLG 212)
oxu-yur+Ø+Ø-sa+ğ+Ø	(TLG 212)
ged-ecek+Ø+Ø-se+n+iz	(TLG 212)
Türkmen Türkçesi	
bar-yaar+Ø+Ø-Ø+sı+η	(TLG 266)
gel-yeer+Ø+Ø-Ø+i+n	(TLG 275)
soora-yaa+Ø+Ø-Ø+η+ız	(TLG 267)
galan eken+Ø+Ø-Ø+Ø+Ø	(Sakaoğlu-Ergun, 1991: 16)
men düş-cek+Ø+Ø-Ø+Ø+Ø	(TLG 269)
siz gül-mekçi+Ø+Ø-Ø+Ø+Ø	(TLG 272)
siz yalbar-malı+Ø+Ø-Ø+Ø+Ø	(TLG 273)
okaa-Ø+Ø+Ø-Ø+yı+n	(TLG 274)
oka-ğın+Ø+Ø-Ø+Ø+Ø	(TLG 274)
oka-Ø+Ø+Ø-Ø+sı+n	(TLG 274)
okaa-lı+Ø+Ø-Ø+η+Ø	(TLG 274)
okaa-Ø+Ø+Ø-Ø+η+Ø	(TLG 274)
oka-Ø+Ø+Ø-Ø+sin+lar	(TLG 274)
al-malı+Ø+Ø-dı+Ø+Ø	(TLG 275)
ber-en+Ø+Ø-di+Ø+Ø	(TLG 275)

bilm- \emptyset - \emptyset - \emptyset - \emptyset +di+n+iz	(TLG 275)
dur-cak+ \emptyset + \emptyset -d ₁ +m+ \emptyset	(TLG 275)
aağla-ar+ \emptyset + \emptyset -mış+ \emptyset + \emptyset - \emptyset +sıñ+ız	(TLG 275)
başla-yaa+ \emptyset + \emptyset -mış+ \emptyset + \emptyset - \emptyset +ık+ \emptyset	(TLG 275)
otur-an+ \emptyset + \emptyset -mış+ \emptyset + \emptyset - \emptyset +ıñ+ \emptyset	(TLG 275)
çözer+ \emptyset + \emptyset -miş+ \emptyset + \emptyset - \emptyset +ik+ \emptyset	(TLG 275)
gaç-cak+ \emptyset + \emptyset -mış+ \emptyset + \emptyset - \emptyset +sıñ+ız	(TLG 275)
ser-meli+ \emptyset + \emptyset -miş+ \emptyset + \emptyset - \emptyset +iñ+ \emptyset	(TLG 275)
söy-yeer+ \emptyset + \emptyset -miş+ \emptyset + \emptyset - \emptyset +iñ+ \emptyset	(TLG 275)
al-sam+ \emptyset + \emptyset -d ₁ +m+ \emptyset	(TLG 275)
bar-sak+ \emptyset + \emptyset -d ₁ +k+ \emptyset	(TLG 275)
bak-sa+ \emptyset + \emptyset -d ₁ + \emptyset + \emptyset	(TLG 275)
Özbek Türkçesi	
tile-gen+ \emptyset + \emptyset - \emptyset +mi+z	(TLG 324)
yok eken+ \emptyset + \emptyset - \emptyset + \emptyset + \emptyset	(TLG 315)
bit-miş+ \emptyset + \emptyset - \emptyset +me+n	(TLG 325)
işle-mağde+ \emptyset + \emptyset - \emptyset +si+z	(TLG 326)
küt-ecek+ \emptyset + \emptyset - \emptyset +se+n	(TLG 328)
eyle-gü+ \emptyset + \emptyset - \emptyset +m+ \emptyset	(TLG 329)
yuber-mağçi+ \emptyset + \emptyset - \emptyset +mi+z	(TLG 330)
ber-gey+ \emptyset + \emptyset - \emptyset + \emptyset +ler	(TLG 331)
tile- \emptyset + \emptyset + \emptyset - \emptyset +yi+n	(TLG 332)
tile-gin+ \emptyset + \emptyset - \emptyset + \emptyset + \emptyset	(TLG 332)

tile-Ø+Ø+Ø-Ø+Ø+Ø	(TLG 332)
tile-yli+Ø+Ø-Ø+k+Ø	(TLG332)
tile-Ø+Ø+Ø-Ø+η+iz	(TLG332)
tile-Ø+Ø+Ø-Ø+sin+ler	(TLG332)
yarıt-er+Ø+Ø-miş+Ø+Ø-Ø+Ø+Ø	(Coşkun, 2000: 169)
kel-er+Ø+Ø-di-m+Ø	(Coşkun, 2000: 154)
bil-ecek+Ø+Ø-di+η+iz	(Coşkun, 2000: 164)
ķoy-gen+Ø+Ø-di+Ø+Ø	(TLG 333)
Yeni Uygur Türkçesi	
gözel i-ken+Ø+Ø-Ø+me+n	(TLG 379)
kör-mekti+Ø+Ø-Ø+se+n	(TLG 389)
yez-i+Ø+Ø-Ø+se+n “yazacaksın”	(TLG 392)
ķık-ķu+Ø+Ø-Ø+η+Ø “çıkacaksın”	(TLG 393)
kör-gey+Ø+Ø-Ø+mi+z	(TLG 394)
küt-mekçi+Ø+Ø-Ø+si+ler	(TLG 395)
yaz-ay+Ø+Ø-Ø+Ø+Ø “yazayım”	(TLG 398)
yaz-Ø+Ø+Ø-Ø+Ø+Ø	(TLG 398)
yaz-Ø +Ø+Ø-Ø+Ø+gıl	(TLG 398)
yaz-Ø+Ø+Ø-Ø+su+n	(TLG 398)
yaz-ayli+Ø+Ø-Ø+Ø+Ø	(TLG 398)
yez-Ø+Ø+Ø-Ø+iη+ler	(TLG 398)
kül-gen+Ø+Ø-di+η+iz	(TLG 399)
kil-maķta+Ø+Ø-di+m+Ø	(Öztürk, 2010: 92)

ķil-ar+Ø+Ø-du+ķ+Ø	(Öztürk, 2010: 93)
işle-r+Ø+Ø-di+m+Ø	(TLG 401)
ķil-gi+Ø+Ø-du+ķ+Ø “geleydik”	(TLG 402)
körüş-mekçi+Ø+Ø-miş+Ø+Ø-Ø+Ø+Ø “görüşmek istiyormuş”	(Öztürk, 2010: 98)
ķil-maķçi+Ø+Ø-ken+Ø+Ø-Ø+se+n	(Öztürk, 2010: 98)
sat-maķçi+Ø+Ø-di+η+lar	(TLG 403)
ķil-kan+Ø+i-ken+Ø+Ø-miş+Ø+Ø-Ø+me+n “yapmışmışım”	(Öztürk, 2010: 95)
küt-mekçi+Ø+Ø-ken+Ø+Ø-Ø+me+n “bekleyeymişim”	(TLG 407)
yaz-maķçi+Ø+Ø-ken+Ø+Ø-miş+Ø+Ø-Ø+se+n “yazmak istiyormuşsun”	(Öztürk, 2010: 95)

Kazak Türkçesi

şarşaw e-ken+Ø+Ø-Ø+mi+n	(TLG 457)
tüsin-gen+Ø+Ø-Ø+bi+z	(TLG 461)
bar-atın+Ø+Ø-Ø+sı+z	(Koç-Doğan, 2004: 257)
bar-uwda+Ø+Ø-Ø+mı+z	(Koç-Doğan, 2004: 266)
kel-e+Ø+Ø-Ø+mi+n “geleceğim”	(TLG 464)
ayt-ar+Ø+Ø-Ø+mı+z “söyleyeceğiz”	(TLG 464)
al-maķşı+Ø+Ø-Ø+sı+z	(TLG 464)
al-maķ+Ø+Ø-Ø+sız+dar	(TLG 464)
jaz-ay+Ø+Ø-Ø+ım+Ø	(TLG 465)
jaz-Ø+Ø+Ø-Ø+Ø+Ø	(TLG 465)
jaz-Ø+Ø+Ø-Ø+ıη+ız	(TLG 465)
jaz-Ø+Ø+Ø-Ø+sı+n	(TLG 465)

jaz-a+Ø+Ø-Ø+yık+Ø	(TLG 465)
jaz-Ø+Ø+Ø-Ø+ıñ+dar	(TLG 465)
kel-e+Ø+Ø-Ø+yi+n	(TLG 466)
kül-gen+Ø+Ø-di+Ø+Ø “gülmüştü”	(TLG 469)
surağan emes+Ø+Ø-ti “sormamıştı”	(TLG 469)

Kırgız Türkçesi

cürgön i-miş+Ø+Ø-Ø+Ø+Ø “yaşamış”	(Kasapoğlu-Çengel, 2005: 271)
candıktar e-ken+Ø+Ø-Ø+Ø+Ø “canlılarmış”	(Kasapoğlu-Çengel, 2005: 186)
unut-kan+Ø+Ø-Ø+sı+ñ	(TLG 516)
öt-kön+Ø+Ø-Ø+süz+dör	(TLG 516)
bil-çü+Ø+Ø-Ø+bü+z “bilirdim”	(TLG 517)
oku-uda+Ø+Ø-Ø+Ø+Ø “okumakta”	(TLG 519)
unut-a+Ø+Ø-Ø+sı+ñ “unutacaksın”	(TLG 519)
başta-r+Ø+Ø-Ø+sı+z “başlayacaksınız”	(TLG 519)
başta-Ø+Ø+Ø-Ø+yı+n	(TLG 520)
başta-Ø+Ø+Ø-Ø+Ø+Ø	(TLG 520)
başta-Ø+Ø+Ø-Ø+ñ+ız	(TLG 520)
başta-sın+Ø+Ø-Ø+Ø+Ø	(TLG 520)
başta-yılı+Ø+Ø-Ø+Ø+Ø “başlayalım”	(TLG 520)
başta-gıla+Ø+Ø-Ø+Ø+Ø	(TLG 520)
başta-Ø+Ø+Ø-Ø+ñız+dar	(TLG 520)
bil-mekçi+Ø+Ø-Ø+bi+z	(TLG 522)

Karakalpak Türkçesi

kül-gen+Ø+Ø-Ø+si+z	(TLG 586)
jaw eken+Ø+Ø-Ø+Ø+Ø “düşman imiş”	(TLG 612)
al-ıwda+Ø+Ø-Ø+mı+z “alıyoruz”	(TLG 588)
ol kül-mekte+Ø+Ø-Ø+Ø+Ø	(TLG 588)
men al-ar+Ø+Ø-Ø+ma+n “alacağım”	(TLG 589)
al-ajak+Ø+Ø-Ø+sa+η	(TLG 589)
isle-Ø+Ø+Ø-Ø+yi+n	(TLG 590)
isle-Ø+Ø+Ø-Ø+Ø+Ø	(TLG 590)
isle-Ø+Ø+Ø-Ø+yik+Ø	(TLG 590)
isle-Ø+Ø+Ø-Ø+ηiz+ler	(TLG 590)
isle-Ø+Ø+Ø-Ø+η+ler	(TLG 590)
isle-Ø+Ø+Ø-Ø+η+Ø	(TLG 590)
isle-sin+Ø+Ø-Ø+Ø+Ø	(TLG 590)
ket-pekşi+Ø+Ø-Ø+me+n “gideceğim, gitmek istiyorum”	(TLG 591)
sen al-ğay+Ø+Ø-Ø+sa+η	(TLG 591)
Nogay Türkçesi	
ber-gen+Ø+Ø-Ø+si+η	(TLG 641)
arıq e-ken+Ø+Ø-Ø+mi+z	(TLG 636)
bar-atagan+Ø+Ø-Ø+mı+z “gitmekteyiz”	(TLG 643)
kel-üvde+Ø+Ø-Ø+si+z	(TLG 644)
öt-er+Ø+Ø-Ø+Ø+Ø “gececek”	(TLG 645)
bar-ayak+Ø+Ø-Ø+pı+z “gideceğiz”	(TLG 645)
yaz-a+Ø+Ø-Ø+yım+Ø	(TLG 648)

yaz-Ø+Ø+Ø-Ø+Ø+Ø	(TLG 648)
yaz-Ø+Ø+Ø-Ø+ıŋ+ız	(TLG 648)
yaz-sın+Ø+Ø-Ø+Ø+Ø	(TLG 648)
yaz-a+Ø+Ø-Ø+yık+Ø	(TLG 648)
yaz-Ø+Ø+Ø-Ø+ıŋ+ız	(TLG 648)
yaz-sın+Ø+Ø-Ø+Ø+lar	(TLG 648)

Tatar Türkçesi

aç-kan+Ø+Ø-Ø+sı+n	(TLG 716)
caylı i-měş+Ø+Ø-Ø+Ø+Ø “iyi imiş”	(TLG 729)
eytër i-ken+Ø+Ø-Ø+Ø+Ø “dermiş”	(TLG 721)
ilt-eçek+Ø+Ø-Ø+sě+z	(TLG 716)
yaz-makçı+Ø+Ø-Ø+Ø+lar	(TLG 718)
başlı-Ø+Ø+Ø-Ø+ym+Ø	(TLG 719)
başla-Ø+Ø+Ø-Ø+Ø+Ø	(TLG 719)
başla-Ø+Ø+Ø-Ø+sı+n	(TLG 719)
başlı-Ø+Ø+Ø-Ø+yk+Ø	(TLG 719)
başla-Ø+Ø+Ø-Ø+gı+z	(TLG 719)
başla-Ø+Ø+Ø-Ø+sın+nar	(TLG 719)

Başkurt Türkçesi

yürü-gen+Ø+Ø-Ø+bi+z	(TLG 777)
yörötör+Ø+i-ken+Ø+Ø-Ø+Ø+Ø “yürütürmüş”	(Öner, 2011: 219)
küt-esek+Ø+Ø-Ø+hıg+ız “bekleyeceksiniz”	(TLG780)
yaz-hamsı+Ø+Ø-Ø+Ø+Ø “yazmak istiyorum”	(TLG 781)

kil-me-gey+Ø+Ø-Ø+Ø+im+Ø “gelmeyeyim”	(TLG 782)
küt-e+Ø+Ø-Ø+yim+Ø	(TLG 787)
küt-e+Ø+Ø-Ø+Ø+Ø	(TLG 787)
küt-Ø+Ø+Ø-Ø+hũ+n	(TLG 787)
küt-ey+Ø+Ø-Ø+ik+Ø	(TLG 787)
küt-Ø+Ø+Ø-Ø+ũg+ũz	(TLG 787)
küt-Ø+Ø+Ø-Ø+hũn+der	(TLG 787)
başla-ga+y-nı+m+Ø “başlamıştım”	(TLG 789)

Kırım Tatar Türkçesi

bil-gen+Ø+Ø-Ø+Ø+ler	(TLG 852)
kör-mekte+Ø+Ø-Ø+mi+z	(TLG 853)
küy-ecek+Ø+Ø-Ø+si+ŋ	(TLG 853)
al-malı+Ø+Ø-Ø+m+Ø	(TLG 854)
bekle-Ø+Ø+Ø-Ø+yim+Ø	(TLG 855)
bekle-Ø+Ø+Ø-Ø+Ø+Ø	(TLG 855)
bekle-Ø+Ø+Ø-Ø+si+ŋ	(TLG 855)
bekle-Ø+Ø+Ø-Ø+yik+Ø	(TLG 855)
bekle-Ø+Ø+Ø-Ø+ŋ+iz	(TLG 855)
bekle-Ø+Ø+Ø-Ø+sin+ler	(TLG 855)
bil-gey+Ø+Ø-di+m “bileydım”	(TLG 857)

Karaçay Malkar Türkçesi

bar-gan+Ø+Ø-Ø+sı+z	(TLG 911)
bar-lık+Ø+Ø-Ø+sı+z “geleceksiniz”	(TLG 912)

çaşa-rık+Ø+Ø-Ø+ma+Ø “yaşayacağım”	(TLG 912)
ket-erik+Ø+Ø-Ø+bi+z “gideceğiz”	(TLG 912)
kör-e+Ø+Ø-Ø+yim+Ø	(TLG 913)
kör-Ø+Ø+Ø-Ø+Ø+Ø	(TLG 913)
kör-Ø+Ø+Ø-Ø+sü+n	(TLG 913)
kör-e+Ø+Ø-Ø+yik+Ø	(TLG 913)
kör-Ø+Ø+Ø-Ø+üg+üz	(TLG 913)
kör-Ø+Ø+Ø-Ø+sün+le	(TLG 913)
ket-gen+Ø+Ø-di+Ø+Ø	(TLG 930)

Kumuk Türkçesi

gör-gen+Ø+Ø-Ø+si+z	(TLG 988)
al-acak+Ø+Ø+Ø+Ø+lar	(TLG 989)
başla-Ø+Ø+Ø-Ø+yım+Ø	(TLG 990)
başla-Ø+Ø+Ø-Ø+Ø+Ø	(TLG 990)
başla-Ø+Ø+Ø-Ø+sı+n	(TLG 990)
başla-Ø+Ø+Ø-Ø+yık+Ø	(TLG 990)
başla-Ø+Ø+Ø-Ø+ğ+ız	(TLG 990)
başla-Ø+Ø+Ø-Ø+sın+lar	(TLG 990)

Karay Türkçesi

şiş-ken+Ø+Ø-Ø+Ø+Ø	(Gülsevin, 2010: 151)
oltur-ur+Ø+Ø-Ø+mı+n “oturacağım”	(Gülsevin, 2010: 159)
anlat-a+Ø+Ø-Ø+yım+Ø	(Gülsevin, 2010: 161)
hadirle-Ø+Ø+Ø-Ø+Ø+Ø “hazırla”	(Gülsevin, 2010: 163)

ber-gin+Ø+Ø-Ø+Ø+Ø “ver”	(Gülsevin, 2010: 166)
oltur-Ø+Ø+Ø-Ø+su+n “otursun”	(Gülsevin, 2010: 165)
bar-a+Ø+Ø-Ø+yıx+Ø “gidelim”	(Gülsevin, 2010: 162)
barma-Ø+Ø+Ø-Ø+yı+z “gitmeyin”	(Gülsevin, 2010: 164)
bax-Ø+Ø+Ø-Ø+sın+lar	(Gülsevin, 2010: 165)
anla-ğey+Ø+Ø-Ø+bı+z “anlayalım”	(Gülsevin, 2010: 167)

Altay Türkçesi

al-gan+Ø+Ø-Ø+ım+Ø/al-ga+Ø+Ø-Ø+m+Ø “almışım”	(TLG 1045)
süü-r+Ø+Ø-Ø+i+η “seveceksin”	(TLG 1051)
başta-yta+Ø+Ø-Ø+m+Ø “başlayacağım”	(TLG 1052)
kör-gölök+Ø+Ø-Ø+Ø+tör “görmek üzereler”	(TLG 1053)
al-gay+Ø+Ø-Ø+ım+Ø “alayım”	(TLG 1054)
oyno-Ø+Ø+Ø-Ø+yı+n “oynayayım”	(TLG 1057)
oyno-Ø+Ø+Ø-Ø+Ø+Ø/oyno-Ø+Ø+Ø-Ø+zo+η “oyna”	(TLG 1057)
oyno-gın+Ø+Ø-Ø+Ø+Ø “oynayın”	(TLG 1057)
oyno-Ø+Ø+Ø-Ø+zı+n “oynasın”	(TLG 1057)
oyno-lı+Ø+Ø-Ø+k+Ø “oynayalım”	(TLG 1057)
oyno-Ø+Ø+Ø-Ø+go+r “oynayın”	(TLG 1057)
oyno-Ø+Ø+Ø-Ø+zın+dar “oynasınlar”	(TLG 1057)

Hakas Türkçesi

kör-gez+Ø+Ø-Ø+ı+n “görmüşsün”	(TLG 1112)
al-cıh+Ø+Ø-Ø+pı+s “almışız”	(TLG 1113)
al-cañ+Ø+Ø-Ø+mı+n “aldım, alırdım”	(TLG 1114)

par-ir+Ø+Ø-Ø+bı+s “gidiyoruz”	(TLG 1115)
çir-Ø+Ø+Ø-Ø+bı+n “yiyeyeğim”	(TLG 1116)
al-ğalah+Ø+Ø-Ø+sı+η “almak üzeresin”	(TLG 1117)
pasta-ay+Ø+Ø-Ø+bı+n “başlayayım”	(TLG 1118)
al-Ø+Ø+Ø-Ø+im+Ø “alayım”	(TLG 1118)
al-Ø+Ø+Ø-Ø+Ø+Ø “al”	(TLG 1118)
al-Ø+Ø+Ø-Ø+zı+n “alsın”	(TLG 1118)
al-a+Ø+Ø-Ø+η+ar/al-i+Ø+Ø-Ø+bi+s “alalım”	(TLG 1118)
al-a+Ø+Ø-Ø+η+Ø “iki kişi alalım”	(TLG 1118)
al-Ø+Ø+Ø-Ø+ıη+ar “alımız”	(TLG 1118)
al-Ø+Ø+Ø-Ø+zın+nar “alsınlar”	(TLG 1118)
oyna-r+Ø+Ø-cıh+Ø+Ø-Ø+pı+n “oynardım/oynayacaktım”	(TLG 1119)

Tuva Türkçesi

al-gan+Ø+Ø-Ø+se+n	(TLG 1187)
uduu-r+Ø+Ø-Ø+me+n “uyuyacağım”	(TLG 1193)
al-galak+Ø+Ø-Ø+bi+z “almak üzereyiz”	(TLG 1194)
al-Ø+Ø+Ø-Ø+ıy+n “alayım”	(TLG 1195)
al-Ø+Ø+Ø-Ø+Ø+Ø “al”	(TLG 1195)
al-Ø+Ø+Ø-Ø+zı+n “alsın”	(TLG 1195)
al-ıılı+Ø+Ø-Ø+Ø+Ø/ al-ııl+Ø+Ø-Ø+Ø+Ø “iki kişi alalım”	(TLG 1195)
al-ı+Ø+Ø-Ø+ıη+ar “alalım”	(TLG 1195)
al-Ø+Ø+Ø-Ø+ıη+ar “alımız”	(TLG 1195)
al-Ø+Ø+Ø-Ø+zın+nar	(TLG 1195)

al-gay+Ø+Ø-Ø+me+n “alayım” (TLG 1196)

Yakut Türkçesi

ıl-bit+Ø+Ø-Ø+ım+Ø “almışım” (TLG 1267)

ıl-bıp+Ø+Ø-Ø+pı+t “almışız” (TLG 1267)

ıl-bık+Ø+Ø-Ø+kı+t “almışsınız” (TLG 1267)

ıl-bit+Ø+Ø-Ø+Ø+tara “almışlar” (TLG 1267)

as-pıp+Ø+Ø-Ø+pı+n “açmışımdır” (Kirişcioğlu, 1994: 98)

sie-bitteex+Ø+Ø-Ø+pi+n “arasıra yedim” (TLG 1268)

olor-o+Ø+Ø-Ø+bu+n “oturuyorum” (TLG 1270)

ah-ia+Ø+Ø-Ø+m+Ø “açacağım” (TLG 1270)

ah-ia+Ø+Ø-Ø+pı+t “açacağız” (TLG 1270)

kel-erdeex+Ø+Ø-Ø+pi+n “gelmeliyim” (TLG 1271)

ah-ıataax+Ø+Ø-Ø+pı+n açmak zorundayım” (TLG 1272)

sie-Ø+Ø+Ø-Ø+m+Ø “yiyeyim” (TLG 1273)

sie-Ø+Ø+Ø-Ø+Ø+Ø “ye” (TLG 1273)

sie-Ø+Ø+Ø-Ø+ti+n “yesin” (TLG 1273)

sie-ğın+Ø+Ø-Ø+Ø+Ø / sie-Ø+Ø+Ø-Ø+x+Ø “yiyelim” (TLG 1273)

sie-Ø+Ø+Ø-Ø+η+Ø “yiyin” (TLG 1273)

sie-Ø+Ø+Ø-Ø+tin+ner “yesinler” (TLG 1273)

Çuvaş Türkçesi

şi-yet+Ø+Ø-Ø+ip+Ø “yiyorum” (TLG 1316)

kay-ı+Ø+Ø-Ø+η+Ø “gideceksin” (TLG 1317)

esi kay-nĩ+Ø+Ø-Ø+Ø+Ø ⁹⁰ “gittin”	(TLG 1316)
epĩ kay-ĩ+Ø+Ø-Ø+pĩ+n “gideyim”	(TLG 1318)
epĩ kur-assĩn+Ø+Ø-Ø+Ø+Ø “görmek istiyorum”	(TLG 1318)
kur-Ø+Ø+Ø-Ø+am+Ø “göreyim”	(TLG 1319)
kur-Ø+Ø+Ø-Ø+Ø+Ø “gör”	(TLG 1319)
kur-Ø+Ø+Ø-Ø+tĩr+Ø “görsün”	(TLG 1319)
kur-Ø+Ø+Ø-Ø+ar+Ø “görelim”	(TLG 1319)
kur-Ø+Ø+Ø-Ø+ĩr+Ø “görün”	(TLG 1319)
kur-Ø+Ø+Ø-ççĩr+Ø “görsünler”	(TLG 1319)
kal-at+Ø+Ø-çĩ+Ø+Ø “çalıyordu”	(Durmuş, 2009: 341)
epir lara-ğan+Ø+Ø-ççi+Ø+Ø “otururduk”	(Durmuş, 2009: 342)
ebi pĩl-essĩn+Ø+Ø-ççi+Ø+Ø “bilmek istiyordum”	(Durmuş, 2009: 344)
esir pĩl-sen+Ø+Ø-ççi+Ø+Ø “bilseydim”	(TLG 1320)
pirĩn pĩl-melle+Ø+Ø-ççi+Ø+Ø “bilmeliydik”	(TLG 1320)

2.5. +te-tir/+ti-tir ile Oluşturulan Teşkiller

+te-tir/+ti-tir: Ø, Dİr

uladı köngül uğuş y(e)me yoğ kuruğ tetir “ve bilinç de gerçeksizdir”	(Ht. 672)
üç köl-ler tokuz ögüzler öngtünki taluy-uğ bedütteçisi tetir “Üç göl ve dokuz ırmak doğudaki okyanusu büyütendir”	(Ht. 1173)
ol közsüz kişi ayığ bilge tetir “O gözsüz kişi son derece bilgedir”	(İKP LXXIV)
kaunşi im pusar tınlıglarığ kolulamışi çin kirtü kolulamak titir “Kuanşi im pusar’ın canlı varlıkları ant içmesi gerçek bir ant içmedir”	(Kip 193)

⁹⁰ Oğuzhan Durmuş, Çuvaş Türkçesindeki -nĩ ekinin Türkiye Türkçesindeki -mİş ekine paralel olarak “öğrenilen geçmiş zaman eki” olduğunu belirtir (Durmuş, 2009: 287). Bize göre ise bu ek rivayet sıfat fiil ekidir

beş türlü bu tayınlar işilerning edgüleri titir “Bu beş rahip kadınların iyiliğidir”

(MYT 23-15)

karımağ iğlemekning tıtağı üçüni toğmağ titir “İhtiyarlamak ve hastalanmanın sebebi nedeni doğmaktır”

(MYT 41-3)

2.6. +şi- ile Oluşturulan Teşkiller

şi: Dİr

Peg ko:nınta sumurlağan şi (Sal.) “Bey gönlünden geçirmiştir” (Mehmet, 2008: 140)

2.7. Yer Ödünçlemeli Örnekler

Cevheri ek fiil teşkillerinin ekleşme dizisi içinde olması gerektiği yerin dışında da kullanılabildiği görülür. Bunun sebebi, bizce, genellikle morfofonetik olarak yutulma eğilimi gösteren cevheri ek fiilin lafzen muhafaza edilmesi çabasıdır. *erür* şekli elimizdeki ilk metinlerinden itibaren Ø ile temsil edilebilmektedir. Bu teşkil bağlı olduğu unsurun önüne alınarak morfofonetik dizide telaffuz değerinin korunması sağlanır.

erür evvel âdem muhammed soñı (<evvel âdem erür)

(MM 5/5)

men siziñ teñriñiz ermes mü-men?... kamuğları cevâb aydılar : erür-sen (<sen erür)
(KE10r19)

resul ‘aleyhi’sselâm hatunı erür mü-sen? erür-men tédim (<men erür)

(KE 234v1)

Anadolu ağızlarında da cevheri ek fiilin yer ödünçlemeli şekilleri ile karşılaşılabilir. Bunun örneklerini daha çok Karadeniz ağızlarında görmekteyiz. Bilindiği gibi, cevheri ek fiil Karadeniz ağızlarında lafzen korunma eğilimindedir. Bu ağızlarda cevheri ek fiilin telaffuz değeri olarak korunması çabası aynı zamanda yer ödünçlemesi şeklinde de kendini göstermiştir.

i-sun deli” (delisin) (<deli i-sun), “i-y-ik sizun us’tanuz” (Sizin ustanız) (<ustanuz i-yik) (Günay, 2003: 182)

“i-dur heram” (Haramdır) (<haram idur) (Günay, 2003: 182)

“burası da idur oda” (<oda idur) (Burası odadır), bu da idu yatma odası (<yatma odası idu) (Bu da yatma odasıdır) (Brendemoen, 2001: 15)

“idiler burda” (<burda idiler) (Burdaydılar) (Brendemoen, 2001: 37)

Yer ödünçlemeli örneklerin görüldüğü ekleşme dizileri sıklıkla +Dİr unsurunu içermektedir.

gelmişsindir (T.T.) (<gelmişdirsın)

Turan’a göre “*gelmişsindir* (< *gelmişdirsın* < *kelmiştürürsEn*)” örneğinde görülen yer ödünçlemesinin sebebi açıklığı fazla olan seslerin öne alınma çabasıdır (Turan 2010: 913)

3. BÖLÜM: CEVHERİ EK FİİLDE İŞLEV

3.1. Cevheri Ek Fiilin Alt Fonksiyonları Var mı?

Türk dilinin ekleşme siteminde görevli olan morfolojik bir kategoriye temsil eden birden fazla şekil olması, genellikle söz konusu kategorinin alt fonksiyon bakımından zengin bir içeriğe sahip olduğunu gösterir. Mesela, sıfat fiil eki kategorisine dâhil olan şekillerin fazlalığı, alt fonksiyonlara da yansımıştır; sıkılğan bir çocuk, vurulmuş bir askerim, gidilecek yer, örneklerinde –gan, -muş ve -ecek morfemleri sıfat fiil kategorisine dâhildirler, ancak bunların sırasıyla alışkanlık, rivayet ve tahmin-gereklilik alt fonksiyonlarına sahip olmaları bakımından aralarında fark vardır ⁹¹ (Topçu, 2011: 78, 131, 146).

Çalışmamızın önceki bölümünde Türk dilinde cevheri ek fiil kategorisinin çevre şartlarına ve diyalektlere göre farklı fonetik şekillerde görülebileceğini ortaya koyduk. Ancak, mesela sıfat fiil kategorisinde görülen şekil ve alt fonksiyon zenginliğinin birbirine paralel olması, cevheri ek fiil kategorisi için geçerli değildir. Türk dilinin ekleşme sisteminde cevheri ek fiilin üstlendiği görev, ismi anlamına bir müdahalede bulunmadan fiil kategorisine aktarmaktır. Bu işlevin, +er-, +tur- ve +bol- unsurlarından gelişen şekillerle veya +Ø- ile yerine getirilmesi arasında sadece morfofonetik bir fark vardır. Diğer bir ifadeyle, cevheri ek fiil işlevinin farklı şekillerle icra edilmesi alt fonksiyon fark(lar)ını doğurmaz. Bu noktada “dilde neden aynı işlevi karşılamak için farklı şekiller ortaya çıkmıştır” sorusu akıllara gelebilir.

Bununla birlikte, yapılan bazı çalışmalarda cevheri ek fiil şekilleri arasında fonemik bir fark olduğu iddia edilmiş, bu bakımdan söz konusu şekille ilgili olarak farklı bir terim tespit edilmeye çalışılmıştır.

3.2. Cevheri Ek Fiil ile İlişkilendirilen Bildirme, Kuvvetlendirme/İhtimal Kavramları

Özellikle tur- fiilinin geniş zaman ekiyle oluşturduğu teşkilin morfofonetik olarak haplolojiye uğraması daha sonra yayınma olayıyla ses uyumuna girmesi sonucu ortaya

⁹¹ Bununla birlikte, farklı fonetik şekillerin aynı alt fonksiyonda bulunduğu da görülür. Mesela, -mAktA, -(A/Dr, -(I)yor sıfat fiil ekleri gösterme alt fonksiyonunu yerine getirmeleri bakımından ortaklık gösterirler (Topçu, 2011: 91-93).

çıkan şekiller gramerçiler tarafından ayrı bir fonksiyon olarak algılanmış ve buna bağlı olarak ayrı başlık(lar) altında incelenmiştir.

Mesela, Korkmaz bu unsuru “bildirme eki” başlığı altında inceler ve “*tur-* yardımcı fiilinin geniş zaman çekiminden çıkan (tur-ur) yüklemi özneye bağlayan, ekleşip ünlü ve ünsüz uyumu giren ek-fiilin bildirme kipinin teklik ve çokluk üçüncü şahıs çekimlerine gelerek anlamı güçlendiren –Dır/-Dur eki” şeklinde izah eder (2007: 42).

Konuya, Korkmazla aynı açıdan bakan bir araştırmacı Topaloğludur. Yazar, gramer terimleri sözlüğünün “bildirme eki” maddesinde bu unsurun yükleme olumluluk veya olumsuzluk, süreklilik, kesinlik, kuvvetlendirme ve ihtimal kavramları kattığını, çekimli fiillere eklendiği zaman ise kuvvetlendirme ve ihtimal eki fonksiyonunu kazandığını ifade eder (1989: 41) .

Hatiboğlu da gramer terimleri sözlüğünde +DİR için “bildirme koşacı” başlığı altında değerlendirerek “süerlik, kesinlik veya kuvvetli bir ihtimal kavramlarını vermek üzere yüklem sonuna gelen ve bazen belirteç gibi kullanılan durur sözcüğünün ekleşmiş şekli olan –dur eki” açıklamasını yapar (1982: 26).

Ergin +DİR’in, geniş zaman, kuvvetlendirme ve ihtimal olmak üzere üç işlevi olduğunu, ancak bu işlevlerin genellikle birbirine karıştığını söyler. Ekin asıl işlevi şimdiki zaman ifade etmek olsa da günümüzde kuvvetlendirme ve ihtimal ifadesi daha çok belirlemektedir (2005: 331).

Ediskun’a göre +DİR isimlere gelmediğinde cümlede kesin bir yargı vardır; “Hava sıcak”, isim kök ve gövdelerine geldiği zaman ise kuvvetli bir olasılık bildirir; “bu saatte yol kapalıdır” (Edizkun, 2010: 189)

“DIR in Modern Turkish” başlıklı çalışmasında konuyu değerlendiren Sansa kiplik kategorisinde bu unsurun hem kesinlik hem de şüphe ifade ettiğini belirtir. Söz konusu morfem “Bela Bartok tanınmış bir Macar bestecisiDİR” cümlesinde bir gerçekliği ifade ederken, “Geç saatlere kadar çalıştınız. YorgusunuzDUR tabii” cümlesinde ise tahmini belirtmeye yarar. Yazar, bu unsurun kullanılıp kullanılmamasına bağlı olarak cümlenin yorumunun da değişebileceğini dile getirir; “Bugün cumartesi. Televizyonda iyi şeyler varDIR” cümlesinde bir tahmin vardır. Ancak cümleden DIR unsurunu çıkarırsak cümle

bir gerçekliği ifade eder. Netice olarak Sansa isim ve fiil cümlelerinde bütün şahıslarla kullanılabilen, kesinlik, ihtimal, geçerlilik, tahmin gibi kip özellikleri ifade eden bir işaretleyici olduğunu belirttiği bu unsurun işlevinin bağlamın dışında tespit edilemeyeceğini, anlam bilim içinde, cümle üstü birimlerle birlikte değerlendirilmesi gerektiğini söyler (1984: 145-158). Araştırmacıya göre +Dİr unsurunun yüklem içindeki yeri de cümlenin yorumunu etkiler; “okuldardır” cümlesinde bir ihtimal ifade edilirken, “okuldadırlar” cümlesinde kesin bir yargı vardır (1984: 156)

Büker ise konuya daha çok zaman açısından yaklaşmış, +Dİr unsurunun eylemi geniş zaman (sürerlik, kesinlik, olasılık) bakımından etkilediğini belirtmiştir. Ona göre bu unsurun eylem çekimleri ile ilgisi yoktur, ad soylu bütün kelimeleri geniş zamanlı yüklem hâline getirir, geniş zaman ifadesinin olmadığı durumlarda da cümleye kesinlik yorumu katar. Ayrıca, Büker i- eyleminin geniş zaman çekimi olmadığı için geniş zaman ifadesinin +Dİr unsuru ile elde edildiğini dile getirmiştir. Yazar iddiasını şu cümlelerle açıklamaya çalışır;

İstanbul bir sonbahar şehri (şu anda aklıma düşen, şu sırada gözlemleyip ayırladığım bir olgu, şimdi söylüyorum)

İstanbul bir sonbahar şehridir (bu kesin bir gerçektir, bunu herkes bilir/ her zaman geçerlidir) (1990: 12, 13)

Mustafa Durak, Bükerin makalesindeki iddialara ilişkin yazdığı yazısında, +Dİr unsurunun zamanla ilgisi olmadığını, dolayısıyla geniş zaman işlevli bir ek olarak değerlendirilemeyeceğini belirtir (1992: 25).

Kılıçoğlu “-dir’ in cevheri ek fiil paradigmalarından çıkarılıp, yardımcı fiil bahsinde ele alınması gerektiğini” belirtir. Yazara göre “bugün hastayım” cümlesinin üçüncü şahıstaki karşılığı “bugün hastadır” değil “bugün hasta” şeklindedir, çünkü “-dir” sıfatlarla kullanıldığı zaman kuvvetli ihtimal anlamını verir (1953: 376, 377). Kılıçoğlu başka bir yazısında da “-dir” ekinin “kuvvetli ihtimali muzari ile birlikte” anlattığını ve bu işlevi 3. şahıslarla olduğu kadar diğer şahıslarla da yerine getirdiğini ifade eder (1953: 803).

Kerimoğlu da +Dİr'in kopula olmadığını, cümlenin anlamını ihtimal, kesinlik bakımından etkilediğinden kiplik kategorisi altında değerlendirilmesi gereken bir unsur olduğunu ifade eder (2010: 1622).

Baydar' a göre +Dİr'in işlevi ismi "yüklemleştirmek" değil onlara değişik anlam ilgileri katmaktır Bu bakımdan bu unsur salt bir cevheri ek fiil olarak Türkçenin hiçbir döneminde kullanılmamıştır *iyi* ile *iyidir*, *çalışıyor* ile *çalışıyordur* aynı şey değildir, bu kelimelerin yüklem olmalarında +Dİr unsurunun bir fonksiyonu yoktur. Dolayısıyla, Baydar' a göre +Dİr bir cevheri ek fiil değil bir tekit/ pekiştirme ekidir (2012: 37-54).

Topal da +Dİr'ı cevheri ek fiil kategorisi dışında değerlendirerek bu unsurun cümlenin anlamına göre kesinlik ya da ihtimal ifade ettiğini belirtir. Yazara göre "Bu saate kadar gelmiştir" cümlesinde ihtimal ifade edilirken "Ders bitmiştir" cümlesinde kesinlik anlatılmaktadır (2012: 652).

Konuyu kapsamlı bir çalışmayla değerlendiren Savran bu morfemin hem geniş zaman hem kuvvetlendirme ve ihtimal işlevlerine sahip olduğunu zamanla geniş zaman bildirme işlevini kaybederek pekiştirme ve olasılık işlevlerinin ön plana çıktığını belirtir (2008: 184).

Börekçi'ye göre şahıs eklerinden sonra geldiği için cevheri ek fiil olarak değerlendirilemeyecek olan +Dİr unsuru bilimsel yargılarda cümleye genellik ve kesinlik ifadesi katarken öznel metinlerde kuvvetli inanç ve görelilik bildirir (2009: 159).

Özezen, +Dİr ekinin bildirme işleviyle artık kullanılmadığı ifade eder. Araştırmacıya göre tarihî süreçte +Dİr unsurunun işleviyle ilgili farklı bazı durumlar tespit edilse de bu ek Türkiye Türkçesinde hem isim hem de fiillerle pekiştirme ve olasılık bildirme işleviyle kullanılmaktadır (2010: 191). Bilhassa yabancı araştırmacıların bu unsuru "vurgu eki" olarak adlandırdığını görmekteyiz⁹².

Özetle, yapılan çalışmalarda +Dİr morfeminin daha çok geniş zaman ifade ettiği, cümlenin yorumunu ihtimal, kesinlik bakımından etkilediği ön plana çıkarılmıştır. Bu yüzden de bazı araştırmacılar +Dİr unsurunun cevheri ek fiil kategorisi dışında bırakılarak kiplik başlığı altında incelenmesi gerektiğini iddia etmişlerdir. Ayrıca, bazı

⁹² bk. Underhill, 1976: 33.; Swift 1963: 153.

araştırmacılar +Dİr morfeminin i- gibi cevheri ek fiil olduğunu kabul etseler de, bu unsuru farklı bir terimle (özellikle bildirme eki ile) karşılayabilmektedirler.

Tarihsel süreç içinde er- cevheri ek fiilin geniş zaman teşkili olan *erür* şeklinin morfofonetik olarak yutulması elimizdeki ilk metinlerinde bile görülmektedir. Türk dilinde ekleşme dizisinde Ø ile temsil edilen bir başka morfem ise 3. şahsı gösteren unsurdur. Dolayısıyla *erür* şeklinin 3. şahsı gösteren unsurla ekleşmesi durumunda ekleşme dizisinde üst üste Ø morfemler kullanılmıştır. Bu durumda oluşan nicelik kaybı 3. şahıslarda tur- fiilinin cevheri ek fiil olarak ekleşmesiyle telafi edilmeye çalışılmıştır. Zaten tur- morfeminin bilhassa 3. şahıslarla ekleşmesinin sebebi de budur. Ancak, tur- cevheri ek fiilin 3. şahıslarda bu kadar yaygın olarak kullanılması araştırmacılar tarafından morfofonemik bir karşıtlık şeklinde yorumlanmış ve bundan dolayı da tur- fiilinden gelişen cevheri ek fiil teşkilleri “bildirme eki” gibi ayrı bir başlık altında değerlendirme konusu yapılmıştır. Hâlbuki Eski Uygur Türkçesinden itibaren cevheri ek fiil olarak kullanımını tanıkladığımız tur- şeklinin ekleşme dizisinde üstlendiği görev açısından er- cevheri ek fiili ile morfofonemik bir karşıtlık oluşturmaz. Aynı eserin farklı nüshalarında er- fiili yerine tur- fiilinin kullanılması da bu durumun en belirgin kanıtıdır. Arat, AH 279 “mü’minlik nişanı tevazu’ erür” cümlesinin eserin başka bir nüshasında “turur” ile teşkil edildiğini belirtir. Bir eserin aynı nüshasında benzer cümlelerde de “erür” ve “turur” un kullanılması, kanaatimizce, cevheri ek fiil olarak tur- fiilinin er- fiili ile morfofonemik bir farka sahip olmadığını gösterir; vitir içre vâcib **turur** (MM 109-2), namâz içre vâcib **erür** (MM 109-4); ey hõca abũ hanîfeniñ şâgirdi **erür** mü siz , ol aydı beli men hõca abũ hanîfeniñ şâgirdi **turur** men (NF 190-13), barça teñrilik us **erür**, barça hakıl bilik **turur** (CC 142,13), bu âyet ma’ nîsi **erür** (KE 192v8), ma’ nîsi ol **turur** (KE 5r18).

tur- cevheri ek fiili ve bundan gelişen teşkillerin, yukarıda açıkladığımız sebeplerden dolayı, sıklıkla 3. şahıslarla ekleşmesi bu morfemin “3. şahıs bildirme eki” olarak algılanmasına yol açsa da bu unsurun diğer şahıslarla da ekleşmesi Türk dilinin bütün diyalektlerinde görülebilecek bir husustur. Hatta +Dİr’in bütün şahıslarla ekleşmesi Türkmen Türkçesinde yazı diline de yansımıştır. Yani +Dİr’in cevheri ek fiil olarak bütün şahıslarla ekleşmesi Türk dilinin morfolojik sistematüğinde aklen mümkün olup, bazı diyalektlerde adeten yaygınlık göstermiş, bazılarında ise göstermemiştir.

Ayrıca, +Dİr morfeminin “sıfat fiil+Ø (tamlanan)”⁹³ tamlamasının üzerine ekleşmesi de Türk dilinin morfolojisi bakımından mümkündür;

ol evge kayda christus yatır turdu (CC 123,4)

en-ne kol çüve kaş-daa hün çide bergeş, ıyapla çanıp keer turdu. (Tuv.) “En önemlisi ise, kaç günde kaybolsa mutlaka dönüp gelirdi” (TLG 1200)

bister ulug ulustun çugaazın aajok dıñaar turgan bis (Tuv.) “Bizler büyüklerin sözünü mutlaka tutardık” (TLG 1203)

+Dİr cevheri ek fiilin bu şekilde “sıfat fiil+Ø (tamlanan)” ekleşmelerinde kullanılması adeten bir yaygınlık kazanmamıştır. Türk dili bu tür ekleşmelerde daha çok er- fiilinden gelişen şekilleri kullanmıştır. Söz gelimi, “gelmiş” rivayet sıfat fiilli teşkil üzerine tur-fiilinden çok “-i-” fiilini ekleştirmiştir. Bu durum da bizce morfofonetik birtakım süreçlerle alakalıdır. Bu tür ekleşmelerde er- fiilinden gelişen cevheri ek fiilin yerine +Dİr kullanılması morfofonetik bir çakışmaya sebep olur. +Dİr şekli patlayıcı bir sesle başladığı için bizi telaffuz aralığına zorlar ve “sıfat fiil+Ø” üzerine geldiğinde ayrı bir kelime algısına yol açar. Türk dili bu durumda oluşan morfofonetik çakışmayı önlemek için bu tür ekleşmelerde tur- yerine er- fiilinden gelişen şekilleri daha yaygın olarak kullanmıştır. Ancak aklen mümkün olan bu ekleşme Tuva Türkçesinde adeten de yaygınlık kazanmıştır. Anadolu sahasında ise “gelmiş imiş” cümlesindeki –miş sıfat fiil eki üzerine +i- veya +Ø- yerine tur- fiilinin ekleşmesi daha çok bazı ağızlarda görülebilecek bir özelliktir; “gelmiştirim” (Malatya Ağzı) (Turan, 2010: 913)

Yukarıda gösterdiğimiz gibi birçok çalışmada +Dİr morfeminin vurgu, kuvvetlendirme, tekit, ihtimal/olasılık bildirme fonksiyonlu bir ek olduğu da dile getirilmiş, cümlenin yorumunun bu unsurun bulunup bulunmamasına göre değişeceği vurgulanmıştır. Bize göre bu durum, metnin kendi içindeki söylemiyle alakalı olup, morfofonemik karşıtlığın dışında, anlık ekleşme dizisindeki işlev haricinde bir şey elde etmek amacıyla ilgilidir. +Dİr morfeminin vurgu, kuvvetlendirme, tekit, ihtimal/olasılık bildirmesi ekleşmenin karşıtlıklarıyla ilgili değildir, mesajın sarf edildiği ortama, metnin bağlamına göre biçimlendirilmesiyle alakalıdır. Daha açık bir ifadeyle morfofonemik dizide +Dİr ismi anlamına müdahalede bulunmadan fiil kategorine aktarır, yani cevheri ek fiildir. Bu

⁹³ Bu ekleşme biçimini araştırmacılar “birleşik zaman” başlığında değerlendirmektedirler.

unsurun ihtimal, kesinlik bildirmesi ancak metnin içindeki bir söylemle alakalı olarak, ekleşme dizisinde üstlendiği fonksiyonun haricinde, varılacak bir hükümdür.

+Dİr morfemi ile ilgili olarak Karaağaç tarafından yapılan tespit bize göre oldukça isabetlidir; “Geniş zamandaki olay bildirmesinin bilhassa Türkiye Türkçesinde düzensiz bir hâl alması, ana yardımcı eylemin düşmesi, üçüncü şahıslarda ise tarihsel *turur* eyleminin ekleşmesi gibi nedenler, dilcileri sıkıntıya sokmuştur. Zamani zaten mevcut olan bir olayı, geniş zaman gibi, geçmiş, şimdiki ve geleceği bildiren bir zamana taşınmasının yarattığı tereddüdün kaynağı anlaşılamadığı için, bir olayı geniş zamanda bildirilmesinden başka bir şey olmayan bu çekim, *kuvvetlendirme ve ihtimal* gibi bir adla, ana yardımcı eylem çekiminin dışına taşınmıştır. Varlığı geniş zaman, görülen geçmiş zaman, öğrenilen geçmiş zaman ve şart çekiminde bildirebilen, yani dört türlü isim cümlesi yüklemi kurabilen Türkçenin, olay bildirmelerini bir eksiğiyle yapıyor olduğu kabulün zorluğu bile, bu kişileri yanlıştan kurtaramamıştır”(Karaağaç, 2009: 113).

Bir morfemin ekleşme dizisinde üstlendiği görevin dışında, metnin bağlamı doğrultusunda bir bildirimde bulunması sadece cevheri ek fiil ile sınırlı değildir. Mesela çokluk eki de ekleşme dizinde üstlendiği görevin dışında, metnin bağlamına göre yorumu etkileyebilen bir unsurdur. “Ahmet beyler gelmiş” cümlesindeki –ler çokluk ekinin ekleşme dizisi içindeki işlevi çokluğu bildirmektir. Ancak bu unsur ekleşme dizisinde üstlendiği görevin dışında, bağlama göre cümlenin yorumunu değiştirebilir. Mesela bir tane Ahmet Bey gelmesi durumunda –ler eki saygıyı ifade edebilir. Aynı ek, metnin bağlamına göre “alay, küçümseme” de bildirebilir Ancak hiçbir dilbilgisi çalışmasında +IAr eki “saygı eki” veya “alay/küçümseme eki” olarak ele alınmaz. Çünkü bu +IAr ekinin ekleşme dizisi dışında, metnin ortamına göre yorumlanabilecek bir husustur.

Bu durumu şahıs eklerinden vereceğimiz örneklerde de görebiliriz. Mesela bir kişi kendi kendine “çalışayım” diyebilir. Ancak isteği daha nitelikli hâle getirmek için, emir kuvvetinde bir isteği aktarmak amacıyla kendi kendine “çalış” diyebilir. Diğer bir ifadeyle, bu isteği kişinin kendisinden isteği formatında sunmak yeterli olmayınca, şahıs ekini morfofonetik olarak değiştirmek suretiyle dışarıdan bir istek gibi sunabilir. Böylece istek emir kuvvetinde bir isteğe dönüşür. Kişinin kendi kendisine söylediği

“çalış” cümlesinde 1. şahsın yerine 2. şahıs kullanılmıştır sonucunu çıkaramayız. Bu tamamen metnin kurgusuyla ilgili, ekleşme dizisindeki işlevin dışında başka bir şey elde etmek amacıyla alakalıdır⁹⁴.

Aynı şekilde +Dİr morfeminin de ihtimal, kesinlik, tahmin bildirmesi, ekleşme dizisinde üstlendiği görevin dışında, metnin bağlamına göre karar verilecek bir husustur⁹⁵.

Türk dilinde cevheri ek fiil olarak kullanılan şekiller arasında morfofonemik bir farkın dışında, kullanıldığı cümlenin özelliğine göre bir fark olduğu da iddia edilmiştir. Karakoç, Karahanlı Türkçesinde bir cümlede *erür/ turur* veya *ol*⁹⁶ tercih edilmesinin bir sebebe bağlı olarak gerçekleştiğini belirtir. Batıda konuyla ilgili yapılan çalışmalarda içinde “copula” bulunan yapıların kendi içinde bir tasnife tabi tutulduğu görülür. Bu kategorilerden ikisi “characterizational” ve “spesificational” olarak adlandırılır. Bunlardan ilkinde cevheri ek fiilden önce gelen unsur(lar) öznenin niteliğine dair bir bilgi verir. Dolayısıyla bu kategoride cevheri ek fiilden önce gelen kelimeler çoğunlukla sıfat veya sıfat fiil gibi mahiyet bildiren unsurlardır. Cevheri ek fiilden önce gelen bu unsurlar genellikle nominatif hâlde olmazlar. İkinci kategoride ise (spesificational) cevheri ek fiilden önce gelen unsur(lar) isim, zamir, özel isim olur ve bunlar daha çok nominatif hâlde bulunurlar. Cevheri ek fiilden önce kullanılan unsur genellikle edat olmaz. Bu kategoride öznenin mahiyetine dair bir bilgi verilmez. Bu bakımdan “Ben hızlı koşanım” gibi bir cümle ilk kategoride (characterizational) değerlendirilirken “Hızlı koşan benim” cümlesi ise ikinci kategoride (spesificational) değerlendirilebilir. Karakoç’un iddiasına göre ise “spesificational” kategorisine dâhil olan cümlelerde *ol* zamirinin diğer kategoride *erür* veya *turur* şekillerinin tercih edilmesi çok kuvvetli bir eğilimdir (2011: 191). Karahanlı Türkçesinde cevheri ek fiil olarak *erür/turur* veya *Ø* tercih edilmesinin cümlenin iç yapısıyla ilgili olabileceği kabul edilse de, bu durum yukarıda da belirttiğimiz gibi morfofonemik bir karşıtlık doğurmaz. Morfofonetik dizide hangi şekil kullanılırsa kullanılsın işlevi ismi fiil kategorisine aktarmaktır.

⁹⁴ Bu noktada çalışmamızın giriş bölümünde tartıştığımız “yokturdur”, “söylüyorumdur” gibi teşkillerin hatırlanması gerekir.

⁹⁵ +Dİr kesinlik, ihtimal, tahmin bildirmesinin dışında “alay etme” de bildirebilir. Öğretmenin, ödevlerini sürekli olarak yapmayan bir öğrencisine “Bu sefer kesin ödevini yapmışsındır” demesinde +Dİr cümleye bir “alay” hatta “kırgınlık” yorumu katabilir. Ancak bu sadece metnin bağlamıyla ilgilidir, ekleşme dizisindeki karşıtlıkla ilgili değildir.

⁹⁶ *ol* zamirinin cevheri ek fiil olamayacağı çalışmamızın giriş bölümünde ortaya konmuştur.

Sonuç olarak, Türk dilinde cevheri ek fiil kategorisine dâhil birden fazla şeklin bulunması alt fonksiyon bakımından bir zenginliğe yol açmaz. Cevheri ek fiil kategorisinde birden fazla şekil kullanılması sadece bir takım morfofonetik süreçlerin işletilmesiyle alakalıdır. tur- fiilinin cevheri ek fiil olarak daha çok 3. şahıslarda ekleşmesi ve özellikle geniş zaman ekiyle birlikte kullanılması morfofonetik yutulmalara bağlı olarak gerçekleşmiştir. er- fiili ve bu şekilden gelişen cevheri ek fiil unsurlarının geniş zaman eki dışında kalan ekleşmelerde fonetik olarak büyük oranda korunmuştur, *erür* şeklinin ise elimizdeki ilk metinlerde bile Ø ile temsil edilebildiği bilinmektedir. Bu bakımdan, tur- fiili en çok, er- fiilinin boşalttığı alan olan geniş zaman çekiminde kendine yer bulmuştur. Dolayısıyla cevheri ek fiil olarak er-, tur- ve bol- morfemleri ile bunlardan gelişen şekiller arasında fonemik bir fark yoktur, cevheri ek fiil kategorisine ait şekil fazlalığı fonetik süreçlerin sebep olduğu bir durumdur.

SONUÇ

Cevheri ek fiil ile ilgili olarak yaptığımız inceleme sonucunda cevheri ek fiil ile ilgili olduğu kadar, bu kategoriyle ekleşme dizisi bakımından komşuluk ilişkisi içinde bulunan diğer unsurlarla ilgili de sonuçlar elde edilmiştir:

1. Cevher ek fiilin Türk dilinin ekleşme sisteminde yerine getirdiği işlev, ismi anlamına müdahalede bulunmadan fiil kategorisine aktarmaktır. Anlam değiştirmemesi ve hareketi tasvir etmemesi cevheri ek fiilin, isimden fiil kategorisine geçişi sağlayan diğer görevli unsurlarla farkını belirleyen bir niteliktir.

2. +E(r)-, +D(I)(r)-, +(B)O(I)- ve +Ø- şekilleri Türk dilinde cevheri ek fiil işlevi için kullanılan morfemlerdir. Ayrıca Eski Uygur Türkçesinde görülen tetir/titir ve Salar Türkçesinde kullanılan şî unsurları bu görevi icra eden morfemlerdir.

a. Elimizdeki en eski metinler cevheri ek fiil olarak kullanılan ilk morfemin +E(r)- olduğunu göstermektedir. +D(I)(r)- ve +(B)O(I)- şekillerinin bu işlevle kullanıldığını gösteren örnekler eski Uygur Türkçesini temsil eden eserlerden itibaren görülmektedir.

b. +Ø-, cevheri ek fiil kategorisine ait alt şekillerden biridir ve elimizdeki ilk Türkçe metinlerden itibaren bu şekilde kullanımını gösteren örnekler mevcuttur.

c. Bir üst şekle bağlı herhangi bir alt şekil, bir diyalekt için karakteristik olabilir. Bununla birlikte, bir üst şekle bağlı farklı alt şekiller bazen aynı diyalekte, hatta aynı eserde yan yana kullanılabilir. Bunun dışında bazı diyalektlerde, diğer dillerden alınan cevheri ek fiil şekillerinin de kullanıldığı görülebilir.

d. Cevheri ek fiilde olumsuzluk ifadesi için +E(r)-, +(B)O(I)- şekilleri kullanılmış, +D(I)(r)- unsurunun bu işlevle olumsuz biçimine rastlanmamıştır. Ayrıca, cevheri ek fiilin olumsuz şekli için diyalektlerde kullanılan “ermez” ve “değil” biçimleri (ve fonetik varyantları) morfolojik olarak birbirine denk değildir.

3. Yapılan dilbilgisi çalışmalarında cevheri ek fiilin “geniş zaman, görülen geçmiş zaman, öğrenilen geçmiş zaman ve şart çekimlerinde” kullanıldığı belirtilmiştir. Ancak, cevheri ek fiil ile oluşturulan teşkiller sadece bunlardan ibaret değildir. Başka unsurlarla da oluşturulan teşkiller içinde cevheri ek fiil kullanılabilir. Üzerinde cevheri ek

fiil bulunan bir kelime artık fiil kategorisindedir ve herhangi bir fiil gibi, mesela fiilimsi ekleri ile kullanılabilir. Söz gelimi “uzun olan öğrenci” tamlamasında ol- cevheri ek fiil sıfat fiil ekiyle, “hasta iken” örneğinde ise zarf fiil ekiyle bir teşkil oluşturmuştur.

a. +D(I)(r)- ve +(B)O(l)- şekillerinin cevheri ek fiil işleviyle kullanılmaya başlanması +E(r)- fiiline bağlı birtakım morfofonetik süreçler neticesinde ortaya çıkmıştır. Bu bakımdan +D(I)(r)- ve +(B)O(l)- şekillerinin büyük oranda, +E(r)- biçiminin fonetik olarak boşalttığı alan olan 3. şahıs ve geniş zamanda ekleşmesi tesadüf değildir. Ancak, +D(I)(r)- ve +(B)O(l)- şekillerinin diğer şahıslarla ve eklerle de kullanılması Türk dilinin ekleşme bilgisi bakımından aklen mümkündür. Ancak, bu tür ekleşmeler bazı sahalarda adeten yaygınlık kazanmıştır. Mesela Tuva Türkçesinden verdiğimiz aşağıdaki örneklerde, cevheri ek fiil olarak tur- biçiminin –gan ve –du ekleriyle teşkiller oluşturmuştur.

öörenikçi turgan men (Tuv.) “öğrenciydim” (TLG 1179)

En-ne kol çüve kaş-daa hün çide bergeş, ıyapla çanıp keer turdu. (Tuv.) “En önemlisi ise, kaç günde kaybolsa mutlaka dönüp gelirdi” (TLG 1200)

+(B)O(l)- fiilinin de geniş zaman eki dışındaki eklerle de teşkiller oluşturduğu görülür;

caş bolganma (Krç. Mlk.) “gençmişim” (TLG 906)

tört tülügi say boldı (Kkp.) “Malı mülkü çok idi” (Uygur, 2010: 256)

men üredüçi boldım (Alt.) “Ben öğretmen idim” (TLG 1038)

b. +E(r)- şeklinin geniş zaman teşkillerinde tamamen ortadan kalktığı iddia edilse de, bu unsurun geniş zaman ekleşmelerinde morfofonetik olarak muhafaza edildiği örnekler diyalektlerde mevcuttur. Bu bakımdan, *doğruysun*, *tüccaryüz* gibi ekleşmelerdeki +y-, +E(r)- cevheri ek fiilin kalıntısıdır. Dolayısıyla, geniş zamanda cevheri ek fiilin tamamen kullanımdan düştüğü iddia edilemez. Bunun örneğini yer ödünçlemeli şekillerde de görebiliriz.

c. Türk dilinde cevheri ek fiil kullanıldığı çevre şartlarına ve diyalekte göre farklı biçimlerde ortaya çıkabilir. Cevheri ek fiilin bu niteliği, araştırmacıların hangi unsurların bu işlevle kullanıldığını tespit etmeleri konusunda güçlük doğurabilmektedir.

Mesela, cevheri ek fiil bazı diyalektlerde –sA zarf fiil ekiyle kullanıldığında +(B)O(l)-biçimide ortaya çıkar;

seniñ heesiyetiñ şöyle bolsa, bize hem beyle heesiyetli doost gerek deel (Tkm.) “Senin adetin böyle ise bize böyle adeti olan dost gerekli değil” (TLG 286)

burçdar bolsa, bu burç nimelerden ibaret (Öz.) “borçlu ise bu borç nelerden ibaret” (TLG 351)

jigit bolsañ (Kaz.) “Yiğit isen” (Koç-Doğan, 2004: 287)

kün kıdayı yar bolsa biz atımızğa minip jawğa atlanamız (Kkp.) “Güneş tanrısı yardım ederse biz atımıza binip düşman üzerine yürürüz” (TLG 614)

çuvlu bolsa, kéçebe yuklayalmam (Kar.) “Gürültülüyse gece uyuyamam” (Kocaoğlu, 2006: 83)

üydin iyeleri bolsa şebdenniñ birevin alıp, soniñ tamırın soratagan bolgan (Nog.) “Evin sahipleri ise kardelenin irini alıp bunun kökünü istemekteymiş” (TLG 668)

Şekle dayalı bir işlev analizi, yukarıda verdiğimiz örneklerde geçen +(B)O(l)-unsurlarının cevheri ek fiil işlevine sahip olduğunun tepitini güçleştirir. Bu bakımdan, bir işlevi sadece belli bir şekle havale etmek Türk dilinin ekleşme bilgisi bakımından sorunlu bazı tespitlerin yapılmasına yol açabilmektedir.

d. Türk dilinin cümle yapısında zaman bakımından bitimliliği sağlayan geniş ve geçmiş zaman ekleridir. Bu ikisi dışında, dilbilgisi çalışmalarında zaman/kip eki olarak gösterilen morfemler aslında sıfat fiil kategorisine dâhildir. Bu sıfat fiil şekillerinin üzerine zaman eklerinden birini alabilmesi için fiil kategorisine aktarılması gerekir. Bu kategori değişikliğini yapan morfem cevheri ek fiildir. Bu bakımdan bir cümlede yüklem yapısının içinde –mİş, -(I)yor, -(y)AcAk, -mAdA, -mAktA gibi sıfat fiil ekleri varsa, cevheri ek fiil de o yüklem bir parçasıdır;

gel-Ø-miş+Ø+Ø-Ø+si+n

gel-Ø-ecek+Ø+Ø-Ø+si+n

4. Cevheri ek fiil kategorisine ait farklı şekillerin görülmesi morfofonetik bir takım süreçlerle ilgilidir. Bu bakımdan, söz konusu şekil farkları alt fonksiyon zenginliğine yol açmaz. Bütün cevheri ek fiil şekilleri ekleşme dizisinde aynı işlevi yerine getirir.

5. Cevheri ek fiilin daha önce yapılan çalışmalarda ele alınış biçimi bu kategoriyle ilgili diğer dilbilgisi konularına da yansımıştır. Cevheri ek fiile dair birçok çalışmada vurgulanan “özne ile yüklem arasında bağ olma” düşüncesi bu durumun tipik, aynı ölçüde de sorunlu bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

a. Cevheri ek fiil Türk dilinde ismi yüklemleştiren bir unsur değildir. Çünkü cevher fiilli bazı teşkillerin cümlede yüklem dışında başka görevlerle de kullanılması mümkündür. Mesela cevher fiilli bir teşkil olarak “hastaysam”, herhangi bir cümle içinde yüklem görevini yerine getiremez.

b. Şahıs eklerinin ve şahıs zamirlerinin cevheri ek fiil işlevini üstlenmesi Türk dilinin yapısı bakımından mümkün değildir. “Güzelim” cümlesindeki “+im” unsuru “bildirme eki” değil şahıs ekidir. Ayrıca bu cümledeki “+im” şahıs unsurunun doğrudan *güzel* ismi üzerine gelmesi mümkün değildir, şahıs eki ve *güzel* ismi arasında \emptyset unsurlar vardır ve bunlardan biri cevheri ek fiildir. “gelmişim” ve “güzelim” cümlelerinin morfofonemik dizisi her iki cümledeki “+im” şekillerinin şahıs eki olduğunu gösterir; gel-miş+ \emptyset + \emptyset - \emptyset +im+ \emptyset , güzel+ \emptyset - \emptyset +im+ \emptyset

c. Cevheri ek fiilin Türk dilinin ekleşme bilgisindeki mahiyeti isim cümlesi/fiil cümlesi ve basit/birleşik fiil çekimi ayrımlarının geçersiz olduğunu ortaya koyar. “güzeldim” ve “gözledim” cümlelerinin ilkinde güzel kelimesi cevheri ek fiil ile fiilleştikten sonra üzerine zaman ve şahıs eklerini almıştır. İkinci cümlede ise göz kelimesi yapım ekiyle fiilleşmiş ve üzerine zaman ve şahıs eklerini almıştır. İki cümle arasında, Türk dilinin cümle yapısı olan “fiil-zaman eki+şahıs eki” teşkili bakımından bir fark yoktur. Ayrıca, “gelmişim” ve “gelmişim” cümlelerine ait morfofonemik dizi, Türk dilinde basit fiil çekimi/ birleşik fiil çekimi şeklinde bir karşıtlığın kurulamayacağını gösterir;

gel- \emptyset -miş+ \emptyset + \emptyset -ti+m+ \emptyset

gel- \emptyset -miş+ \emptyset + \emptyset - \emptyset +im+ \emptyset

6. Türk dili görev unsurları ile anlam unsurları arasında morfolojik olarak ayırım yapan bir yapıya sahiptir. Cevheri ek fiil bir görevin adıdır, bu bakımdan cevheri ek fiil göreviyle kullanılan şekillere anlam atfedilmemesi gerekir. Türk dilin ekleşme bilgisinde bir anlam unsurunun görev unsuru hâline gelmesini gösteren örnekler mevcuttur. Söz gelimi, tasvirî fiiller bu şekilde bir gelişim göstermiştir. Ancak tasvirî fiil, netice itibariyle, bir görevin adıdır. Bu durum cevheri ek fiil kategorisi için de geçerlidir. Cevheri ek fiil tanımlaması bir görevi işaret eder. Belli bir semantik kategorinin zamanla bu görevi yerine getirmeye başlaması, bu unsurların görevli morfemler hâline gelmeden önceki süreçlerle alakalıdır.

a. Cevheri ek fiil ile fiil kategorisine aktarılan bir kelime, durum/mahiyet bildirir. Mesela, “güzel i-” gibi bir cevher fiilli bir yapı varlığın “güzellik” mahiyetine sahip olması, bu durumda bulunmasını bildirir. Benzer şekilde *meniş ögüm bolur siz* “Benim annemsiniz” cümlesinde “*öğü bol-*” anne niteliğine sahip olma, anne durumunda bulunma anlamlarını ifade eder.

EKLER İNDEKSİ

	+E(r)-		e.-Ø-mek 109
+e-	e.-Ø-bippim 100		e.-me-s109
	e.-Ø-bikkin 100		e.-me-z 109, 110
	e.-Ø-bit 100		e.-Ø-miş 110, 111, 112
	e.-Ø-di 100, 101, 102		e.-Ø-se 112
	e.-Ø-geç 102		e.-Ø-ser 113
	e.-Ø-ken 102, 103		e.-Ø-Di 114, 115, 116
	e.-Ø-kende 104		e.-Ø-tik117
	e.-Ø-keninde 104		e.-Ø-ür 117, 118, 119
	e.-Ø-le 104		e.-Ø-ürDe 120
	e.-me-s 104, 105		e.-Ø-zün 120
	e-me-z 105	+ér-	è-Ø-di 120
	e.-Ø-mtir 105		è-Ø-dük 121
	e.-Ø-miş 105		è-Ø-ür 121
	e.-Ø-se 105		è-Ø-ginçe 122
	e.-Ø-te 105		è-Ø-ken 122
	e.-Ø-ti 106		è-Ø-kençe 122
	e.-ve-s 106		è-Ø-kende 123
+er-	e.-Ø-Deçi 106		è-me-s 123
	e.-Ø-dük 106		è-me-z 123
	e.-Ø-gey 107		è-Ø-miş 123
	e.-Ø-ginçe 107		è-Ø-se 124
	e.-Ø-ip 107	+ir-	i.-Ø-di 124
	e.-Ø-ken 108		i.-Ø-gen 125
	e.-Ø-kli 108, 109		i.-Ø-gende 125

	i.-Ø-ken 125, 126		t.-Ø-dı 144
	i.-Ø-kende 127		t.-Ø-du 145
	i.-Ø-kenide 127		t.-Ø-gan 145
	i.-me-z 127		
	i.-Ø-miş 128	+dlr-	d.-Ø-ur 146, 147
	i.-Ø-señe 128		d.-Ø-Ø 147, 148, 149, 150, 151
	i.-Ø-ür 128, 129	+dı-	d.-Ø-Ø 151
	i.-Ø-ürde 129	+tı-	t.-Ø-Ø 151
	i.-Ø-se 129	+d-	d.-Ø-Ø 152
+i-	i.-Ø-di 129	+t-	t.-Ø-Ø 152
	i.-Ø-dük 131		+(B)O(I)-
	i.-Ø-geç 131		
	i.-Ø-gen 132	+bol-	
	i.-Ø-he 132		b. -ma-s 152
	i.-Ø-ken 132, 133, 134		b.-ma-z 152
	i.-me-s 134		b.-mi-gan 152
	i.-me-z 135		b.-Ø-a 152
	i.-Ø-miş 135, 136		b.-Ø-adı 152
	i.-Ø-nĩ 136		b.-Ø-ar 153
	i.-Ø-se 136		b.-Ø-atın 153
	i.-Ø-yik 137		b.-Ø-çu 154
+y-	137		b.-Ø-dı 154
	+D(I)(r)-		
+tlr-	t.-Ø-at 139		b.-Ø-du 154, 155
	t.-Ø-ur 139, 140, 141, 142, 143		b.-Ø-gan 155, 156
	t.-Ø-Ø 143, 144		

b.-Ø-gon 156		b.-Ø-sa 165
b.-Ø-ip156	+ol-	
b.-Ø-or 156, 157		o.-Ø-a 165
b.-Ø-sa 157, 158, 159, 160		o.-Ø-an 165
b.-Ø-so 160		o.-ma-yan 166
b.-Ø-tır 160		o.-Ø-ar 166
b.-Ø-ur 160, 161, 162		o.-Ø-arak 166
b.-Ø-yar 162		o.-Ø-dı 166
b.-Ø-za 162		o.-Ø-duk 166
b.-Ø-zo 163		o.-Ø-dukça 167
+bul-		o.-Ø-duğunda 167
b.-Ø-a 163		o.-Ø-duğundan 167
b.-Ø-dı 163		o.-Ø-gan 167
b.-Ø-gan 164		o.-ma-z 167
b.Ø-ha 164		o.-Ø-miş 167
b.-Ø-sa 164		o.-Ø-sa 167, 168
+buol-		o.-Ø-unca 168
b.-ba-tax 164		o.-Ø-ur 168
b.-Ø-ar 164		o.-Ø-ursa 168
b.-Ø-lağ 165	+pol-	p.-ba-z 169
b.Ø-lax 165		p.-Ø-ar 169
+bu-		p.-Ø-cañ 169
		p.-Ø-çathan 169

p.-Ø-dı 169

+pul- p.-Ø-aD 170

p.-Ø-ğan 170

p.-Ø-nı 170, 171

p.-Ø-tır 170

p.-Ø-san 171

p.-Ø-za 170

p.-Ø-sassın 171

+Ø-

171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 178, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186,
187, 188, 189, 190, 191, 192, 193

tetir 208

şı 209

KAYNAKLAR

- Ahmet Cevdet Paşa, Fuat Paşa (2000), *Kavâ'id-i Osmaniyye (haz. Nevzat Özkan)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- AKARSU, Bedia (1998), *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, İnkılap Kitapevi, İstanbul.
- ALYILMAZ, Cengiz (1994), *Orhun Yazıtlarının Söz Dizimi*, Atatürk Üniversitesi, Yayınlanmamış doktora tezi, Erzurum.
- ARAT, Reşid Rahmeti (1987), “Türk Dilinin Bünyesine Dair”, *Makaleler I*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, s. 292-296., Ankara.
- ARAT, Reşid Rahmeti (1992), *Atabetü'l-Hakayık/Edib Ahmed B. Mahmud Yükneki*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- ARGUNŞAH, Mustafa (2010), “Harezmi Dönemi Metinlerinde e/i Sorunu”, *Dil Araştırmaları*, S. 6., s. 47-60.
- ARIKAN, İbrahim (2011), “Çuvaş Türkçesinde Dilbilgiselleşen Bir Fiil: tär-” *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C.8, S.2., s. 36-63.
- ARIKOĞLU, Ekrem (2005), *Örneklili Hakasça Türkçe Sözlük*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- ARIKOĞLU, Ekrem (2007), “Tuva Türkçesi”, A. B. Ercilasun (ed.) *Türk Lehçeleri Grameri* içinde. Akçağ yayınları, Ankara, s.1151-1228 1200
- ATA, Aysu (1998), *Kıssasü'l-Enbiya II Dizin*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- AY, Özgür (2011), “ol- Fiili ile Yapılan Birleşik Çekimler ve Türkiye Türkçesi Ağzlarındaki Kullanımı Üzerine”, *Turkish Studies*, C. 6/1, s. 659-671.
- AYGEN, Gülşat (2009) “How Many Manifestations of Copula Can A Language Employ”, *Mersin Dil ve Edebiyat Dergisi*, 6:2, s. 15-30
- BANGUOĞLU, Tahsin (2004), *Türkçenin Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

- BASSARAK, Armin (1997), "New Considerations About the Turkish -dir Suffix".
International Journal of Central Asian Studies 2, s.114-126.
- BAYDAR, Turgut (2010), "Yokturdur Üzerine", *Türk Dili*, S.702., s. 1221-1222.
- BAYDAR, Turgut (2012), "+Dir Bildirme Eki Üzerine" *Selçuk Üni. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 32, s. 37-54.
- BAYDAR, Turgut (2012), +Dir Bildirme Eki Üzerine, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S.32, Güz, s.37-54.
- BERND, Heine, Kuteva Tania (2004), *World Lexicon of Grammaticalization*, Cambridge University Press.
- BİLGEGİL, Kaya (2009), *Türkçe Dilbilgisi*, Salkımsöğüt Yayınları, Erzurum.
- BOESCHOTEN, Hendrik (1998), "Uzbek", Lars Johanson ve Eva A. Csato (ed.) *The Turkic Languages* içinde. Routledge, Londra ve New York.
- BORCAKOV, A ve diğerleri (1999), *Türkmen Diliniñ Grammatikası, Morfolojiya*, Ruh Neşriyat, Aşkabat.
- BÖREKÇİ, Muhsine (2009), *Türkiye Türkçesinde Yapı Ve İşlev Bakımından Sözcükler*, Eser Ofset Matbaacılık, Erzurum.
- BRENDEMOEN, Bernt (2001), *The Turkish Dialects of Trabzon*, Volum I-II, Oslo.
- BÜKER, Cengiz (1990), "Türkçede İmek Eylemi", *Türk Dili Dergisi*, S. 19, s.9-15.
- CLAUSON, Sir G. (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford: Clarendon.
- COŞAR, Mevhibe (2008), "Trabzon Ağızlarında Ek Fiilin Kullanımı", *Turkish Studies*, C. 3/3, s. 176-188.
- COŞKUN, Volkan (2000), *Özbek Türkçesi Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- CRYSTAL, David (2008), *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*, Blackwell Publishing, USA.

- CUMAKONOVA, Güلزura (1996), “Kırgız Dilinde i- fiilnin gelişmesi”, 3. Uluslararası Türk Dil Kurultayı, TDK Yay., Ankara, s. 233-237.
- DEMİR, Nurettin ve Emine Yılmaz (2012), *Türk Dili El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara.
- DEMİRCİ, Kerim (2008), “Dilbilgiselleşme Üzerine Bir İnceleme”. *Bilig*, S.45, s. 131-146.
- DENY, Jean (1941), *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)*, Çev. Ali Ulvi Elöve, Maarif Matbaası, İstanbul.
- DEVITT, Dan (1990), “Diachronic Development Semantics in Copulas”, Proceedings of the Sixteenth Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society.
- DİLAÇAR, Agop, (1988), "Türk Lehçelerinin Meydana Gelişinde Genel Temayüllerin Koyulaşması ve Körlenmesi" *TDAY Belleten*, 1957.
- DİLEMRE, Saim Ali (1938), *Cevherî Fiil*, Kader Basımevi, İstanbul
- DOERFER, Gerhard (1989), “Die Copula im Chaladsch”, In *Gedanke und Wirkung. Festschrift zum 90. Gebrutstag von Nikolaus Poppe*, Weisbaden: Harrassowitz, s. 106-112.
- DOĞAN, Enfel (2013), “Zarf Tümleçleri -DIR Bildirme Ekli Bir Kelime Veya Kelime Grubu Olan Cümlelerin Yapısı Üzerine”, *Turkish Studies*, C. 8/9, s. 233-240.
- DURMUŞ, Oğuzhan (2009), *Çuvaşçanın Şekil Bilgisi*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Edirne.
- ECKMANN, Janos (2009), *Çağatayca El Kitabı* (çev. Günay Karaağaç), Kesit Yayınları, İstanbul.
- EDİSKUN, Haydar (2010), *Türk Dilbilgisi*, Remzi Kitapevi, İstanbul.
- EKER, Süer (2003), *Çağdaş Türk Dili*, Grafiker Yayınları, Ankara.
- EMRE, Ahmet Cevat (1988), “Türkçede Cümle II: isim Cümlesi”, *TDAY Belleten 1955*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, s. 23-58.

- ERASLAN, Kemal (1980), *Eski Türkçe'de İsim-Fiiller*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- ERASLAN, Kemal (1996), "Bar ve Yok Kelimelerinin Cümle Kuruluşundaki Rolü", Uluslararası Türk Dili Kongresi 1988, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, s. 457-462.
- ERASLAN, Kemal (2012), *Eski Uygur Türkçesi Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican (1984), *Kutadgu Bilig Grameri-Fiil*, Gazi Üniversitesi yayınları, Ankara.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican, (2007), "Türkiye Türkçesinde Yardımcı Ses", *Makaleler Dil-Destan-Tarih-Edebiyat içinde*, s. 347-352, Akçağ Yayınları, Ankara.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican (ed.) (2007), *Türk Lehçeleri Grameri*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- ERDAL, Marcel (2004), *A Grammar of Old Turkic*, Brill Leiden, Boston.
- EREN, M. Emin (1997), *Zonguldak-Bartın-Karabük İlleri Ağzıları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- ERGİN, Muharrem (2005), *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Basım/Yayım/Tanıtım, İstanbul.
- ERGÖNENÇ AKBABA, Dilek (2009), *Nogay Türkçesi Grameri*, Grafiker Yayınları, Ankara.
- ERGÖNENÇ, Dilek (2006) "Nogay Türkçesinde Sıfat fiillerle Kullanılan Bol- Fiilinin İşlevleri", *Karadeniz Araştırmaları*, C. 3, S. 10., s. 148-156.
- ERSOY-YAZICI, Habibe (2007), *Başkurt Türkçesinde Kip*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- FÂRÂBÎ (2008), *Harfler Kitabı* (çev.: Ömer Türker), Litera Yayıncılık, İstanbul.
- FERGUSON, Charles (2010), "Verbs of Being in Bengali, With a Note on Amharic", Ed. W.M. Verhaar. *Verb Be And Its Synonyms Part 5*, D. Reidel Publishing Company/Dordrecht, Holland, s.74-115.

- FOUCAULT, Michel (2001), *Kelimeler ve Şeyler İnsan Bilimlerinin Bir Arkeolojisi* (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), İmge Kitapevi, Ankara.
- GABAİN, A. von (1998), “Eski Türkçe”, *Tarihî Türk Şiveleri* (Yay. Mehmet Akalın), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- GABAİN, A. von (2007), *Eski Türkçenin Grameri*, (çev. Mehmet Akalın), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- GEMALMAZ, Efrasiyab (1982), *Standart Türkiye Türkçesinin (STT) ’nin Formlarının Enformatif Değerleri ve Bu Değerlerin İhtiyaç Halinde Tekâmülünde Muhtemel Tesirleri*, Erzurum.
- GEMALMAZ, Efrasiyab (1996), “STT’de İşaretsiz (/Ø/) Görev Ögeleri Üzerine”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.6, Erzurum, s.1-4.
- GEMALMAZ, Efrasiyab (2010), “Uyum ve Standart Türkiye Türkçesinde Uyumlar”, *Türkçenin Derin Yapısı* içinde, Belen Yayıncılık, Ankara, s. 189-224
- GENCAN, Tahir Nejat (2001), *Dilbilgisi*, Ayraç Yayınları, Ankara.
- GRAHAM, A. C. (2010), “Being in Linguistics and Philosophy: A Preliminary Inquiry” The Verb Be and Its Synonyms, Part 5., Reidel Publishing, Holland, s. 225-233.
- GÜLSEREN, Cemil (2000), *Malatya Ağızları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- GÜLSEVİN, Gürer (1992), “Eski Anadolu Türkçesinden Birleştirilmiş Özel Şekiller”, *Türk Dili Dergisi*, S. 489, s. 256-261.
- GÜLSEVİN, Gürer (2000), “Türkiye Türkçesindeki Zaman ve Kip Çekimlerinde Birleşik Yapılar Üzerine”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1997: 215-224.
- GÜLSEVİN, Sema (2010), *Günümüz Karay Türkçesi*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir.
- GÜNAY, Turgut (2003), *Rize İli Ağızları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

- GÜNEŞ, Sezai (2010), “Türkçede İmek Fiili Hakkında”, III. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu, 16-18 Aralık 2010, İzmir, s. 429-433.
- HACIEMİNOĞLU, Necmettin (1991), *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- HACIEMİNOĞLU, Necmettin (2000), *Kutb'un Hüsrev ü Şirin'i Ve Dil Hususiyetleri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- HARRISON, David (2001), *Topics in the Phonology and Morphology of Tuvan*, Yale Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, ABD.
- HATIPOĞLU, Vecihe (1982), *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Basımevi, Ankara.
- HEIDDEGER, Martin (2000), *Introduction to Metaphysics* (İngilizce çevirenler Gregory Fried ,Richard Polt) New Haven, Yale University Press.
- HEIDDEGER, Martin (2002), *Dilin Doğası, İnsan Bilimlerine Prolegomena* (derleme ve çev.: Hüsamettin Arslan), Paradigma Yayınları, İstanbul.
- HENGEVELD, Kees (1992), *Non-verbal Predication. Theory, Typology, Diachrony*, Mouton de Gruyter, Berlin.
- HENGİRMEN, Mehmet (1999), *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Engin Yayınevi, Ankara.
- JOHANSON, Lars (2000), “Traces of a Turkic Copula Verb”. *Turkic Languages* 4, s. 235-238.
- JOHANSON, Lars (2007), *Türk Dil İlişkilerinde Yapısal Etkenler* (çev. Nurettin Demir), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- JOHANSON, Lars (2009), “Türk Dillerinde Odaksıl Şimdiki Zaman İşaretleyicisi ve Kıbrıs Türkçesinde Eksikliği”, *Bilig*, S:49 s. 93-100.
- KARA, Mehmet (2005), *Türkmen Türkçesi Grameri*, Gazi Kitapevi, Ankara.
- KARAAĞAÇ, Günay (2009), *Türkçenin Söz Dizimi*, Kesit Yayınları, İstanbul.

- KARABEYOĞLU, Adnan Rüştü (2007), “Orhon Yazıtları’nda BOL- ve ER- Fiilleri Üzerine”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S. 22., Niğde, s. 87-100.
- KARABEYOĞLU, Adnan Rüştü (2008), *Türkiye Türkçesinde (ad+fiil birleşmelerinde) Yardımcı Fiiller*, Beşir Kitapevi, İstanbul.
- KARAHAN, Leyla (2005), *Türkçede Söz Dizimi*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- KARAKOÇ, Birsal (2000), “The Finite Copula bol- in Noghay and its Functional Ekvivalents in Turkish” *Studies on Turkish and Turkic Languages (Turcologica 46)*, Wiesbaden: Harrassowitz, s. 143-149.
- KARAKOÇ, Birsal (2009), “Notes On Subjects Markers and Copular Forms in Turkish and in Some Turkic Varieties of Iran: A Comparative Study” *Turkic Languages*, s. 208-224.
- KARAKOÇ, Birsal (2011) “A New Analysis of Non-past Copular Markers and Corresponding Copular Clauses in Karakhanid Turkic”, *Turkic Languages* 15. s. 171-193.
- KASAPOĞLU-ÇENGEL, Hülya (2005), *Kırgız Türkçesi Grameri Ses ve Şekil Bilgisi*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- KATZ, Aya (1996), *Cyclical Grammaticalization And The Cognitive Link Between Pronoun And Copula*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Rice Üniversitesi, Texas.
- KELEPİR, Meltem (2003), “Olmak, değil, var ve yok”, *Proceedings of the XVIth Dilbilim Kurultayı (National Linguistics Conference)*, 23-24 May, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- KELEPİR, Meltem (2007), “Copular Forms in Turkish, Turkmen and Noghay” *Proceedings of the 2nd Workshop on Altaic Formal Linguistics*, 11-13 October 2004, Boğaziçi University.
- KELLY, L. G. (2002), *The Mirror of Grammar Theology, Philosophy and The Modistae*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia.

- KERİMOĞLU, Caner (2010), “Türkiye Türkçesi Gramerinin Yazımı Ve Öğretiminde 3. Kişi İle İlgili Sorunlar Üzerine (Bildirme Ve İyelik)”, *Turkish Studies*, C 5/3., s.1615-1631.
- KILICOĞLU (Hatipoğlu), V. (1952-1953), “(-dir) Eki Meselesi”, *Türk Dili*, C. II, , Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s.802-804.
- KILIÇOĞLU, Vecihe (1953), “(-dir) Eki Meselesi”, *Türk Dili*, C.2, S.24, Ankara, s. 802.804.
- KİRİŞÇİOĞLU, Fatih (1999), *Saha (Yakut) Türkçesi Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- KOÇAOĞLU, Timur (2006), *Karay The Trakai Dialect*.
- KOÇ, Kenan, Oğuz Doğan (2004), *Kazak Türkçesi Grameri*, Gazi Kitapevi, Ankara.
- KOÇ, Nurettin (1992), *Açıklamalı Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, İnkılap Kitapevi, İstanbul.
- KORAŞ, Hikmet (2008), “Özbek Türkçesinde e- ve bol- Yardımcı Fiillerinin Birbirinin Yerine Kullanılması”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 18, S.2., s. 141-150, Elazığ.
- KORKMAZ, Zeynep (2007), *Grammer Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- KORNFILT, Jaklin (1996), “On Copular Clitic Forms in Turkish” *ZAS Papers in Linguistics* 6, 96-114.
- LEES, Robert (1972), “The Turkish Copula”, (ed.) John V. M. Verhaar, *The Verb be And Its Synonyms Part 5* içinde, s. 64-73, Dordrecht, Reidel.
- MANSUROĞLU, Mecdut (1998), “Karahanlıca”, *Tarihî Türk Şiveleri* (Yay. Mehmet Akalın), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- MATTHEWS, P H. (1997), *Concise Oxford Dictionary of Linguistics*, Oxford University Press, USA.

- MEHMET, Gülsün (2008), “Türkçede Çekim Sürecinde Kullanılan Kopulatif Formlar Hüküm Sözcüklerinin Salar Türkçesindeki Görünüm Ve İşlevleri”, *Gazi Türkiyat Dergisi*, S.3., s.131-146
- MUTLU, Hüseyin Kahraman (2007), “Tur-“ Yardımcı Fiilinin Kullanımı Hakkında”, *Afyon Kocatepe Üni. Sosyal Bilimler Dergisi*, C. IX, S.: 1, Haziran 2007, s. 103-110.
- ÖNER, Mustafa (2004) “Türkçe Söz Diziminde Eklenme Yönündeki Yapılar Üzerine”, *Zeynep Korkmaz Armağanı*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, s.283-289.
- ÖNER, Mustafa (2011), “Başkurtça Kısa Dil Bilgisi”, *Türkçe Yazıları* içinde, Kesit Yayınları, İstanbul, s. 167-231.
- ÖZERTURAL, Zekine (2005), *Türk Kaynaklarında Maninin Öğretisi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- ÖZEZEN, Muna Yüceol (2010), “Türkçede Bildirme Çekimi Ve Pekiştirme- Olasılık Kategorisi”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi, C. 17, S. 2, s. 187-196.
- ÖZKAN, Mustafa, Veysi Sevinçli (2008), *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi*, 3F Yayınevi, İstanbul.
- ÖZKAN, Nevzat (1996), *Gagavuz Türkçesi Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- ÖZMEN, Mehmet (2010), “Türkçede Değil Kelimesi Ve Kullanımları”, *Türk Dili Üzerine Makaleler* içinde, s.191-247., Akçağ Yayınları Ankara.
- ÖZTÜRK, Jale (2009), *Hatay Ağzı*, Karahan Kitapevi, Adana.
- ÖZTÜRK, Rıdvan (2010), *Yeni Uygur Türkçesi Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- PEKACAR, Çetin (2007), “Kumuk Türkçesi”, A. B. Ercilasun (ed.) *Türk Lehçeleri Grameri* içinde. Akçağ yayınları, Ankara, s.939-1008

- SAĞ, Yağmur (2012), “The Nominalized Complements in Two Dialects of Turkish: Evidence From the Copula”, Presented at Boğaziçi Linguistic Circle- BLC, Boğaziçi University, Istanbul- Turkey.
- SAKAOĞLU, Saim ve Metin Ergun (1991), *Türkmen Halk Masalları*, Kültür Bakanlığı Halk Kültürünü Araştırma Dairesi Yayınları, Ankara.
- SAVRAN, Hülya (1998), “Kazakça Hayvan Masallarına Örnekler”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.1, S.2, s.137-145.
- SAVRAN, Hülya (2008), “Türk Dilinde +Dır Bildirme Eki ve +Dır Bildirme Ekiyle Yapılan Belirsizlik Kelimeleri” *UÜ. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl:9, S. 14, 2008/1, s. 163-188.
- SCHINKEWITZ, Jakob (1948) *Rabguzi Sentaksı* (çev. Sabit Paylı), İbrahim Horoz Basımevi, İstanbul.
- SEREBRENNIKOV, B. A., N.Z. Gadjiyeva (2011), *Türk Yazı Dillerinin Karşılaştırmalı Tarihi Grameri* (çev. Tefik Hacıyev, Mustafa Öner), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- SWIFT, Lloyd (1963), *A Reference Grammar of Modern Turkish*, İndiana Üniversitesi Yayınları, Bloomington.
- TEKİN, Talat (1968), *A Grammar of Orhkon Turkic*, Indiana University Publications, Bloomington.
- TEKİN, Talat (2000), *Orhon Türkçesi Grameri*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi:9, Ankara.
- TOPAL, Erol (2012), “Türkçede Ek Fiil (i-) Üzerine Düşünceler”, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, C. 20, No: 2, s. 649-654.
- TOPALOĞLU, Ahmet (1989), *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- TOPARLI, Recep ve Hanifi Vural (2008), *Mu’inü’l-Mürîd*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

- TOPÇU, Çiğdem (2011), “Türkçede Sıfat fiil Kategorisi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya.
- TORUN, Yeter (2006), “+Dİr/+Dur Bildirme Ekiyle Oluşturulan Bazı Yapıların Cümledeki Kullanımları Üzerine”, *TDAY-Belleten*, 2003/I, Ankara, s. 111-122.
- TRASK, Robert L. (1995), *A Dictionary of Phonetics and Phonology*, Routledge, London.
- TURAN, Zikri (1996), “Eski Anadolu Türkçesinde Ol- Cevherî Fiili”, *TDAY-Belleten*, Ankara.
- TURAN, Zikri (1999a), “Öznenin Cümledeki Kimlik Problemi”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.13, s. 79-83, Erzurum.
- TURAN, Zikri (1999b), “Cümlelerin Yapısı İle İlişkilendirilen “Basit” ve “Birleşik” Terimleri Üzerine”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S. 8., Sivas, s. 299-311.
- TURAN, Zikri (2006), “Türkçede Basit/Birleşik Çekim Ayrımıyla Sembolleşen Fiil Çekiminin Problemleri”, *Journal of Turkish Studies*, Volume 30/III, Harvard University.
- TURAN, Zikri (2007), “Türkçenin Çekim ve Yapım Düzeninde Yer Alan Eklerin Sınıflandırılması Nasıl Olmalıdır”, *IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II*, 24-29 Eylül 2000, TDK Yay., Ankara, s.1835-1844.
- TURAN, Zikri (2008), “Gösterme Sıfat Fiili”, *Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun Armağanı*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- TURAN, Zikri (2009), “Morfoloji Dersi Notları”, Sakarya.
- TURAN, Zikri (2010), “Türk Dilinin Söz Diziminde Yer Ödünçlemesi”, 3. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu, 16-18 Aralık 2010, İzmir, s. 908-914.
- TÜRK, Vahit (2004), “Kutadgu Bilig Örneği ile Türkçede Ana Yardımcı Fiil (er-)” V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II 20-26 Eylül 2004, TDK Yay., Ankara, s. 2993-3006.

- TÜRK, Vahit (2006), *Ali Şir Nevâyî Nazmü'l-Cevâhir (Hz. Ali'nin Hikmetleri)*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul.
- TÜRK, Vahit (2006b), "İsimden Fiil Yapan –al-/el-; -l- ve –ar-/er-; -r- Eklerinin Kökeni", *İlmî Araştırmalar Dergisi*, C. XXI, İstanbul, s.183-191.
- UNDERHILL, Robert (1976), *Turkish Grammar*, Mass., The MIT Press.
- USER, Hatice Şirin (2010), *Köktürk Ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*, Kömen Yayınları, Konya.
- UYGUR, Ceyhun Vedat (2010), *Karakalpak Türkçesi Grameri*, Kriter Yayınları, İstanbul.
- UZUN, Nadir Engin (1998), *Dilbilgisinin Temel Kavramları Türkçe Üzerine Tartışmalar*, Ankara.
- UZUN, Nadir Engin (2004), *Dünya Dilinden Örneklerle Dilbilgisinin Temel Kavramları: Türkçe Üzerine Tartışmalar*, Pandora Kitapevi, İstanbul.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya (1968), *Varlık ve Oluş*, Ankara Üniversitesi Basım Evi, Ankara.
- VARDAR, Berke (2002), *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Multilingual Yayınları, İstanbul.
- VICO, Giambattista (2007), *Yeni Bilim* (Çev. Sema Önal), Doğu Batı Yayınları, Ankara.
- VILKKO, Risto (2006), "Existence, identity, and the algebra of logic", In *Foundations of the formal sciences. The history of the concept of the formal sciences.* London: College Publications, s. 255-265.
- YALÇIN, Hüseyin C. (2000), *Türkçe Sarf ve Nahiv* (haz. Leyla Karahan, Dilek Ergönenç), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- ZEYNALOV, Ferhat (1993), *Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Dilbilgisi* (Türkiye Türkçesi ne aktaran Yusuf Gedikli), Cem Yayınevi, İstanbul.

İnternet Kaynakları

www.merriam-webster.com/dictionary/copula;

www.learnersdictionary.com/search/linking%20verb

www.ekitap.kulturturizm.gov.tr/dosya/1-17861/h/eldaribrahim.pdf

www.ekitap.kulturturizm.gov.tr/dosya/1-17829/h/hidayet.pdf

ÖZGEÇMİŞ

16.07.1982 tarihinde Antakya’da doğdu. Antakya Lisesinden 2000 yılında mezun oldu. Aynı yıl Marmara Üniversitesi Eğitim Fakültesi İngilizce Öğretmenliği bölümünde okumaya hak kazandı. Lisans öğrenimini 2004 yılında tamamladı. 2006 yılında Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeni Türk Dili bölümünde yüksek lisans öğrenimine başladı. 2009 yılında “Bir Tezkiretü’l-Evliya Tecümesi (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük)” adlı teziyle yüksek lisans öğrenimini tamamladı. 2010 yılında Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında doktora öğrenimine başladı. Abant İzzet Baysal Üniversitesinde okutman olarak çalışmaktadır.